

GOVORITI, RAZUMETI, DELOVATI:

VPOGLED V UPORABNO JEZIKOSLOVJE

Urednika: Tatjana Balažic Bulc in Vojko Gorjanc

Govoriti, razumeti, delovati: vpogled v uporabno jezikoslovje

Urednika: Tatjana Balažič Bulc in Vojko Gorjanc

Recenzenta: Sonja Novak-Lukanović, Marko Stabej

Jezikovni pregled: Tomislav Čužić, Jelena Z. Filipović, Vesna Lazović, Đurđa Strsoglavac

Zbirka E-viri Oddelka za slavistiko FF UL

Uredniški odbor zbirke E-viri Oddelka za slavistiko FF UL: Vanda Babič, Blaž Podlesnik, Lidija Rezončnik, Špela Sevšek Šramel, Đurđa Strsoglavac, Namita Subiotto, Jana Šnytová

Prelom: Nana Martinčič

Oblikovanje ovitka: Kofein dizajn

Fotografija na naslovnici: Đanino Božić, Slika uzoraka, 2021, kombinirana tehnika na kovini; foto: Đanino Božić, 2025

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Tisk: Birografika Bori d. o. o.

Ljubljana, 2025

Prva izdaja

Naklada: 150 izvodov

Publikacija je brezplačna.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

Uredništvo publikacije je nastalo v okviru stabilnega programskega financiranja ARIS. Raziskovalna programa P6-0215: Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave in P6-0436: Digitalna humanistika: viri, orodja in metode je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>
DOI: 10.4312/9789612976743

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=251043587

ISBN 978-961-297-678-1

E-knjiga

COBISS.SI-ID=250904323

ISBN 978-961-297-674-3 (PDF)

Kazalo

Predgovor	5
---------------------	---

Raziskovalni horizonti v uporabnem jezikoslovju	7
<i>Vojko Gorjanc, Tatjana Balažič Bulc</i>	

GOVOR

Struktura govorne fluentnosti	27
<i>Damir Horga</i>	
Koliko je palatalnih glasnikov u hrvatskom jeziku?	39
<i>Marko Liker</i>	

UČENJE IN POUČEVANJE JEZIKA

Elementi prozodije u nastavi francuskog kao stranog jezika kod srbofonih učenika	53
<i>Snežana Gudurić</i>	
Kako in katera čustva izražajo otroci v pripovedih?	65
<i>Simona Kranjc</i>	
Između dvaju predavanja o Bašćanskoj ploči na ljubljanskoj slavistici	75
<i>Mateo Žagar</i>	
Še pomnite, tovarišice? Kakšna je podoba Slovenije in Slovencev v učbenikih za učenje slovenščine kot TJ?	87
<i>Nataša Pirih Svetina</i>	
Gibonijeva <i>Udica</i> u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika.	97
<i>Antonio-Toni Juričić</i>	

DRUŽBENA (NE)PRAVIČNOST

Tudi to je Slovenija: jezikovne zahteve in njihovo uresničevanje	105
<i>Ina Ferbežar, Katja Krajnc</i>	
Manjinski jezici u Evropi i instrumenti njihove promocije i zaštite	121
<i>Igor Lakić</i>	
Evropska migrantska kriza u medijskom diskursu u Srbiji.	133
<i>Vesna Lazović</i>	
Diskurzivna samoreprezentacija u <i>Memoarima Jelice Belović-Bernadzikowske (Ljube T. Daničić)</i>	149
<i>Marina Katnić-Bakaršić</i>	

JEZIKOVNA IDENTITETA

Stavovi mladih u Hrvatskoj prema susjednim standardnim jezicima	159
<i>Maša Plešković, Mihaela Matešić</i>	
Semantičko-sintaksičke odlike i pragmatički potencijal studentskih političkih slogana tipa X vs Y: »Ili ćemo promeniti državu, ili ćemo promeniti državu«	179
<i>Jelena Ajdžanović, Strahinja Stepanov, Jasmina Dražić</i>	
Jezična i sociološka analiza pogrdnih riječi u odnosu na hrvatske političarke	197
<i>Jana Kenda</i>	
Kultni spisi o knezu Lazaru i srpski nacionalni identitet	215
<i>Ivan Čolović</i>	

JEZIKOVNA VARIANTNOST

Funkcionalna stilistika i razgovorni stil hrvatskoga jezika.	225
<i>Ivo Pranjković, Lada Badurina</i>	
Jezična raslojavanja kod okomito bilingvalnih govornika hrvatskoga jezika – na primjeru zagrebačkoga urbanolekta	231
<i>Dunja Pavličević-Franić</i>	
Prevajanje pod črto – prevajalske opombe v slovenskih prevodih besedil Dragana Velikića	245
<i>Đurđa Strsoglavec</i>	
Govorna karakterizacija literarnih oseb v romanesknem ciklu <i>Prekleta seme</i> Taška Georgievskega.	267
<i>Namita Subiotto</i>	

KONTRASTIVNE RAZISKAVE

Definiranje značenja bosanskih frazema kroz prizmu vještačke inteligencije	283
<i>Amela Šehović</i>	
Od reči do kulture: frazeologizmi i kolektivna ekspresija u srpskom i slovenačkom jeziku	295
<i>Jelena Z. Filipović</i>	
Hrvatska i slovenska matematička terminologija u kontrastu	311
<i>Tomislav Čužić</i>	
O AVTORICAH IN AVTORJIH	323
KAZALO IMEN	329

Predgovor

Sedemdesetletnica profesorice Vesne Požgaj Hadži je priložnost, da se poklonimo raziskovalki, mentorici in kolegici, ki je s svojo vednostjo, delom in človeško širino zaznamovala uporabno jezikoslovje v Sloveniji, na Hrvaškem, v drugih državah nekdanje Jugoslavije ter širšem mednarodnem prostoru. Njena raziskovalna radovednost, pedagoška predanost in odprtost za nove ideje so skozi desetletja ustvarjale prostor ustvarjalnega dialoga, v katerem so rasle številne generacije študentk in študentov, raziskovalk in raziskovalcev. Vesna je znala povezovati strogo znanstveno misel z živim občutkom za ljudi in njihove zgodbe, zato njeno delo presega meje disciplin in seže v samo srčiko tega, kar pomeni humanistično delovanje in ukvarjanje z jezikom, to je razvijanje občutka za osebno in družbeno odgovornost, predvsem do Drugega in Drugačnega.

Monografija *Govoriti, razumeti, delovati: vpogled v uporabno jezikoslovje* združuje prispevke njenih sodelavk in sodelavcev, kolegic in kolegov, učenk in učencev, ki vsak s svojega raziskovalnega vidika osvetljujejo vprašanja govora, učenja in poučevanja jezikov, jezikovne identitete, družbenih vidikov jezika ter kontrastivnih študij. Monografija, v kateri se srečujejo različne metodološke in teoretske usmeritve, je razdeljena v šest vsebinskih sklopov. Prvi je posvečen govoru kot temeljnemu izražanju jezikovne dejavnosti. V ospredju so fonetične in fonološke analize, ki oblikujejo govorno tekočnost in omogočajo natančnejše razumevanje mehanizmov ustne komunikacije. Drugi se usmerja v učenje in poučevanje jezika. Prispevki obravnavajo prozodične in pragmatične vidike jezikovnega učenja, vlogo čustev v jezikovni produkciji otrok, vprašanje tradicije v pedagoškem procesu ter podobe družbe in kulture v učbenikih in učnih praksah. V sklopu, ki obravnava družbeno (ne)pravičnost, je jezik prikazan kot prostor družbenih napetosti, moči in izključevanja. Analize razpirajo vprašanja jezikovne politike, manjšinskih jezikov in migracij, obenem pa se dotikajo tudi načina, kako se posamezniki skozi diskurz samoreprezentirajo in umeščajo v širši družbeni kontekst. Sklop o jezikovni identiteti se posveča odnosu govorcev do jezikovnih različic in standardov ter razkriva, kako jezik sodeluje pri oblikovanju individualne in kolektivne pripadnosti. Jezikovne prakse se v tem okviru povezujejo s političnimi, družbenimi in kulturnimi procesi ter razkrivajo dinamičen preplet vrednot, stališč in simbolnih pomenov. Vprašanje jezikovne variantnosti odpira razpravo o stilnih značilnostih, o pogovornih rabah, o večjezičnih praksah ter o vlogi prevajanja v medkulturnem prepletanju literatur. Monografijo zaokrožujejo kontrastivne raziskave, ki prinašajo primerjalne vpogleda v frazeologijo, terminologijo in kulturno

pogojenost jezikovnih izrazov. Posebej izpostavljena je vloga kontrastivne analize pri razumevanju globljih povezav med jezikom in kulturo.

Pestrost tem odseva bogastvo področij, ki so v svojem bistvu povezana z Vesnino vedoželjnostjo in njenim raziskovalnim horizontom, od prefinjene analize jezika v rabi do refleksije družbenih razsežnosti jezikovnih pojavov. Hkrati pa se prispevki med seboj povezujejo v rdečo nit, v zavedanje, da je jezikoslovje najplodnejše tam, kjer presega meje posameznega jezika, stroke ali raziskovalne paradigme.

Monografija je več kot le zbirka znanstvenih razprav, je izraz hvaležnosti in spoštovanja, pa tudi pričevanje o prijateljstvih, sodelovanju in skupnih raziskovalnih poteh. Vesnino raziskovalno delo z odprtostjo do ljudi, jezikov in kultur, njena predanost govoru, učenju in poučevanju jezikov, pa tudi drugim družbenim vprašanjem jezika, je navdihovala generacije študentk in študentov, raziskovalk in raziskovalcev. Njena sposobnost, da posluša in razume, da spodbuja in povezuje, je oblikovala okolje, v katerem se raziskovalke in raziskovalci različnih generacij in strok počutimo domače.

Draga Vesna, čestitke ob tvojem življenjskem jubileju. Lepo je deliti svet s tabo.

Tanja in Vojko

Raziskovalni horizonti v uporabnem jezikoslovju

Vojko Gorjanc

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo in Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana

Tatjana Balažic Bulc

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko

Poglavje oriše razvoj uporabnega jezikoslovja od njegovih začetkov v 20-ih letih 20. stoletja do sodobnih interdisciplinarnih raziskav. Posebna pozornost je namenjena umeščanju južnoslovanskega prostora v mednarodni kontekst, kjer je uporabno jezikoslovje že zgodaj prevzelo aktualne raziskovalne tokove in jih nadaljevalo tudi po razpadu skupne države. V zadnjem desetletju se področje intenzivno sooča z vprašanji večjezičnosti, jezikovnih pravic, družbene pravičnosti, digitalne komunikacije ter umetne inteligence pri poučevanju jezikov. Pregled poudarja, da je prihodnji razvoj uporabnega jezikoslovja neločljivo povezan z interdisciplinarnimi pristopi, tehnološkimi inovacijami in družbeno odgovornostjo.

Ključne besede: uporabno jezikoslovje, južnoslovanski prostor, večjezičnost, jezikovna politika, družbena pravičnost, digitalna komunikacija

The chapter traces the development of applied linguistics from its beginnings in the 1920s to contemporary interdisciplinary research. It highlights the role of the South Slavic region, which quickly embraced international research trends and continued to develop them after the dissolution of the former common state. Over the last decade, the field has increasingly addressed issues of multilingualism, language rights, social justice, digital communication, and the use of artificial intelligence in language education. The overview emphasizes that the future of applied linguistics will be shaped by interdisciplinarity, technological innovation, and social responsibility.

Keywords: applied linguistics, South Slavic region, multilingualism, language policy, social justice, digital communication

1 Uvod

Poglavje na kratko predstavi začetke uporabnega jezikoslovja in umesti južnoslovanski prostor v ta kontekst. Pokaže, kako se je v južnoslovanskem prostor uporabno jezikoslovje zelo hitro pridružilo aktualnemu razvoju v tujini in temu sledilo tudi po razpadu skupne države, na koncu pa se sklene z nekaj aktualnimi smermi njegovega razvoja. Pregled se osredotoča predvsem na raziskovalne teme, ki jih obravnavajo avtorice in avtorji v nadaljnjih poglavjih. Eden od namenov uvodnega poglavja je namreč tudi ta, da predstavi okvir, v katerega se umeščajo teme monografije, ki je pred vami.

2 Uporabno jezikoslovje

Termin uporabno jezikoslovje (angl. *applied linguistics*) se je začel uporabljati že v dvajsetih letih 20. stoletja (Coleman 1929) za poimenovanje jezikoslovno utemeljenega pristopa k poučevanju jezikov, temelječega na ideji bralnega razumevanje tujega jezika s postopnim uvajanjem besedišča in slovničnih struktur v enostavnih besedilih (Richards in Rodgers 2001: 13). V Severni Ameriki je bil tovrsten pristop aktualen med drugo svetovno vojno pri poučevanju in učenju jezikov, pomembnih za ameriško vojsko, pri čemer se je pri interpretaciji jezikovnih fenomenov oprl zlasti na rezultate raziskav strukturnega jezikoslovja (James P. Lantolf 2010: 18). Po koncu druge svetovne vojne iz te tradicije izide uporabno jezikoslovje kot področje, ki se primarno ukvarja s poučevanjem tujega jezika, predvsem poučevanjem angleškega jezika, hkrati pa ga zanimajo tudi drugi jeziki; ti pretežno v razmerju do angleščine (James P. Lantolf 2010: 18–19). Začetna usmeritev tudi v strojno prevajanje, prisotna na prvi konferenci AILA (Association Internationale de Linguistique Appliquée), hitro izgubi svoj izhodiščni zagon, tako da ostane področje pretežno usmerjeno v učenje in poučevanje jezika. Temu pa se doda nova dimenzija, ki poučevanje jezikov umesti v kulturološki okvir. Nova perspektiva je področju omogočila, da se je pri svojem delovanju izjemno razširilo, pri čemer se je hitro oddaljilo od svojih začetnih strukturalističnih izhodišč in se začelo razvijati kot njihova opozicija. Tako je že zgodnje uporabno jezikoslovje iskalo praktične rešitve v času, ko se je teoretično jezikoslovje vse bolj usmerjalo v ozko jezikovne probleme, s čimer se je vzpostavljalo kot področje, ki z reševanjem konkretnih jezikovnih problemov uporabnikov jezika v ospredje postavlja svojo odgovorno družbeno vlogo (Davies in Elder 2004).

Uporabno jezikoslovje se je sorazmerno hitro razširilo daleč onkraj področja poučevanja jezikov: na učenje in usvajanje drugega in tujega jezika, jezikovne pravice

in identiteto, večjezičnost in večjezično izobraževanje, pismenost, jezikovno politiko in načrtovanja, prevajanje in tolmačenje itd. (James P. Lantolf 2010: 19). Danes je marsikatero področje na stičišču več področij, npr. psiholingvistike, sociolingvistike ali prevodoslovja, a vendar kot krovni pojem združuje izjemno široko paleto tem jezikovnega raziskovanja in delovanja. Celoten razvoj lahko poenostavljeno poimenujemo ukvarjanje s pomenom rabe jezika v kontekstu za reševanju konkretnih družbenih in komunikacijskih vprašanj. Tako je denimo Dell Hymes v celoti prevrednotil Chomskyjevo ozko pojmovanje jezikovne zmožnosti in uvedel pojem sporazumevalne zmožnosti, ki vključuje kompleksna znanja in veščine, potrebne za rabo jezika v različnih družbenih okoliščinah (Hymes 1972). M.A.K. Halliday je začel povezovati teoretično jezikoslovje z družbeno interakcijo ter se pri tem osredotočil na različne vloge jezika pri učenju in usvajanju jezika (Halliday 1975). William Labov pa je s pionirskimi sociolingvističnimi raziskavami jezikovne variantnosti utemeljeval uporabno jezikoslovje kot interdisciplinarno področje, ki združuje jezikoslovje, antropologijo, sociologijo, psihologijo in pedagogiko (Labov 1964; Labov 1973). 70-eta leta 20. stoletja so tako dokončno vzpostavila uporabno jezikoslovje kot interdisciplinarno področje jezikovnih raziskav z izrazito družbeno usmerjenostjo v reševanje jezikovnih problemov.

Čeprav je poimenovanje uporabno jezikoslovje splošno sprejeto za disciplino, ki se ukvarja z jezikovnimi vprašanji v praktičnih kontekstih, pa ta pri nekaterih jezikoslovcih odpira tudi konceptualne dvome, ali je res dovolj različno od splošnega jezikoslovja, da upravičuje samostojno poimenovanje (Bugarski 2011: 42). Če naj ima uporabno jezikoslovje status samostojne znanstvene discipline, naj ne bi bilo le podpora drugim vedam, temveč mora razvijati lastno teorijo, in sicer ne glede na svojo uporabno usmerjenost. Bugarski svoj razmislek umešča v razmerje med institucionalno in konceptualno opredelitvijo področja. Na institucionalni ravni je uporabno jezikoslovje po njegovem mnenju jasno uveljavljeno (študijski programi, raziskovalni projekti, konference, revije itd.), a je na konceptualni ravni razmejitvev med uporabnim in »neuporabnim« jezikoslovjem vse manj jasna; meje med disciplinama so zabrisane, kar kaže na pomanjkanje teoretske doslednosti (Bugarski 2011: 42–43). Meni, da uporabnega jezikoslovja »ne gre obravnavati kot samostojne veje jezikoslovja, specializiranega za neko določeno področje ali več njih, temveč kot splošno usmeritev znotraj jezikoslovja kot celote – torej kot usmerjenost jezikoslovne vede k reševanju številnih in raznolikih vprašanj, povezanih s pridobivanjem in uporabo jezika v družbi« (Bugarski 2011: 43). To pa pravzaprav danes velja za vrsto jezikoslovnih področij, še posebej v času vse bolj poudarjene interdisciplinarnosti,

kjer ne govorimo o samostojnem teoretskem izhodišču, ampak opredelitvijo področja glede na njegovo »splošno usmeritev«.

Prav konceptualni razmislek pa je bil izhodišče za usmeritev uporabnega jezikoslovja v nekdanji skupni državi. Jasna opredelitev delovanja v smislu razumevanja jezikoslovja kot celote, ki vključuje njegovo znanstveno utemeljenost, hkrati pa ostaja odprto za probleme, ki jih prinaša raba jezika v družbi, kjer s svojim znanstvenim prispevkom sodeluje pri njihovem reševanju v praksi je oblikovalo koncept »jezikoslovja v rabi« (sh. *lingvistika u primeni*), kot področje poimenuje Bugarski (1986). Čeprav je bil tradicionalni izraz uporabno jezikoslovje ohranjen, mu je bilo pripisano novo in širše razumevanje, ki je odpiralo zelo različne smeri raziskovanja in delovanja (Bugarski 1987; Ivir 1980–81, cit. po Bugarski 2011: 43).

2.1 Uporabno jezikoslovje v skupni državi

V nekdanjem skupnem južnoslovanskem kontekstu se je ob konceptualnemu razmisleku o uporabnem jezikoslovju vzporedno oblikovala tudi njegova institucionalna organiziranost. Društvo za uporabno jezikoslovje Jugoslavije je bilo ustanovljeno že leta 1973 v Novem Sadu – ustanovila ga je skupina jezikoslovcev entuziastov na čelu z Melanijo Mikeš, Rankom Bugarskim, Vladimirjem Ivirjem, Olgo Mišesko Tomić in drugimi (Gudurić 2011: 3) – in se takoj priključilo združenju AILA, ki je nastalo s podporo Sveta Evrope l. 1964, predvsem kot združenje jezikoslovcev s fokusom na učenje jezika. Jugoslovansko društvo je prvi znanstveni posvet z naslovom *Jezik i društvo* organiziralo leta 1975, na podlagi prispevkov pa je bila leto kasneje objavljena monografija (Bugarski at al. 1976), s čimer se je tako institucionalno in tudi vsebinsko oblikovalo področje njegovega delovanja, južnoslovanski prostor pa se je tako že sredi 70-ih umestil na svetovni zemljevid uporabnega jezikoslovja. Društvo ni bilo le okvir za oblikovanje skupnosti z rednim organiziranjem konferenc, ampak je tudi načrtovalo in usklajevalo različne projekte za raziskovanje razvoja govora, poučevanja jezikov, večjezičnosti, kontrastivnih študij, pa tudi za nekatera druga področja (Bugarski 2011: 44).

Organizirano in angažirano delovanje je omogočilo razvoj vrste jezikoslovnih področij, pri čemer je tako kot tudi v drugih okoljih na začetku prevladovala glotodidaktika, tj. učenje in poučevanje tujih jezikov (zlasti angleščine, nemščine, francoščine, italijanščine), metodika, usvajanje tujega jezika, testiranje in ocenjevanje. V različnih jugoslovanskih okoljih se je področje dodatno razvijalo v različne smeri delovanja. Že konec 70-ih (Radovanović 1979), še bolj pa v 80-ih (Škiljan 1988) je bila eno od močnejših področij tudi sociolingvistika; pregledna sociolingvistična

bibliografija (Bugarski 2015) razkriva, da so bile v ospredju študije jezikovnih stikov (izposojanje, preklapljanje kodov, interferenca) ter jezikovna politika s standardizacijo in normiranjem v večjezičnem, federativnem okviru. Velik del prispevkov obravnava večjezične jezikovne situacije – posebej v Vojvodini in na obmejnih območjih nekdanje skupne države – ter razmerje med jezikom in identiteto (jezikovne ideologije, nacionalizem, etničnost). Pomembno mesto pri raziskavah pa ima tudi jezik v institucionalnih okolij, predvsem v šoli in upravnih organih. V 80-ih letih se usmeri tudi v jezikovno politiko in jezikovno načrtovanje, kar postane še veliko bolj aktualna tema po razpadu skupne države v 90-ih letih.

V tem kontekstu je potekala tudi ena ključnih aktivnosti v slovenskem prostoru, ki je v bibliografiji spregledana, to je akcija *Slovenščina v javnosti*, katere duhovna voditeljica je bila Breda Pogorelec. Čeprav ne gre za raziskovalni projekt, pa gre za jezikovnopolitično aktivnost z akcijskim načrtom, inovativno v južnoslovanskem pa tudi širšem prostoru tistega časa. V 70-ih letih je bil namreč za slovenski prostor narejen celovit pregled slovenščine v javni rabi, na podlagi tega pa tudi oblikovan akcijski načrt. Akcija je povezala jezikoslovce, strokovnjake z različnih področij javnega delovanja in slovensko politiko ter opozorila na vrzeli v uporabi slovenščine v večjezični državi z de facto prevladujočo srbohrvaščino kot enim od uradnih jezikov (Pogorelec 1983). Dogodek je odprl široko razpravo »o slovenskem jeziku v javnosti kot o družbenem in političnem vprašanju Slovencev, pomembnem za njihov obstoj in prihodnost /... in/ o odnosu do slovenskega jezika in o njegovi vlogi v novih, sodobnih razmerah našega življenja, kulture in vedenja« (Pogorelec 1983: 17). Dogodek je bil v veliki meri prezrt, v delu slovenistike celo deležen posmeha; glede na širši jugoslovanski prostor pa razkriva, da je kljub izraziti obravnavi vprašanj večjezičnosti v okviru uporabnega jezikoslovja tudi na tem področju kot raziskovalni fokus in usmeritev prevladovala srbohrvaščina. S časovne distance lahko rečemo, da je bila *Slovenščina v javnosti* nedvomno dogodek, ki je pomembno prispeval k oblikovanju skupnega slovenskega kulturnega prostora s slovenščino kot polnofunkcijskim jezikom. To je neposredno pomenilo, da je bil ob vzpostavitvi samostojne države slovenski jezik v celoti pripravljen za rabo v vseh javnih govornih položajih (Gorjanc in Logar 2020: 5).

Če je bil ta dogodek spregledan, mogoče tudi zaradi manjše formalne znanstvene utemeljenosti (kar glede na usmeritev uporabnega jezikoslovja v reševanje družbenih vprašanj ne bi smela biti težava), pa je bilo v sosednjem hrvaškem prostoru v približno istem času zelo odmevno delo na področju kontrastivnega jezikoslovja (Filipović 1980). Preboj je doseglo tudi zaradi aktivnosti na področju računalniške obdelave

jezika, ki se je razvijala v Zagrebu v tistem času, kjer so poleg enojezičnega korpusa, ki so ga začeli pripravljati že sredi 70-ih let 20. stoletja, zgradili tudi obsežen vzporedni angleško-srbohrvaški korpus na podlagi ameriškega korpusa Brown (Gorjanc 2005: 18–19). Prav obsežna empirična podlaga kontrastivnim raziskavam je bila ključnega pomena, da se je zagrebška šola kontrastivnega jezikoslovja, iz katere izhaja tudi Vesna Požgaj Hadži (gl. npr. Požgaj Hadži 2021), postavila na zemljevid takratnega evropsko prepoznavnega sodobnega pristopa na tem področju (Filipović 1986).

Drugo izjemno aktivno in odmevno področje v sosednjem hrvaškem prostoru so bile raziskave govora. V središču tega delovanja je bila zagrebška fonetična šola v navezavi s Polikliniko za rehabilitacijo sluha in govora SUVAG, kar je omogočalo neposredni prenos najbolj aktualnih raziskav neposredno v prakso (Guberina 1967; Guberina 1986). Zagrebška tradicija študije govora je postavila trdne znanstvene temelje raziskave govora (Škarić 1986), hkrati pa tudi trajen stik med fonetiko, glotodidaktiko in logopedijo (gl. npr. Požgaj Hadži 1986, 1994). Rezultati raziskav so se ves čas prelivali v prakso, v učilnice, medije, ko je šlo za javni govor, in v klinično okolje za diagnostiko in rehabilitacijo (Horga in Liker 2016). Tovrstni preplet je bil eden najbolj prepoznavnih prenosov znanja v prakso v okviru uporabnega jezikoslovja v jugoslovanskem prostoru.

V jugoslovanskem okviru je ves čas obstajalo sodelovanje med različnimi centri in institucijami, kjer je ključno vlogo igralo prav skupno društvo za uporabno jezikoslovje, a so se hkrati posamezni centri zelo jasno raziskovalno profilirali. Proti koncu 80-ih let sta politizacija jezikovnih vprašanj in institucionalna fragmentacija začeli načenjati sodelovanje, razpad skupne države pa je tudi institucionalno pokopal jugoslovansko uporabno jezikoslovje, ki je na različne načine preživelo in zaživelo v državah naslednicah.

2.2 Uporabno jezikoslovje v slovenskem kontekstu

Po razpadu skupne države je področje uporabnega jezikoslovja v celotnem južnoslovanskem prostoru zaznamovala intenzivna jezikovna politika, na področju nekdanjega skupnega srbohrvaškega jezikovnega standarda usmerjena predvsem v (re)standardizacijo jezika ali standardizacijo novo artikuliranih standardov (Požgaj Hadži 2013). Drugo področje, ki doživi veliko sprememb, pa je pospešena »evropeizacija« izobraževanja (CEFR oz. SEJO, bolonjska reforma).

V okviru uporabnega jezikoslovja sta bili v 90-ih letih za razliko od drugih novonastalih držav v Sloveniji izrazito dinamični področji korpusno jezikoslovje in

porajajoče se prevodoslovje, slednje v veliki meri v povezavi z evropskimi integracijami. Predvsem korpusno jezikoslovje se je zelo hitro osamosvojilo, kot novo interdisciplinarno področje se je na nek način zgolj predstavilo znotraj uporabnega jezikoslovja (Štrukelj 1998), a je bilo hkrati eno od jeder novo oblikovane skupnosti okrog jezikovnih tehnologij (Erjavec in Žganec Gros 1998), kar je sovpadalo tudi s pripravo prvega slovenskega referenčnega korpusa kot temelja novega področja (Erjavec et al. 1998).

Korpusno jezikoslovje se je do danes razvilo v enega od osrednjih jezikoslovnih področij v Sloveniji, ne le ko gre za pripravo jezikovnih virov, ampak tudi glede metodologije korpusne analize in na njej temelječih raziskav, nenazadnje v okviru slovenskega korpusnega jezikoslovja nastaja tudi korpusna infrastruktura za druge južnoslovanske jezike (Ljubešić et al. 2021). Nekaj podobnega velja tudi za prevodoslovje. Tudi to področje se je – sicer nekaj desetletij kasneje – v celoti oblikovalo kot samostojno raziskovalno področje, v slovenskem prostoru s poudarkom na perifernih jezikih ter raziskavah iz srednje in jugovzhodne Evrope, z namenom vzpostavljanja vidnosti marginalnih jezikov in kultur ter dajanja glasu perspektivi Drugega (Kocijančič Pokorn 2021: 5–6).

Področje jezikovne politike v Sloveniji je bilo v drugi polovica 90-ih let in začetku novega tisočletja zaznamovano z razpravami o zakonu o slovenščini in s pridruževanjem Slovenije Evropski uniji, kasneje pa z eksplicitno, institucionalno in načrtno jezikovno politiko, kateri je bila država zavezana s sprejemom zakonodaje (Stabej 2006). Osrednji izziv je vzpostavljanje ravnovesja med statusom slovenščine kot državnega in javnega jezika ter večjezičnostjo prebivalstva (Stabej 2006). Prav vprašanja govorcev tujih jezikov, ki vsakodnevno prihajajo na slovensko ozemlje in se tu srečujejo s potrebami po komunikaciji z javnimi ustanovami na Slovenskem, v preteklosti slovenska jezikovna politika ni namenjala dovolj pozornosti, prav tako ne komunikacijskim izzivom, ki jih nova situacija prinaša (Morel in Gorjanc 2016).

Slovensko jezikovno načrtovanje in jezikovna politika sta bila v preteklosti osredinjeni z načrtovanjem enojezične jezikovne situacije (Pogorelec 1996), kar pa ostaja težava tudi v sedanjosti, ko sta še vedno tako zelo osredotočeni na zgodovinsko stanje, da zanemarjata temeljno značilnosti sodobne slovenske družbe, to je njeno jezikovna raznolikost (Stabej 2006). Kljub premajhni pozornosti institucionalizirane jezikovne politike sodobni slovenski večjezičnosti in večkulturnosti, pa je bilo samo dejstvo, da tako stvarnost živimo, pobudno za izraziti razmah področja slovenščine kot drugega oz. tujega jezika (Pirih Svetina 2005). Že tipičen naziv področja kaže na njegov dinamični razvoj od pretežnega ukvarjanja s slovenščino kot drugim jezikom

v smer razvoja slovenščine kot tujega jezika po osamosvojitvi (gl. npr. Balažic Bulc in Požgaj Hadži 2014). Gre za živahno in hitro razvijajoče se področje uporabnega jezikoslovja na Slovenskem, saj globalizacija in migracije ves čas povečujejo potrebo po učenju slovenščine kot neprvega jezika. Na eni strani se razvija infrastruktura (programi, tečaji, gradiva, izpiti), na drugi pa naraščajo vprašanja o tem, kaj pomeni znati jezik, kakšni so cilji učenja in kakšne kompetence naj imajo novi uporabniki slovenščine (Pirih Svetina in Ferbežar 2022). Kljub načelnemu spodbujanju večjezičnosti pa se pogosto (prikrito) ohranja ideologija enojezičnosti, zato se kaže potreba po teoretskih in empiričnih dognanjih, ki bodo prilagojena specifičnemu družbenemu kontekstu slovenščine, v katerega se umešča načrtovanje, učenje in poučevanje slovenščine kot tujega jezika, ki bodo upoštevala ne le jezikovne in kulturne, ampak tudi ideološke in politične značilnosti slovenščine kot manj razširjenega jezika, saj dosejanja teoretska izhodišča večinoma temeljijo na večjih jezikih (Ferbežar 2022: 9).

Spodbudno je, da se slovensko okolje raziskovalno v zadnjih letih intenzivneje ukvarja tudi z vprašanji vse večje multikulturalnosti slovenske družbe kot posledice migracij in s tem povezano jezikovno integracijo. V tem okviru se tematizira razmerje med jezikovno politiko in integracijskimi praksami v Sloveniji v razmerju do širšega evropskega prostora in opozarja na posledice (normativnih) ureditev za uspešnost jezikovne integracije (Ferbežar in Klemen 2024), pri čemer ima pomembno vlogo tudi materni jezik (Balažic Bulc in Medvešek 2024).

Najdaljšo tradicijo in osrednje mesto v slovenskem uporabnem jezikoslovju ima učenje in poučevanje jezikov, vendar deluje precej nepovezano. To se je izpostavilo tudi na skupnih projektih na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ob 100-letnici fakultete (Balažic Bulc et al. 2019) in na jezikovni konferenci Z jeziki danes za jutri: aktualni izzivi poučevanja jezikov, literatur in kultur v Letu jezikov na FF (Leskovec in Samide 2023). Vse bolj se kaže potreba po oblikovanju združenja, ki bi povežalo raziskovalce in praktike s tega področja in bi s tem omogočilo izmenjavo izkušenj, metodoloških pristopov in raziskovalnih rezultatov.

2.3 Uporabno jezikoslovje v osrednjejužnoslovanskem prostoru

Osrednjejužnoslovanski prostor je na področju jezikoslovja, kot rečeno, zaznamoval razpad skupnega jezika, srbohrvaščine, na štiri standardne jezike, hrvaščino, srbsčino, bosanščino in črnogorščino, zato so v 90-ih letih v vseh štirih novonastalih državah prevladovala teme jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja ter normiranja in jezikovne standardizacije (gl. npr. Požgaj Hadži 2013), vendar le redko v kontekstu uporabnega jezikoslovja, kjer so že v tem obdobju začeli oblikovati novi raziskovalni

interesi. Za razliko od slovenskega prostora aktivnosti na področju uporabnega jezikoslovja potekajo (bolj ali manj) institucionalizirano v okviru nacionalnih društev za uporabno jezikoslovje. V tem kratkem pregledu seveda ne bomo mogli zajeti vseh, omejili se bomo na nekaj najvidnejših.

Najbolj kontinuirano deluje Hrvaško društvo za uporabno jezikoslovje (Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, HDPL), ki obstaja od leta 1976 in že vrsto let organizira tematsko zasnovana mednarodna znanstvena srečanja (letos je potekalo že 34. po vrsti). Na teh srečanjih se aktualna jezikovna vprašanja obravnavajo z različnih zornih kotov uporabnega jezikoslovja in sorodnih disciplin. Aktualnost obravnavanih tem potrjujejo tudi mednarodno uveljavljeni vabljeni predavatelji, kot so David Crystal, Mary Snell Hornby, Michael Byram, Jean Claude Beacco, Henriette Hendriks itd., ki so pomembno prispevali k razvoju področja.

V središču raziskovalnega interesa je učenje in poučevanje jezikov oziroma glotodidaktika, ki jo je že od samega začetka sooblikovala pobudnica ustanovitve in prva predsednica društva Mirjana Prebeg-Vilke. Njen raziskovalni interes je bil že v 70-ih letih prejšnjega stoletja osredotočen na zgodnje učenje jezikov (Prebeg-Vilke 1991), temo, ki je še danes zelo aktualna. Kasneje so se glotodiaktične raziskave usmerile na najrazličnejša področja, obravnavale so npr. stališča in motivacijo pri učenju tujih jezikov, strah pred tujim jezikom, strategije učenja tujih jezikov itd. (Mihaljević-Djigunović 2013). Pomembno mesto zavzema tudi preučevanje večjezičnosti, vključno z vertikalno večjezičnostjo, tako v družbi kot v izobraževanju (Škiljan 2002, Pavličević-Franić 2005).

V okviru glotodidaktike je pravi raziskovalni razcvet doživelo področje hrvaščine kot neprvega (hrv. *inoga*) jezika (Jelaska et al. 2005, Cvikić 2007, Požgaj Hadži et al. 2007), tako v okviru HDPL, kot tudi drugih institucij, npr. Hrvaškega filološkega društva, ki kontinuirano organizira konference HIDIS (Hrvaščina kot drugi in tuji jezik oz. kot neprvi jezik), in Croticuma – Centra za hrvaščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu, ki vsako leto pripravlja strokovni in znanstveni posvet lektorjev hrvaščine kot neprvega jezika SIH. V letih 2006–2014 je izhajala tudi revija *Lahor*, posvečen preučevanju hrvaščine kot maternega, drugega in tujega jezika, pod uredniškim vodstvom Zrinke Jelaska.

Intenzivno se razvijajo tudi področja sociolingvistike ter jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja. Predvsem se poudarja družbena moč standardnega jezika (Škiljan 2000, Kapović 2011), pri čemer se v kontekstu uporabnega jezikoslovja zagovarja pomen zmerne in nevsiljive jezikovne standardizacija (Pranjeković 2008). Na drugi strani pa se preizprašuje odnos med standardnim jezikom in

drugimi jezikovnimi variantami, tako s praktičnega kot teoretičnega vidika, kjer tradicionalnejši funkcionalni pristop nadomesti analiza diskurza (Kovačević in Badurina 2001).

Tudi v Srbiji se raziskovalne aktivnosti na področju uporabnega jezikoslovja osredinjajo okoli Društva za uporabno jezikoslovje Srbije (Društvo za primenjenu lingvistiko Srbije, DPLS), ki ima sedež na Filozofski fakulteti Univerze v Novem Sadu. Društvo vsaka tri leta organizira znanstvena srečanja, od leta 2000 pa izdaja tudi znanstveno revijo *Primenjena lingvistika*. Poleg tega objavlja zbirko monografij, posvečenih uglednim članom društva. Prva je bila posvečena jubileju Ranka Bugarskega (Vasić 2011).

V obdobju 1989–2000 je bilo raziskovalno težišče društva usmerjeno v kontrastivne raziskave, s katerimi se je nadaljevala bogata tradicija kontrastivnega jezikoslovja, še posebej pomembna v večkulturnem in večjezičnem prostoru, kot je Vojvodina. Podobno kot drugod v regiji je tudi v Srbiji v ospredju preučevanje učenja in poučevanja jezikov. V zadnjih treh desetletjih je na seznamu raziskovalnega interesa vse bolj tudi srbsščina kot tuji in drugi (srb. *neprvi*) jezik, tako v okviru DPLS, kot tudi drugih institucij, denimo Centra za srbsščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Novem Sadu in Centra za srbsščino kot tuji jezik na Filološki fakulteti Univerze v Beogradu, ki od leta 2007 organizira mednarodno znanstveno srečanje Srbsščina kot tuji jezik v teoriji in praksi, in nenazadnje Mednarodnega slavističnega centra (MSC), ki na isti fakulteti od leta 2012 organizira tritedensko izobraževanje za lektorje srbsščine kot tujega in drugega jezika. Za potrebe poučevanja srbsščine kot tujega in drugega jezika je nastal tudi priročnik s smernicami za poučevanje srbskega jezika (Strižak et al. 2018). Razvoj tega področja je zagotovo še dodatno pospešila begunska kriza, ki je odprla vprašanje (jezikovnega) vključevanja številnih beguncev, ki so obtičali na balkanski begunski poti, v srbsko družbo.

Drugo vidnejše področje srbskega uporabnega jezikoslovja predstavljajo raziskave o ideologiji v jeziku ter družbeni (ne)pravičnosti, obravnavane skozi prizmo različnih teoretskih perspektiv. V središču teh raziskav je predvsem kritična analiza obravnave družbenih manjšin. Posebno mesto zavzemajo vprašanja enakosti spolov, med drugim (ne)vidnost žensk v medijih, ki so začrtale temeljne smernice rabe spolsko občutljivega jezika (Savić 2009, Filipović 2009a), kar še vedno ostaja aktualna tema razprav. Druge raziskave se osredotočajo na izobraževalno jezikovno politiko ter vključevanje jezikov etničnih manjšin in tujih jezikov v izobraževanje (Filipović 2009b) ter preizprašujejo družbeno moč jezika (Klikovac 2008). Prav tako se odpirajo vprašanja jezikovne politike in zakona o jeziku ter jezikovne norme, ki se

osredotočajo predvsem na rabo cirilice, ki jih je povzel in kritično ovrednotil Ranko Bugarski (2021). V kontekstu kritične analize diskurza ne moremo mimo založbe Biblioteka XX vek in njenega glavnega urednika Ivana Čolovića, ki, med drugim, v srbski prostor vnaša spoznanja in izkušnje iz sosednjih prostorov (gl. npr. Gorjanc 2017, 2024).

Črnogorsko uporabno jezikoslovje se razvija pod okriljem Društva za uporabno jezikoslovje Črne gore (Društvo za primijenjenu lingvistiku Crne Gore, DPLCG), ki občasno organizira mednarodna znanstvena srečanja. V ospredju so predvsem raziskave, ki izhajajo iz analize diskurza, tudi kritične analize diskurza, in obravnavajo predvsem medijski diskurz in ideologije, ki nam jih posredujejo mediji (Lakić 2011). V tem smislu so del raziskovalnega interesa tudi različna jezikovna, leksikalna, pragmatična in retorična sredstva, s katerimi se uresničujejo različne diskurzne strategije (Vuković Stamatović 2020).

V Bosni in Hercegovini se je poleg vprašanj jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja od konca 90-ih let razvijala predvsem kritična analiza diskurza, ki jezikovna vprašanja obravnava v družbenem kontekstu, predvsem z vidika razmerij moči. Raziskave se osredotočajo na politični govor, medijski diskurz in vprašanja spolne neenakopravnosti v javnem in zasebnem diskurzu (Katnić-Bakaršić 2012). Novejše študije pa spolsko problematiko obravnavajo tudi v širšem kontekstu razumevanja spolov (Čaušević et al. 2023). Po nekaj desetletjih je bilo na Filozofski fakulteti Univerze v Sarajevu ponovno ustanovljeno Društvo za spodbujanje uporabnega jezikoslovja (Udruženje za unapređenje primijenje lingvistike u Bosni i Hercegovini, SAALinBiH). Prvi rezultat je konferenca s povednim naslovom Analiza diskurza in kritična analiza diskurza v Bosni in Hercegovini (Čović-Filipović et al. 2024), ki je po dolgem času združila raziskovalke in raziskovalce iz celotne države.

3 Aktualno stanje in perspektive

V zadnjem desetletju se uporabno jezikoslovje odziva na spremembe, povezane z globalizacijo, vse večjo jezikovno in kulturno raznolikostjo sodobnih družb in dejstvom, da živimo v digitalni dobi. Ob izjemni dinamiki in širini področja je težko celovito predstaviti sodobne trende, zato sva se omejila na lastne preference, hkrati pa v jedru pregleda ohranja učenje in usvajanje jezika kot izhodiščne in še vedno osrednje usmeritve uporabnega jezikoslovja, tako kot ob začetku ustanovitve mednarodnega združenja AILA (AILA, n.d.). Mogoče je to v sodobnem času še izraziteje, saj so se nekatera druga področja popolnoma osamosvojila in se znotraj osamosvojenih

paradigme vsebinsko zelo razširila, kot npr. sociolingvistika ali korpusno jezikoslovje. Zaradi aktualnega časa, ki za reševanje kompleksnih družbenih vprašanj zahteva izrazito interdisciplinarnost, pa je seveda tudi področje učenja, usvajanja in poučevanja jezika v sodobnosti izrazito inter- in čezdisciplinarno.

Čezjezičnost (angl. *translanguaging*) v kontekstu raznojezičnosti v ospredje postavlja koncept fleksibilnega jezikovnega repertoarja. Namesto tradicionalne ločitve med jeziki je poudarek na fluidni, dinamični rabi različnih jezikov. Čezjezičnost, ki se ukvarja z naravnim mešanje jezikov v vsakdanji komunikaciji, je vse bolj pomembna tema v sodobni didaktiki, zlasti v večjezičnih okoljih in migracijskih kontekstih. Raziskave kažejo pozitivne učinke tako razumljene večjezičnosti na kognitivne sposobnosti ter poudarjajo pomen vključevanja različnih prvih jezikov v izobraževanje (García in Wei, 2014; Cenoz in Gorter 2020; Prilutskaya et al. 2021).

Učenje in usvajanje jezika je dramatično spremenil tehnološki razvoj. Pojavila se je nova raziskovalna usmeritev, ki preučuje digitalno komunikacijo, spletni diskurz ter uporabo računalniških orodij pri jezikovnem pouku. Od analize tvitov in foruma do avtomatske korpusne analize diskurza. Uporabno jezikoslovje uporablja sodobna digitalna orodja za analizo jezika na spletu in v izobraževalnih kontekstih. Zanimanje pa se seveda v zadnjih nekaj letih izrazito povečuje tudi za umetno inteligenco pri pouku jezikov (Pourbahram, 2023; Muñoz-Basols et al. 2025).

Vedno več raziskovalcev opozarja na jezikovno diskriminacijo, neenakost dostopa do jezikovnega izobraževanja, prevlado angleščine in vprašanja jezikovnih pravic. Ta tako imenovani obrat k družbeni pravičnosti se kaže v raziskavah, ki obravnavajo jezik kot sredstvo boja za enakopravnost, npr. pri vprašanjih manjšinskih jezikov, jezikov migrantov, rabe narečij v šoli ali priznavanju znanja različnih prvih jezikov pri otrocih v institucionalnih okoljih (Piller 2016; Helm et al. 2023; de Meulder 2025).

Področje uporabnega jezikoslovja bo v prihodnje gotovo zaznamovala tudi vse širša raba umetne inteligence, ki odpira res čisto temeljna vprašanja, kaj, zakaj in kako poučevati jezike v novih digitalnih kontekstih. Pri tem pa bo ključnega pomena, da se razmislek o pedagoških in raziskovalnih praksah ne omeji zgolj na tehnološki segment, temveč se poveže prav z vprašanji družbene pravičnosti. Razvoj umetne inteligence lahko namreč še dodatno poveča razlike v dostopu do znanja, reproducira obstoječe ideologije ali pa omogoči njihovo preseganje, če bo uporaba orodij umetne inteligence tudi v tem kontekstu načrtovana na vključujoč in odgovoren način.

4 Sklep

Pregled razvoja uporabnega jezikoslovja pokaže, da se je področje že od svojih začetkov razvijalo v tesnem razmerju z družbenimi potrebami in vprašanji jezikovne rabe. Njegova zgodovina razkriva prepletanje institucionalnih in konceptualnih opredelitev, pri čemer so se raziskovalne smeri vedno znova oblikovale kot odziv na aktualne družbene izzive. V nekdanjem južnoslovanskem prostoru je bilo uporabno jezikoslovje zgodaj umeščeno v mednarodni raziskovalni okvir in se je razvijalo v širokem razponu od poučevanja jezikov do sociolingvistike, kontrastivnih študij in raziskav govora. Slovenski prostor je v tem okviru prispeval specifične poudarke, med drugim akcijo *Slovenščina v javnosti*, kasneje pa se je izrazito uveljavil z razvojem korpusnega jezikoslovja, prevodoslovja in raziskav s področja slovenščine kot drugega in tujega jezika. Tudi v osrednjejužnoslovanskem prostoru so v ospredju raziskave učenja in poučevanja jezikov, z novim fokusom na hrvaščino kot neprvi jezik na Hrvaškem in srbsščino kot neprvi jezik v Srbiji. Družbena klima pa je spodbila uveljavljanje kritične analize diskurza in preučevanje jezikovnih ideologij.

Sodobne tendence kažejo, da je prihodnost uporabnega jezikoslovja tesno povezana z interdisciplinarnostjo in tehnološkim razvojem, hkrati pa tudi z družbeno odgovornostjo. Digitalna komunikacija, čezjezičnost in umetna inteligenca postavljajo nova raziskovalna in pedagoška vprašanja, ob tem pa ostajajo v ospredju vprašanja jezikovne enakopravnosti, dostopa do znanja in družbene pravičnosti. Prav preplet znanstvene inovativnosti, tehnoloških orodij in etične občutljivosti bo tisti, ki bo v prihodnje usmerjal razvoj uporabnega jezikoslovja ter mu lahko zagotavljal pomembno mesto pri razumevanju in reševanju jezikovnih vprašanj sodobne družbe.

Zahvala

Poglavje je nastalo v okviru stabilnega programskega financiranja ARIS. Raziskovalna programa P6-0436: Digitalna humanistika: viri, orodja in metode (Gorjanc) in P6-0215: Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave (Balažic Bulc) je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Reference

- Balažic Bulc, T. & Požgaj Hadži, V. (2014). Potrebe po tolmačenju za skupnost pri južno-slovanskih jezikih v Sloveniji. V V. Gorjanc (ur.). *Slovensko tolmačeslovje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. https://doi.org/10.4312/slovensko_tolmaceslovje.
- Balažic Bulc, T., Kenda, J., Lah, M., & Požgaj Hadži, V. (ur.). (2019). *Poti in stranpoti poučevanja tujih jezikov v Sloveniji*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789610602774>
- Balažic Bulc, T., & Medvešek, M. (2024). Dopolnilni pouk maternega jezika in kulture otrok drugih narodnosti v Sloveniji: implementacija v praksi. V *Jeziki sožitja, jeziki konflikta: mednarodna konferenca*. Program in povzetki. Koper: ZRS.
- Bugarski, R., Ivir, V., & Mikeš, M. (ur.). (1976). *Jezik u društvenoj sredini*. Društvo za primenjenu lingvistiku Jugoslavije.
- Bugarski, R. (1986). *Lingvistika u primeni*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bugarski, R. (1987). Applied linguistics as linguistics applied. V O. M. Tomić & R. W. Shuy (ur.), *The relation of theoretical and applied linguistics* (str. 1–12). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-1923-8_1
- Bugarski, R. (2011). Primenjena lingvistika u Jugoslaviji – sećanja jednog veterana. V V. Vasić (ur.), *Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom / Applied linguistics in honour of Ranko Bugarski* (str. 41–51). Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije.
- Bugarski, R. (2015). *Selektivna sociolingvistička bibliografija: SFRJ/SRJ-SCG/Srbija: 1967–2014*. Mostart.
- Bugarski, R. (2021). *Saga o ćirilici: ogledi o jeziku i nacionalizmu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Coleman, A. (1929). *The teaching of modern foreign languages in the United States*. New York, NY: Macmillan.
- Cenoz, J., & Gorter, D. (2020). *Pedagogical translanguaging*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108886203>
- Cvikić, L. (2007). *Drugi jezik hrvatski*. Zagreb: Profil.
- Čaušević, J., Bašić, A. & Matej, V. (ur.) (2023). *Ka rodno nebinarnim jezičkim praksama. Zbornik radova*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Čović-Filipović, A., Durmišević, E., Mulović, A., & Osmankadić, M. (ur.) (2024). *Analiza diskursa i kritička analiza diskursa u Bosni i Hercegovini. Program naučnog skupa i knjiga sažetaka*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet. https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/book/114.
- Davies, A., & Elder, C. (ur.). (2004). *The handbook of applied linguistics*. Blackwell Publishing.
- De Meulder, M. (2025). *Deaf in AI: Reimagining linguistic justice in emerging language technologies*. *arXiv preprint*. <https://arxiv.org/abs/2505.02519>.
- Erjavec, T., & Žganec Gros, J. (ur.). (1998). *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik: Zbornik konference = Language technologies for the Slovene language: Proceedings of the conference* (International Multi-Conference Information Society – IS'98, 6–7 October 1998, Ljubljana, Slovenia). Ljubljana: Institut Jožef Stefan.

- Erjavec, T., Gorjanc, V., & Stabej, M. (1998). Korpus FIDA. V T. Erjavec & J. Žganec Gros (ur.), *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik: Zbornik konference = Language technologies for the Slovene language: Proceedings of the conference* (International Multi-Conference Information Society – IS'98, 6–7 October 1998, Ljubljana, Slovenia) (str. 124–127). Ljubljana: Institut Jožef Stefan.
- Ferbežar, I. (2022). Uvodnik. V N. Pirih Svetina & I. Ferbežar (ur.), *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41* (str. 9–10). Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- Ferbežar, I., & Klemen, M. (ur.). (2024). *Priseljenstvo: jezikovna politika in jezikovna integracija* [posebna številka]. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave*, 12(2). <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2>
- Filipović, J. (2009a). *Uvod u rodne teorije: Rod i jezik*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Filipović, J. (2009b). *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, R. (1980). Kontrastivna analiza u okviru primijenjene lingvistike. *Godišnjak Saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije*, 4–5, 21–26. Prispevek predstavljen na Drugem kongresu Saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije, Zagreb, 30. maj–1. junij.
- Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti & Školska knjiga.
- García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137385765>
- Gorjanc, V. (ur.) (2024). *Kritička leksikografija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gorjanc, V. (2017). *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gorjanc, V., & Logar, N. (2020). Vprašanje slovenskega jezika je tudi politično in družbeno vprašanje. *Teorija in praksa*, 57 (posebna številka: Slovenščina v javnosti po 40 letih), 5–9.
- Guberina, P. (1967). Audiovizuelna-globalnostrukturalna metoda. *Govor*, 1(2), 5–30.
- Guberina, P. (1986). Lingvistika govora kao lingvistička osnova verbotonalnog sistema i strukturalizam u općoj lingvistici. *Govor*, 3(1), 3–18.
- Gudurić, S. (2011). *Nova serija iz primenjene lingvistike / A new series in applied linguistics*. V V. Vasić (ur.), *Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom / Applied linguistics in honour of Ranko Bugarski* (str. 3–4). Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije.
- Gugo, I. (2024). Medijska lingvistika: postanak, suvremeni trendovi i preporuke za razvoj u Republici Hrvatskoj. *Suvremena lingvistika* 97, 68–83.
- Halliday, M. A. K. (1975). *Learning how to mean: Explorations in the development of language*. Edward Arnold.
- Helm, L., Shoemark, P., & Dutta, H. (2023). Epistemic injustice and underrepresentation in language technology. *arXiv preprint*. <https://arxiv.org/abs/2307.13714>.
- Horga, D., & Liker, M. (2016). *Artikulacijska fonetika: Anatomija i fiziologija izgovora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. V J. B. Pride & J. Holmes (ur.), *Sociolinguistics: Selected readings* (str. 269–293). Harmondsworth: Penguin.

- International Association of Applied Linguistics. (n.d.). *International Association of Applied Linguistics*. Pridobljeno 9. 8. 2025 z <https://aila.info/>
- Jelaska, Z. et al. (2005). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kapović, M. (2011). *Čiji je jezik?*. Zagreb: Algoritam.
- Katnić-Bakaršić, M. (2012). *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Naklada Zoro.
- Klikovac, D. (2008). *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kovačević, M., & Badurina, L. (2001). *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Mihaljević-Djigunović, M. (2013). Interdisciplinarna istraživanja u području obrazovanja na primjeru glotodidaktike. *Sociologija i prostor*, 51(3), 471–491.
- Labov, W. (1964). *The social stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Labov, W. (1973). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Lakić, I. (2011). *Diskurs, mediji, rat*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore i Institut za strane jezike.
- Lantolf, J. P. (2010). Applied linguistics. V K. Malmkjær (ur.), *The Routledge linguistics encyclopedia* (str. 18–22). Routledge.
- Leskovec, M., & Samide, I. (ur.). (2023). *Z jeziki danes za jutri: Aktualni izzivi poučevanja jezikov, literatur in kultur: Zbornik povzetkov prispevkov konference, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 5.–7. oktober 2023*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Ljubešić, N., Kuzman, T., Erjavec, T. & Osenova, P. (2021). Tour de CLARIN: The CLARIN Knowledge Centre for South Slavic Languages (CLASSLA). <https://www.clarin.eu/blog/tour-de-clarin-clarin-knowledge-centre-south-slavic-languages-classla>.
- Morel, A., & Gorjanc, V. (2016). *Skupnostno tolmačenje: slovenščina v medkulturni komunikaciji*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Muñoz-Basols, J., Fuertes Gutiérrez, M., & Cerezo, L. (ur.). (2025). *Technology-mediated language teaching: From social justice to artificial intelligence*. Bloomsbury.
- Pavličević-Franić, D. (2000). Usvajanje hrvatskog standardnog jezika u sustavu okomite dvojezičnosti. *Napredak* 141(1), 75–86.
- Piller, I. (2016). *Linguistic diversity and social justice: An introduction to applied sociolinguistics*. Oxford University Press.
- Pirih Svetina, N. (2005). *Slovenščina kot tuji jezik*. Izolit.
- Pirih Svetina, N., & Ferbežar, I. (ur.). (2022). *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- Pogorelec, B. (ur.). (1983). *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, Portorož, 14.–15. maja 1979*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije & Slavistično društvo Slovenije.
- Pogorelec, B. (1983). Uvodno poročilo. V B. Pogorelec (ur.), *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, Portorož, 14.–15. maja 1979* (str. 17–24). Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije & Slavistično društvo Slovenije.

- Pokorn, N. K. (2021). Stridon's aims: Centring on the marginal. *Stridon: Journal of Studies in Translation and Interpreting*, 1(1), 5–7. <https://doi.org/10.4312/stridon.1.1.5-7>.
- Pourbahram, A. (2023). Bridging the gap between social justice and digital equity in language teaching. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 19(2), 312–329.
- Požgaj Hadži, V. (1986). O nekim metodama ispravljanja govornih grešaka. V B. Bogdanović & P. Vučković (ur.), *Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog: zbornik radova sa savjetovanja »Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog«* (str. 94–99). Beograd: Institut za strane jezike.
- Požgaj Hadži, V., Smolić, M., Benjak, M. (2007). *Hrvatski izvana*. Zagreb: Školska knjiga.
- Požgaj Hadži, V. (1994). *Sistem korekcija govornih grešaka studenata hrvatskoga jezika kojima je slovenski jezik materinski* (doktorska disertacija). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Požgaj Hadži, V. (ur.). (2013). *Jezik između lingvistike i politike. XX vek*.
- Požgaj Hadži, V. (2021). *Izazovi kontrastivne lingvistike/Izzivi kontrastivnoga jezikoslovja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://doi.org/10.4312/9789610605348>.
- Pranjeković, I. (2008). *Sučeljavanja: Polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa*. Zagreb: Disput.
- Prebeg-Vilke, M. (1991). *Vaše dijete i jezik: materinski, drugi i strani jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Prilutskaya, M., Tuhvatulina, N., & Akimova, T. (2021). A systematic review of translanguaging in English language teaching. *Languages*, 6(4), 180. <https://doi.org/10.3390/languages6040180>
- Radovanović, M. (1979). *Sociolingvistika*. Biblioteka XX vek.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). A brief history of language teaching. V J. C. Richards & T. S. Rodgers, *Approaches and methods in language teaching* (2nd ed., pp. 3–17). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511667305.003>
- Savić, S. (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Stabej, M. (2006). Obrisi slovenske jezikovne politike. *Slavistična revija*, 54 (posebna številka), 309–325.
- Strižak, N., Krajišnik, V., Vučo, J., Filipović, J., Đurić, Lj. (2018). *Od srpskog kao stranog jezika do srpskog kao jezika okruženja i obrazovanja: Okvir programa jezičke podrške*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Škarić, I. (1986). Određenje govora. *Govor*, 3(2), 2–16.
- Škiljan, D. (1988). *Jezična politika*. Naprijed.
- Škiljan, D. (1998). *Javni jezik*. Beograd: Čigoja štampa, Biblioteka XX vek.
- Škiljan, D. (2002). *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- Štrukelj, I. (ur.). (1998). *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. oktobra 1998: II. kongres Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije & Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Vasić, V. (ur.) (2011). *Jezik u upotrebi / Language in use*. Novi Sad: Društvo za primenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Vuković Stamatović, M. (2020). *Diskurs parlamenta*. Podgorica: Univerzitet Crne gore.

GOVOR

Struktura govorne fluentnosti

Damir Horga

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku

Iako čovjek nastoji proizvesti idealan govor, složeni mehanizmi njegove proizvodnje (konceptualni, jezični i artikulacijski) djeluju tako da se u govoru pojavljuju različiti prekidi govora izraženi kao disfluentnosti (prazne stanke, pune stanke, krivi početak, ponavljanje, poštapalica, udasi i izdasi). U ovom je istraživanju 18 studenata fonetike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu spontano 1 minutu govorilo o svojem djetinjstvu te je njihov snimljen govor analiziran i anotiran u programu Praat. Analiza je pokazala da se ispitanici mogu svrstati u dvije kategorije, spori i brzi, da je ta razlika statistički značajna (hi-kvadrat test $p = 0.00$) te da toj razlici najviše doprinose broj /hm/ pojava (spori 81 – brzi 48) i broj disfluentnosti (spori 352 – brzi 296), broj slogova u disfluentnom govoru (spori 352 – brzi 296), prosječno trajanje disfluentnog govora (spori 0.491 – brzi 0.445), tempo artikulacije (spori 5,38 slog/s – 6,04 slog/s). Neočekivano, nema razlike u prosječnom trajanju slogova poslije artikulacije /hm/ (spori 4,56 slog/s – brzi 4,47 slog/s). Istraživanje je pokazalo koje varijable utječu na strukturu fluentnosti u govoru te otvorilo neka pitanja za daljnja istraživanja ove karakteristike govora.

Ključne riječi: analiza govora, fonetika, fluentnost, tempo artikulacije

Though the speaker aims to produce ideal speech, the complex mechanisms of its production (conceptual, linguistic and articulatory) operate in such a way that different breaks of speech emerge expressed as disfluencies (empty pauses, full pauses, erroneous beginnings, repetitions, small words, inspirations and expirations). In this research 18 students of phonetics at the Faculty of Philosophy University of Zagreb spontaneously spoke about their childhood for one minute, and their speech was recorded, analyzed and annotated in speech program Praat. The analyses showed that the subjects can be classified in two categories; slow and fast and that the difference was statistically significant (chi-square test $p = 0,00$). The difference is realized by the number of used /hm/ (slow 81 – fast 48), number of disfluencies (slow 352 – fast 296), number of syllables in disfluent speech (slow 352 – fast 296), average duration of syllables in disfluent speech (slow 0.491 – fast 0.445s), and speech rate (slow 5,38 syl/s – fast 6,04 syl/s). The research showed that the speech after articulation of /hm/ is not becoming faster (slow 4,56 syl/s – fast 4.47 syl/s). Generally, the research showed which variables most affect the structure of fluency in speech and opened some questions for future research of this speech characteristic.

Keywords: speech analysis, phonetics, fluency, speech rate

1. Uvod

Govor je najučinkovitije čovjekovo komunikacijsko sredstvo. Vjerodostojnost te tvrdnje potvrđuje se statusom govora u njegovoj komunikacijskoj ulozi tijekom povijesti kao i u suvremenim komunikacijskim okolnostima. Jedna od prednosti govora jest da je on čovjeku uvijek dostupan i uvijek pri ruci. Dakako, moguće je zamisliti niz ograničenja uporabe govora koja umanjuju značaj tih kategoričkih tvrdnji, ali budući da su slučajevi u kojima drugačiji oblici komunikacije imaju prednost pred govorom dovoljno rijetki, oni ne mogu umanjiti istinitost tako određenog statusa govorenog jezika.

Čovjek vlada fiziološkim mehanizmima koji mu omogućuju proizvodnju i primanje obavijesti oblikovanih prirodnim jezikom i ostvarenih govorom. Dakako, osim ovih neposrednih fizioloških mogućnosti, za govornu realizaciju obavijesti nužna je prije svega konceptualna organizacija obavijesti koju čovjek želi prenijeti, a to znači i postojanje razvijenog središnjeg živčanog sustava koji oblikuje željene obavijesti. Međutim, uloga središnjih živčanih mehanizama nije samo u jezičnom formuliranju obavijesti, nego oni u konačnici upravljaju složenom motorikom govorne proizvodnje. Može se reći da je govorna proizvodnja jedna od najsloženijih motoričkih aktivnosti čovjeka. U proizvodnji fluentnog govora sudjeluje stotinjak mišića na tri razine govorne proizvodnje: respiratornoj, laringalnoj i artikulacijskoj (Levelt 1995). Taj složeni mehanizam proizvodnje govora zahtijeva vještu koordinaciju govornih pokreta unutar svake od navedenih razina, ali i među pojedinim razinama. Time se osigurava brzina govora od 15-ak fonema u sekundi, što je prosječna brzina govora primjerena kako proizvodnji tako i primanju govornih obavijesti (Škarić 2007).

Usklađenost brzine proizvodnje i primanja govora vidljiva je u lakoći i brzini kojom čovjek prima obavijesti oblikovane govorom. Čovjek raspolaže slušnim mogućnostima primanja zvučnih podražaja od 16 do 20.000 Hz te od 0 do 120 db. Unutar tog raspona, i to u njegovu središnjem dijelu, smještene su i govorne frekvencije i govorni intenziteti, što omogućuje lako primanje akustičkih govornih zvukova i njihovu obradu u primarnim akustičkim područjima i daljnje obrađivanje u drugim dijelovima centralnog živčanog sustava, što vodi do razumijevanja govora, tj. interpretacije smisla poruke koju je odaslao govornik.

Čovjek nastoji realizirati idealno ponašanje u svojim aktivnostima, međutim kao biološko biće ne uspijeva uvijek ostvariti taj ideal, uključujući govor, bilo u njegovoj proizvodnji ili u primanju. Stoga će se u govornoj komunikaciji pojaviti dijelovi govora koji ne teku glatko, nego se pojavljuju prekidi i usporavanja ili na strani govornika ili na strani slušatelja. Govornik želi proizvesti fluentan govor, ali u spontanom

će se govoru pojaviti različiti oblici disfluentnosti. Svojim govorom u govornoj komunikaciji govornik odašilje dvije vrste obavijesti: željene obavijesti koje se odnose na predmet razgovora, s jedne strane, i informacije o samom procesu oblikovanja tih glavnih obavijesti, s druge strane. Na primjer:

A: Koliko je sati?

B: Ovaj ... osam.

Na pitanje osobe A, osoba B odašilje traženu obavijest da je osam sati, ali započinjući svoj odgovor poštapalicom *ovaj* i stankom, ona obavještava sugovornika da joj treba vremena da smisli i formulira svoj odgovor jer mora pogledati *na sat*. Dakle, šalje obavijest o samom procesu proizvodnje tražene obavijesti. Tako se može reći da govorne disfluentnosti odašilju prvenstveno obavijesti o poteškoćama s kojima se govornik bori u oblikovanju i proizvodnji svog govora.

Govornik je aktivan sudionik u govornom procesu, prateći ne samo konačan rezultat tog procesa, već i njegov tijek koji uključuje stvaranje i pohranjivanje u privremenoj memoriji elemenata koje će neposredno ugraditi u realizaciju govornog izraza koji slijedi. Govornik prati svoj govorni izraz na dva načina: svojim unutarnjim proprioceptivnim osjetima koji upravljaju motorikom govorne proizvodnje te slušajući sebe, prateći zvučnu realizaciju onoga što je izgovorio. U oba slučaja on uspoređuje ono što je pripremljeno za realizaciju i samu realizaciju, uspoređujući govornu realizaciju sa svojim planom i tijekom govornog procesa. Ponekad on uspijeva uskladiti planirano s planom realizacije prije zvučne realizacije, a ponekad kasni u tom usklađivanju i tek nakon zvučne realizacije i zvučne kontrole shvaća da je pogriješio i da se realizacija razlikuje od planiranog izraza. U tom slučaju govornik ponekad ima dovoljno vremena uskladiti planirano s onim što je pripremio za realizaciju ili će oklijevajući to učiniti, dok će u drugom slučaju tek nakon realiziranog govora, kad je čuo što je rekao, ispraviti pogrešku i reći namjeravanu obavijest. Dakle, neke pogreške će se dogoditi tijekom procesa proizvodnje govora i one će biti sakrivene te ih slušatelj neće ni primijetiti, dok će druge promaći kontroli govornika i slušatelj će ih, zajedno s govornikom, uočiti slušajući realizirani govor. Dakle, govorni proces ima svoju mentalnu psiholingvističku komponentu i vrlo je složen te se na temelju ostvarenog govora neki govorni procesi mogu tek naslućivati i pretpostaviti da su u podlozi navedene realizacije. Ti će procesi djelovati na fluentnost govora.

Prekidi glatke komunikacije dogodit će se kada slušatelj ima problema u primanju obavijesti. Sličan je razgovor moguće smjestiti u okruženje prometne ulice kojom upravo u trenutku razgovora prolazi kamion:

A: Sada je osam sati. (buka kamiona)

B: Što si rekao?

Osoba B čula je samo dio rečenice i zato traži da sugovornik ponovi temeljnu obavijest razgovora.

Iz tih je primjera moguće zaključiti da postoji razlika u govornoj disfluentnosti između govornika i slušatelja te da slušatelj procjenjuje fluentnost govora na temelju manifestnih elemenata, dok govornik ima svoj osjećaj o fluentnosti govorne proizvodnje i stvara ga procjenjujući svoj napor ne samo na temelju manifestnih karakteristika govora nego i na temelju svojih proprioceptivnih osjeta nužnih u samom procesu govorne proizvodnje.

Govorna fluentnost/disfluentnost počinje se intenzivno istraživati 80-ih godina prošlog stoljeća uz pitanja govorne kompetentnosti i istraživanja psiholingvističkih procesa proizvodnje govora (Fillmore 1979, Levelt 1989, Horga 1980, Horga i Vesna Požgaj Hadži 2012). Fillmore (1979: 51) definira govornu fluentnost na sljedeći način: »(...) the ability to talk at length with few pauses; the ability to fill time with talk; the ability to talk in coherent and semantically dense sentences; the ability to have appropriate things to say in a wide range of contexts; and the ability to be creative and imaginative in language use.«

Kao što se opisu govorne fluentnosti može pristupiti s različitih polazišta, pripisujući joj različite epitete, tako Škarić (1984) određuje svojstva fluentnog i disfluentnog govora pripisujući im sljedeće manifestne epitete: »Neki govornici mogu glatko, bez zastajkivanja, pogrešaka i popravljavanja izvoditi govorne vratolomije dugih izričaja složene jezične i izgovorne strukture, dok se drugi spotiču već pri izgovaranju jednostavnih kratkih govornih nizova.«

Prema aktivacijskom modelu proizvodnje govora, koji pretpostavlja širenje neurološke aktivacije, fluentan govor pretpostavlja pravovremenu i intenzitetski adekvatnu aktivaciju aktualnih i budućih jedinica govorne proizvodnje i isto tako pravovremenu i adekvatnu deaktivaciju upotrijebljenih jedinica te inhibiciju nepotrebnih jedinica (Dell 1986).

Polazeći od Leveltova (1989) trirazinskog modela govorne proizvodnje, Horga i Požgaj Hadži (2012) fluentni su govor definirali kao govor prirodnog tempa bez oklijevanja, zastajkivanja, ponavljanja, ispravljanja, poštapalica te punih i praznih stanki procesiranja, primjeren informacijskom i komunikacijskom opterećenju izričaja, što sve pretpostavlja efikasno i usklađeno funkcioniranje svih razina govorne proizvodnje. Takvo određenje fluentnosti govora uključuje i njegove manifestne, neurološke i informacijske karakteristike.

Rečeno pokazuje složenost fluentnosti/disfluentnosti govorne proizvodnje i različitog određenja tih svojstava govora ovisno o stajalištu s kojeg autori polaze.

Shriberg (2001) u tumačenju disfluentnosti kao prirodne sastavnice spontanog govora donosi tročlani model tog procesa. U izričaju *Marko je došao u devet, ovaj u osam sati*, govornik registrira da je pogriješio (*u devet* – reparendum) i da to treba ispraviti jer je namjeravao navesti drugo vrijeme (*u osam* – ispravak) te da bi ispravio svoju grešku, zaustavlja se, ali mu je potrebno određeno vrijeme da odabere ispravan izraz i zato može oklijevati i upotrijebiti praznu stanku ili, kao u ovom primjeru, uređivačku poštalicu (*ovaj* – uređivački izraz).

Shriberg (2001) navodi da govorne disfluentnosti imaju dvostruku ulogu. One se u govoru pojavljuju kao ekološki element ovisan o kontekstualnim uvjetima u kojima se disfluentnosti pojavljuju i, s druge strane, djeluju na zvučnu realizaciju govora. Autorica navodi sljedeću klasifikaciju disfluentnosti: puna stanka, ponavljanje, brisanje, zamjena, umetanje i artikulacijska pogreška. Čudno je da Shriberg ne spominje prazne stanke kao jednu od mogućih disfluentnosti. Drugačiju klasifikaciju disfluencija navodi Götz (2013). U govorne proizvodne disfluentnosti ona ubraja vremenske varijable: tempo govora, srednje trajanje fonetskog bloka, prazne stanke i koeficijent vremena fonacije, zatim formulaične nizove i strategije organizacije govora (ponavljanja, pune stanke), diskursne markere i poštalice. Drugu kategoriju čine perceptivne disfluentnosti: preciznost, ideomatičnost, intonacija, akcent, pragmatična obilježja, raznolikost vokabulara, registar i struktura rečenice. Treću kategoriju čine neverbalne fluentnosti: geste, mimika, govor tijela, pogledi i emblemi. Tako navedene fluentnosti ne pokazuju jasne kriterije podjele na produktivne i perceptivne vrste te kriterije podjele na kategorije unutar pojedine vrste.

Tako složeni kriteriji, koji određuju govorne disfluentnosti, nameću posebne uvjete njihova istraživanja. Kao jedan od razloga pojavljivanja govornih disfluentnosti treba navesti govorno opterećenje koje je u suprotnosti s automatizmima u govornoj proizvodnji pa se tako u stranom jeziku disfluentnosti pojavljuju češće nego u materinskom (Kormos 2006, Götz 2013, Tavakoli i Wright 2020, Sagalowitz 2010). Djeca i žene proizvode manje disfluentnosti nego odrasli i muškarci. To su neke od razlika u govornoj disfluentnosti.

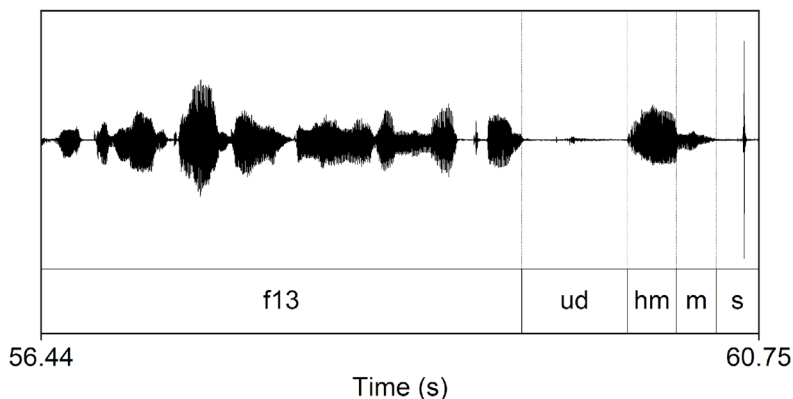
2. Hipoteze istraživanja

Zadatak ovog rada jest prikazati strukturu disfluentnosti na ograničenom uzorku govora u određenim kontekstualnim uvjetima te dobivene rezultate usporediti s drugim uzorcima i promatranjem disfluentnosti u drugačijim kontekstualnim uvjetima. Može se pretpostaviti da se tempo govora i tempo artikulacije tijekom procesa govorne proizvodnje mijenja ovisno o informacijskom opterećenju i planiranju govornog izraza. Stoga će se i disfluentnosti pojaviti u onim dijelovima govornog iskaza kada govornik »kupuje vrijeme« kako

bi planirao govor ili realizirao planirano. Jedna od disfluentnosti koja ima tu ulogu jest nefonematizirani segment. U ovom je istraživanju postavljeno pitanje mijenja li se tempo artikulacije i tempo govora u dijelu govora koji neposredno slijedi iza nefonematiziranog segmenta s obzirom na činjenicu da je artikulacijom nefonematiziranog segmenta govornik dobio dodatno vrijeme u kojem bez pritiska može realizirati svoj govor. Moguće je pretpostaviti da će tempo artikulacije i tempo govora biti brži poslije nefonematiziranog segmenta.

3. Istraživanje

U istraživanju je sudjelovalo 18 ispitanika, studenata fonetike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu koji su svaki po 1 minutu u studijskim uvjetima govorili o svome djetinjstvu. Neformalnost govornog zadatka i govora studenata bila je ostvarena tako da im je uputu za snimanje dao također student fonetike, a ispitanici su tijekom svog studija već bili naviknuti na studijske uvjete snimanja. Stoga se može vjerovati da je govor ispitanika bio prirodno spontan. Njihov je govor auditivno snimljen te je provedena analiza pomoću programa za analizu govora Praat (Boersma i Weenink 2024) tako da su mjerena trajanja analiziranih varijabli (Slika 1). Promatrane varijable bile su: fluentni dio govora, prazna stanka, ponavljanje, poštapalice, krivi početak te puna stanka ili nefonematizirani segment. Izračunate su srednje vrijednosti i standardne devijacije varijabli te su značajnosti razlika određene t-testom i hi-kvadrat testom.

Slika 1. Primjer anotacije trajanja pojedinih segmenata u programu Praat (f13 –Ispred moje zgrade je bio jedan, onako, ud – udah, /hm/, /m/, s – prazna stanka).

4. Rezultati i rasprava

Prema kriteriju tempa govora ispitanici su podijeljeni u dvije skupine od po 9 sporih i 9 brzih govornika. Kriterij podjele govornika na spore i brze jest formalni kriterij i vjerojatno bi skupina sporih i skupina brzih govornika prema nekom drugom kriteriju bile drugačije, međutim, daljnje je istraživanje pokazalo opravdanost tog kriterija.

4.1. Podjela ispitanika na spore i brze

Ispitanici su po mehaničkom kriteriju tempa govora svrstani u dvije skupine: spori i brzi i ti su rezultati prikazani u Tablici 1. Iz te je tablice vidljivo da su ispitanici u raspoloživom vremenu od 1 minute proizveli od 183 do 342 sloga u fluentnom dijelu govora, što ukazuje da je to dobar kriterij za podjelu na spore i brze govornike. Razlike u broju slogova u nefluentnom dijelu govora su također prisutne i one se kreću od 0 do 14 slogova. Cilj ispitivanja bio je promatrati uzorak govora od 1 minute za svakoga ispitanika, ali trajanje uzorka ipak se kretalo u rasponu od 56 do 66 sekunda jer je ukupno trajanje govornog uzorka ovisilo o granici posljednjeg govornog segmenta.

Tablica 1. Rezultati pojedinih ispitanika: broj slogova fluentnog dijela govora, broj slogova disfluentnog dijela govora, ukupno trajanje govornog uzorka, ukupno trajanje fluentnog dijela govora, tempo artikulacije i tempo govora.

ispitanik	br-slog-flu	br-slog-dis	Ukupno trajanje	Trajanje fluentnog dijela	TA	TG
s-1	196	11	64,06	40,92	4,79	3,06
s-2	183	10	58,02	32,99	5,55	3,15
s-3	189	11	55,56	37,99	4,97	3,40
s-4	214	14	59,87	43,20	4,95	3,57
s-5	230	12	61,99	41,43	5,55	3,71
s-6	218	0	56,79	39,30	5,55	3,84
s-7	249	2	63,76	42,23	5,90	3,91
s-8	226	1	56,15	37,39	6,04	4,03
s-9	247	2	60,95	48,34	5,11	4,05
b-1	247	9	60,85	43,46	5,68	4,06
b-2	254	3	61,66	42,18	6,02	4,12

b-3	258	9	61,09	45,13	5,72	4,22
b-4	254	4	59,25	42,29	6,01	4,29
b-5	277	10	62,05	46,67	5,94	4,46
b-6	275	5	56,46	46,64	5,90	4,87
b-7	326	11	66,52	49,56	6,58	4,90
b-8	320	6	62,04	53,49	5,98	5,16
b-9	342	0	63,41	52,16	6,56	5,39

Ako se spori i brzi govornici promatraju u dvije skupine i ako se njihove razlike testiraju t-testom, rezultati (Tablica 2) pokazuju da su i spori i brzi govornici iskoristili svoju minutu da govore te da nema statistički značajne razlike između sporih i brzih govornika jer se prosječno vrijeme u obje skupine približava vrijednosti od 60 sekunda (spori 59,68, brzi 61,48, $p = 0,22$). Isto tako, iako spori govornici realiziraju veći broj slogova u disfluentnom dijelu govora, ta razlika nije statistički značajna (spori 7,00, brzi 6,33, $p = 0,77$). Međutim, statistički značajne razlike ostvaruju se u broju slogova u fluentnom dijelu govora (spori 217, brzi 284, $p = 0,00$), trajanju fluentnog dijela (spori 40,42 s, brzi 46,84, $p = 0,01$) i u tempu artikulacije (spori 5,38 slog/s, brzi 6,04 slog/sek, $p = 0,00$) kao i u tempu govora (spori 3,64 slog/s, brzi 4,61 slog/s, $p = 0,00$). Može se postaviti pitanje koje je prosječno trajanje pojedinog glasovnog segmenta u fluentnom govornom ostvarenju pa se dobiva da su i tu brzi ispitanici bolji te da im je za jedan segment potrebno 0,165 s, dok je sporim govornicima potrebno 20-ak milisekunda više, tj 0,186 s. Dakle, brzi su govornici raspoloživu minutu vremena bolje iskoristili jer su fluentno govorili 47 s, za razliku od sporih koji su fluentno govorili samo 40 s. To ujedno znači da su brzi govornici koristili manje disfluentnosti i prekida govora.

Tablica 2. Razlike sporih i brzih govornika na temelju tempa govora (TG) u varijablama broj slogova u fluentnom dijelu govora, broj slogova u disfluentnom dijelu govora, ukupno trajanje govora, trajanje fluentnog dijela, tempo artikulacije, tempo govora te značajnost t-testa (p).

	Flu-br-slog	Dis-br-slog	Ukupno trajanje	Trajanje fluentnog dijela	TA	TG
spori	216,89	7,00	59,68	40,42	5,38	3,64
brzi	283,67	6,33	61,48	46,84	6,04	4,61
p	0,000	0,769	0,222	0,005	0,003	0,000

4.2. Struktura promatranih varijabli fluentnosti

Varijable promatrane u ovom istraživanju mogu se podijeliti u dvije skupine: u varijablu fluentnosti (flu – fluentno) – kada govornik fluentno proizvodi govor te na druge varijable koje predstavljaju prekid fluentnog govora (/hm/ – puna stanka, /m/ – obično povezan s /hm/ kao završetak izgovora, kp – krivi početak i odustajanje od toga, pon – ponavljanje već rečenoga, poš – poštapalica, s – prazna stanka, u – udah, te i – izdah). Pitanje koje ostaje otvoreno jest da prazne stanke imaju dvostruku ulogu jer mogu biti sintaktičko sredstvo izražavanja organizacije govora, ali istovremeno i izraz oklijevanja. Ostaje otvoreno pitanje na koji način podijeliti te dvije funkcije i odrediti njihove brojčane veličine. U ovom radu ta dvostruka funkcija nije razdvajana i svi su prekidi fluentnog govora tretirani kao disfluentnost. Zadatak je za neka buduća istraživanja proučiti kada prazne stanke ili udahe tretirati kao oklijevanja, a kada kao sintaktičko sredstvo ili biološko sredstvo zadovoljavanja energetske potrebe govorne proizvodnje.

Struktura promatranih varijabli fluentnosti i disfluentnosti na ovom uzorku ispitanika i njihova govora prikazani su u Tablici 3.

Tablica 3. Prosječan broj pojavljivanja pojedinih segmenata (N) i njihov postotak (%), njihovo prosječno trajanje u sekundama (t (s)) te značajnost razlike (p).

	Spori			Brzi			p
	N	%	t (s)	N	%	t (s)	
flu	195	35,65%	1,866	204	40,80%	2,067	0,138
ud	101	18,46%	0,736	81	16,20%	0,640	0,020
/hm/	81	14,81%	0,425	48	9,60%	0,385	0,150
/m/	25	4,57%	0,222	9	1,80%	0,203	0,443
sta	105	19,20%	0,395	129	25,80%	0,328	0,098
kp	15	2,74%	0,498	11	2,20%	0,720	0,118
pon	6	1,10%	0,393	4	0,80%	0,468	0,548
poš	11	2,01%	0,363	8	1,60%	0,550	0,078
Izd	8	1,46%	0,364	6	1,20%	0,519	0,309

4.3. Utjecaj izgovora /hm/ na tempo artikulacije

Može se smatrati da je artikulacija segmenta /hm/ u spontanom govoru jedna od disfluentnosti kojom govornik dobiva na vremenu za planiranje daljnjeg govora i artikulaciju

govornog sadržaja koji slijedi. Hipotetski bi se moglo očekivati da je tim postupkom govornik dobio dovoljno vremena da planira svoj govor i da ga fluentno nastavi. Međutim, rezultati ovog istraživanja nisu potvrdili očekivanu hipotezu. Ako se usporedi tempo artikulacije za cijeli fluentni dio nakon artikulacije /hm/, dobiva se da u tempu artikulacije nema razlike (TA spori 5,38 slog/s; brzi 6,04 slog/s, a u fluentnom dijelu nakon /hm/ spori 5,34 slog/ s; brzi 6,08 slog/s). Može se postaviti pitanje mijenja li se trajanje tijekom proizvodnje 10 slogova neposredno nakon /hm/, artikuliraju li se brže, s obzirom na to da je govornik artikulirajući prethodni /hm/ mogao ubrzati prethodno planiranje i artikulaciju planiranoga. Rezultati pokazuju da govornik i nakon artikulacije /hm/ ostaje u sporom modu i artikulira sporije od prosjeka, osobito za brzi tempo govora (TA spori 4,56; TA brzi 4,47 slog/s). Ta je razlika i statistički značajna i iznos 0.04 za spore i 0,03 za brze govornike. Navedeni rezultati prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4. Tempo artikulacije nakon izgovora /hm/ za cijeli fluentni segment nakon /hm/ i za 10 slogova nakon artikulacije segmenta /hm/ te značajnost razlike.

		Svi slogovi	manje od 10 slogova	
	TA	TA-HM	TA-HM	p
spori	5,38	5,34	4,56	0,039
brzi	6,04	6,08	4,47	0,027

5. Zaključak

Ovo je istraživanje pokazalo da se govornici na temelju njihove govorne fluentnosti mogu podijeliti na spore i brze, ovisno o tome kako proizvode fluentne i disfluentne dijelove govora. Fluentnost govora određena je biološkim karakteristikama govora i njegovom lingvističkom organizacijom. Sve te elemente govornik mora spretno koordinirati, ali s obzirom na biološku prirodu čovjeka i složenost govora kao komunikacijskog sredstva, proizvodnja govora podložna je pogreškama, zastoјima i oklijevanjima, što su elementi govorne disfluentnosti. Brzina govora jedan je od elemenata koji određuje fluentnost govora i promjenljiva je s obzirom na cijeli niz kontekstualnih uvjeta u kojima se govorna komunikacija odvija. Jedno od hipotetskih pitanja ovog istraživanja bilo je: ubrzava li se govor nakon artikulacije /hm/, kojim govornik dobiva na vremenu za planiranje i realizaciju govora. Očekivali smo da će artikulacija biti brža nakon

oklijevanja ostvarenog artikulacijom /hm/, ali istraživanje je pokazalo da se artikulacija usporava i time se otvorilo pitanje za buduća istraživanja govorne fluentnosti.

Reference

- Boersma, P., & Weenink, D. (2024). *Praat: Doing phonetics by computer* (Version 6.4.12). <http://www.praat.org/> (Dostup 7. 7. 2025)
- Clark, H. H., & Fox Tree, J. E. (2002). Using uh and um in spontaneous speaking. *Cognition*, 84(1), 73–111. [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(02\)00017-3](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(02)00017-3)
- Dell, G. S. (1986). A spreading-activation theory of retrieval in sentence production. *Psychological Review*, 93(3), 283–321. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.93.3.283>
- Fillmore, C. J. (1979). On fluency. U C. J. Fillmore, D. Kempler, & W. S.-Y. Wang (ur.), *Individual differences in language ability and language behaviour* (str. 85–101). Cambridge, MA: Academic Press.
- Götz, S. (2013). *Fluency in native and nonnative English speech*. Amsterdam: John Benjamins.
- Goldman-Eisler, F. (1968). *Psycholinguistics: Experiments in spontaneous speech*. New York: Academic Press.
- Horga, D., & Požgaj Hadži, V. (2012). (Dis)fluentnosti i proizvodnja govora. *Slavistička revija*, 60(4), 621–637.
- Horga, D. (2021). Kontekst u govoru – govor u kontekstu. U V. Kolesarić, D. Ivanec, & D. Domjan (ur.), *Kontekst u psihologiji – konceptualni, teorijski i istraživački aspekti* (str. 349–383). Zagreb: Novi redak.
- Horga, D. (2023). Utjecaj brzog tempa (iz)govora na stlačivost glasnika u hrvatskome. U I. Vidović Bolt, I. Čagalj, & M. Hrdlička (ur.), *O jeziku zboriti: Zbornik u čast prof. dr. sc. Nedi Pintarić Kujundžić* (str. 173–181). Zagreb: FF Press.
- Kormos, J. (2006). *Speech production and L2 acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kovač, M. M. (2011). Ponavljanje kao oblik govorne disfluentnosti. *Linguistica Copernicana*, 1(5), 245–265.
- Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Oomen, C. E., & Postma, A. (2001). Effects of time pressure on mechanisms of speech production and self-monitoring. *Journal of Psycholinguistic Research*, 30(2), 163–184.
- Sagalowitz, N. (2010). *Cognitive basis of second language fluency*. New York, NY: Routledge.
- Shriberg, E. (2001). To »errrr« is human: Ecology and acoustics of speech disfluencies. *Journal of the International Phonetic Association*, 31(1), 153–169.
- Škarić, I. (1984). Mjerenje govora. U M. Meštrović (ur.), *Izbor i priprema kandidata za novinare, spikere i voditelje* (str. 12–30). Zagreb: Televizija Zagreb.
- Škarić, I. (2007). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U A. Kovačec (ur.), *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* (str. 15–157). Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Tavakoli, P., & Wright, C. (2020). *Second language speech fluency: From research to practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Koliko je palatalnih glasnika u hrvatskom jeziku?

Marko Liker

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku

Hrvatski konsonantski sustav u svom tradicionalnom opisu sadrži pet palatalnih glasnika – /j, ʎ, ɲ, tɕ, dʑ/. Međutim, palatalni je status čak četiri od navedenih pet glasnika doveden u pitanje u naknadnim instrumentalnim kinematskim analizama. U ovom će se radu po prvi puta napraviti meta-analiza tih prethodno objavljenih rezultata, kao i nekih do sada neobjavljenih analiza. Ukupno se analiziralo četiri instrumentalne kinematske studije nastale između 2012. i 2019. godine, u kojima se elektropalatografijom (EPG) i ultrazvukom (UTI) analiziralo četiri kontroverzna palatalna glasnika /ʎ, ɲ, tɕ, dʑ/. Podatci su pokazali da ne postoji dovoljno dokaza za palatalnu klasifikaciju nijednog od navedena četiri glasnika, već je vjerojatnije da je njihovo mjesto alveolopalatalno. Preliminarno se zaključuje da se samo jedan glasnik može smatrati palatalom, a to je približnik /j/.

Ključne riječi: palatali, alveolopalatali, govorna kinematika, hrvatski

Traditionally, Croatian consonant system contains five palatal sounds – /j, ʎ, ɲ, tɕ, dʑ/. However, palatal status of four out of five of those sounds was scrutinized in several studies using instrumental kinematic techniques. This paper will bring together the separately published evidence and introduce newly acquired unpublished data to re-examine the place of articulation of these four consonants – /ʎ, ɲ, tɕ, dʑ/ and determine how many palatal sounds Croatian has. The results of the meta-analysis showed that there is not enough articulatory evidence to classify these sounds as palatal. Current data show that their place of articulation is more likely alveolopalatal. This means that Croatian has only one palatal sound – the approximant /j/.

Keywords: palatals, alveolopalatals, speech kinematics, Croatian

1. Uvod: Fonetski opis izgovora i mjesto artikulacije

Mjesto artikulacije jedna je od tri temeljne kategorije opisa glasovnih segmenata (glasnika) svjetskih jezika. Ostale dvije su način artikulacije i zvučnost. Ove tri kategorije temelj su fonetskog opisa nekog jezika i bez njih je teško zamisliti opis izgovora, usporedbu jezika, poučavanje (stranoga) govora, dijagnozu i terapiju izgovornih poteškoća, kao i pripremu za oblikovanje umjetnoga govora. Mjesto artikulacije pri tome zauzima posebno istaknuto mjesto, jer izravnije od ostale dvije temeljne kategorije fonetskog opisa povezuje anatomiju i fiziologiju govora s opisom izgovora. Međutim, naziv ove kategorije sugerira varljivo jednostavan koncept. Mjesto artikulacije često se i umnogome pogrešno tumači kao mjesto u govornom traktu na kojem se proizvodi neki glasnik. Da tomu nije baš tako, govori nam priroda govorne proizvodnje, kao i odnos anatomije te aerodinamike izgovora. Naime, ako je mjesto artikulacije mjesto na kojem se proizvodi određeni glasnik, znači li to da druga mjesta u govornom traktu nisu bitna za proizvodnju određenoga glasnika? Nadalje, ako uzmemo primjer frikativa /s/, je li njegovo mjesto artikulacije na donjim sjekutićima gdje se izgovorni organi kod nekih govornika najviše približavaju ili je to mjesto na gornjim sjekutićima gdje zračna struja oblikuje turbulencije na oštroj okomitoj prepreci ili je to na izlazu iz usnene šupljine gdje se oblikuje karakteristični šumni zvuk? Je li mjesto artikulacije lateralnog približnika /l/ tamo gdje su izgovorni organi približeni (stražnji bočni dijelovi nepca i desni) ili na mjestu gdje se oni dodiruju (nadzubni greben)? Na kraju, gdje je mjesto artikulacije otvorenoga vokala /a/ i ima li ga on uopće? Mjesto artikulacije ukazuje na važniju karakteristiku od preciznog određenja mjesta u govornom traktu na kojem se proizvodi određeni glasnik. Mjesto artikulacije važna je kategorija fonetskoga opisa zato što je ono naznaka oblika cjelokupnoga govornog trakta, a glavni izgovorni događaji u proizvodnji glasnika ne moraju biti povezani samo s relativnim približavanjem izgovornih organa, već i s ključnim aerodinamičkim i akustičkim događajima nužnima za proizvodnju određenoga glasnika. Stoga je mjesto artikulacije dobro shvatiti kao mjesto u govornom prolazu gdje se odvijaju ključni izgovorni događaji u proizvodnji glasnika (Horga i Liker 2016, Ladefoged i Maddieson 1996, Škarić, 2007). Takvo određenje ne podrazumijeva samo mjesto gdje se izgovorni organi najviše primiču, nego uključuje i ona mjesta na kojima se postižu glavni akustički i aerodinamički uvjeti za neki izgovor (Liker 2024). Ovakvo shvaćanje mjesta artikulacije jasno pokazuje da je mjesto artikulacije bitna naznaka izgleda cjelokupnog vokalnog trakta pri izgovoru. Ovako definirano mjesto artikulacije skreće pozornost na kvantalnu prirodu govora, odnosno na činjenicu da

postoje artikulacijske zone u kojima će vrlo male promjene imati velike aerodinamičke i akustičke posljedice (Howard i Haselwood 2012, Perkell 1999, Stevens 1972). Jedna od takvih zona je i palatalna, odnosno tvrdonepčana artikulacijska zona. Stoga se ne mogu svi glasnici koji se artikuliraju na tvrdom nepcu svrstavati u istu skupinu po mjestu artikulacije. U hrvatskom se na širokom području tvrdog nepca artikulira velik broj konsonanata, ali za sve njih zasigurno nije dovoljno reći samo da su palatalni, odnosno tvrdonepčani.

2. Palatalna artikulacijska zona i govorna kinematika

Palatalna ili tvrdonepčana artikulacijska zona proteže se od završetka alveolarnog ili nadzubnog grebena pa sve do početka mekog nepca. Nadzubni greben je relativno malen artikulacijski prostor koji se proteže od prednjih zuba gornje čeljusti, preko vrha grebena, pa sve do završetka strmine stražnjega nazubnog grebena, gdje se spaja s tvrdim nepcem. Na tom spoju stražnjega nazubnog grebena i prednjega tvrdog nepca artikuliraju se mnogi glasnici, koji se zbog toga zovu stražnenadzubni ili prednjetvrdonepčani. Stoga se i oni mogu ubrojiti u glasnike koji se artikuliraju na širokom prostoru tvrdog nepca. Meko nepce spaja se s tvrdim nepcem sa stražnje strane. Taj spoj nije poprečno ravan, već je potkovast i može se osjetiti ako se vrhom jezika nađe prijelaz tvrdoga u meko nepce i onda vrhom jezika klizi lijevo desno.

Palatalna je artikulacijska zona površinom najveća i mnogi glasnici svjetskih jezika artikuliraju se upravo na njoj. Budući da su brojni, palatalni glasnici vrlo često imaju i važna dodatna artikulacijska obilježja, poput zaokruženosti ili kliznosti, a sve da bi se što uspješnije razlikovali od ostalih bliskih glasnika. Takva dodatna artikulacijska obilježja postaju vrlo važna onda kada na određene načine »posložuju« temeljnu artikulacijsku gestu ili joj se čak suprotstavljaju, a posljedično mijenjaju i njezin temeljni auditivni dojam. Kada takva dodatna artikulacijska mjesta razlikuju tipične realizacije fonema, onda se ona zovu razlikovna dodatna izgovorna mjesta ili distinktivna sekundarna mjesta artikulacije. Takvo mjesto najčešće nije u potpunosti simultano s temeljnim pa može započeti nešto kasnije i trajati nakon završetka faze držanja temeljnog mjesta artikulacije (Horga i Liker 2016, Škarić 1991). Takva dodatna mjesta artikulacije mogu se ostvariti na svim artikulacijskim zonama, od usana i zuba, pa sve do ždrijela ili farinksa i grkljana. Prihvaćeno je da je u hrvatskom relevantno samo jedno razlikovno dodatno izgovorno mjesto, a to je ono na tvrdom nepcu, koje glasnike čini palataliziranima ili umekšanima (npr. Škarić 1991).

Iz prethodnoga proizlazi da na palatalnoj artikulacijskoj zoni postoji nekoliko temeljnih i barem jedno razlikovno dodatno mjesto artikulacije. Ovakva artikulacijska gužva na tvrdom nepcu može otežati artikulacijski opis glasnika, posebno onda kada se on ne temelji na empirijskim fiziološkim kinematskim podacima, već na impresionističkim auditivnim dojmovima ili introspekciji. Stoga su kinematski podatci ključni za precizan i pouzdan artikulacijski opis glasnika nekog jezika (Stone 2010, Gibbon i Lee 2011).

Među najčešće korištenim kinematskim tehnikama za istraživanje artikulacijskih procesa ubrajaju se elektropalatografija (EPG) i ultrazvučno oslikavanje jezika (UTI) (vidi Gibbon i Lee 2011; Liker, 2024). Elektropalatografija je jedina instrumentalna kinematska tehnika koja dopušta izravnu analizu najvažnijeg artikulacijskog događaja tijekom govora, a to je jezično-nepčani kontakt. Zbog toga su elektropalatografski podatci nezamjenjivi pri utvrđivanju mjesta artikulacije glasnika. Najvažniji dio elektropalatografskog uređaja je umjetno elektropalatografsko nepce, koje se izrađuje prema otisku gornje čeljusti za svakog ispitanika zasebno. Najčešći tip nepca je takozvani Reading tip, koje je napravljeno od vrlo tankog akrilata, a na njemu su smještene 62 elektrode. Elektrode su smještene u osam redova, a mjesto svake elektrode određuju posebno trenirani stručnjaci za svakog ispitanika. Svaki red elektroda može se povezati s točno određenom artikulacijskom zonom. Frekvencija uzorkovanja tipičnog elektropalatografskog uređaja je 100 do 200 Hz, što znači da će svaka elektroda dati podatke o položaju jezično-nepčanog dodira u razmacima od 5 do 10 milisekundi.

Moglo bi se reći da je ultrazvučno oslikavanje jezika potpuno drugačije, ali zapravo komplementarno sredstvo za analizu artikulacije. Ultrazvuk naime ne može uspješno zabilježiti točno mjesto na kojem jezik dodiruje nepce tijekom govora, ali zato pruža vrlo precizan podatak o tome kojeg je oblika jezik tijekom govora i kako izgledaju oni dijelovi jezika koji ne dodiruju nepce. Stoga se ultrazvučni podatci ponekad koriste zajedno s elektropalatografskim u opisu izgovora glasnika. Ultrazvučni sustav sastoji se od sonde i centralne procesorske jedinice. Ultrazvučna sonda postavlja se ispod brade ispitanika, i to najčešće tako da prikazuje središnji uzdužni presjek jezika. Ona se može učvrstiti specijaliziranom kacigom, a može se postaviti neučvršćena, pri čemu njezin položaj tijekom snimanja kontrolira eksperimentator. U oba slučaja sonda se nastoji postaviti tako da se s prednje strane vidi sjena prednjeg dijela donje čeljusti, dok se sa stražnje strane prikaza vidi sjena jezične kosti. Na taj se način postiže ujednačen anatomski prikaz kod svih ispitanika. Frekvencija uzorkovanja ultrazvučnih sustava za istraživanje govora u pravilu iznosi između 80

i 200 Hz, što omogućuje vremensku rezoluciju usporedivu s onom kod elektropalatografskih sustava.

Detaljna analiza karakteristika i uporabe instrumentalnih kinematskih tehnika može se naći drugdje (Liker 2024, Stone 2010, Gibbon i Lee 2011), a ovdje su navedene samo opće karakteristike dviju tehnika o kojima će biti riječi u ovom radu.

Kinematska istraživanja postala su nezaobilazna u određenju artikulacijskih karakteristika glasnika. Međutim, takva su istraživanja financijski, vremenski i metodološki zahtjevna. Posljedica je takve situacije, između ostalog, i relativno mali broj sudionika svakoga kinematskog istraživanja. Nerijetko je broj ispitanika u kinematskim istraživanjima i ispod deset (vidi objašnjenje u Liker i Gibbon, 2018). Zbog različitih anatomskih karakteristika govornika, svaki se ispitanik u takvim istraživanjima statistički najčešće tretira kao populacija pa je smanjeni broj ispitanika djelomično prevladan spomenutim eksperimentalnim dizajnom. Međutim, donošenje kategoričkih zaključaka o nekoj artikulacijskoj karakteristici vrlo je rijetko moguće na temelju pojedinačnih radova. Takvi se zaključci mogu donositi nakon analize većeg broja pojedinačnih istraživanja s usporedivim eksperimentalnim dizajnom.

3. Istraživački problem i metoda

Tradicionalno se smatra da hrvatski konsonantski sustav ima pet tipičnih palatalnih realizacija fonema – dvije palatalne afrikate /tʃ, dʒ/, jedan palatalni približnik /j/, jedan palatalni bočni približnik /ɬ/ i jedan palatalni nazal /ɲ/ (npr. Škarić 1991, Bakran 1996, Landau et al. 1999, Škarić 2007a, Horga et al. 2010). Palatalni status dvije afrikate doveden je u pitanje prije više od deset godina u jednom sociofonetskom kinematskom istraživanju (Liker i Gibbon 2012), što je naknadno navelo na preispitivanje palatalnog statusa ostalih palatalnih glasnika u hrvatskom kroz niz zasebnih kinematskih istraživanja (Liker i Horga 2015, Horga i Liker 2016, Liker et al. 2019, Liker 2024). U meta-analizu su uključeni i neki do sada neobjavljeni rezultati o palatalnim artikulacijama u hrvatskom. Rezultati i zaključci tih pojedinačnih istraživanja dosada nisu analizirani na jednom mjestu, a svrha je ove analize utvrditi postoji li dovoljno dokaza za artikulacijsku reklasifikaciju palatalnih glasnika u hrvatskom. Stoga je cilj ovoga rada preispitati tradicionalnu klasifikaciju tih glasnika na temelju meta-analize objavljenih i nekih neobjavljenih podataka o artikulaciji navedenih glasnika u hrvatskom.

4. Meta-analiza

Kinematsko preispitivanje palatalnog statusa pet glasnika započelo je s dvije afrikate (/tɕ, dʒ/), a bilo je motivirano analizama koje su ukazivale na mogućnost neutralizacije stražnjenedzubnih ili postalveolarnih (/tʃ, dʒ/) i palatalnih (/tɕ, dʒ/) afrikata (Škarić 2000, 2007a, 2007b). Škarićeve su studije pokazale da je razlika između ove dvije kategorije afrikata nepouzdana ili nepostojeća, kako u perceptivnoj tako i u proizvodnoj domeni. Međutim, zaključci na temelju ovih studija bili su bitno oslabljeni dvjema činjenicama: a) metodološki postupci bili su nejasno i šturo opisani, i b) razlike u proizvodnji ovih dviju skupina afrikata analizirane su auditivno ili akustički, i to samo na temelju vizualne inspekcije trenutnoga spektra uprosječenog za sve govornike. Dobro je znati da nejasan status afrikata /tɕ, dʒ/ nije recentna pojava. Naime, iako su ove afrikate mahom u tradicionalnoj literaturi klasificirane kao palatalne, one su se oduvijek transkribirale kao alveolo-palatalne, a ne kao palatalne (/cɕ/, /jɕ/). Nadalje, ove su dvije afrikate ponekad bile karakterizirane kao palatalizirane, ali u tim slučajevima nije bilo jasno koje im je primarno mjesto artikulacije. Škarić (1991) ih je definirao kao palatalne palatalizirane, što u fonetskom smislu nije moguće artikulacijsko ostvarenje. Treba imati na umu da fiziološke instrumentalne tehnike nisu bile dostupne u vrijeme nastajanja navedenih artikulacijskih opisa. Jedini dostupni fiziološki podatci bili su oni iz vremena srpsko-hrvatskoga jezika (Miletić 1933). Ti su detaljni i rigorozno analizirani palatografski podatci pokazivali da se afrikate /tʃ, dʒ/ i /tɕ, dʒ/ zapravo ne razlikuju u mjestu artikulacijskoga ostvarenja na nepcu. Štoviše, kada je razlika u mjestu artikulacije postojala, pokazalo se da su afrikate /tɕ, dʒ/ nerijetko bile predniji od afrikata /tʃ, dʒ/ pa je njihov palatalni status bilo još teže opravdati. Stoga se tvrdnje o neutralizaciji postalveolarnih i palatalnih afrikata željelo provjeriti kinematskom analizom artikulacijskih podataka. Elektropalatografska studija (Liker i Gibbon 2012) pokazala je da se palatalne i postalveolarne afrikate ni kod jednog ispitanika statistički značajno ne razlikuju u mjestu artikulacije. Međutim, nejasno je bilo kako onda slušači u 86% slučajeva razlikuju te iste afrikate u beznačajnim riječima. Pokazalo se da jedina konzistentna razlika između ovih palatalnih i postalveolarnih afrikata ne leži u mjestu artikulacije, već u debljini jezično-nepčanog dodira na mjestu artikulacije. Zaključilo se da je razlika između ovih afrikata zapravo u aktivnom artikulatoru, a ne u mjestu artikulacije – apikalne afrikate /tʃ, dʒ/ bile su tanjeg jezično-nepčanog dodira, dok su laminalne afrikate /tɕ, dʒ/ bile debljeg jezično-nepčanog dodira, jer laminalna artikulacija zahtijeva podizanje leđa jezika, što dovodi do većeg jezično-nepčanog otiska. Ovi podatci pokazali su da razlika između

palatalnih i postalveolarnih afrikata nije neutralizirana, ali da je moguće da je proces neutralizacije započeo te da je neutralizacija zasad nepotpuna. Nepotpuna neutralizacija je fenomen koji je za istraživače vrlo zanimljiv jer ukazuje na glasničku preinaku u nastajanju, koju je nužno pratiti i analizirati (Almihmadi 2010). Za potrebe ovog istraživanja korišten je govorni korpus CROELCO, a uključeno je ukupno 6 ispitanika bez govornih i slušnih poteškoća. Prosječna dob ispitanika bila je 30 godina (u rasponu od 26 do 35). Iako su ispitanici rodом bili iz različitih hrvatskih gradova, u Zagrebu su kontinuirano živjeli minimalno pet godina prije snimanja. Za provedbu perceptivnog testa slušnog razlikovanja ovih afrikata u istraživanje je bilo uključeno 28 sudionika.

Studija iz 2012. godine očito je zahtijevala daljnja istraživanja palatalnog statusa hrvatskih glasnika. Elektropalatografsko istraživanje glasnika /ɕ/ i /ɲ/ omogućilo je daljnje uvide u prirodu njihova ostvarenja (Liker i Horga 2015). Za potrebe ovoga istraživanja korišten je isti govorni korpus kao i za prethodno istraživanje te je uključeno istih šest ispitanika, što je omogućilo pouzdaniju usporedbu rezultata. Podatci su pokazali da nijedan ispitanik ne realizira ova dva glasnika primarno na palatalnoj artikulacijskoj zoni, već da se jezično-nepčani dodir kod svih ispitanika proteže od alveolarnog grebena, preko postalveolarne zone pa sve do palatalnog područja, pri čemu je najveća pokrivenost jezičnim kontaktom bila upravo na postalveolarnoj zoni. Međutim, analiza dinamike jezično-nepčanog kontakta tijekom ovih glasnika pokazala je da samo troje ispitanika pokazuje znakove sekundarnog mjesta artikulacije na palatalnoj zoni. Naime, troje je ispitanika artikuliralo ove glasnike tako da je jezično-nepčani kontakt na palatalnoj zoni ponešto kasnio za alveolarnim i postalveolarnim kontaktom te se zadržavao čak i nakon smanjenja alveolarnog i postalveolarnog kontakta. Ovakvi rezultati ukazivali su na to da bi se ovi glasnici mogli klasificirati kao postalveolarni palatalizirani, a ne kao palatalni. Kod ostala tri ispitanika, jezično-nepčani dodir na alveolarnoj, postalveolarnoj i palatalnoj zoni bio je simultan. To je značilo da minimalno tri ispitanika artikuliraju /ɕ/ i /ɲ/ na gotovo tri tradicionalne artikulacijske zone istovremeno. Upravo tako je 2013. godine opisana relativno nova kategorija glasnika u Međunarodnoj fonetskoj asocijaciji (Recasens 2013) i nazvana je alveolopalatalnom kategorijom. To je jedina kategorija u fonetskoj klasifikaciji glasnika koja se artikulira istovremeno na više tradicionalnih artikulacijskih zona i proteže se od alveolarnog grebena sve do palatalne zone (Recasens i Romero 1997). Ovakav opis odgovarao je i podacima za laminarno artikulirane afrikate /tɕ, dʒ/ (Liker i Gibbon 2012), ali tada nije postojala ovako opisana kategorija alveolopalatala u međunarodnoj fonetskoj klasifikaciji.

Imajući na umu rezultate za lateral i nazal, artikulacijski status afrikata trebalo je provjeriti u kontekstu novih saznanja o alveolopalatalnoj artikulaciji, kao i u kontekstu hipoteze o nepotpunoj neutralizaciji. Jedna naknadna analiza afrikata predstavljena je u studentskom diplomskom radu (Obraz 2019), dok je druga objavljena u zborniku radova Konferencije Međunarodnoga fonetskog društva ICPHS (Liker et al. 2019).

Spomenuti diplomski rad (Obraz 2019) upravo je bio fokusiran na provjeru hipoteze o nepotpunoj neutralizaciji afrikata u hrvatskom. U radu je korišten elektro-palatografski i akustički govorni korpus R-kor, koji je omogućio temeljitu provjeru ove hipoteze i adresiranje nekih od nedostataka prethodne analize afrikata (Liker i Gibbon 2012). Naime, korpus R-kor nastao je desetak godina nakon korpusa CRO-ELCO pa se mogla provjeriti promjena u razini razlikovanja između apikalnog /tʃ/ i laminalnog /tɕ/ (zvučni parnjaci se u ovom radu nisu analizirali). Nadalje, u korpus R-kor uključeni su mlađi govornici (prosječna dob 20 godina) za razliku od govornika uključenih u korpus CROELCO (prosječna dob 30 godina). To je važno jer se glasičke preinake, kao i ostale sociofonetske promjene, brže događaju kod mlađe populacije, koja je predvodnik takvih promjena u nekoj jezičnoj zajednici (Labov 2001, Trudgill 2000). Na kraju, saznanja o alveolopalatalnoj artikulaciji u međuvremenu su se uvelike rafinirala pa je kriterije za razdvajanje palatalne, palatalizirane i alveolopalatalne artikulacije bilo moguće preciznije postaviti. Vrlo detaljna i rigorozna analiza svakog od ukupno osmero ispitanika pokazala je zanimljive rezultate. Analiza je potvrdila da nema artikulacijskih naznaka isključivo palatalne realizacije afrikate /tɕ/. Doduše, jedan je ispitanik obje istraživane afrikate realizirao palatalno pa je to bio pokazatelj neutralizacije, a ne razlikovanja postalveolarnog od palatalnog mjesta artikulacije. Nadalje, četvero je ispitanika afrikatu /tɕ/ izgovaralo alveolopalatalno, a troje ispitanika imalo je postalveolarni izgovor (sa ili bez sekundarne palatalizacije). Samo je troje od ukupno osmero ispitanika radilo razliku u mjestu artikulacije između ove dvije afrikate (i tada je ta razlika bila u postalveolarnom mjestu artikulacije za /tʃ/ i alveolopalatalnom mjestu artikulacije za /tɕ/). Obraz (2019) je ovom analizom pokazala da ne postoje dokazi o palatalnom mjestu artikulacije afrikate /tɕ/, već da postoji snažna tendencija prema alveolopalatalnom izgovoru. Rad je također potvrdio hipotezu o nepotpunoj neutralizaciji koja se još uvijek odvija. Naime, iako kod većine ispitanika nije bilo razlike u artikulacijskim parametrima između /tʃ/ i /tɕ/, kod troje ispitanika ta je razlika ipak postojala.

U radu objavljenom u zborniku radova Konferencije Međunarodnoga fonetskog udruženja ICPHS (Liker et al. 2019) mogu se pronaći daljnji dokazi o artikulacijskom

statusu afrikata /tʃ/ i /tɕ/. Analiza u ovom radu napravljena je ultrazvučnom tehnikom prikaza jezika, koja omogućuje uvid u one aspekte artikulacije koje elektropalatografija ne može izravno pružiti – položaj i oblik jezika tijekom govora. Ovaj aspekt artikulacije bitan je za određenje artikulacijske razlike između postalveolarnih palataliziranih glasnika i alveolopalatalnih glasnika. Naime, oba ova tipa artikulacije zahtijevaju angažman istih dijelova jezika (lamina i leđa jezika) na istim dijelovima nepca (alveolarni greben, stražnji alveolarni greben i prednje tvrdo nepce), no razlika je u dinamici kojom se artikulacijska gesta odvija. Kod postalveolarne palatalizirane artikulacije laminalni dio artikulacijske geste ostvarit će se prvi, dok leđni dio kasni za laminalnim i može trajati duže. Kod alveolopalatalnog glasnika laminalni i leđni dio bit će simultani u svom pokretu. Stoga je ultrazvučna analiza oblika jezika tijekom /tʃ/ i /tɕ/ napravljena u prvoj trećini trajanja afrikate jer se pretpostavljalo da će razlika između postalveolarne palatalizirane i alveolopalatalne artikulacije biti najočitija. Rezultati su pokazali da je oblik jezika tijekom dvije afrikate statistički jednak kod troje od ukupno devetero ispitanika, dok je kod ostalih šestoro ispitanika razlika ukazivala na postalveolarnu i alveolopalatalnu artikulaciju. Zanimljivo je da je analiza koartikulacije pokazala da postoje koartikulacijske razlike između ovih afrikata kod svih ispitanika, pa čak i onih kojima je oblik jezika jednak za /tʃ/ i /tɕ/. Moguće je stoga zaključiti da čak i oni ispitanici koji ove dvije afrikate izgovaraju identično, zadržavaju neki oblik fonemske razlike između ovih glasova, koja se onda manifestira u tome kako svaki od tih glasnika koartikuliraju sa svojom glasničkom okolinom. Ovakvo tumačenje u skladu je s hipotezom o nepotpunoj neutralizaciji između /tʃ/ i /tɕ/.

5. Zaključak

Iako su glasnici /j, ɰ, ɲ, tɕ, dʒ/ tradicionalno klasificirani kao palatalni, u literaturi je moguće pronaći naznake nesigurnosti i nedosljednosti u klasifikaciji svih osim palatalnoga /j/. Velika većina tih tradicionalnih klasifikacija nije poduprta instrumentalnim fonetskim dokazima, a niti jedna od njih ne nudi artikulacijske kinematske podatke, koji su nužni za precizno određenje mjesta artikulacije glasnika. Stoga su kasnije i relativno recentne studije bile usmjerene na kinematsku instrumentalnu analizu glasnika /ɰ, ɲ, tɕ, dʒ/, čije je mjesto artikulacije dovedeno u pitanje, kako nedovoljno potkrijepljenim tradicionalnim klasifikacijama, tako i novim saznanjima o mjestima artikulacije na tvrdom nepcu u svjetskim jezicima. Četiri su kinematske studije napravljene od 2012. do 2019. godine koje su suvremenim kinematskim

tehnikama analizirale mjesto artikulacije ovih afrikata. Na temelju analize podataka iz tih studija (Liker i Gibbon 2012, Liker i Horga 2015, Obrab 2019, Liker et al. 2019) i na temelju objavljenih opisa artikulacije hrvatskih glasnika (Horga i Liker 2016, Liker 2024) može se tvrditi da trenutačno ne postoji dovoljno dokaza koji opravdavaju palatalnu klasifikaciju glasnika /ʎ, ɲ, tɕ, dʑ/. Većina elektropalatografskih i ultrazvučnih podataka pokazuje da je njihovo mjesto artikulacije alveolopalatalno, dok je kod nekih ispitanika zabilježena i moguća postalveolarna palatalizirana realizacija. Analiza podataka iz navedenih studija također pokazuje da je razlika u mjestu artikulacije između postalveolarnih afrikata /tʃ, dʒ/ i alveolopalatalnih afrikata /tɕ, dʑ/ još uvijek zadržana kod nekih ispitanika, dok je kod ispitanika koji ne razlikuju njihovo mjesto artikulacije i koji imaju identičan oblik jezika pri njihovu izgovoru, ta razlika zadržana u koartikulacijskim procesima s okolnim glasnicima. Ovi podatci potvrđuju hipotezu o nepotpunoj neutralizaciji, koja može biti prijelazna faza prema potpunoj neutralizaciji u izgovoru ovih afrikata. Iako ova meta-analiza još uvijek ne omogućuje konačne zaključke o artikulacijskoj prirodi analiziranih glasnika, trenutačni dokazi ukazuju na zaključak da u hrvatskom imamo samo jedan isključivo palatalni glasnik – /j/.

Reference

- Almihmadi, M. (2010). Exploring the phonetics of neutralisation with phonology in mind. *UCL Working Papers in Linguistics*, 22, 101–117.
- Bakran, J. (1996). *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Gibbon, F. E., & Lee, A. (2011). Articulation – instruments for research and clinical practice. U S. Howard & A. Lohmänder (ur.), *Cleft palate speech: Assessment and intervention* (str. 221–238). Wiley Blackwell.
- Horga, D., Požgaj Hadži, V., & Liker, M. (2010). Fonetski opis segmentalne razine hrvatskog jezika i sposobnost hrvatskih govornika u slušnom razlikovanju bošnjačkog, hrvatskog i srpskog govora. U B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (Svezak 1, str. 241–254). Graz; Zagreb: KFU, Izvori.
- Horga, D., & Liker, M. (2016). *Artikulacijska fonetika: anatomija i fiziologija izgovora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Howard, S., & Haselwood, B. (2012). The contribution of phonetics to the study of vowels and vowel disorders. U M. J. Ball, J. S. Damico, & F. E. Gibbon (ur.), *Handbook of vowels and vowel disorders* (str. 61–112). London: Routledge.
- Labov, W. (2001). *Principles of linguistic change: Social factors*. Malden, MA; Oxford: Blackwell Publishers.

- Ladefoged, P., & Maddieson, I. (1996). *The sounds of the world's languages*. Oxford; Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Landau, E., Lončarić, M., Horga, D., & Škarić, I. (1999). Croatian. U IPA (ur.), *Handbook of the International Phonetic Association* (str. 66–69). Cambridge: Cambridge University Press.
- Liker, M. (2024). *Koartikulacija: Što sve ne znamo o govoru?* Zagreb: Ibis grafika.
- Liker, M., & Gibbon, F. E. (2018). Tongue-palate contact timing during /s/ and /z/ in English. *Phonetica*, 75(2), 110–131. <https://doi.org/10.1159/000479880>
- Liker, M., & Horga, D. (2015). Electropalatographic analysis of /ɲ/ and /ʎ/ in Croatian. U *Proceedings of the 18th International Congress of Phonetic Sciences, Glasgow, August 10–14, 2015*. The Scottish Consortium for ICPHS 2015.
- Liker, M., Vidović Zorić, A., Zharkova, N., & Gibbon, F. (2019). Ultrasound analysis of postalveolar and palatal affricates in Croatian: A case of neutralisation. U *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences* (str. 3666–3670). Melbourne, Australia.
- Miletić, B. (1933). *Izgovor srpskohrvatskih glasova: eksperimentalno-fonetska studija*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Obraz, K. (2019). Elektropalatografska analiza hrvatskih afrikata /č/ i /ć* [Diplomski rad]. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Perkell, J. S. (1999). Articulatory processes. U W. J. Hardcastle & J. Laver (ur.), *The handbook of phonetic sciences* (str. 333–370). Oxford: Blackwell Publishers.
- Recasens, D. (2013). On the articulatory classification of (alveolo)palatal consonants. *Journal of the International Phonetic Association*, 43(1), 1–22. <https://doi.org/10.1017/S0025100312000199>
- Recasens, D., & Romero, J. (1997). An EMMA study of segmental complexity in alveolopalatals and palatalized alveolars. *Phonetica*, 54, 43–58.
- Stevens, K. N. (1972). Quantal nature of speech. U E. E. David Jr. & P. B. Denes (ur.), *Human communication: A unified review* (str. 51–66). New York: McGraw-Hill.
- Stone, M. (2010). Laboratory techniques for investigating speech articulation. U W. J. Hardcastle, J. Laver, & F. E. Gibbon (ur.), *The handbook of phonetic sciences* (str. 9–39). Oxford; Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Škarić, I. (1991). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U R. Katičić (ur.), *Povijesni pregled: Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* (str. 61–379). Zagreb: HAZU.
- Škarić, I. (2000). Č i Ć. *Govor/Speech*, 17, 77–104.
- Škarić, I. (2007a). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U A. Kovačec (ur.), *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* (str. 17–157). Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Škarić, I. (2007b). Hrvatski izgovorni identitet. *Govor/Speech*, 24, 79–90.
- Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An introduction to language and society*. London: Penguin Books.

UČENJE IN POUČEVANJE JEZIKA

Elementi prozodije u nastavi francuskog kao stranog jezika kod srbofonih učenika

Snežana Gudurić

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za romanistiku

Prozodija predstavlja sastavni deo artikulacione baze govornika koji je dugo vremena bio zapostavljan u nastavi stranih jezika. Najvažnije je bilo ispravno percipirati glasovne jedinice fonološkog sistema jezika koji se uči, pogotovo one kojih nema u fonološkom sistemu maternjeg jezika, a što predstavlja osnovu za njihovo pravilno izgovaranje. U savremenoj fonodidaktici, kao sastavni deo artikulacione baze jednog jezika, ravnopravno sa odgovarajućom artikulacijom glasova, smatra se i njihovo specifično ponašanje u glasovnom lancu, kao i prozodijske karakteristike glasovnih nizova, pre svega akcenat, ritam i intonacija. U tekstu ćemo ukazati na nekolike specifičnosti usvajanja prozodijskih elemenata francuskog jezika kod srbofonih učenika, s obzirom na različitu akcenatsku, ritmičku i intonacijsku organizaciju iskaza u ova dva jezika.

Ključne reči: fonetika, fonologija, prozodija, učenje/usvajanje jezika, fonodidaktika

Prosody represents an integral part of a speaker's articulatory base, which for a long time was neglected in foreign language teaching. The primary focus used to be on the correct perception of the sound units of the phonological system of the target language, especially those absent from the phonological system of the mother tongue, since this forms the basis for their correct pronunciation. In contemporary phonodidactics, as an integral part of a language's articulatory base, equal importance is given not only to the articulation of sounds but also to their specific behavior within the sound chain, as well as to the prosodic characteristics of sound sequences—above all, stress, rhythm, and intonation. This paper points out several specific features in the acquisition of French prosodic elements by Serbian-speaking learners, given the different organization of stress, rhythm, and intonation in the two languages.

Keywords: phonetics, phonology, prosody, language acquisition, phonodidactics

1. Uvod

Koliko nam se puta desilo da razgovaramo sa nekim ko savršeno pravilno izgovara pojedine glasove u govornom lancu njemu stranog jezika, ko ima bogat rečnik i gramatički savršeno ustrojene sintaksičke nizove, ali u čijem govornom izrazu osećamo da je reč o nekome kome taj jezik nije maternji, već o nekome ko ga je dobro naučio? Ono što ga odaje jesu upravo suprasegmentalna, odnosno prozodijska obeležja koja se javljaju kao primarni znaci raspoznavanja izvornih od govornika koji odlično govore neki strani jezik. Elementi prozodije predstavljaju ujedno i najsloženiji segment u usvajanju jezika, bez obzira na to da li maternji jezik i jezik koji se uči pripadaju istoj ili različitim jezičkim grupama.

Poteškoće vezane za usvajanje prozodije rastu ukoliko se uči jezik koji ne pripada istoj jezičkoj porodici (npr. indoevropskoj, altajskoj, amerindijanskoj, japanskoj, kinesko-tibetanskoj itd.)¹. Uvreženo je mišljenje da se artikulacione baze ovakvih jezika međusobno više razlikuju nego artikulacione baze jezika koji pripadaju istoj jezičkoj porodici, što ne mora biti u potpunosti tačno. Ukoliko posmatramo, na primer, jezike iz iste jezičke grupe indoevropske porodice – italijanski i francuski, njihove artikulacione baze se razlikuju u većoj meri nego, na primer, artikulaciona baza srpskog i italijanskog jezika, pri čemu pod pojmom artikulacione baze podrazumevamo kako osobeni izgovor pojedinih glasova - fonema, tako i suprasegmentalna obeležja jednog jezika (Gudurić 2009a).

Različiti jezici pokazuju različite prozodijske osobenosti. Jedni poznaju akcenat reči, drugi akcenat ritmičke grupe, neki raspoznaju tonove i dužine, a neki ne. Prozodijski sistem maternjeg jezika usvaja se u najranijem uzrastu, pre formiranja osećaja za pojedinačne minimalne fonemske nizove (slogove) ili pak za pojedinačne glasove – foneme (Pozojević-Trivanović 1984). Ako je neko stekao naviku da uvek akcentuje prvi slog u reči (kao što je to, na primer, slučaj u mađarskom ili slovačkom jeziku) i ako se ta navika tokom niza godina pretvorila u automatizam, odnosno u specifičan tip refleksne radnje koja prati realizaciju glasovnih nizova, prihvatanje drugačije organizacije iskaza i njena aktivna upotreba sigurno da će zahtevati dosta vremena i truda i to na dva međusobno uslovljena polja: perceptivnom i artikulacionom (Gudurić 2009a). Smatra se da se prozodijski sistem maternjeg jezika u potpunosti fosilizira u uzrastu od 8-10 godina.

Koliko su akcenat, ritam i intonacija uvreženi u govorne navike pojedinca, pa shodno tome i u njegovo psihičko ustrojstvo, najbolje pokazuju istraživanja P.

1 O jezičkim porodicama videti više u *Atlas jezika* (Comrie et al. 2008).

Fresa (Fraisie 1974). Fres je oformio dve grupe ispitanika: jednu su sačinjavali izvorni anglo-američki, a drugu izvorni francuski govornici. I jednima i drugima puštao je isti zvučni stimulus u istim vremenskim intervalima. Posle izvesnog vremena, jedan broj ispitanika čiji je maternji jezik francuski, počeo je da percipira zvučne stimuluse kao grupisane od po tri signala. Fres je zatim počeo da kombinuje zvučne signale u grupe od po tri, a nakon izvesnog vremena, jedan broj Francuza je percipirao treći stimulus u grupi kao duži od ostala dva, iako su sva tri i dalje isto trajala. Ovu pojavu Fres je pripisao uticaju navika vezanih za prozodijsku organizaciju francuske rečenice u kojoj je prisutan akcenat ritmičke grupe, pri čemu je finalni, naglašeni slog primetno duži od nenaglašenih. Anglo-američki ispitanici nisu pokazivali sličnu reakciju, te je Fres ovu pojavu obrazložio drugačijim poimanjem ritma kod ovih ispitanika, budući da se ritam engleskog jezika karakteriše tipom akcenta poznatim kao *stress*.

Pa ipak, uticaj maternjeg jezika nije i jedini faktor negativne interferencije u procesu usvajanja stranog jezika. Leder i Džejmz navode značaj životnog doba u kojem se počinje učiti strani jezik pri čemu se starije doba smatra nepovoljnijim. Tu je, zatim, i fonetska sposobnost učenika u kojoj dominantnu ulogu igra auditivna osetljivost², kao i izloženost jeziku (funkcija sredine u kojoj se jezik uči/usvaja), te sama ličnost učenika, kao i njegova interna i eksterna motivacija (Leather i James 1996).

2. Suprasegmentalna obeležja

Suprasegmentalna obeležja (ili prozodijska obeležja) jezika odnose se na one karakteristike govora koje nadilaze pojedinačne glasove (foneme) i utiču na veće jedinice, kao što su slogovi, reči ili rečenice. Ona imaju važnu ulogu u značenju, izražavanju emocija, ritmu govora i gramatičkoj strukturi. U osnovna suprasegmentalna obeležja spadaju akcenat, ritam i intonacija, dok se dužina i pauze javljaju kao dodatna obeležja bilo akcenta, bilo ritma, bilo intonacije. Pojedini autori, međutim, pauze i tempo govora svrstavaju u odelita suprasegmentalna obeležja, što svakako može biti opravdano. Tako Ladefoged i Džonson (Ladefoged i Johnson 2014) opisuju tempo, ritam, intonaciju i pauzu kao deo prozodije, odnosno kao deo suprasegmentalnih elemenata govornog lanca. Fromkin, Rodman i Hajmz (Fromkin, Rodman i Hyams 2017) objašnjavaju da suprasegmentalna obeležja uključuju intonaciju, naglasak, trajanje i ritam, pri čemu su tempo i pauze implicitno obuhvaćeni

2 Upor. sa fonološkom rešetkom / fonološkim rešetom Trubeckojia i fonološkom gluhoćom Polivanova.

kroz ritam i trajanje. U zborniku *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages* (Hirst i Di Cristo 1998) najveći broj autora intonaciju posmatra kao deo prozodijskog sistema čiji su sastavni delovi ritam i pauze, koji imaju veoma značajnu ulogu u strukturi govora.

Neupitno je, dakle, da tempo i pauze čine sastavni deo prozodijske realizacije govornog lanca, pogotovo kada se posmatra nivo intonacije rečenice. O njima se podjednako može govoriti kao o individualnim (npr. brzina govora pojedinca, ekspresivne pauze, oklevanja u govoru) ili kao o opštim (funkcionalna uloga pauza u razdvajanju sintaksičkih celina, brži tempo kao posledica uzbuđenja ili sporiji kod saopštavanja ozbiljnih ili neizvesnih sadržaja) prozodijskim elementima. Kako je pitanje tempa od sekundarnog značaja za naše istraživanje, u tekstu mu nećemo poklanjati posebnu pažnju, dok ćemo o pauzama (ne ekspresivnim) govoriti u okviru akcenta i ritma.

3. Opšte prozodijske odlike francuskog i srpskog jezika

Akcentat, ritam i intonacija, sa dužinama, pauzama i tempom, zajedno utiču na način na koji se nešto izgovara, dajući onome **šta** se izgovara osoben izraz. U mnogim slučajevima, promene suprasegmentalnih elemenata mogu promeniti značenje, dok najčešće menjaju pragmatičku funkciju iskaza.

3.1. Akcentat

Akcentat predstavlja isticanje jednog sloga unutar reči (bilo da je reč o leksemi ili o prozodemi) u odnosu na druge.

U francuskom jeziku, akcentat je intenzitetski, čija je glavna odlika dužina, a ne jačina udara na naglašenom vokalu. Pada na poslednji slog reči (ako reč stoji samostalno) ili ritmičke grupe u okviru jedne veće sintaksičke celine, pri čemu će se u tako pozicioniranom zatvorenom slogu stvoriti uslovi za pojavu dugog vokala. Dužina se, dakle, javlja samo u akcentovanom zatvorenom slogu i predstavlja isključivo kombinatorički fenomen, što znači da u jezičkom sistemu francuskog ona nije fonološki relevantna. Ovakav akcentat je tzv. primarni (ili glavni), dok se sekundarni javlja unutar duže ritmičke grupe i karakteriše ga modulacija glasa, a ne pauza koja mu sledi (Callamand 1986, Léon 2001, Martin 2009, Gudurić 2009b).

Akcentat je u srpskom jeziku po prirodi dinamičko-tonski i vezuje se za reč (osim u slučajevima proklitika i enklitika koje se, nemajući sopstvenog akcenta,

vezuju za akcentogenu reč), može biti dug i kratak i nikada ne pada na poslednji slog.³ I dug i kratak akcenat mogu imati i ton⁴ koji se definiše kao uzlazni ili silazni, a govorni niz može karakterisati i postakcenatska dužina. Ovako ustrojen akcenatski sistem ima funkcionalno obeležje, što znači da dužina, ton i mesto akcenta određuju značenje glasovnog niza odnosno reči – kòsa, Kósa, kòsa, kôsa (genitiv imenice *kos*); zàpevati - zapévati (Ivić 1956, Kostić 2003, Petrović i Gudurić 2010).

3.2. Ritam

Ritam predstavlja obrazac vremenskih razmaka između naglašениh i nenaglašениh jedinica u govoru.

Francuski jezik se često opisuje kao silabički (syllable- timed) i u njemu se akcenat javlja u proseku na svakih 4-6 slogova. Dužina slogova u reči je približno ista, dok je poslednji, akcentovani slog u načelu dvostruko duži od prethodnih neakcentovanih. Iskaz je organizovan u ritmičke grupe koje predstavljaju ritmičke jedinice i koje se mogu sastojati od jedne ili više leksema. Pauze slede iza ritmičkih grupa sa primarnim akcentom, a ako su ove duže (preko 6 slogova), unutar njih javlja se sekundarni akcenat, čije je osnovno obeležje promena visine tona (uzlazna intonacija), a ne pauza, koja je primarna karakteristika glavnog akcenta. Unutar ritmičke grupe javljaju se posebni koartikualacioni fenomeni poput vezivanja i ulančavanja⁵.

Ritam je u srpskom jeziku istovremeno i slogovno-temporalni i kvantitativni, što znači da se unutar različitih ritmičkih jedinica - reči mogu javljati kratki i dugi slogovi. Za razliku od relativno ujednačene dužine slogova u francuskom, varijabilnost trajanja sloga u srpskom je znatna, s obzirom na to da tip akcenta i postakcenatska dužina izrazito utiču na ritam. Dugi i kratki vokali javljaju se kao fonološki relevantni segmenti iskaza, za razliku od francuskog u kojem su ove pojave isključivo fonetske, odnosno kombinatoričke (Callamand 1986, Léon 2001, Gudurić 2010).

3 Oksitonalni akcenat tipa *iktusa* može se u srpskom jeziku javiti kod jednog broja stranih reči (*lavabò, asistènt, cirkuzànt,...*), ali on se ne smatra standardnim. Kod standardnih oblika akcenat se pomera ka sredini reči (*lavàbo, asistent, cirkuzant,...*).

4 O tonskim osobenostima srpskohrvatskog akcenta videti u Ivić – Lehiste, *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom jeziku*.

5 Ulančavanje se javlja i između različitih ritmičkih grupa.

3.3. Intonacija

Intonacija se odnosi na melodiju rečenice, odnosno na promenu visine glasa u toku govora. Intonacija može signalizirati različite vrste rečenica (izjavne, upitne, zapovedne), ali i emocije i stavove govornika. Intonaciju u velikoj meri određuju akcenat i ritmičko ustrojstvo jezika.

Budući da francuski jezik ima intenzitetski akcenat, melodija se u ovom jeziku obično određuje na nivou iskaza – rečenice. Melodijska kretanja su uzlazna (uglavnom na tematskom, prvom delu izjavne rečenice) i silazna (uglavnom na drugom, rematskom delu rečenice)⁶. Uzlazna i silazna intonacija javljaju se i kao oznake vrste rečenice (upitna – izjavna), sintaksičke grupe (tema – rema) ili emocionalnog stava govornika (uzvik, negodovanje...). Jezički izraz je organizovan u jasno odeljene intonativne grupe, koje imaju gramatičko- ritmičke funkcije. Intonacioni vrhunac je na poslednjem slogu finalne ritmičke grupe, odnosno, intonacija se organizuje nezavisno od leksičkog akcenta (Léon 2001, Martin 2009, Gudurić 2010).

Srpski jezik, zahvaljujući specifičnom akcenatskom sistemu obeleženom varijabilnom dužinom i tonom, pokazuje vrlo bogata melodijska kretanja, sa promenama visine, dužine i tona (za razliku od prilično uniformne uzlazno-silazne intonacije u francuskom). Intonacija, kao i u francuskom, može odrediti vrstu rečenice (izjavna, upitna, uzvična) i emocionalni stav, ali isto tako i fokus. Intonacioni vrhunac je na akcentu reči, obično negde pri kraju rečenice (Ivić 1956, Kostić 2003, Petrović i Gudurić 2010).

4. Problemi u usvajanju prozodije francuskog jezika kod srbofonih učenika

Opšte je načelo da prilikom usvajanja stranog jezika, učenici u velikoj meri prenose artikulacione, pa samim tim i prozodijske navike maternjeg jezika u jezik koji uče.

Ovo načelo je u potpunosti primenjivo i na srbofone učenike koji uče francuski, pogotovo ako su se sa ovim jezikom prvi put susreli nakon uzrasta od 12 godina, koji se smatra optimalnim za učenje stranog jezika. Naši studenti pripadaju upravo ovoj kategoriji, odnosno najveći broj njih učio je francuski kao drugi strani jezik u gimnaziji (80%), dok je broj onih koji su ga učili od petog razreda osnovne škole (uzrast od 12 godina) svega 15%. Skoro na nivou statističke greške nalazi se broj učenika koji

6 Redosled tematskog i rematskog dela rečenice može biti i obrnut, ali je najčešći tema-remat.

su francuski učili samostalno, na kursovima jezika ili koji su došli iz neke frankofone sredine (5%).

Negativan transfer prozodije maternjeg jezika u francuski ogleda se podjednako u sva tri osnovna elementa – akcentu, ritmu i intonaciji.

4.1. Negativan transfer akcenta

Dva su osnovna problema vezana za negativan transfer akcenta srpskog u francuski kod učenika koji uče ovaj strani jezik. Prvi je vezan za mesto akcenta, a drugi za njegovu samu prirodu.

Kada je reč o mestu akcenta, problemi se javljaju na dva nivoa. Prvi je na nivou reči, a drugi na nivou tzv. ritmičke grupe, odnosno prozodeme (prozodijske reči). Poseban problem predstavlja sama priroda akcenta, odnosno prisustvo tona u srpskom i njegovo odsustvo u francuskom. O akcentu na nivou ritmičke grupe reći ćemo nešto više u narednom potpoglavlju budući da ovaj segment prozodijskog ustrojstva francuskog prelazi na polje ritma i kasnije na intonaciju rečenice.

Budući da u srpskom jeziku akcenat nikada ne pada na kraj reči, potrebno je preorijentisati svoje prozodijske navike sa početnih delova reči na njihov kraj. Automatizam stečen u maternjem jeziku uslovljava pojačan intenzitet na početnom slogu, što obično ne ostavlja dovoljno energije za pravilno akcentovanje poslednjeg vokala u francuskoj reči. Kako je veoma teško uticati na jačinu početnog udara (koja u starijem uzrastu predstavlja ustaljeni mehanizam), ostaje mogućnost diferencijacije koja, istina u drugačijoj ulozi, postoji i u maternjem jeziku – reč je o dužini. Bez obzira na uzrast u kojem se uči francuski jezik (posle 12. godine), uvek je moguće tražiti od učenika da produže poslednji slog. Ovo duženje će tokom vremena stvoriti novi mehanizam – slabije naglašavanje prethodnih slogova, jer će artikulacioni aparat čuvati deo energije za produženje finalnog sloga.

Slušanje izvornih govornika i imitiranje njihovog izgovora je od najveće pomoći, ali ponekad je potrebno uneti i pokoji ludički elemenat kako bi učenici postali svesni segmenta na kojem rade. U tom smislu može pomoći crtani film *Pepe le tvor*, u kojem zaljubljeni francuski tvor izjavljuje ljubav crnoj mački preko čijih leđa se razlila bela boja rečima : »Draga moja ljubaviiii.« Izgovarajući tipično francusko uvularno [ʀ/ʁ], Pepe naročito produžava poslednji samoglasnik ([i]). Ova naizgled bezazlena igra izgovora uticala je na ispravniju percepciju i još više na ispravniji izgovor finalnog sloga u francuskim rečima kod naših studenata.

Duženje poslednjeg sloga kod pojedinih učenika izaziva automatsko prisustvo tona, odnosno poslednji vokal pokazuje varijacije u visini tona od početka do kraja

njegove artikulacije. Insistiranje na ravnoj liniji delotvorno je ukoliko se vežbe dovoljno dugo ponavljaju. Zanimljivo je da je prisustvo tonskog organizovanja iskaza izraženije na nivou ritmičke grupe i intonacije rečenice, nego kod izgovora samostalnih reči.

Primer:

Francuska akcentuacija:

le chapeau [lɛʃapo/]

le chapeau rouge [lɛʃapoRu :ʒ/]

le chapeau rouge'de ma grand-mère [lɛʃapoRu.ʒ'd(ə)maɡRɑ̃me :R/]

Negativan transfer iz srpskog jezika:

le chapeau [lɛ / ʃäpo] le chapeau rouge [lɛ / ʃä / po / Ru :ʒ/]

le chapeau rouge'de ma grand-mère [lɛ / ʃä / po / Ru :ʒ / də / ma / gRɑ̃ / me :R/]

4.2. Negativan transfer ritma

Prilikom usvajanja francuskog jezika, srbofoni učenici rečenicu najčešće segmentiraju ne na ritmičke grupe već na reči, čime narušavaju osnovni princip ritmičkog, a samim tim i intonacijskog ustrojstva francuskog iskaza. Dva su osnovna problema vezana za ovaj segment usvajanja prozodije francuskog – prvi se odnosi na mesto akcenta i posledice koje pogrešno mesto akcenta izaziva, a drugi na ton.

Akcentovanje svake pojedinačne reči remeti percepciju izvornog govornika, stvarajući kod njega zabunu i poteškoće prilikom razumevanja tako organizovanog glasovnog niza. Segmentacija iskaza na samostalne reči utiče na gubljenje vezivanja i ulančavanja (suglasničkog i samoglasničkog)⁷, koji predstavljaju dve esencijalne odlike ustrojstva francuske ritmičke grupe, pa posledično i same rečenice. Isto tako, pogrešna ritmička organizacija sprečiće propadanje finalnog vokala jedne reči ispred vokala kojim počinje naredna reč u okviru iste ritmičke grupe (npr. elizija tipa *qu'il, s'il, jusqu'à, c'est* ili pak propadanje nemog *e* u sintagmama tipa *entre eux, quatre hommes* i sl.). S druge pak strane, srbofoni govornici koji uče francuski, imaju velikih poteškoća da razumeju iskaze izvornih govornika upravo zato što očekuju da čuju odvojene lekseme za koje bi vezali određena značenja. Nasuprot očekivanjima, dobijaju akustičke celine koje se sastoje od više reči čiji je

7 Ulančavanje se vrši i između različitih ritmičkih grupa, pogotovo prilikom bržeg tempa govora.

izgovor dodatno povezan pojavama vezivanja i ulančavanja, čime se u potpunosti gubi očekivana slika samostalne reči⁸.

Problem pojave tonske varijacije vezuje se kako za finalni akcenat ritmičke grupe, tako i za sekundarni, koji se javlja unutar slogovno kompleksnije prozodijske strukture. Naviknuti na tonsko ustrojstvo akcenta u maternjem jeziku, srbofoni učenici prenose tonsku varijaciju i u francuski, pogotovo u slogovima u kojima se javljaju dugi vokali⁹. Vežbe sa kraćim ritmičkim grupama (*je les aime, on en parle, c'est un chat / ce sont eux, entre eux / entre nous, quatre homme / quatre femme...*) omogućuju da učenici lakše usvoje ritam francuskog iskaza, pri čemu se obavezno mora insistirati i na prirodi primarnog (glavnog) akcenta ritmičke grupe, uz lagano duženje finalnog sloga. U isto vreme, kod finalnih slogova u kojima se nalazi dug vokal, neophodno je ukazati učenicima na njihov ravan ton, što predstavlja značajnu razliku u odnosu na akcentovani vokal u maternjem jeziku. Ovaj potonji problem, međutim, većina učenika relativno lako rešava budući da je mesto francuskog primarnog akcenta različito u odnosu na srpski, te upravo ta razlika u poziciji utiče na (svesno ili nesvesno) nivelisanja tonske varijacije.

Primer:

Francuski ritam

le petit ami de ma voisine Lucie [ləp(ə)titami' d(ə)mavwazinlysi/]

Negativan transfer iz srpskog jezika:

le petit ami de ma voisine Lucie [lə / pə'ti /ami/ də/ ma/ vwazin / lysij]

4.3. Negativan transfer intonacije

Negativan transfer intonacije iz srpskog u francuski jezik u neposrednoj je vezi sa negativnim transferom akcenta i ritma. Na prvom mestu, tonski akcenat iz srpskog jezika u velikoj meri očituje se u intonativnoj šemi francuske rečenice srbofonih učenika. Nas su posebno zanimala izjavne rečenice, kako proste, tako i složene.

Francuska izjavna rečenica ima jednostavno intonativnu šemu – uzlaznu melodijsku liniju na prvom i silaznu na drugom delu rečenice, pri čemu su ta dva intonativna dela jasno

8 Ova pojava je najočitija na nivou rečenice, na primer : *Les petits enfants / se sont adressés / aux instituteurs* [ləptizāfā / sasōtadrese / ozēstitytœ:R] ili *Ils l'ont réglé / entre eux* [illōregle / ātRø], dok srbofoni govornici, izgovarajući ove glasovne nizove, razdvajaju ritmičke grupe na samostalne reči, pri čemu najčešće izostavljaju vezivanje ([le pti āfā]), ili pak izgovaraju nemo [ə] ispred samoglasnika ([ātRəø]) što se izvornom govorniku nikada ne može desiti.

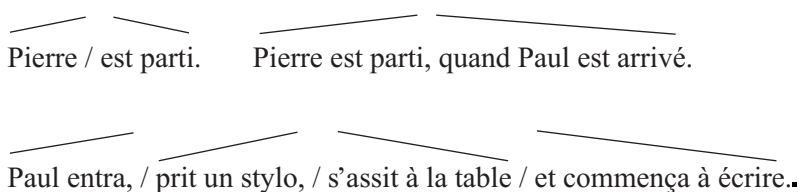
9 Finalni akcentovani zatvoren slog, pri čemu su u tom položaju svi nazalni vokali, zadnje [ɑ], zatvoreno [o] i zatvoreno [ø] uvek dugi, dok se dužina kod ostalih vokala javlja ispred [R, z, ʒ, v, vR].

odeljena. S druge strane, intonacija srpske rečenice je »valovita« usled tonskog akcenta na leksemama, sa jasnim silaznim tonom koji označava kraj rečenice. U interpretaciji srbofoničnih učenika intonativna šema francuske rečenice postaje »valovita« od početka do kraja, bez naznake o delimitaciji između bilo kojih njenih delova, i praćena je silaznim tonom u finalnom delu. Naglašavanje pojedinačnih reči dovodi do apsolutnog gubljenja ritmičkih grupa što posebno utiče na potpuno razaranje intonativne šeme francuske rečenice.

Rad na ispravnom intoniranju francuske rečenice počinje radom na suzbijanju tona na akcentovanom slogu, kao i organizovanjem rečenice u ritmičke grupe u čijim okvirima se javljaju odgovarajući izgovorni fenomeni (vezivanje, ulančavanje, elizija, propadanje finalnog nemog *e* ispred reči koja počinje samoglasnikom ili nemim *h*). Tek kada se savladaju ova prva dva koraka, moguće je preći na sledeći, koji predstavlja intonativnu organizaciju rečenice – odnosno njen uzlazni i silazni deo. U zavisnosti od dužine rečenice i njene strukture, uzlazni deo može činiti samo jedna reč (na primer, imenica u funkciji subjekta), sintagma od više reči koja čini jednu ritmičku grupu (na primer, imenica praćena determinantom i pridevom ili imenskim dodatkom), kao i klauza (na primer, vremenska, uzročna, uslovna i sl.) u sklopu složene rečenice. Ukoliko se složena rečenica sastoji od više nezavisnih jukstaponiranih rečenica, ili od dve glavne uz koje se vezuju dve zavisne klauze, ritam će pratiti smisao iskaza pri čemu će svaka klauza činiti posebnu ritmičku grupu, na kraju koje će se naći primarni akcenat. Intonaciona šema rečenice u celini će i dalje biti uzlazna do polovine (u slučaju istih vrednosti segmenata), a silazna u njenom drugom delu. Ovo praktično znači da bez obzira na unutrašnji raspored leksema, intonacija izjavne rečenice pratiće uvek tematsku uzlaznu i rematsku silaznu melodiju.

Primer:

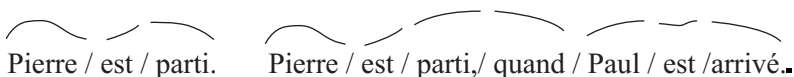
Francuska intonacija izjavne rečenice:

 Pierre / est parti. Pierre est parti, quand Paul est arrivé.

Paul entra, / prit un stylo, / s'assit à la table / et commençà à écrire..

Negativan transfer iz srpskog jezika:

 Pierre / est / parti. Pierre / est / parti, / quand / Paul / est / arrivé..

5. Zaključak

Učenje/usvajanje jezika je složen proces koji vodi ka dostizanju odgovarajućeg stepena jezičkog ponašanja. Prozodijski elementi spadaju u najtananiji segment jednog jezika i njihovo usvajanje je, u načelu, teže ukoliko se kasnije kreće sa učenjem drugog jezika. Da bi se prihvatio i usvojio novi sistem organizovanja iskaza, slušni aparat mora detektovati drugačiju akcentuaciju, ritam i intonaciju, učiniti te nove jezičke pojavne oblike dostupnim centrima u mozgu koji će zatim slati odgovarajuće impulse govornom aparatu u pravcu novih izgovornih navika.

Problemi u usvajanju prozodijskih elemenata francuskog jezika kod srbofonih učenika leže u osnovi na dva plana – na planu akcenta i na planu ritma, a što se kasnije odražava i na intonaciju rečenice. Mesto (na bilo kom slogu u reči osim na poslednjem) i tip akcenta maternjeg jezika (kratak i dug, tonski) u potpunoj su suprotnosti sa prirodom akcenta u francuskom (na finalnom slogu ritmičke grupe, a ne reči, akcentovani slog duži od svih ostalih koji imaju ujednačenu dužinu). Prvi korak u prevazilaženju negativnog transfera prozodije srpskog jezika treba da bude na planu ritma, odnosno na složenijem rečeničnom segmentu u odnosu na sam akcentovan slog. Kroz drugačije ritmičko ustrojstvo iskaza, izgubiće se mehanizam akcentovanja svake reči, a istovremeno sa drugačijom organizacijom sintagmi unutar rečenice treba insistirati i na duženju poslednjeg sloga svake ritmičke grupe.

Najteži deo korekcije prozodijskih obeležja leži u »brisanju« tona koji se mehanički sa akcenta reči iz maternjeg jezika prenosi i na intonaciju rečenice. Za razliku od dve jasne intonativne celine francuske izjavne rečenice (uzlazna i silazna), ona kod srbofonih učenika postaje »valovita«. Usvajanje pravilnog organizovanja rečenice u ritmičke grupe prvi je korak i ka postizanju ispravne intonacije.

Uspeh u prevazilaženju negativnog transfera prozodijskih elemenata srpskog kao maternjeg jezika u francuski, zavisi podjednako od nastavnika i sistemskog vežbanja, unutrašnje i spoljašnje motivacije, kao i uzrasta i specifičnih sposobnosti učenika. Prema našem iskustvu, uporan rad dovodi do toga da izvorni govornik francuskog pita našeg učenika iz kog kraja Francuske dolazi, a ne iz koje zemlje. Drugim rečima, kod onih koji su francuski učili kao strani jezik, pogotovo ako su se sa njim prvi put sreli posle desete godine života, uvek će se osetiti »nekakav akcenat«, ali važno je da on od strane izvornih govornika ne bude percipiran kao strani, već kao regionalni.

Zahvala

Ovaj rad nastao je u okviru projekta DIDAFE koji finansira Evropska unija, a na osnovu podataka dobijenih u toku rada sa studentima na predmetima Fonetika francuskog jezika i Fonetika i fonologija francuskog jezika I i II, između 1990. i 2020. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Reference

- Bloomfield, L. (1930). *Language*. New York: H. Holt and Company.
- Callamand, M. (1981). *Méthodologie de l'enseignement de la prononciation: Organisation de la matière phonique du français et correction phonétique*. Paris: Clé-International.
- Comrie, B., Matthews, S., Polinsky, M. (ur.). (2004). *Atlas jezika: Podrijetlo i razvitak jezika u svijetu*. Varaždin: Stanek.
- Fraisse, P. (1974). *La psychologie du rythme*. Paris: P.U.F.
- Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, N. (2017). *An introduction to language* (11th ed.). Boston: Cengage Learning.
- Gudurić, S. (2009a). Artikulaciona baza i učenje jezika. U *Višejezični svet Melanije Mikeš* (Zbornik u čast Melaniji Mikeš). Novi Sad: Filozofski fakultet – DPLS.
- Gudurić, S. (2009b). *Osnovi fonetike s fonologijom francuskog jezika* [in Cyrillic]. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Hirst, D., Di Cristo, A. (ur.). (1998). *Intonation systems: A survey of twenty languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ivić, P. (1983). *Фонологија српскохрватског језика* [Fonologija srpskohrvatskog jezika]. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Kostić, S. (2003). *Фонетика српског језика* [Fonetika srpskog jezika]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ladefoged, P., & Johnson, K. (2014). *A course in phonetics* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
- Leather, J. H., & James, A. R. (1996). Second language speech. U W. C. Ritchie i T. K. Bhatia (ur.), *Handbook of Second Language Acquisition* (str. 269-316). New York: Academic Press.
- Léon, J.-P. (2001). *La prosodie*. Paris: CNRS Éditions.
- Martin, P. (2009). *L'intonation du français*. Paris: Ophrys.
- Pjaže, Ž. (1977). *Psihologija inteligencije*. Beograd: Nolit.
- Polivanov, J. D., Pletner, O. V. (1931). *Грамматика японского разговорного языка* [Grammatika yaponskogo razgovornogo yazyka]. Moskva: Институт востоковедения имени Н. Н. Нариманова.
- Pozojević-Trivanović, M. (1984). *Slušanje i govor*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Troubetzkoy, N. S. (1986). *Principes de phonologie*. Paris: Klincksieck. (Première édition: 1949)

Kako in katera čustva izražajo otroci v pripovedih?

Simona Kranjc

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko

V razpravi predstavljam sekundarno analizo gradiva iz priloge diplomskega dela M. Jelen (2016). Vzorec zajema 46 individualnih pripovedi pet- in šestletnikov v dveh pogojih: (a) ob umetnostnem (narativnem) besedilu in (b) ob neumetnostnem (informativnem/razlagalnem) besedilu. Rezultati kažejo, da so veselje, strah in žalost najpogostejša čustva; pripovedi ob umetnostnem besedilu vključujejo več metafor in notranjega govora ter več kompleksnih čustev (ponos, sram, empatija), medtem ko neumetnostni pogoj pogosteje privede do eksplicitnega poimenovanja čustev in pojasnjevanja vzročno-posledičnih povezav. Ugotovitve interpretiram v okviru razvojnih in diskurznihi teorij ter pokažem, kako tip besedila oblikuje razmerje med eksplicitnimi in figurativnimi strategijami izražanja čustev.

Ključne besede: otroci, pripovedovanje, čustva, umetnostno besedilo, neumetnostno besedilo, teorija uma, narativni diskurz

We conducted a secondary analysis of the dataset contained in the appendix to Jelen (2016). The sample comprises 30 individual narratives by five- and six-year-olds in two conditions: (a) a literary (narrative) text and (b) a non-literary (informational/expository) text. Findings show that joy, fear and sadness are the most frequent emotions; narratives following literary texts display more metaphors and inner speech alongside more complex emotional states (e.g., pride, shame, empathy), whereas the non-literary condition more often yields explicit emotion labels and causal explanations. We interpret the findings within developmental and discourse-analytic frameworks, highlighting how text type modulates the balance between explicit emotion labelling and figurative strategies.

Keywords: children, narrative, emotions, literary text, non-literary text, theory of mind, narrative discourse

1 Uvod

Pripovedovanje je eno najzanesljivejših orodij za ocenjevanje jezikovne zmožnosti otrok, ker s pripovedjo hkrati ocenjujemo slovnično, leksikalno, pragmatično in diskurzivno zmožnost v funkcionalnem kontekstu (Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2019; Labov 1997; Bamberg 2011). Pripoved odraža tako zmožnost razumevanja kot tudi zmožnost tvorjenja besedila. V klasični narativni shemi je izražanje čustev del evalvacijskega sloja, ki se pojavi pozno v razvoju pripovedi – ko otrok obvlada osnovno linearno zgradbo, časovno-vzročne zveze in perspektivno življenje (Labov 1997; Wellman in Liu 2004). Zato je čustveni izraz v otroških pripovedih smiselno obravnavati kot pokazatelj višje narativne zmožnosti, ne kot njen začetni predpogoj (Kranjc, Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2003; Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2019). »Kot ugotavlja S. Engel (2000), uporabljajo otroci za opisovanje svojih izkušenj in dogodkov iz vsakdanjega sveta drugačen pripovedni stil kot za domišljjsko pripovedovanje, ki je v večji meri povezano z dekontekstualizacijo in domišljijo. Avtorji (npr. Pellegrini in Galda 1982; 1993) so posebej preučevali povezavo med dekontekstualizacijo v igri in literarnem besedilu, saj je po njihovem prepričanju tako za simbolno, zlasti sociodramsko igro, kot za pripovedovanje zgodbe pomembno, da otrok oblikuje svoje predstave, da sklepa in povezuje različne prvine in jih posreduje tako, da ga drugi (poslušalec, soigralec) razume.« (Kranjc, Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2003: 52.)

Rezultati številnih raziskav kažejo (npr. Fein 1996; Marjanovič Umek in Grad 1984; Miljak 1981; Moon 1986, v: Smith in Cowie 1993; Pellegrini in Galda 1982; 1993; Wimmer 1980, v: Guttman in Frederiksen 1985, vsi v: Kranjc, Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2003), da otroci do približno tretjega leta ne znajo pripovedovati zgodbe, »temveč gre le za enostavno opisovanje predmetov, oseb, nizanje dogodkov, ki ni konstruirano na mentalni predstavi. Otroci, stari od tri do štiri leta, razvijajo shemo za konvencionalno pripovedovanje zgodbe, po četrtem letu pa zgodbo že oblikujejo kot celoto z nekim ciljem oz. namenom. Zgodbo gradijo na začetni iniciativi, cilj je tisti, ki določa rdečo nit, v zgodbi že opisujejo značaje oseb, njihova medsebojna razmerja, motive in počutja, zgodbo /.../ pogosto nizajo okoli glavnega junaka. Vanjo vključujejo veliko afektivnih tem, med katerimi so pogoste negativne teme, pomembna so čustva in misli junakov (Fein 1995; Marjanovič Umek, Kranjc, Fekonja in Lešnik Musek 2002).« (Kranjc, Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2003: 52.)

1.1 Čustva in njihovo izražanje: konceptualni okvir

Čustva razumemo kot situacijsko pogojene in kognitivno ocenjene odzive z značilnimi telesnimi ter vedenjskimi korelati (Damasio 2018). Pri izražanju čustev v pripovedi razlikujemo med eksplicitnimi označevalci (leksikalna poimenovanja tipa vesel/žalosten/jezen) ter implicitnimi označevalci, ki čustveno stanje posredno razkrijejo prek opisov telesnega doživljanja (»v trebuhu je bila nevihta«), vedenj (»skril se je pod mizo«), evalvacij in presoj (to je bilo pošteno/nepošteno) ali prek narativnih strategij, kot sta npr. metafora in notranji govor (Labov 1997; Ochs in Capps 2001).

Razlikujemo med osnovnimi čustvi (veselje, strah, jeza, žalost; Ekman 2003) ter kompleksnimi oziroma samorefleksivnimi čustvi (ponos, sram, empatija; Barrett 2017). Pri pet- in šestletnikih se zanesljivo pojavljajo poimenovanja osnovnih čustev, obenem pa se krepi sposobnost pojasnjevanja vzrokov in posledic čustvenih stanj; napredek v teoriji uma – zmožnosti pripisovanja misli in namer drugim – prispeva k prehodu od deskriptivnega k evalvativnemu in introspektivnemu slogu pripovedovanja (Wellman in Liu 2004; Kranjc, Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2003; Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2019).

Tudi v pripovedih, ki jih tvorijo otroci, lahko opazujemo odnos med izražanjem in regulacijo čustev. Izražanje se nanaša na ubesedovanje in označevanje čustvenih stanj (eksplicitno ali implicitno), regulacija pa na strategije upravljanja z njimi (npr. preusmeritev pozornosti, preokvirjanje pomena, samopomiritev). V pripovedih se regulacija kaže skozi načrtovanje dejanj (»odločil se je, da bo počakal«), racionalizacije (»ni bilo tako hudo«) in prosocialne odzive (»potolažil jo je«). V analizi ločujemo oznake za izražanje (EXP/IMP/MONO) od oznak za regulacijo (REG-PREUS, REG-POMIR, REG-PROSOC), kadar so te razvidne iz konteksta.

2 Teoretična izhodišča

2.1 Razvoj čustvene pismenosti

Čustvena pismenost običajno zajema nabor med seboj povezanih zmožnosti: prepoznavanje, poimenovanje, razumevanje, izražanje in uravnavanje čustev pri sebi in drugih. V zgodnjem otroštvu se oblikuje v tesni soodvisnosti z razvojem besedišča (zlasti leksikona za mentalna in afektivna stanja), socialnega razumevanja in izvršilnih funkcij. Natančnejše poimenovanje čustev povečuje t. i. čustveno granulacijo (razločevanje med npr. »žalost«, »razočaranje«, »hrepeneče žalovanje«), kar otrokom omogoča bolj natančne razlage dogodkov in bolj prilagojene strategije odzivanja; to

se v pripovedih kaže kot bogatejša raba izrazov, s katerimi izražajo notranja stanja in strategije razreševanja problemov (Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2019).

Na razvoj vplivajo tudi značilnosti okolja: pogovor o doživljanju, skupno razmišljanje o vzrokih in posledicah čustev ter modeliranje samoregulacijskih strategij. Otroci, ki so v takšnih interakcijah deležni več jezikovnih spodbud, hitreje razširijo mrežo čustvenega besedišča in jo učinkoviteje vpletajo v narativne strukture. Pri tem se z jezikom prepletajo izvršilne funkcije: vzdrževanje teme, inhibicija motečih informacij in načrtovanje zaporedja dogodkov so neposredno povezani z organizacijo čustvenih epizod in njihovo umestitvijo v razmerja vzrok–posledica (Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2019).

Za raziskovalne namene je koristno operacionalizirati čustveno pismenost prek (a) raznolikosti in frekvence leksike za izražanje notranjih stanj, (b) kvalitativnih kategorij evalvacij (npr. moralne ocene, empatični komentarji, pojasnila motivov) ter (c) kazalnikov samoregulacije, ki se kažejo v jeziku (npr. opis preusmerjanja pozornosti, odloga dejanja).

2.2 Narativna psihologija in teorija uma

Narativno oblikovanje izkušenj deluje kot kognitivno-diskurzivni mehanizem za urejanje dogodkov in pripisovanje pomenov, motivov in čustvenih razsežnosti (Bruner 2002). Pripoved ni le kronološki povzetek, temveč način razumevanja mentalnih stanj akterjev; zato naracija tipično vključuje notranji govor, evalvacije, perspektivizacijo in razlago namenov (Ochs in Capps 2001).

Razvoj teorije uma – zmožnosti pripisovati drugim prepričanja, želje in namene – pospešeno napreduje med četrtem in sedmim letom. V tem obdobju so otroci običajno sposobni reševati naloge z napačnim prepričanjem in postopoma tudi kompleksnejše, večstopenjske inferenčne zahteve (Wellman in Liu 2004). Jezikovne strukture, ki kodirajo miselna stanja (npr. dopolnilnostne odvisnike po glagolih »misliti«, »vedeti«, »želeli«), so pri tem osrednjega pomena: njihova uporaba v pripovedih signalizira, da otrok ne opisuje le zunanjih dogodkov, temveč modelira mentalne perspektive likov. Slovenske študije dosledno kažejo povezanost med kompleksnostjo jezikovne rabe in uspehom pri nalogah teorije uma že v predšolskem obdobju (Marjanovič Umek 2004).

V analizi otroških pripovedi se zato smiselno spremljata (a) razpon in vloga izrazov za miselna/čustvena stanja ter (b) strukture perspektivizacije (npr. posredni govor, notranjegovorne enote), saj omogočajo neposreden vpogled v otrokovo razumevanje odnosov med prepričanji, nameni in čustvenimi odzivi.

2.3 Pripovedovanje kot pokazatelj jezikovne zmožnosti

Pripovedovanje je hkrati test organizacije besedila (makrostruktura) in natančnosti jezikovne gradnje (mikrostruktura), zato je robusten pokazatelj splošne jezikovne zmožnosti (Labov 1997; Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2019). Na makrostrukturi spremljamo elemente »zgodbene slovnice« (orientacija, zaplet, vrh, razplet, zaključek) ter koherentnost tematske linije. Na mikrostrukturi pa rabo kohezivnih sredstev (referenčne verige, časovni/vzročni vezniki), slovnično natančnost, raznolikost in sofisticiranost besedišča ter evalvativne elemente (moralne sodbe, pojasnila motivov, metaforične označitve).

V empiričnih analizah se uveljavljajo kombinirani kazalniki: povprečna dolžina T-enot, indeks podredja, razmerje vsebinskih/relacijskih veznikov, raznolikost besedišča, delež izrazov za notranja stanja ter gostota kohezivnih vezij. Razlike med načini elicitacije (spontana pripoved, pripoved ob slikah, ponovna pripoved) vplivajo na profile kazalnikov, zato je pri primerjavah pomembna standardizacija nalog in kontrola dolžine besedila.

Ker pripovedi vključujejo tudi inferenčno delo (npr. zapolnjevanje vrzeli, motivacijska pojasnila), so dober pokazatelj funkcionalne rabe jezika v razmerah, ki posnemajo »naravno« komunikacijo – v večji meri kot izolirane jezikovne naloge.

2.4 Vloga besedilnega tipa

Tip besedila sistematično moderira narativno in čustveno produkcijo. Umetnostna (narativna) besedila navadno sprožijo več evalvacij, metafor, notranjega govora in perspektivnih premikov, ker zahtevajo inferiranje namenov in čustev ter napovedovanje poteka dogodkov. Informativna (neumetnostna) besedila pa krepijo rabo razlagalnih konstrukcij in terminološko natančnost: prevladujejo vzročno-posledične verige, definicije, kategorizacija in eksplicitno poimenovanje čustev, kadar so ta del razlagalnega cilja.

Žanrske zahteve so povezane tudi s kognitivno obremenitvijo: narativna gradiva spodbujajo rekonstrukcijo situacij in perspektiv, informativna pa aktivacijo predznanja in logično strukturiranje. Razlike se zato pričakovano pokažejo v distribuciji veznikov (npr. »ker«, »zato«, »če« pri razlagi), v deležu referenčnih premikov, v vrstah evalvacij in v figurativnosti. Pri raziskovalnem načrtu je smiselno učinek besedilnega tipa bodisi uravnotežiti bodisi statistično kontrolirati, saj sicer lahko zamegli razvojne učinke, ki nas zanimajo.

2.5 Umetnostno vs. neumetnostno besedilo

Na gradivu pet- in šestletnikov Jelen (2016) pokaže, da so pripovedi ob umetnostnih besedilih daljše ter bogatejše v figurativnih izrazih in evalvacijah, medtem ko ob neumetnostnih besedilih prevladujeta pojasnjevanje (»ker ...«, »zato ...«) in eksplicitno poimenovanje čustev. Ugotovitve so skladne s predpostavko, da umetnostna besedila odpirajo prostor interpretaciji in subjektivni vrednotenjski optiki, informativna pa vodijo k natančni razlagi mehanizmov in pravilnosti.

Metodološko to pomeni, da izbira gradiva ni nevtralna: (a) vpliva na vrsto aktiviranih jezikovnih sredstev (evalvacije vs. razlage), (b) determinira kohezijska sredstva (npr. časovni vs. vzročni vezniki) in (c) spreminja razmerje med notranjegovornimi enotami in deskriptivnimi izjavami. Za veljavno presojo čustvene pismenosti in narativne zmožnosti je zato smiselno bodisi kombinirati oba tipa gradiv bodisi učinek žanra eksplicitno kontrolirati v analizi (Jelen 2016).

Pričakujemo torej lahko, da bodo kazalniki čustvene pismenosti (npr. raznolikost izrazov za izražanje notranjih stanj, kompleksnost evalvacij) in narativne zmožnosti (npr. kohezija, makrostruktura) sistematično variirali glede na starost otrok in tip uporabljenega gradiva.

3 Metodologija

3.1 Zasnova in etična načela

Razprava je zasnovana kot sekundarna analiza anonimiziranega gradiva iz priloge k diplomskemu delu Melite Jelen (2016). Delo je javno dostopno na spletni strani slov.si/dipl/jelen_melita.pdf#page=26.08 (dostop 1. 8. 2025). Dodatna odobritev etične komisije ni bila potrebna, saj osebnih podatkov ne navajam, raziskovalka pa je od staršev otrok pridobila pisno soglasje tudi za vključitev posnetih besedil v morebitno javno dostopno elektronsko zbirko otroških besedil, ki bo narejena v raziskovalne namene (korpus otroških besedil).

3.2 Vzorec in postopek zbiranja gradiva

V razpravi analiziram gradivo, ki ga je v enem od slovenskih vrtcev, in sicer v skupini otrok, starih od pet do šest let, v kateri je bilo 23 otrok, od tega 9 dečkov in 14 deklic, za svoje diplomsko delo posnela M. Jelen (2016). Analiziranih je 46 besedil. Pri prvem srečanju je raziskovalka otrokom prebrala umetnostno besedilo, in sicer

slikanico Mala radovednica, drugič pa neumetnostno besedilo iz otroške revije Cicido z naslovom Kaj nastane iz oreha?. Obe besedili jim je prebrala dvakrat. Enkrat je vsako besedilo prebrala pred celotno skupino otrok, drugič pa vsakemu otroku posebej, potem pa jo je otrok sam obnovil s pomočjo fotografij iz slikanice in revije Cicido. Otroka je v obeh primerih posnela z diktafonom. Snemanje je izvedla v drugi polovici novembra 2015.

3.3 Pripovedne spodbude

- 1) Umetnostno besedilo (narativno literarno).
- 2) Neumetnostno besedilo (informativno/razlagalno).

3.4 Transkripcija in kodiranje

Za analizo sem uporabila prepise otroških besedil iz priloge Jelen (2016), nato sem jih pripravila za analizo (odstranila sem ločila in razne diskurzivne označevalce). Čustva sem kodirala kot (a) eksplicitna poimenovanja in (b) implicitni sklici (vedenja, telesni znaki, metafore). Strukturo sem prevzela po Labov in Waletzky (1967) in Labov (1997).

3.5 Analiza

Zbrano gradivo sem analizirala s pomočjo kvantitativne in kvalitativne metode. Ugotavljala sem relativno frekvenco posameznih čustev in opisala posamezne kategorije. Celotno gradivo je iz Priloge v diplomskem delu Melite Jelen (2016).

4 Rezultati

4.1 Osnovna in kompleksna čustva

V obeh pogojih (umetnostnem in neumetnostnem besedilu) prevladujejo veselje, strah in žalost. Pri umetnostnem besedilu se pogosteje pojavljajo kompleksna čustva (ponos, sram, empatija) in notranji govor, medtem ko neumetnostno besedilo pogosteje spodbuja eksplicitno poimenovanje čustev in pojasnjevanje vzročno-posledičnih povezav.

Čustvo/Strategija	Umetnostno besedilo	Neumetnostno besedilo
Vesetje	↔	↔
Strah	↑	↔/↓
Žalost	↔	↔
Kompleksna čustva (ponos, sram, empatija)	↑	↓
Metafora, primerjava	↑	↔/↓
Notranji govor	↑	↓

Legenda: ↑ več; ↓ manj; ↔ približno enako glede na drugi pogoj.

4.2 Metaforična raba jezika

V pripovedih ob umetnostnem besedilu je več metafor (npr. telesni prenosi »v trebuhu je bila nevihta«), barvnih metafor in personifikacij. Pri neumetnostnih besedilih otroci pogosteje prehajajo v pojasnjevanje (vzročno-posledične zveze) in eksplicitno poimenovanje čustev, z manj figurativnosti.

4.3 Notranji monolog in multiperspektiva

Notranji govor (»Mislila je: ...«) in prevzemanje perspektive drugega lika se pogosteje pojavita v pripovedih ob umetnostnem besedilu, kjer narativna struktura spodbuja vživljanje v like. V neumetnostnem pogoju pogosteje prevladuje linearnost razlage dogodkov.

4.4 Primer kodiranja

»Ko je deček videl, da je mama žalostna, je pomislil: Če bom pospravil, bo bolj vesela. Potem je rekel, da ga je malo strah teme.«

Označevanje: [IMP-ŽALOST] opis stanja žalostna; [MONO] notranji govor je pomislil; [EXP-STRAH] eksplicitno poimenovanje strah; [VZROK] pojasnilo če bom ... bo

5 Razprava

Sekundarna analiza prepisov v Jelen (2016) potrdi, da besedilni tip močno moderira čustveno ekspresijo v otroških pripovedih: ob umetnostnem besedilu se povečata

delež kompleksnih čustev in notranjega govora, ob neumetnostnem pa delež eksplisitnih poimenovanj in vzročno-posledičnih razlag. To je skladno z ugotovitvami o prehodu od deskriptivnih k evalvativnim pripovedim v obdobju 5–6 let ter s povezo-vo med napredkom v teoriji uma in narativno evalvacijo (Kranjc, Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2003; Wellman in Liu 2004; Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2019).

Ugotovitve umeščamo v okvir narativnega dela s čustvi (Ochs in Capps 2001) in vpliv besedilnega tipa kot sprožilca kognitivnih inferenc. Umetnostna besedila povečajo potrebo po inferiranju vzročno-posledičnih vezi ter spodbujajo metaforično konceptualizacijo in notranji govor, kar predstavlja jezikovni dokaz napredovanja v teoriji uma (prim. Wellman in Liu 2004; Marjanovič Umek 2004). Hkrati se potrjuje vloga metafor kot mostu med osnovnimi afekti in višjimi kognitivnimi reprezentacijami (Barrett 2017).

Študija združuje kvantitativno (relativne frekvence) in kvalitativno analizo (tematsko kodiranje), kar je po Bambergu in Georgakopoulou (2008) ključnega pomena za razumevanje kratkih zgodb v mikrokontekstih. Sekundarna analiza omogoča ponovljivost in transparentnost (jasno opisan vir, standardizirano kodiranje), hkrati pa omejuje izbiro spremenljivk in inferenc – kar izpostavljamo v omejitvah.

Kljub dragocenim vpogledom analizo omejuje sekundarna narava podatkov (odvisnost od obstoječega prepisa) in starostna homogenost vzorca (5–6 let). V prihodnje bi kazalo podobne raziskava opraviti v več starostnih skupinah otrok, v različnih pogojih pripovedovanja različnih tipov besedil ter primerjalne študije z večjezičnimi otroki.

6 Sklep

Prispevek ponuja vpogled v načine čustvenega izražanja slovenskih otrok, starih 5–6 let, ter potrjuje, da tip besedila (umetnostno vs. neumetnostno) pomembno vpliva na izražanje čustev in narativno strukturo pripovedi; da se napredek v teoriji uma odraža v prehodu s preprostih opisnih izjav k metaforičnim in večperspektivnim naracijam; da je pripovedovanje veljavno orodje za ocenjevanje jezikovne zmožnosti, saj vključuje slovnične, leksikalne, pragmatične in diskurzivne vidike. Pri tem ne smemo pozabiti, da analiza v tem prispevku temelji izključno na sekundarni obdelavi prepisov besedil iz priloge v Jelen (2016), zato rezultate interpretiram zgolj v okviru opisanega korpusa.

Zahvala

Poglavje je nastalo v okviru stabilnega programskega financiranja ARIS. Raziskovalni program P6-0215: Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Reference

- Bamberg, M. (2011). Narrative practice and identity navigation. V J. A. Holstein & J. F. Gubrium (ur.), *Varieties of narrative analysis* (str. 99–124). London: Sage Publications.
- Bamberg, M., & Georgakopoulou, A. (2008). Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. *Text & Talk*, 28(3), 377–396. <https://doi.org/10.1515/TEXT.2008.018>
- Barrett, L. F. (2017). *How emotions are made: The secret life of the brain*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Bruner, J. (2002). *Making stories: Law, literature, life*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory* (2nd ed.). Los Angeles: Sage.
- Damasio, A. (2018). *The strange order of things: Life, feeling, and the making of cultures*. New York: Pantheon Books.
- Ekman, P. (2003). *Emotions revealed: Recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life*. New York: Times Books.
- Jelen, M. (2016). *Pripovedovanje umetnostnega in neumetnostnega besedila pri pet- in šestletnikih* (Diplomsko delo). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Kranjc, S., Marjanovič Umek, L., & Fekonja Peklaj, U. (2003). Pripovedovanje zgodbe kot možni pristop za ugotavljanje otrokovega govornega razvoja. *Jezik in slovstvo*, 48(5), 51–63.
- Labov, W., & Waletzky, J. (1967). Narrative analysis: Oral versions of personal experience. V J. Helm (ur.), *Essays on the verbal and visual arts* (str. 3–38). Seattle & London: University of Washington Press.
- Labov, W. (1997). Some further steps in narrative analysis. *Journal of Narrative and Life History*, 7(1–4), 395–415. <https://doi.org/10.1075/jnlh.7.49som>
- Marjanovič Umek, L. (2004). Spoznavni razvoj v zgodnjem otroštvu. V L. Marjanovič Umek & M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 291–314). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Marjanovič Umek, L., & Fekonja Peklaj, U. (2019). *Zgodbe otrok: Razvoj in spodbujanje pripovedovanja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Ochs, E., & Capps, L. (2001). *Living narrative: Creating lives in everyday storytelling*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wellman, H. M., & Liu, D. (2004). Scaling of theory-of-mind tasks. *Child Development*, 75(2), 523–541. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00691.x>

Između dvaju predavanja o *Bašćanskoj ploči* na ljubljanskoj slavistici

Mateo Žagar

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

U ovom radu esejskoga tipa prisjećam se dvaju predavanja o *Bašćanskoj ploči* koje sam održao pred studentima ljubljanske južnoslavistike 1998. i 2024. godine. Na ovaj način htio sam upozoriti na skrb profesorice Vesne Požgaj Hadži o staroj filologiji u sveučilišnoj nastavi, kao i na opće probleme koji prate pozicioniranje dijakronijskih jezičnih tema u novim studijskim programima i u filologiji uopće.

Ključne riječi: filologija, Bašćanska ploča, slavistika, sveučilišna nastava

In this essay-type work, I recall two lectures on the Baška Tablet that I gave to South Slavic Studies students at the University of Ljubljana in 1998 and 2024. In this way, my intention was to draw attention to the concern of Professor Vesna Požgaj Hadži for ancient philology in university teaching, as well as to the general problems that accompany the positioning of diachronic linguistic topics in new study programs and in philology in general.

Keywords: philology, Baška Tablet, Slavic Studies, university teaching

Naša svečarica profesorica dr. sc. Vesna Požgaj Hadži o poduci hrvatskoga jezika skrbila se od samog početka svoje prisutnosti na ljubljanskoj (južno)slavistici. Pored dominantne prisutnosti suvremenih jezikoslovnih tema, poglavito onih iz prakse i teorije jezičnoga poučavanja kojima se i sama najviše bavila, nije posve zapostavila ni one sadržaje koji su dublje ukorijenjeni u tradicionalne slavističke okvire, prije svega one koji su uvriježeni u južnoslavenskoj filološkoj grani (ponajviše u rasponu između strukturalističkoga i sociolingvističkoga pristupa). Bilo je to vrijeme dinamičnih odnosa između filoloških zasada struke oblikovane i razrađivane od sredine 19. stoljeća i novoizraslih, suvremenih potreba, koji su se odvijali usporedo s golemim mijenama u jezičnim politikama na južnoslavenskom prostoru (istočno od Slovenije). Takav je pristup zahtijevao iznimnu osjetljivost kako bi se pronašla u svakom trenutku optimalna mjera između realnih potreba »tržišta rada« u slovenskom društvu, tradicionalnih filoloških postavki koje su struci jamčile (još donedavno kada je to bilo nužno) utemeljenost te novijih obrazovnopolitičkih stremljenja na karti ovog dijela Europe koje filologiji, kao ni humanistici, nisu išle, niti idu, na ruku. Dinamični kulturni identiteti svih pojedinih nacionalnih filologija na prostoru »južne Slavije«, kao i onoga korpusa koji nije moguće jednosmisleno razvrstati, zahtijevali su u svakom trenutku delikatan pristup, otvoren i tolerantan, u struci utemeljen, u kojem bi se ljubljanska slavistika mogla iskazati kao dobar domaćin svima, gdje su vrijednosti filoloških fenomena uvažavane prije svega po svojoj vrijednosti po sebi, ne nužno u isključivosti svoje nacionalnofilološke identifikacije. Jezik se tako tretirao prije svega kao alat, prije svega za dobro prevođenje, koje uvijek mora biti utemeljeno u širokom humanističkom obrazovanju i dobru poznavanju i povijesnih i suvremenih društvenih okvira i konstrukata, što je onda podrazumijevalo i razumijevanje nacionalnofiloloških narativa. Takav pristup dakle nije značio potiranje polazišne mreže odnosa različitih nacionalnih vertikala, dakle ni na planu /post/serbokroatističke tradicije koja se na terenu razdijelila u četiri nacionalne filologije, nego pomicanje naglaska odnosno reguliranje diskursa prilagođenoga skupnome studiju više nacionalnih filologija unutar jednoga okvira. Golem zalog slovenske južnoslavistike, kao i same slovenistike, u istraživanju i promoviranju dotičnih jezika i književnosti, posebice onih koji izviru iz srednjojuznoslavenskoga bazena (u dijalektološkom smislu štokavskoga kompleksa), i nadahnjivao je i obvezivao takav pristup. Jedna od takvih poveznica, koja je kontinuirano međusobno upućivala hrvatsku i slovensku filologiju, prepoznatljiva je bila upravo na ljubljanskom Filozofskom fakultetu. Poštovani profesor Janez Zor (1926-2014), izniman stručnjak i za opće paleoslavističke teme, velik je svoj trud ulagao u proučavanje hrvatske glagoljske baštine, osjećajući je iznimno bliskom – i

po njezinoj zasvjedočenosti u slovenskim krajevima (crkvama, župnim uredima, arhivima i bibliotekama), a i po tomu što mu je hrvatski glagoljaški areal bio i prostorno bliskim, po tomu što je često i uzorno surađivao s hrvatskim kolegama i sudjelovao na brojnim konferencijama. Svojim studentima, i sadašnjim nasljednicima na fakultetu, prenosio je privrženost ovoj bogatoj, u općoj slavistici utemeljenoj, tradiciji najstarijega slavenskoga pisma, sjećam se dragih susreta s njima i u samome Juran-dvoru. Tu otvorenost kontinuirano su potvrđivali njegovi fakultetski mlađi kolege (među kojima je istaknuta i naša svečarica), osobito kroz terensku nastavu u Istru, Kvarner i Dalmaciju, a i organizirajući pozivna predavanja, među koje ubrajam i svoja, pogotovo ova dva o *Bašćanskoj ploči*, o čemu ovdje prenosim svoje dojmove. Ovu ću svečanu priliku iskoristiti da bih se prisjetio različitih predavačkih konteksta koje dijeli dvadeset i sedam godina, a i da bih upozorio na promjene u znanstvenim spoznajama i težistima koja im se pripisuju kroz to vrijeme. Promjene su to koje su obilježile i svečaričin i moj profesionalni put, i onaj svih nas kolega koji smo se često susretali i surađivali. Filološke koncepcije sporo su se mijenjale, s njima i naši studiji, naizgled jedva primjetno, iz reforme u reformu, iz starijih studijskih programa u novije. Nastavna praksa mijenjala se možda i brže, ponajviše zbog sve češćeg uključivanja novih tehnoloških pomagala, gdje je slika – posve suprotno svim tradicionalnim uzusima – obezvrijedila riječ, vizualna prezentacija tekstnih segmenata poništila usmeno/narativno oblikovanje diskursa. Sve je brže filologiji, kao i ostalim humanističkim disciplinama, izmicala prestižna pozicija u društvu, pogotovo u svjetlu naglašenog i ideološki poticanog pretpostavljanja STEM-disciplina i nametanja njihovih kriterija u znanstvenoj valorizaciji. Kada se, kao ovom prilikom, usredotočimo na dvije krajnje točke, sadržajno i metodološki posve usporedive, koje dijele gotovo tri desetljeća, promjene koje su zahvatile našu struku i naše studije postaju vrlo dobro vidljive.

Po prirodi stvari devedesetih godina položaj paleoslavistike unutar sveučilišne nastave i uopće unutar koncepcije filologije bio je još prepoznatljivo integriran u studij svih slavističkih struka i uvažavan kao svojevrstan temelj na koji se kroz povijest ustrojavala vertikalna svih slavističkih studija. Filologija je u mnogočemu bila »kraljica« humanistike: vladanje jezicima i njihovom strukturom, upućenost u zakonitosti jezičnih promjena (kako na sinkronijskom tako i na dijakronijskom planu) i u književnu produkciju u raznolikim tumačenjima značila je vrhunac obrazovanja i stečene kulture. Bile su i tada već promjene poodmakle, razvijajući se akcelerirajućom brzinom, ali je bilo još i prilično živo sjećanje da se bez uvažavanja zakonitosti povijesnog razvoja ne može razumjeti suvremeno funkcioniranje jezika, nijansiranost

njegove uporabe, a ishodi studiranja nisu bili orijentirani prema vještinama i praktičnim znanjima koje zahtijevalo ionako posve nedefinirano tzv. »tržište rada«. U duhu još mladogramatičarskoga pristupa još je tekst bio svetinja, u svim svojim dimenzijama – pismovnom, diskursnom, gramatičkom te – sadržajnom i materijalnom; u cjelini je razmatran kao odslik konkretnoga društva, vremenski i prostorno jasno definiranog. Jaka je bila svijest da se ni suvremena sociolingvistička definiranja jezika ne mogu razumjeti bez upućenosti u genetsku lingvističku razdiobu koja se dakako provodi kroz davna i novija razdoblja. Povijesni jezični spomenici, osobito oni prepoznani kao prijelomni, uvažavali su se kao svojevrsna vrata u duboku i tajnovitu prošlost, iz koje izvire jezik kao najartikuliraniji izraz ljudskoga uma, zagonetan osobito u pismu, koji je osobito sklon priljubiti se uz kolektivni identitet. Svaki početak, svaka prvotnost, svako »koljeno« civilizacije izazivalo je osobitu pozornost. U tom smislu status *Bašćanske ploče* iznimno je zanimljiv, pa me i nisu iznenadili pozivi iz Ljubljane da upravo o toj temi, i to dvaput, govorim pred ljubljanskim studentima.

Natpis *Bašćanske ploče*, sa svojih stotinjak uklesanih glagoljskih riječi na kamenoj podlozi, pronađen je 1851. godine na podu crkve Svete Lucije u Jurandvoru na otoku Krku. Već i svojim izgledom, kao kamena oltarna pregrada ukrašena ranoromaničkom ornamentikom, ispisana oblom glagoljicom kakva dotad nije na sjevernojadranskom prostoru bila poznata i jezikom s dubokom patinom starine, prepoznava se kao svojevrsan kamen-međaš u povijesti kulture, kako nacionalne, tako i (južno)slavenske. Tadašnjim studentima s dobrim znanjem staroslavenskoga jezika i povijesne kulturološke pozadine, sukladno programskoj zastupljenosti ovoga kolegija u toku studija, lako su se mogle tumačiti jezične posebnosti, koje se mogu uspoređivati sa suvremenima – čakavskima, kajkavskima i slovenskim jezičnim stanjem. Uspostavljali smo tada, sredinom devedesetih, veze takve prakse s glagoljaškom baštinom na širem terenu, sve to stavljali u kontekst s mladom glagoljskom baštinom na slovenskom tlu i u Sloveniji. Studentima nisu bila strana ni razmatranja pitanja ustroja pojedinih nacionalnih filologija, razumijevanje važnosti *Bašćanske ploče* u konstituiranju kroatistike od 19. stoljeća naovamo, omjeri općega i pojedinačnoga unutar slavističkih okvira. Kroz pitanje odnosa čakavske (hrvatske) redakcije, kojoj ovaj spomenik stoji na samom početku povijesnog slijeda, prema ostalim južnoslavenskim redakcijama, kroz odnos prema uporabi latinice i ćirilice u cijeloj južnoslavenskoj dijagonali, od granica germanskoga i romanskoga prostora sve do Crnoga mora, rasvjetljavala se i u pojedinostima složena jezična i kulturna povijest. Još su bila živa sjećanja na zajednički ćirilometodski kult koji je, u Sloveniji još naglašenije nego u Hrvatskoj, bio ožvijen kroz 19. stoljeće i pronio se u različitoj mjeri kroz

cijelo 20. stoljeće. Bio je to dakle idealan teren za demonstriranje poveznica između filoloških interpretacija, historiografskih, arheoloških i povijesnoumjetničkih. Kroz rad na samom tekstu *Baščanske ploče* uočavao se pak odnos staroslavenske redakcije prema vernakularu, tražile su se poveznice prema praslavenskome i njegovim južnoslavenskim sljednicima, osobito prema slovenskome jeziku. Poredbena metoda iziskivala je i poticala raspravu o počecima slavenske pismenosti na slovenskim prostorima, posebnosti latiničkih *Brižinskih spomenika* također iz 11. stoljeća. Bilo je to i vrijeme kada su se u filologiji znanja o *Baščanskoj ploči* prilično stabilizirala, čitanje Branka Fučića (1920–1999) koje je u završnom obliku predstavio u svojim *Glagoljskim natpisima* (1982: 44) prihvatilo se kao optimalno, završile su i polemike o odnosu vernakularnoga (čakavskog) i crkvenoslavenskog udjela u tekstu. Konačno se i razumjela, zahvaljujući o. Vinku Fugošiću (1916–2003), izvorna pozicija Ploče kao lijevog pluteja septuma (oltarne pregrade), čime je posredno i definirana tekstna funkcija natpisa, kao svečanoga teksta namijenjenoga (tihom) čitanju (Fugošić 2001: 140–146). Bile su to godine uoči važnog obilježavanja 1000 godina ovog našeg natpisa, pri čemu je godina određena simbolički, jer dakako točno vrijeme njegova isписа ne znamo. Prijelaz 11. u 12. stoljeće i dalje je najprimjerenija datacija, pa je tako i očekivana odluka da se 2000. godine obilježi visoka obljetnica. Uoči velike međunarodne znanstvene konferencije koja se tim povodom priređivala na otoku Krku bilo je poraslo zanimanje za propitivanjem mogućnosti da se nadopune ili prevrednuju nataložena znanja o Ploči i njezinu natpisu.

Svoja istraživanja o ovom natpisu objavio sam upravo u tom razdoblju, prije velike obljetnice, a izgradio ih upravo na pretpostavkama koje su V. Fugošić i B. Fučić oblikovali i dobrim dijelom dokazali: prepoznanoj javnoj tekstnoj funkciji na oltarnoj pregradi te optimaliziranom čitanju gotovo svih riječi na oštećenom natpisu (i glagoljičkih i ćiriličkih slova). Ponukan na poslijediplomskom studiju lingvistike ranih 90-ih godina na zagrebačkom Filozofskom fakultetu omjeravanjem tradicionalne filologije prema suvremenim lingvističkim metodama, opredijelio sam se bio za sagledavanje složenosti natpisa *Baščanske ploče* kroz vizuru tekstne lingvistike, pokušavajući razumjeti cjelovit smisao teksta, međusobni odnos njegovih dijelova (uvodne invokacije, zapisa opata Držihe i zapisa opata Dobrovita). Nastojao sam uspostaviti poveznice prema prototekstovima koji su se zacijelo nalazili u kartularu, a intrigiralo me i pitanje kraja cjelovitoga teksta koji zasigurno nije sačuvan, a nalazio se na kraju desne *Baščanske ploče* koja nam je sačuvana samo u nekoliko tzv. *Baščanskih fragmenata*. Tekstni konektori koje sam u tekstu prepoznao upućivali su na to da je tekst u obliku koji je uklesan na Ploču nastao kompiliranjem rečenica

iz rukopisnih zapisa koji su bili u samostanskom kartularu, te najčešće povezan korištenjem konektora »i« i »da«. Tekstna analiza bila je, vjerujem, pokazala kako su na oltarnoj pregradi uklesane ključne rečenice iz zapisa prvoga svetolucijskog opata Držihe o Zvonimirovu darivanju ledine za gradnju crkve/samostana, te (nezavršen) izvještaj sljedećega opata Dobrovita o njezinoj gradnji. Posve je očekivano da su na desnoj strani ploče uslijedili zapisi o sljedećim važnim događajima vezanima za ovu glagoljašku opatiju. O tomu sam tih godina i napisao knjigu *Kako je tkan tekst Bašćanske ploče* (Zagreb 1997.), a upravo je predavaonica 5 u prizemlju ljubljanskoga Filozofskoga fakulteta bila mjesto gdje sam prvi put, i to nekoliko mjeseci pred izlaskom knjige iz tiska (objavljena je u srpnju te godine), pred studentima i cijenjenim kolegama podijelio ove teze i ponudio ih na valorizaciju.

U međuvremenu, nakon toga predavanja i ovog posljednjeg, s istom temom u fokusu, zbio se i spomenuti međunarodni skup, na kojem su se posljednji put u gušćoj koncentraciji predočile neke nove spoznaje, ili neka nova razmišljanja, vezana za *Bašćansku ploču*. Radovi su okupljeni u zborniku *900 godina Bašćanske ploče* (Baška 2000, ur. Josip Žgaljić), njih dvadesetak. Uglavnom su utvrdili postojeća znanja, tek blago pomičući neke granice. Najviše je odjeknuo rad Pavuše Vežića o odnosu između nastanka same Ploče i gradnje crkve u kojoj je bila smještena i pronađena. Autor je postavio hipotezu, koja sve do danas nije afirmirana (već više prihvaćena kao indikacija problema), da je *Bašćanska ploča* starija od same crkve koja bi po svojim arhitekturnim osobinama mogla biti građena tek krajem 13. ili početkom 14. stoljeća (Vežić 2000). Uvjerljivost argumenata morali bi potkrijepiti prije svega arheolozi i povjesničari umjetnosti, no do danas nismo naišli na njihova očitovanja. Filolozi, kojima je ovaj natpis uvijek najvažniji, ne nalaze opravdanja za to da bi izvorna crkva Svete Lucije bila negdje dulje doli u Jurandvoru, na ovome istome mjestu gdje je i danas nalazimo. Na lanjskom, drugom, predavanju u Ljubljani spomenuo sam ovu raspravu, upravo s namjerom da upozorim kako nijedna istina, koliko god bili uvjereni da je čvrsta, nije nepropitljiva, te kako – kada je riječ o epigrafskim spomenicima – ne treba ni bezuvjetno vjerovati često ponavljanoj rečenici da su oni nastali ondje gdje su i pronađeni. Pored ostalih priloga u Zborniku, koji su uglavnom propitivali povijesni kontekst u kojemu Ploča nastaje, objavljen mi je ovdje rad o ortografiji u našem natpisu (Žagar 2000), posebice s obzirom na organizaciju teksta – pitanje pisanja majuskulnim slovima (dakle oblom glagoljicom), primijenjenim kraćenjima, ligaturama, grafičkim »viškovima« u tekstu (nasuprot organizaciji teksta na pergamentu u istom povijesnom razdoblju). Bio je to u osnovi grafolingvistički sadržaj za čije je razumijevanje nužna upućenost u mnoge slojeve filološkoga istraživanja, kroz

koje se mora pažljivo voditi računa o posebnostima vizualnog prijenosa jezične poruke. Metode ovakva opisa dolazile su osobito do izražaja prilikom paleografskih istraživanja, koja studentima bez poznavanja bazične strukture glagoljskih slova ne može ni na koji način biti zanimljiva niti poticajna. O tome dakle nisam govorio studentima na posljednjem ljubljanskom predavanju. Stupanj intenzivnosti filoloških tema mora biti orijentirao u procjeni nastavnoga sadržaja primjerenoga konkretnim studentima, pogotovo s obzirom na očigledno urušavanje tradicionalnih filoloških studijskih koncepcija i sve više usmjerenja prema kulturološkim okvirima i metodama.¹

Kroz nešto manje od trideset godina koje dijele ova dva predavanja u nastavi filoloških i humanističkih studija zbile su se mnoge promjene, to će zasigurno zasvjedočiti svi nastavnici na sveučilišnim studijima. O razlozima i motivaciji za njihovo provođenje, novom spektru potreba na radnim mjestima, novim transferima znanja koji moraju balansirati između priručnih tehnoloških alata i potrebe za širokim (kulturološkim i inim) znanjem, nije prilika sada raspravljati. Svakodnevne mijene važnosti znanja i njegova stjecanja, bilo u obrazovnim institucijama bilo kroz svakodnevni suživot s umjetnom inteligencijom, nužno utječu na sadržaje, a osobito na metode kojima se u nastavi posreduju. Kriza filologije, za koju optimisti vjeruju da je privremena, odražava se primarno u sveučilišnim programima: teme jezičnog razvoja, dijakronijska osovina kroz koju se zbivaju jezične promjene, pitanje njihova relativnog i apsolutnog datiranja, razgraničavanje kontaktne sličnosti i genetskoga kontinuiteta, sociolingvistička stratifikacija jezičnih varijeteta u prošlosti kao pretpostavka istim procesima u sadašnjosti i slično – redom se smatraju posve rubnima, s jasnom tendencijom isključivanja iz studija, barem onoga preddiplomske razine.

Kada me profesorica Požgaj Hadži prije godinu dana, na proljeće 2024. godine, ljubazno pozvala da održim ovo drugo predavanje, predloživši istu temu, znao sam odmah da neću ni u kojem obliku moći iskoristiti svoje stare bilješke.² Novo je vrijeme zahtijevalo napuštanje starog nastavnog običaja i znatno prilagođavanje novim

1 Slična »nekomunikativnost« vrijedila je i za vrijedna novija istraživanja o izvornoj akcenatskoj strukturi natpisa *Bašćanske ploče* (Zubčić 2005), no opaske i polemika o diglosiji (usporednoj uporabi hrvatskoga crkvenoslavenskoga i starohrvatskoga jezika) u 11. stoljeću kada još uvijek nije moguće govoriti o oblikovanim nacionalnim slavenskim jezicima u predavanje mogle su se integrirati, i to upravo u definiranju naziva jezika kojim je natpis Ploče ispisao (Damjanović 2005, Kapetanović 2015).

2 Zahvaljujući iznimno preciznoj evidenciji prof. Požgaj Hadži, ispostavilo se da sam 1997. godine održao ljubljanskim studentima dva predavanja: prvo općega sadržaja (Hrvatska glagoljska baština) 8. IV. – gotovo na isti dan kada i lanijsko predavanje (9. IV. 2024.), a drugo za novu studentsku generaciju 23. X. pod konkretnim nazivom Kako je tkan tekst *Bašćanske ploče*. Između predavanja 1997. i 2024. godine postojala je naravno tehnološka razlika: lani smo na raspolaganju imali LCD projektor, računalo i dostupnu internetsku vezu, pa smo likovnu i tekstnu građu mogli bogato prezentirati. Prije 27 godina raspolagali smo samo fotokopiranim izručima. Suvremene mogućnosti, naravno, bitno su ubrzale predavački diskurs, sa svim nužnim promjenama fokusa o čemu ovdje raspravljamo.

potrebama i drugačijoj spremnosti studenata. S jedne strane, morao sam procijeniti koje je novostečene spoznaje o *Bašćanskoj ploči* primjereno posredovati studentima koji su rođeni u razdoblju između prvoga i ovoga ljubljanskog predavanja, kojima fascinacija riječju i vremenskim tragom u jezičnom oblikovanju ne znači isto što i onima prije nekoliko desetljeća kada brzina izmjene suvremenih slika i zvuka nije poništavala osjećaj za važnost protoka vremena u ovolikoj mjeri kakvu danas nameću suvremene tehnologije. Daleko je veći problem bio procijeniti iz kojeg ugla pristupiti ovoj povijesnoj građi, kako pronaći smisao ugrađivanja znanja o ovoj temi u kontinuitetu njihova fragmentarnog obrazovanja. Jedini smjer u kojem mi se činilo razložnim krenuti bio je preko terena popularne kulture: malo je, naime, pojedinih kultura u kojima je pojedini povijesnojezični spomenik postao popularan u mnogim medijima, koji se pojavljuje na reklamnim i turističkim proizvodima (kravatama, maramama, bombonijerama...), čija glagoljska slova pripadnici pojedinih subkulturnih skupina tetoviraju na tijelo, kojima se ispisuju grafiti na javnim površinama i slično. Okretanje prema takvim motivima još je 90-ih godina prošlog stoljeća bio znak svojevrsnog bunta, dok u posljednje vrijeme kao da postaje i znak političkog (neokonzervativnog) deklariranja. Preko pulsiranja popularnosti *Bašćanske ploče* u novom vremenu pratili smo recepciju njezine važnosti u visokoj kulturi, i to od početka 20. stoljeća, kada je s jačanjem nacionalnog ponosa slavenske usmjerenosti upozoravanje na drevnost hrvatskoga jezika i posebnog nacionalnog (slavenskog) pisma – glagoljice imalo također naglašenu političku težinu. Posebice je bilo zanimljivo upozoriti na razmjernu visoku estetsku vrijednost pjesama o *Bašćanskoj ploči* npr. onih Silvija Strahimira Kranjčevića, Vladimira Nazora, Josipa Pupačića. Odnos »visoke« i »niske« kulture kroz referiranje upravo na *Bašćansku ploču* odražava svu složenost mijena kulturnih modela kroz noviju povijest. Model je to koji je, koliko mi je poznato, donekle usporediv sa statusom *Listine Kulina bana* i bosanske ćirilice u kontekstu bosansko-hercegovačke kulture (usp. pjesme Maka Dizdara).³ Važnost simbolike »ploče«, kao simboličnog kamenog nositelja identitetskog zapisa, ulazi i u sferu semiotike, pri čemu je i sam predmet na kojemu je tekst upisan dakle svojevrstan znak. Sljedeći je korak bio ući u sam tekst, u njegovu složenu strukturu o kojoj sam bio govorio i na prvom predavanju. Fenomen oblikovanja novoga »kamenog« teksta građenog na temelju odabranih fragmenata iz (barem) dvaju protekstova zabilježenih na pergameni i ispisanih perom u samostanskom kartularu mogao je zainteresirati one koje zanima tekstno oblikovanje. Dok sam, s jedne strane, izbjegao razlaganja o fonološkim,

3 O usporednicama između *Bašćanske ploče* i *Povelje Kulina bana*, kao prvih tekstova u kojima su zapisane čakavske jezične osobine i štokavski tekst, pisao sam u Žagar 2018.

morfološkim i paleografskim posebnostima, po čemu Ploča i ima svoju temeljnu važnost, s druge strane sam upozorio na prepoznavanje kreativnosti »novoga autora« pri oblikovanju kompiliranoga teksta (što podsjeća na postmoderne književne postupke). Očigledna estetizacija teksta koji je sada bio uklesan na vidljivoj poziciji, izložen puku u crkvi na oltarnoj pregradi (a ne više skriven u samostanskoj pismohrani) – kroz uključivanje novih jezičnih konektora, slogovnu ritmizaciju, povremeno rimo- vanje, urednu vizualnu prezentaciju dosljedno majuskulnog teksta (uz kromiranje kamene podloge) – mogla je slikovito studentima prikazati stupanj razvoja pismovne kulture u jednome glagoljaškom benediktinskom samostanu na višestrukoj periferiji – i zapadnoga i slavenskoga svijeta. Na takvu rubnost upućivala je i posebnost tamošnjega glagoljskog pisma; upravo pronalazak *Bašćanske ploče* u slavističkim je razmjerima jasno pokazao pravilnost geneze glagoljice od one obloga profila (dominantne u Bugarskoj i Makedoniji) prema karakterističnim uglatim oblicima ustavne glagoljice konačno oblikovane u 13. stoljeću, s kojom je hrvatska glagoljica bila sve do sredine 19. stoljeća posve identificirana.

Ekskluzivne teme iz ugla nacionalne filologije, kroatistike, bile su na tom predavanju dotaknute uzgred, kroz upozorenje na važnost Ploče za popularnu kulturu. Naime, u taj kontekst Ploča je ulazila prije svega na valu novog nacionalnog romantizma koji osobito obilježuje, otprilike, zadnje desetljeće. Spominjanje vladanja hrvatskoga kralja Zvonimira na otoku Krku (primarno prostoru tadašnje Bizantske Dalmacije), koji je i podario ledinu za gradnju crkve Svete Lucije, za razgaljivanje hrvatskih nacionalnih osjećaja bilo je od znatne važnosti. Činjenica da je natpis pisan glagoljicom, osobitim pismom, pridonosilo je bilo jačanju slavenske i nacionalne samosvijesti (kako u vrijeme slavenskih gibanja unutar Austro-Ugarske Monarhije, tako i u vrijeme borbe za nacionalnu afirmaciju unutar obiju Jugoslavija). Danas pak, kao što smo rekli, prizivanje glagoljičkih motiva u popularnoj kulturi podrazumijeva isticanje duboke povijesne ukorijenjenosti, pri čemu je zapravo prestalo biti važno da je glagoljica ujedno i pismo koje nas povezuje s ostalim Slavenima, a ne samo znak posebnosti po osebujnom varijetetu (uglatoj glagoljici) koji se koristio na znatnom dijelu hrvatskoga prostora. Utočište idealizirane slavne prošlosti i sigurnost kolektivnog povezivanja kao odgovor na neuhvatljive i nerijetko nerazumljive suvremene procese koji razvijaju nesigurnost – model je koji je u povijesti kulture dobro poznat. U kontekstu povijesti europske pismenosti, i ne samo među slavenskim zemljama, takav kontinuitet recepcije pismovne kulture svakako zavređuje pozornost i bez obzira na to koliko smo skloni modelima iscrtavanja nacionalnih posebnosti u vrijeme u kojemu se čini da se oblikuje neki novi svijet u kojemu je poželjno te razlike (pre)poznati.

Pokušavajući upozoriti koliko se slojeva važnosti može prepoznati u jednom razmjerno kratkom natpisu posebnog arheološkoga statusa, nastojao sam i tom posljednjom predavačkom prilikom balansirati između općih okvira, univerzalnih za svako propitivanje važnosti prijelomnih povijesnojezičnih spomenika (u duhu suvremene društvene fenomenologije najširih razmjera), i čimbenika ekskluzivnije nacionalne važnosti bez uvažavanja kojih nije moguće razumjeti važnost koji je *Bašćanska ploča* u matičnoj kulturi stjecala. Kao što je po svom sadržaju i formi govorila puno o jezičnoj i kulturnoj (nacionalnoj) povijesti, tako i njezino tretiranje u suvremenoj kulturi također govori mnogo, osvjetljava suvremena kulturološka gibanja. Namjera ovog predavanja bila je osposobiti studente da po istim kriterijima motre slične fenomene u drugim slavenskim, pa i inim kulturama. O čemu će, tko i kako, o *Bašćanskoj ploči* govoriti za sljedećih tridesetak godina, pa i pred studentima ljubljanske (južno)slavistike, možda i u istoj dvorani kao i dvaput dosada, ne možemo sada znati, a za nagađanja premalo je (optimističnih) pretpostavki.

Našoj dragoj svečarici profesorici Vesni Požgaj Hadži ovim skromnim prilogom, koji tematizira upravo nastavni proces – njezinu glavnu profesionalnu opsesiju, zahvaljujem na dugom i ustrajnom prijateljstvu i kolegijalnosti. Osobito želim naglasiti svoje duboko poštovanje prema golemu trudu i predanosti koje je uporno ulagala u organiziranje i poduku hrvatskoga jezika, književnosti i kulture na ljubljanskome Filozofskom fakultetu.

Reference

- Damjanović, S. (2005). Kojim je jezikom pisana Bašćanska ploča. U I. Pranjković (ur.), *Od fonetike do etike: zbornik o sedamdesetgodišnjici prof. dr. Josipa Silića* (str. 217–222). Zagreb: Disput.
- Fučić, B. (1982). *Glagoljski natpisi*. Djela JAZU 57. Zagreb.
- Fugošić, V. (2001). Kako sam utvrdio prvotno mjesto Bašćanske ploče. *Krčki kalendar 2001*, 140–146.
- Kapetanović, A. (2015). Reflections of Church Slavonic – Croatian diglossia on the Baška tablet: A new contribution concerning its language and linguistic layers. *Zeitschrift für Slawistik*, 60, 335–365.
- Vežić, P. (2000). Arhitektura crkve i pregrade kora Svete Lucije u Jurandvoru. U J. Žgajlić (ur.), *900 godina Bašćanske ploče. Krčki zbornik*, sv. 42, Posebno izdanje 36 (str. 165–187). Baška.
- Zubčić, S. (2005). Prilog akcenatskoj rekonstrukciji Bašćanske ploče. U S. Damjanović (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik* (str. 449–464). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Žagar, M. (1997). *Kako je tkan tekst Bašćanske ploče*. Zagreb: Matica hrvatska – HFD – Povijesno društvo otoka Krka.

- Žagar, M. (2000). Ortografija natpisa Bašćanske ploče. U J. Žgaljić (ur.), *900 godina Bašćanske ploče* (str. 211–225). Baška.
- Žagar, M. (2018). The Baška Tablet and the Charter of Ban Kulin – What do they mean to each other? U A. Kapetanović (ur.), *The oldest linguistic attestations and texts in the Slavic languages* (str. 44–57). Vienna.
- Žgaljić, J. (ur.). (2000). *900 godina Bašćanske ploče. Krčki zbornik*, sv. 42, Posebno izdanje 36. Baška.

Še pomnite, tovarišice? Kakšna je podoba Slovenije in Slovencev v učbenikih za učenje slovenščine kot TJ?

Nataša Pirih Svetina

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko

Del vsebine poučevanja nekega jezika predstavljata tudi kultura in civilizacija jezikovne skupnosti, ki ta jezik uporablja kot svoj J1. Kako se ta vsebina realizira v procesu poučevanja, je delno mogoče opazovati skozi učna gradiva, ki se uporabljajo pri poučevanju tega jezika. Poučevanje slovenščine kot neprvega jezika je svoj razcvet doživelo v devetdesetih letih 20. stoletja, s tem pa tudi pospešeno izdajanje učbenikov in drugih učnih pripomočkov. Ob koncu desetletja so se pojavile tudi že prve analize didaktičnih gradiv, ki so se ukvarjale tudi z reprezentacijami slovenske kulture v njih. V prispevku nas zanima, kakšna je podoba Slovenije, Slovencev in njihove kulture v sodobnih gradivih za poučevanje slovenščine kot neprvega jezika.

Ključne besede: slovenščina kot prvi jezik, učbeniki za poučevanje slovenščine kot TJ, kultura pri poučevanju slovenščine kot TJ

This article explores how Slovenian culture is presented in textbooks for teaching Slovenian as a foreign language. In the past, Slovenian textbooks followed a more traditional approach, focusing primarily on presenting facts and high culture, but later shifted to a communicative approach that emphasizes everyday situations in which knowledge of the cultural background is necessary to avoid misunderstandings. The intercultural approach, which promotes awareness of the target and native cultures as well as the cultures of all others, came later and is still underdeveloped in Slovenian language teaching. Two new textbooks, *Slovenščina 1+* and *Mozaik slovenščine*, are aimed at specific groups of learners and incorporate cultural topics through practical, learner-centered tasks. These materials encourage discussion, exchange of opinions, and cultural comparison, which is more in line with intercultural principles. However, challenges remain, such as limited practical guidance for teachers and a lack of diversity among authors, which can affect the presentation of culture.

Keywords: Slovenian as a non-native language, textbooks for teaching Slovenian as a foreign language, culture in teaching Slovenian as a foreign language

1 Namesto uvoda: Vesni v pozdrav

Te vrstice pišem v svoji daleč najlepši pisarni s pogledom na arhipelag majhnih otočkov sredi Jadranskega morja pred Maslinico na Šolti. Hkrati sem navdušena in malo nostalgичna, ko s tega kraja iz vsega srca voščim Vesni vse najboljše za njen rojstni dan in ji kličem še na veliko zdravih, zadovoljnih in ustvarjalnih let!

Naša slavljenka se je v svoji dolgoletni in bogati poklicni karieri ukvarjala s celo paleto najrazličnejših vsebin tudi s področja poučevanja neprvega jezika. Kariero je začela kot lektorica hrvaščine skoraj najdlje, kot je sploh bilo mogoče: v Pekingu. In to v časih, ki so bili še železni, tu in tam, o kakšnem internetu pa ni bilo mogoče še niti sanjati. Hrvaško kulturo je imela možnost posredovati študentom z drugega konca sveta, ki so izhajali iz zelo drugačnega kulturnocivilizacijskega okvira, s tradicijo, navadami in vrednotami, ki se bistveno razlikujejo od tistih, ki si jih do neke mere delimo npr. Slovenci in Hrvati. Svojo akademsko kariero je v nadaljevanju (z)gradila na Univerzi v Ljubljani, sprva kot lektorica in kasneje kot univerzitetna učiteljica. Posredovanje hrvaškega jezika pretežno govorcem slovenščine kot J1 ima zaradi stičnosti jezikov svoje posebnosti, prav tako pa je v tem kontekstu posebno tudi posredovanje kulture in civilizacije, ki sta sorodni, sosedski in deloma zaradi zgodovinskih, geopolitičnih in siceršnjih danosti tudi prekrivni.

Podobno kot Vesna na Univerzi v Ljubljani, je hrvaščino od sredine 80. let 20. stoletja naprej na Univerzi v Celovcu poučevala njena kolegica in sodelavka Marija Smolić, ki se je specializirala prav na področju posredovanja kultur in civilizacij balkanskega prostora. Z Vesno sta tudi soavtorici več del, predvsem s področja poučevanja slovenščine in hrvaščine kot jezikov v stiku (Požgaj Hadži in Smolić 1996, 1997, 2000; Smolić in Požgaj Hadži 1998a, 1998b, 2000). Prav v istem času je slovenščino na Univerzi v Celovcu poučevala Ljubica Černivec, moja prva in največja učiteljica te obrti. Naj bo to pisanje zato tudi pozdrav njima.

Na področju proučevanja slovenščine kot neprvega jezika sem debitirala s prispevkom *Predstavljanje dežele v učbenikih in tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika*, ki sva ga pripravili skupaj z Marijo Smolić (Pirih in Smolić, 1998) in je bil objavljen v zborniku 34. Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture. Istega leta sva z Vesno tudi prvič skupaj sodelovali na zagrebškem simpoziju z naslovom *Vizualna kultura i likovno obrazovanje*.¹ Prispevek s tega simpozi-

1 Zame je bil to akademski krst, na katerem sem se, zahvaljujoč Vesni, okužila z virusom t. i. »znanstvenega turizma«.

ja *Kulturna baština i učenje jezika kao stranog/drugog (na primjeru hrvatskog i slovenskog)* (Požgaj Hadži in Pirih Svetina 2001) predstavlja nekakšen povod za tokratno pisanje.

2 Kaj že vemo?

K poučevanju jezika sodi tudi poučevanje kulture ljudi, ki uporabljajo ta jezik kot svoj prvi jezik, in kulture prostora, v katerem se uporablja ta jezik kot prvi jezik – k poučevanju slovenščine tako sodi poučevanje kulture ljudi, ki jim je slovenščina prvi jezik, kakor tudi kultura okolja, v katerem se slovenščina uporablja kot (večinsko) prvi jezik. Politično in geografsko, čeprav poenostavljeno, to pomeni kulturo večinskega prebivalstva bolj ali manj znotraj meja republike Slovenije. Pod pojmom kultura razumemo tako Kulturo (z veliko začetnico), to je t. i. kulturo dosežkov ali visoko kulturo, kot tudi kulturo (z malo začetnico) oz. kulturo vsakdanjega življenja (Brooks 1968). Dober pregled, kaj vse sodi v kontekst kulture, ki se poučuje znotraj jezikovnega razreda, je na podlagi tudi predhodnih prispevkov na to temo (Pavičič 1995, Smolić in Pirih 1998) opravila Tjaša Plut v svojem magistrskem delu (2018). Če zgolj na kratko povzamemo, sodijo v kulturo vse tiste vsebine, ki so povezane z okoljem in ljudmi, in to na področjih, kot so geografija, zgodovina, navade in običaji, prazniki in praznovanja, vsakdanje življenje, turistične informacije, znane osebnosti, glasba, literatura in gospodarstvo (Plut 2018: 84). Skozi zgodovino poučevanja jezikov se je, kot je ugotovila Plut (2018), spreminjal pristop k vključevanju teh vsebin v pouk. Vsakokratni pristop pa je povezan s siceršnjim pristopom k poučevanju tujih jezikov. Med njimi Plut (2018) izpostavi kot najpomembnejše: slovnično-prevajalsko metodo, komunikacijski pristop in medkulturni pristop. Za prvega velja, da je vključeval predvsem vsebine visoke kulture (oz. Kulture), kot sta npr. literatura in likovna umetnost, ki so se jim kasneje pridružile teme o politiki, gospodarstvu in običajih (Plut 2018: 84). Pri tem je značilno, da te teme niso bile neposredno vključene v jezikovni pouk, ampak so se obravnavale ločeno in predvsem v obliki posredovanja dejstev.

Učbeniki za učenje slovenščine kot neprvega jezika, ki so bili analizirani v prispevkih Pavičič (1995) in Smolić in Pirih (1998), so nastali v skladu z do takrat še vedno prevladujočim klasično-humanističnim pristopom k poučevanju. Tega zaradi izogibanja prvim jezikom učečih se v razredu ne bi mogli enačiti s prevajalskim pristopom, zaradi prevladujočega strukturalizma v slovenskem jezikoslovju (tudi še) tistega časa pa je bil poudarjeno slovnični. V skladu s tem je nastal tudi prispevek

Smolić in Pirih (1998). Takratna analiza je pokazala, da učbeniki ne predstavljajo zgolj dosežkov visoke kulture (Kulture), pač pa tudi informacije o deželi, ljudeh, njihovih navadah in običajih. V vseh primerih pa je šlo predvsem za pridobivanje sociokulturno relevantnega védenja. Čeprav so se že takrat pojavljali pomisleki glede naslova samega prispevka, ki je z današnje perspektive vsaj nenavaden, če ne nepri-meren, je bila zanj kriva precejšnja navezava na nemški govorni prostor in njegovo akademsko tradicijo posebnih študijskih predmetov, namenjenih predstavljanju kul- ture in njenih dosežkov.²

Pri komunikacijskem pristopu je v ospredju razvijanje sporazumevalne zmožno- sti (Pirih Svetina 2005) ali drugače, razvijanje sposobnosti sporazumevanja z govorci ciljnega jezika. Kot piše Plut (2018: 84), je zato vključevanje vsebin s področja kul- ture v pouk »postalo bolj vezano na sporazumevanje in predstavljanje tistih kultur- no specifičnih situacij, zaradi katerih bi lahko prišlo do otežene komunikacije.« V ospredje je stopila kultura vsakdanjega življenja, poleg dejstev o kulturi pa so postali pomembni predvsem sporazumevalni vzorci, značilni za ciljno kulturo. To lahko po- vežemo tudi s funkcijsko-pojmovnim pristopom, značilnim za *Skupni evropski jezi- kovni okvir (SEJO; 2011)* in z njim povezane dokumente, kot je npr. *Sporazumevalni prag za slovenščino* (2004). V njem so jezikovne funkcije ponazorjene s tipičnimi sporazumevalnimi vzorci, ki se pojavljajo v tipičnih okoliščinah (npr. predstavljanje dveh neznanih oseb v formalnem položaju).

Učbeniki, ki so za pouk slovenščine kot neprvega jezika izšli v zadnjih 25 letih, so pretežno komunikacijsko naravnani oz. v skladu s komunikacijskim pristopom k poučevanju tujih jezikov. Ta je zaradi zakasnitve v razvoju celotnega področja pou- čevanja slovenščine kot TJ k nam pljusnil s precejšnjo zamudo (sicer v veljavi od 80-ih let 20. stoletja dalje). Za izbrane učbenike, ki so izšli v tem obdobju, Plut (2018: 86) ugotavlja,

da so v učbenikih prisotne teme z različnih vsebinskih področij, pri čemer prevla- dujejo teme iz vsakdanjega življenja. [...] Večina tem in nalog, ki vsebuje kulturne elemente, je povezanih s slovensko kulturo.

2 V mislih imam študijski predmet z naslovom Landeskunde. Zanimivo je, da so v študijskih programih taki predmeti še vedno prisotni, npr. v študijskem programu Južnoslovanski študiji se izvaja predmet Južnoslovan- ske družbe in kulture (predstavitveni zbornik 2025, 5) <https://slavistika.ff.uni-lj.si/dodiplomski-studij-slavistika/dvopredmetni-univerzitetni-studijski-program-prve-stopnje-juznoslovanski-studiji> (dostop: 12. 8. 2025). Študij češčine predvideva predmet Kultura, civilizacija in pismenstvo, študij ruščine pa Pregled ruske kulturne zgodo- vine in Seminar iz ruske kulture 20. in 21. stoletja (Predstavitveni zborniki programov).

Medkulturni pristop je na področje vključevanja kulture v jezikovni pouk vnesel največ sprememb. Gre za spoznanje, da v komunikacijo vstopajo ljudje, ki pripadajo različnim jezikom in kulturam, ter da medsebojno komunicirajo v jezikih, ki niso prvi jeziki nikogar, ki je v komunikacijo vpleten. Razmišljanje je šlo v smer, da je kultura neločljivo povezana z jezikom in mora zato biti pri poučevanju jezikov ves čas prisotna. Poleg visoke in vsakdanje kulture so v medkulturnem pristopu pomembni še drugi elementi, kot npr. stališča in vrednote (Plut, 2018: 85). Pri tem ne gre zanemariti, da je v pouk ciljnega jezika poleg ciljne kulture vključeno tudi spoznavanje lastne kulture in kulture drugih. Poznavanje lastne in drugih kultur namreč omogoča uspešno prilagajanje v različnih medkulturnih situacijah:

Cilj medkulturnega pristopa je razvita medkulturna sporazumevalna zmožnost, ki po Byramu združuje znanje in stališča o drugih kulturah in lastni kulturi, spretnosti povezovanja in primerjanja informacij ter opažanj o drugih kulturah z lastno kulturo, spretnosti učenja o kulturah, interakcijske spretnosti ter sposobnost kritičnega vrednotenja praks in proizvodov lastne kulture in drugih kultur (2009 23-25 v Skela 2017: 6). Cilj medkulturnega pristopa zato ni le uspešna komunikacija z maternimi govorci ciljnega jezika, temveč uspešna komunikacija z ljudmi iz najrazličnejših kultur, ki temelji na zavedanju in sprejemanju različnosti ob ohranjanju lastne kulturne identitete. (Plut 2018: 85)

Ideje medkulturnosti in medkulturnega sporazumevanja so k nam prav tako prišle z zamudo, s še večjo pa vstopile na področje poučevanja slovenščine kot neprvega jezika. Plut (2018: 86) tako ugotavlja, da naloge v analiziranih učbenikih

temeljijo predvsem na podajanju informacij, medtem ko je manj poudarka na primerjanju različnih kultur oziroma razmišljanju o njih. Naloge so ob tem osredotočene predvsem na sporazumevalne dejavnosti, pri čemer prevladuje branje, medtem ko je spodbujanje medkulturnih dejavnosti manj prisotno.

3 Kje so naše ladje zdaj?

Po letu 2018, ko je analizo dveh kompletov učbenikov, *Slovenska beseda v živo (1b-3b)* in *A, B, C ... gremo, Gremo naprej* in *Naprej pa v slovenščini*, opravila Tjaša Plut, sta pri Znanstveni založbi UL izšla še učbenika za poučevanje slovenščine kot neprvega jezika:

- Mojca Stritar Kučuk, Staša Pisek in Helena Šter: *Slovenščina 1+. Besedila in besedišče za južnoslovanske govorce slovenščine kot drugega jezika*. 1.1 in 1.2 (dva zvezka) (2023),
- Katja Murn, Tanja Jerman, Tina Jugović: *Mozaik slovenščine. Učbenik za učenje slovenščine kot drugega in tujega jezika* (2024).

Oba se od učbenikov, analiziranih v preteklosti, precej razlikujeta. Noben namreč ni splošni učbenik za poučevanje slovenščine kot neprvega jezika. Slovenščina 1+ že v podnaslovu predvideva svoje naslovnike, to so govorci enega od južnoslovanskih jezikov, ki se slovenščino učijo v okolju, kjer se ta uporablja kot prvi jezik. Za naslovnike je slovenščina drugi jezik in jo pričakovano primarno uporabljajo za sporazumevanje z domačimi govorci slovenščine. Če smo nekoliko bolj natančni, je bil učbenik narejen z namenom poučevanja slovenščine specifičnega naslovnika: mednarodnega študenta in študentke Univerze v Ljubljani, ki se v okviru Leta plus (Pirih Svetina 2024; Stritar Kučuk in Pirih Svetina 2024) učita slovenščino za potrebe svojega študija in življenja v Sloveniji. Iz naslovnika in njegovih potreb izhajajo tudi teme in vsebine ter z njimi povezano besedišče, ki se pojavljajo v učbeniku. Tako se v prvi enoti, ki je namenjena predstavljanju, uporabnik učbenika sreča z osnovnimi podatki o Sloveniji, v drugi z naslovom *Dan na fakulteti*, se najprej seznani s podatki v zvezi s študenti na slovenskih fakultetah (njihovo število, izvor, študijska področja), na koncu enote pa so predstavljene vse članice Univerze v Ljubljani. Tretja enota ima naslov *Moj prosti čas*, v njej pa se najprej seznani s tipičnimi prostočasnimi dejavnostmi prebivalcev Slovenije, skozi naloge pa v diskusiji s sošolci predstavi, s katerimi prostočasnimi dejavnostmi se ukvarja sam in njegovi sošolci, nauči se različne sporazumevalne vzorce, ki se v slovenščini uporabljajo za vabilo, sprejem ali zavrnitev vabila. V prirejenem izvirnem besedilu se seznani s prostočasnimi dejavnostmi znanega Slovenca in v besedilu z naslovom *Moj prosti čas* lahko razmišlja tudi o razlikah in podobnostih v preživljanju prostega časa pri sebi in drugih ljudeh. Enota se zaključí s predstavitevjo nekaterih pomembnejših kulturnih ustanov v Ljubljani. V četrti enoti z naslovom *Minute za modo* spozna nekatere bolj znane modne in industrijske oblikovalce iz Slovenije, v peti enoti *Moja družina, moje življenje* se med drugim seznani s tipičnimi sporazumevalnimi vzorci, s katerimi v slovenščini voščimo in čestitamo ob različnih priložnostih ter z nekaterimi podatki o družinah v Sloveniji. V šesti enoti *Hišni ljubljenci* se seznani z zgodbo o psu vodniku za slepe, predstavljene pa so tudi avtohtone slovenske živalske vrste (npr. kraški ovčar,

krškopoljski prašič, soška postrv). Zadnja enota prvega zvezka (1.1) ima naslov *Dober tek*. V njej uporabnik spozna prehranjevalne navade prebivalcev Slovenije in se do njih v posebni nalogi tudi opredeli, pove svoje mnenje o njih in svoje prehranjevalne navade tudi primerja s slovenskimi. V besedišču te enote najdemo precej besed, s katerimi poimenujemo (tipične) slovenske jedi ali pa vsaj jedi, ki se pogosto pojavljajo na jedilnikih restavracij, v katerih se pretežno prehranjujejo študenti. Ob spoznavanju slovenskega prehranjevanja pa tudi sami predstavijo svoje prehranjevalne navade in jedi, ki jih imajo radi, oboje pa tudi primerjajo z drugimi študenti. Na koncu enote je navedenih nekaj slovenskih specialitet (npr. jota, idrijski žlikrofi, štruklji).

Drugi zvezek (1.2) sestavlja šest enot. V prvi *Šola in jaz* študenti lahko primerjajo med seboj svoje izobraževalne poti, predstavljen je tudi slovenski izobraževalni sistem. V drugi enoti *Iščem delo* spoznajo sistem študentskega dela v Sloveniji, v tretji *Telo in zdravje* pa npr. klopa kot najnevarnejšo slovensko žival ter navodila ob klicu na številko 112. Četrta enota ima naslov *Življenje v mestu*, v njej študenti primerjajo življenje v mestu in na podeželju ter utemeljujejo razloge za in proti, prav tako v tej enoti nekoliko bolje spoznajo Ljubljano in njene predele ter opisujejo svojo pot od doma do fakultete, v prirejenem avtentičnem besedilu *Najraje sem kolesar* pa še razloge za urbano kolesarjenje. Ob koncu te enote so predstavljena večja mesta v Sloveniji ter različne slovenske regije. V peti enoti z naslovom *Študentsko stanovanje* se seznanijo s postopkom najema študentske sobe ali stanovanja. Zadnja, šesta enota *Širni svet*, omogoča spoznavanje kultur različnih držav ob različnih vprašanjih in nalogah, kot so npr. Katere tuje države ali kraje ste že obiskali?, Katere priporočate svojim kolegom in zakaj?, Kam bi želeli potovati v prihodnosti in zakaj?, Preden sem prišel v Slovenijo, sem mislil, da ..., Moji slovenski kolegi se mi zdijo ..., Najboljša stvar v Sloveniji je ..., V Sloveniji sem se naučil ... Čisto na koncu enote so predstavljene slovenske znamenitosti (jezera, reke, slapovi, toplice, plaže, alpske planote in doline, jame, gradovi in stara mesta).

Drugi učbenik *Mozaik* je prav tako namenjen predvsem govorcem slovanskih jezikov tako za učenje slovenščine v tujini kot v Sloveniji. Poleg uvodne enote ga sestavlja osem enot, ki so naslovljene s slovenskimi pregovori. Tematsko so enote nekoliko bolj splošne, saj prinašajo naslednje teme: družina, država, vsakdan, prosti čas, hrana, pijača, v restavraciji, hiša, stanovanja, oblačila, izobraževanje, delo, turizem, promet, vreme, zdravje, hišni ljubljenci in Slovenija. Vsaka enota vsebuje tudi posebno nalogo, namenjeno spoznavanju slovenske kulture:

Posebna dejavnost je namenjena samostojnemu raziskovanju slovenske stvarnosti. Cilj te naloge je spodbuditi zanimanje zanjo, hkrati pa uporabnikom odpira prostor za razmislek in poročanje o lastnem kulturnem prostoru. Naloga učitelja je, da učeče se usmeri na ustrezne vire, bodisi spletne strani, priročnike ali znanke v Sloveniji. (Murn, Jerman in Jugović 2024: 5).

Kot je razvidno iz opisov, se najnovejši učbeniki pri vključevanju vsebin o kulturi približujejo medkulturnemu pristopu: precej več kot v prejšnjih generacijah učbenikov je primerjav različnih kultur med seboj, izražanja mnenj in stališč do pojavov v zvezi s kulturo in kulturnimi fenomeni, pa tudi njihovega vrednotenja.

4 Razmislek: kam in kako naprej?

Očitno smo na dobri poti, kar pa seveda ne pomeni, da ne bi mogli biti še boljši. Izzivi, ki se porajajo ob vprašanju obravnave kulture v učbenikih za poučevanje slovenščine kot neprvega jezika, so večplastni. Dejstvo je, da avtorice učbenikov lahko bolje ali slabše poznajo in se zavedajo lastne kulture (velja tako za kulturo kot Kulturo), nekatere bolje poznajo nekatere vidike kulture, niso pa pozorne na druge, ki so lahko, prav z vidika različnih naslovnikov, prav tako pomembni. Že dejstvo, da avtorske ekipe sestavljajo izključno ženske, predstavlja določen primanjkljaj, ki se kaže tudi v predstavljanju (kulturnih) vsebin; če ne drugega, v učbenikih ni ne avtomobilov, ne nogometa in ne športnega kolesarstva. Po drugi strani pa se npr. kažejo tudi generacijski razkoraki: razlike med videnji kulture različnih generacij so lahko zelo različni in vprašanje je, ali lahko avtorice generacije X ali Y na ustrezen način predstavijo ustrezne vidike kulture generaciji Z (Dolar, Seitl in Petric Lasnik 2022, 2025).

Kot ugotavljata Jugović (2017) in Plut (2018) glede vključevanja elementov kulture v pouk ni na voljo dovolj praktičnih navodil, kar pomeni, da se tako učitelji in učiteljice slovenščine kot neprvega jezika kot tudi avtorice učbenikov 'lovijo' pri posredovanju le-teh učečim se. Pri tem lahko dodamo še, da imajo nekateri učitelji in učiteljice sicer bogate izkušnje tudi s srečevanjem z zelo oddaljenimi in od slovenske zelo različnimi kulturami. Med njimi pa so le redke avtorice učbenikov za poučevanje slovenščine. Med avtoricami namreč prevladujejo tiste, ki poučujejo slovenščino predvsem kot drugi jezik, torej v kontekstu družbe, dežele in ljudi, katerih jezik poučujejo. Pri tem se sicer srečujejo s posameznimi nosilci zelo različnih kultur v heterogenih skupinah, a še vedno večinoma z govorci, ki prihajajo

iz nam bližnjih jezikov in kultur, med katerimi pa so vedno možni tudi mostovi in bližnjice.

Mostove med nami predstavljajo posamezniki, kakršna je naša slavljenska Vesna. Tudi zato ji še enkrat kličem: Vse najboljše!

Zahvala

Poglavje je nastalo v okviru stabilnega programskega financiranja ARIS. Raziskovalni program P6-0215: Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Reference

- Brooks, N. (1968). Teaching culture in the foreign language classroom. *Foreign Language Annals*, 1(3), 204–228.
- Byram, M., Barrett, M., Ipgrave, J., Jackson, R., & Méndez García, M. del C. (2009). *Autobiography of Intercultural Encounters: Context, concepts and theories*. Language Policy Division, Council of Europe Publishing.
- Candelier, M., Camilleri, A., Castellotti, V., De Pietro, J.-F., Lőrincz, I., Meißner, F.-J., Noguero, A., & Schröder-Sura, A. (2017). *ROPP: Referenčni okvir za pluralistične pristope k jeziku in kulturi: možnosti in viri*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Dolar, K., Seidl, P., & Petric Lasnik, I. (2022). Novi časi in novi pristopi: Generacija Z se uči slovenščine kot tujega jezika. V I. Ferbežar & N. Pirih Svetina (ur.), *Na stičišču svetov: Slovenščina kot drugi in tuji jezik. Zbornik 41. simpozija Obdobja* (str. 31–38). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani.
- Dolar, K., Seidl, P., & Petric Lasnik, I. (2025). Generacija Z pri pouku slovenščine kot tujega jezika: Nov izziv za učitelje. *V tisku*.
- Pavičić, M. (1995). O sodobnih učbenikih slovenskega knjižnega jezika za tujce. V M. Orožen (ur.), *Zbornik predavanj 31. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (str. 21–33). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Pirih Svetina, N. (2005). *Slovenščina kot tuji jezik*. Domžale: Izolit.
- Pirih Svetina, N. (2024). Leto plus pomeni plus: Vpliv Leta plus na mednarodne študente in njihovo prilagajanje na življenje v Sloveniji. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave*, 12(2), 294–323. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.294-323>
- Plut, T. (2018). *S kulturo skozi leto: Kultura pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika* (Magistrsko delo). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

- Požgaj Hadži, V., & Smolić, M. (1996). Jezični sustav i komunikacija u procesu usvajanja hrvatskog kao stranog jezika. V M. Andrijašević (ur.), *Jezik i komunikacija: Zbornik* (str. 192–197). Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Požgaj Hadži, V., & Smolić, M. (1997). Hrvatski i slovenski jezik u kontrastivnom pristupu. V S. Damjanović (ur.), *Zbornik radova* (str. 365–372). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Požgaj Hadži, V., & Smolić, M. (1998). Hrvatski jezik kao strani/drugi dvije godine poslije: Rezultati ankete. V D. Stolac (ur.), *Riječki filološki dani: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 3. do 5. prosinca 1998.* (str. 321–341). Rijeka: Filozofski fakultet.
- Požgaj Hadži, V., & Pirih Svetina, N. (2001). Kulturna baština i učenje jezika kao stranog/ drugog (na primjeru hrvatskog i slovenskog). V R. Ivančević & V. Turković (ur.), *Vizualna kultura i likovno obrazovanje* (str. 429–442). Zagreb: Hrvatsko vijeće.
- Skupni evropski jezikovni okvir: Učenje, poučevanje, ocenjevanje. (2010). Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva.
- Skela, J. (2017). Spremna beseda k slovenski izdaji. V M. Candelier et al., *ROPP: Referenčni okvir za pluralistične pristope k jezikom in kulturam: zmožnosti in viri* (str. 4–11). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Smolić, M., & Pirih Svetina, N. (1998). Predstavljanje dežele v učbenikih in tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika. V E. Kržišnik, M. Lokar, & H. Podobnik (ur.), *Zbornik predavanj 34. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (str. 171–186). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Smolić, M., & Požgaj Hadži, V. (1998a). Hrvaško-slovenska leksična homonimija. V J. Rusek, J. Siatkowski, & Z. Rusek (ur.), *Streszczenia referatów i komunikatów. Językoznawstwo* (str. 248). Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- Smolić, M., & Požgaj Hadži, V. (1998b). Hrvatski kao strani jezik ili želje i snovi jednog lektora. V M. Turk (ur.), *Riječki filološki dani: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 5. do 7. prosinca 1996.* (str. 215–228). Rijeka: Filozofski fakultet.
- Smolić, M., & Požgaj Hadži, V. (2000). Jezik u zrcalu tekstova: Izbor hrvatskih, srpskih i bosanskih tekstova za strane slaviste. V L. Badurina, B. Pritchard, & D. Stolac (ur.), *Jezična norma i varijeteti: Zbornik* (str. 503–509). Zagreb; Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Stritar Kučuk, M., & Pirih Svetina, N. (2024). Študenti priseljenci in njihove slovenščine: Pisna zmožnost udeležencev Leta plus. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave*, 12(2), 200–232. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.200-232>

Gibonnijeva *Udica* u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika

Antonio-Toni Juričić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Croaticum

Inspiracija za rad došla je od teksta *Šoljan u nastavi jezika i književnosti* objavljenog kao poglavlje u knjizi *Hrvatski izvana* (2007) autorica Vesne Požgaj Hadži, Marije Smolić te Mirjane Benjak. Interpretacijom Šoljanova teksta *Rovinjske mačke* autorice su pokazale kako književni tekst može obogatiti nastavu hrvatskoga jezika, književnosti i kulture namijenjenu neizvornim govornicima hrvatskoga jezika. Vjerujemo da i tekstovi popularnih pjesama poput *Udice* Zlatana Stipišića Gibonija mogu biti korisni polazni tekstovi u nastavi HIJ-a na višim razinama. U radu ćemo se fokusirati na interpretaciju pjesme s obzirom na njezina jezična i tematska obilježja te položaj njezina autora u kontekstu hrvatske popularne kulture.

Ključne riječi: popularna kultura, hrvatski kao ini jezik, metodika poučavanja, nastavni materijali

In the paper, we interpret the song *Udica* by the famous Croatian singer-songwriter Zlatan Stipišić Gibonni, which, in the context of Croatian as L2 teaching, can be one of the starting texts that develops students' language competences and also expands their knowledge of Croatian culture. The inspiration for the work came from the text *Šoljan u nastavi jezika i književnosti*, published as a chapter in the book *Hrvatski izvana* (2007) by Vesna Požgaj Hadži, Marija Smolić and Mirjana Benjak. By interpreting Šoljan's text *Rovinjske mačke*, the authors showed how a literary text can enrich the teaching of Croatian language, literature and culture intended for non-native speakers of Croatian.

Keywords: popular culture, Croatian as L2, teaching methodology, teaching materials

Zlatan Stipišić Gibonni poznati je hrvatski kantautor koji svojim radom obilježava glazbenu scenu još od osamdesetih godina 20. stoljeća. Autor je brojnih hitova u kojima se isprepliću različiti glazbeni stilovi i tekstovi uglavnom ljubavnih motiva. Međutim u njegovu radu postoje i angažirane pjesme (npr. *Zlatne godine*, *Mi smo prvaci*, *Miss Croatia*, *Nije tajna*, *Posoljeni zrak i razlivena tinta*, *Kad mi nebo bude dom*, *Toleranca*, *Kids in Uniform*) koje su posvećene ili konkretnim povijesnim događajima poput Hrvatskog proljeća ili određenim društvenim problemima kao što je npr. ovisnost o drogama. Pavao Pavličić primjećuje da se duhovne i svjetovne sfere u Gibonnijevim pjesmama pojavljuju u nekom ekstremnom obliku te da ima i onih poput *Tempere* koja je negdje između, koja ne želi nešto posebno poručiti, nego samo prizvati atmosferu (usp. Matić 2024: 275–276). Pjesma *Udica* s albuma *Familija* (2016) angažirana je antiratna pjesma u kojoj lirski subjekt poziva na suosjećanje s poginulim vojnicima/mornarima bez obzira na to pod kojom su se zastavom borili.

Udica

*Udica se zadije za prste
taman ono koliko joj treba
da se čovik siti da je dobro
što se nisan rodi kao riba
Kao riba s ljuskama o' srebra
što se ne da vanka iz dubine
ćutin di me išću 'ladna justa
pa se krijen doli od sudbine
Među rebra potonulog broda
sa bandiron potonulog carstva
sad je vije samo hladna voda
zibaju je usnama bez glasa
Vidin kosti usnulih mornara
zagrljeni s morem kako muče
more, pusti vojsku neka spava
to su samo dica daleko od kuće
Odore s botunima od srebra
ruzinavi mačevi u tmini
pa se spuštam moru među rebra
da mu čujem sarce kako pini
Gledan kosti usnulih mornara*

*mladu krv ča tribalo je prolit
čujem, more kaže, Bogu fala
što se nisam rodi kao čovik*

A) Aktivnosti prije slušanja pjesme

Prije samog slušanja pjesme na nastavi studenti mogu dobiti zadatak da napišu kraći tekst koristeći neke od ključnih motiva (more, udica, riba, brod, zastava, mornari). Nakon što studenti pročitaju svoje tekstove, možemo ih upoznati s pjesmama *More* Josipa Pupačića i *Moj grob* Ivana Gorana Kovačića te pozvati da usporede te dvije pjesme na motivskom i izražajnom planu jer, da parafraziramo Đorđa Matića, pjesnika najbolje možemo objasniti drugim pjesnikom, nečiji stihovi do čitatelja dopiru upravo zahvaljujući nečijim drugim versima (usp. Matić 2014: 90). Nakon toga upoznat ćemo se s odlomkom iz biografske knjige *Tajna vještina* (2007) čiji je autor Zlatko Gall ne bismo li donekle osvijetlili mjesto koje pripada Gibonnijevu stvaralaštvu u kontekstu hrvatske popularne kulture:

...čini mi se da Gibonni nije daleko utekao od onog dugokosog klinca Gibe koji je sanjao o glazbi širom otvorenih očiju sjedeći na zidiću svojih Skalica. U vrijeme koje ili slavi nasilje ili pak cinično jednim okom škilji na čak i najmanju crtu »izdajničke« dobrote – držeći je ili licemjerjem ili prikrivenim koristoljubljem – Gibo se čini nestvarnim likom. No, možda je upravo zato tako proketo svoj i zanimljiv. Kao Bono Vox s uličnom školom Skalica, UNICEF-ov ambasador dobre volje s vjerodajnicama metalca i punkera, nježni trubadur s matematičkim umom knjigovođe iz Wall Streeta, lokalpatriot globalnih obzora... bliži je elieniu ili »osmom putniku« zalutalom iz nekih drugih kulturoloških galaksija negoli liku ispuzalom iz domaćeg estradnog blata. (Gall 2007: 218–219)

Prije dvadesetak godina u jednom intervjuu jazz-kritičaru Davoru Hrvoju, između ostaloga, sam Gibonni veli:

Imam dojam da su ljudi kojima pjevam cvijet ili višnja na torti mojeg naroda. Moju glazbu slušaju oni koji imaju strpljenja za violinistički ili bubnjarski solo, za pjesme koje umjesto četiri traju osam minuta. Variramo teme, improviziramo, a to nije uobičajeno za pop-glazbu. Na to možete eventualno naići u nekim »katakombama« ili jazz-klubovima. To je za mene posebna vrijednost. Pokušavam poštedjeti ljude, ne povrijediti ih. Ne sviđa mi se što se ljudi danas zabavljaju na previše agresivan način i često posežu za oružjem. Želim osjetiti duhovnost. (Gall 2007: 203–204)

Pjesma je objavljena na albumu *Familija* (2016). Posebnost toga albuma je u tome što ga je Gibonni objavio zajedno s još jednim iznimno popularnim hrvatskim pjevačem – Oliverom Dragojevićem. Suradnja dvojice glazbenike time se samo potvrdila. Poseban je primjer Gibonnijeva skladba *Cesarica* koju je Oliver otpjevao na festivalu Melodije hrvatskog Jadrana 1993. Đorđe Matić tu pjesmu vidi kao neko svjetlo koje je razbijalo mrakove ratnih devedesetih godina 20. stoljeća te je uspoređuje s poznatom pjesmom *Let the Sunshine In* iz mjuzikla *Kosa* (usp. Matić 2017: 32–38).

B) Aktivnosti za vrijeme slušanja pjesme

Dok slušaju pjesmu koju puštamo preko računala ili nekog drugog uređaja, studenti mogu pokušati zabilježiti što više riječi koje čuju te poslije završetka slušanja može se provjeriti što su uspjeli zapisati. Nakon toga može im se dati tekst pjesme te da ovaj put skladbu poslušaju uz tekst ispred sebe. Ukoliko se gleda spot pjesme koji se može pronaći na YouTubeu, studenti će vidjeti posebne nijanse boja te čuti i dodatne zvukove mora, brbotanje mora, pa mogu odrediti na koji način oni funkcioniraju, kakve osjećaje izazivaju te koje bi se riječi mogle upotrijebiti da ih se opiše. Spot za pjesmu režirao je Zdenko Bašić, a o tom uprizorenju Miljenko Jergović reći će:

U Zdenku Bašiću Gibonni je pronašao svog najboljeg interpretatora. Ikonopisac virtualnog svijeta, tvorac najvećeg broja imaginarnih i mitoloških likova u novijoj hrvatskoj povijesti, koji se najbolje snalazi u mraku, u tamnoplavim dubinama noći, a sada i mora, Bašić je od Gibonnijeve pjesme načinio foršpan za neki svoj *El Laberinto del Fauno*. Ali za razliku od Guillerma del Tora, koji je svoju veličanstvenu bajkovito-dokumentarno-povijesnu priču s elementima katarze, kolektivne i djetinje, ispričao s platforme jednoga zrelog i iživljenog društva, u Španjolskoj koja danas i postoji zbog svijesti o žrtvi i stradanju Drugog, Zdenko Bašić platformu je našao u sebi i u svome daru. I u Gibonniju, naravno. (Matić 2024: 257–258)

C) Aktivnosti nakon slušanja pjesme

Nakon što su poslušali pjesmu, studenti je mogu recitirati i pjevati. Također bi mogli opisati svoj doživljaj pjesme i usporediti ga sa zapažanjima Ivane Šojat te Miljenka Jergovića:

Istinsko sjećanje na pokolje živi koliko i preživjeli. Bitke su osuđene na dvije krajnosti: na zaborav ili mitologizaciju. Ljudi nisu skloni pamtiti i prenositi stvarnost kakva je bila. Valjda je moraju nekako opravdati da bi je pamtili, tu stvarnost koja je uvijek banalna izdaleka, dok sa zastavama potonulih carstava na dno mora ne padaju njihova djeca. (Matić 2024: 34)

Svoju pjesmu Gibonni je uobličio u parabolu o Drugome. U prvoj strofi, s udicom na koju se ubo, čovjek hvali Boga što nije riba. U posljednjoj, dok premeće ljudske kosti, more hvali Boga što nije čovjek. I na jednoj i na drugoj strani, ribljaj i ljudskoj, empatija je za Drugog, sućut prema tuđoj patnji. A napokon, riba na udici nije ništa manje šutljiva, ali i ništa manje nevina od mrtvih neprijatelja. Mireći se s njima, čovjek se vjerojatno miri i sa samim Bogom. (Matić 2024: 257)

Interpretacije Ivane Šojat i Miljenka Jergovića dio su knjige *Drvo. Priče o pjesmama* (2024) koju je priredio Đorđe Matić, a u kojoj se nalaze tekstovi različitih stilova inspirirani pjesmama Zlatana Stipišića Gibonnića. Priređivač, između ostaloga, uvodno poručuje kako općenito od pjesama slušatelji stvaraju vlastite slike i proživljavaju osjećaje koje ugrađuju u svoja životna iskustva te da uvršteni tekstovi potvrđuju da nas sve, bez obzira na razlike u jezicima i kulturama, može nadahnuti jedinstvena Gibonnijeva poetika. I na kraju jezik pjesme. Općenito stilistička obilježja Gibonnijevih stihova uočavamo na fonološkoj (npr. ikavski refleks praslavenskog jata: *Već je vrime da se pomirim sa svitom; Da se lita mogu pripoloviti*), morfološkoj (npr. tvorba infinitiva bez završnog *i*: *moglo bi bit da je lakše umrit; kako ću sebi prid oči izać*), sintaktičkoj (npr. položaj enklitika: *šta ti vridi da ga prizna kad zavolio ga ne bi; ja nestat ću, zamoli me*) te leksičkoj razini (npr. talijanizmi: *Bella figura, bella pitura; to su neki furešti, bisni judi*). S obzirom na to studenti mogu u pjesmi *Udica* potražiti stilski obilježena mjesta te potražiti riječi koje bi ih eventualno mogle zamijeniti.

Reference

- Gall, Z. (2007). *Tajna vještina: Gibonni – biografija*. Zagreb: Profil International.
- Lazar, G. (1993). *Literature and language teaching: A guide for teachers and trainers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matić, Đ. (2014). *Tajni život pjesama: Hrvatska popularna muzika devedesetih*. Zagreb: Antibarbarus.
- Matić, Đ. (2017). *Tajne veze: Slušanja, osluškivanja*. Zagreb: Sandorf.
- Matić, Đ. (Ed.). (2024). *Drvo: Priče o pjesmama*. Zagreb: Ljevak.
- Požgaj Hadži, V., Smolić, M., & Benjak, M. (2007). *Hrvatski izvana*. Zagreb: Školska knjiga.

DRUŽBENA (NE)PRAVIČNOST

Tudi to je Slovenija: jezikovne zahteve in njihovo uresničevanje

Ina Ferbežar, Katja Krajnc

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

»verjamem da učenje slovenščine je zelo pomembno za vključevanje v slovenski družbi, ampak biti pogoj za stalno prebivališče je malo stresno.«

(udeleženec izpita iz znanja slovenščine, maj 2025)

Zadnja leta Slovenija zaostruje jezikovne zahteve: od novembra 2024 od polnoletnih državljanov in državljanov tretjih držav, ki se želijo združiti s svojo družino ali pridobiti dovoljenje za stalno prebivanje, zahteva uradno dokazilo o znanju slovenščine. Jezikovne zahteve za priseljene v Sloveniji niso novost, pozna jih tudi večina evropskih držav. A z novimi jezikovnimi pogoji se Slovenija pridružuje strožjim državam EU, ki na ta način omejujejo pravice priseljenim. Zakonodajalci pri določanju jezikovnih pogojev pogosto bolj upoštevajo ideološke vidike, manj pa sledijo funkcionalno-praktični logiki. V prispevku bomo predstavili, kako se v prvih šestih mesecih od uveljavitve novih jezikovnih zahtev te uresničujejo v praksi, kako jih sprejemajo priseljeni in kako vplivajo na njihovo življenje ter kaj v zvezi s tem opažajo izvajalci programov jezikovne pomoči.

Ključne besede: jezikovne zahteve, Zakon o tujcih, izpiti iz znanja slovenščine

In recent years, Slovenia has been gradually tightening its language requirements. Since November 2024, adult third country nationals who wish to reunite with their family or obtain permanent residency are required to provide official proof of proficiency in Slovenian. Language requirements for immigrants are not a new concept – most European countries have similar measures – but authorities often prioritise ideological considerations over functional and practical reasoning when setting them. With new language requirements, Slovenia is joining the group of stricter EU countries that (mis)use this approach to limit the immigrants' rights. In this article, we will present how the new language requirements have been implemented in practice during the first six months, how immigrants perceive and experience them, and what language support programme providers have observed in this regard.

Keywords: language requirements, Aliens Act, Slovenian language exams

1 Uvod

Leta 2004 so se s širitvijo Evropske unije začele korenito spreminjati jezikovne politike njenih članic. Mnoge med njimi so začele uvajati jezikovne zahteve za priseljene iz t. i. tretjih držav in od takrat se te še zaostrejejo. Uvaja jih vedno več držav, in to v vseh fazah integracije: za začasno in stalno prebivanje, za državljanstvo, nekatere od novih priseljencev in priseljenk zahtevajo dokaz o jezikovnem znanju že ob vstopu v državo ali celo pred njim. V nekaterih pa se ob jezikovnem znanju preverja tudi poznavanje kulture, družbe in vrednot države (Rocca et al. 2020, Rocca 2024; gl. tudi Hogan-Brun et al. 2009, Van Oers et al. 2010, Extra et al. 2011).

Slovenija, vsaj kar zadeva zahteve po znanju jezika, ni izjema.¹ Slovenska jezikovna politika je sicer že od nastanka samostojne države glede zahtev po znanju slovenščine zelo eksplicitna. Eden prvih zakonov, ki jih je določal, je bil že leta 1991 Zakon o državljanstvu, prav tako so bile opredeljene v zakonodaji, povezani z opravljanjem številnih poklicev in funkcij. S temi dejstvi je bila slovenska strokovna javnost že večkrat seznanjena (gl. Ferbežar in Stabej 2002, Ferbežar in Pirih Svetina 2004, Stabej 2010, Ferbežar 2012). Zadnjih nekaj let država sledi evropskim trendom in jezikovne zahteve močno zaostreje (Ferbežar 2022, 2024).

Namen prispevka je predstaviti, kako so se v Sloveniji v zadnjih letih jezikovne zahteve spreminjale, pri čemer se bomo osredotočili na Zakon o tujcih. Predstavili bomo, kako se te zahteve v šestih mesecih od sprejema novega zakona udejanjajo v praksi, kako jih doživljajo tisti, ki so jim namenjene, kaj v zvezi s tem opažajo izvajalci programov jezikovne pomoči in kakšne so lahko posledice tovrstnih ukrepov.

2 Nova jezikovnopolitična realnost: zaostrene jezikovne zahteve

V zadnjih letih smo tudi v Sloveniji priča vse večjemu priseljevanju, v zvezi s tem pa tudi jezikovnopolitičnim spremembam. Večinsko se priseljujejo državljanke in državljani nekdanjih jugoslovanskih republik, kar ni novost, Slovenija je bila zaradi zaposlitvenih možnosti zanje že od nekdaj pogosta izbira. Vse bolj zanimiva pa očitno postaja tudi za osebe s kulturno in jezikovno bolj oddaljenih območij, iz Azije² in

1 Priseljeni se s kulturo, družbo in ustavno ureditvijo države seznanjajo na tečajih, teh znanj se v Sloveniji formalno ne preverja.

2 V letu 2023 je skoraj 5 % vseh na novo priseljenih izviralo iz katere od azijskih držav. Podatki so dostopni prek <https://www.stat.si/statweb/Field/Index/17/98> (20. 5. 2025).

z drugih kriznih območij. To slovensko družbo postavlja pred nove izzive in eden od njih je vključevanje priseljenih v novo skupnost. Integracija je »običajno povezana s 'prepustnostjo' te skupnosti: med drugim s pričakovanji njenih večinskih predstavnikov in predstavnic ter s političnimi odločitvami, ki jih, oboje, usmerjajo take in drugačne ideologije.« (Ferbežar in Klemen 2024: 1).

»Prepustnost« jezikovne skupnosti je vedno povezana tudi z vprašanji jezikovnega znanja. Za Slovence je jezik od nekdaj močno identifikacijsko sredstvo, »bistvena vrednota kulturne identitete«, če si sposodimo misel Extra in Spottija (2009: 64). In v tem pogledu se zdi, da se pričakovanja skupnosti glede jezikovne integracije priseljenih in politične odločitve v zvezi z njo tesno prepletajo. Politika jezikovne zahteve opredeljuje glede na svoje ideološke in siceršnje usmeritve, pri čemer te zahteve hkrati namenja tako novim priseljenim kot – do lastnega jezika pogosto čustveno naravnani (Stabej 2010: 55 in dalje) – večinski jezikovni skupnosti; ta ima takó zagotovilo, da bo lahko še naprej pretežno živela v slovenščini.

Pregled slovenske zakonodaje kaže, da se je v zadnjem desetletju število zakonov, v katerih so opredeljene zahteve po znanju slovenščine, precej povečalo. V seznamu področnih zakonov, ki vsebujejo določbe o rabi jezika – dostopen je na spletni strani Službe za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo³ – smo našli 46 zakonov s takimi zahtevami.⁴ Večinoma se nanašajo na opravljanje dejavnosti na različnih področjih javnega življenja, kot so zdravstvo, šolstvo, finance, promet, kultura (l. 2002 je bilo takih zakonov 26, l. 2012 pa 36; Ferbežar in Stabej 2002: 237, Stabej 2010: 64–74, Ferbežar 2012: 32). Načelno usmeritev glede uporabe slovenščine v javnem življenju sicer prinaša Zakon o javni rabi slovenščine, ki v 14. členu (Ur. l. RS, št. 86/04) delodajalcem nalaga, da pri poslovanju s strankami »določi[jo] za posamezno delovno mesto potrebno zahtevnostno stopnjo znanja slovenščine«. Zato smo pričakovali, da bo področna zakonodaja glede jezikovnih zahtev bolj konkretna in jasnejša. Pokazalo pa se je, da so te opredeljene povsem neenotno – četudi gre morada za primerljive dejavnosti. Zahteve so formulirane splošno in neoprijemljivo,⁵ kar omogoča poljubno interpretacijo (Stabej 2010: 68, Ferbežar 2012: 33). Predvsem pa njihovo uresničevanje nima podpore v obstoječem sistemu preverjanja in potrjevanja

3 Dostopen prek <https://www.gov.si teme/javna-raba-jezika/> (18. 4. 2025).

4 Poleg zakonov jezikovne zahteve vsebujejo tudi številne uredbe, sklepi in drugi pravni akti, ki pa jih v tem prispevku ne obravnavamo.

5 Na primer: »ima znanje slovenskega jezika«, »uporablja slovenski jezik«, »ima aktivno znanje slovenskega jezika«, »obvlada slovenski knjižni jezik«, »obvlada in uporablja znanje slovenskega jezika«, »izkazuje najmanj osnovno raven znanja slovenskega jezika«, »visoka raven aktivnega znanja slovenščine«, »visoka stopnja znanja slovenskega jezika«.

znanja slovenščine, ki od leta 2015 temelji na ravneh *Skupnega evropskega jezikovnega okvira* (SEJO), in jih je vanj tudi težko umestiti. Samo nekateri novejši zakoni jezikovne zahteve opredeljujejo v skladu z ravnmi SEJA⁶ (npr. Zakon o dolgotrajni oskrbi, 60. člen), le Zakon o zdravstveni dejavnosti (29. in 63. člen) in Zakon o zdravniški službi (11. člen)⁷ pa upoštevata tudi, da za opravljanje poklicnih dejavnosti ni nujno obvladati jezik pri vseh sporazumevalnih dejavnostih enakomerno: zmožnost govorjenja zahtevata na višji ravni kot zmožnost pisanja (t. i. neenakomerni profil).

Jezikovno pogojevanje je v primeru predpisov, ki urejajo izvajanje določenih dejavnosti, razumljivo, še posebej je pomembno na področjih, kjer je komunikacija med ljudmi ključna in so jezikovni nesporazumi lahko usodni (npr. v zdravstvu). Zato naj bi temeljilo na jasnih merilih in usmerjal naj bi ga praktično-funkcionalni pogled na jezik. A zgornji primeri kažejo, da je le izjemoma tako. Poleg tega dokazovanje znanja slovenščine pogosto ni predvideno ali pa je zelo splošno (vključeno je v zahtevano raven strokovne izobrazbe), to pa odpira vprašanja enakosti in pravičnosti, na nekaterih področjih pa tudi posledic (zdravstvenih, ekonomskih). Velja omeniti, da opisana zakonodaja ne omejuje pravic posameznim skupinam, saj ne ločuje izvajalcev poklicev oz. funkcij glede na to, ali izvirajo iz tretjih držav ali ne.

Drugače je v pravnih aktih, kjer je pri opredeljevanju jezikovnih zahtev že v osnovi v ospredju ideološki pogled na jezik in se prav zato tudi pogosteje spreminjajo. Te so praviloma namenjene priseljenim iz tretjih držav in prav zanje so se te zahteve v Sloveniji močno zaostrole. Do pred kratkim je bilo dokazovanje znanja slovenščine omejeno na zaključno fazo integracije, na pridobitev slovenskega državljanstva z naturalizacijo.⁸ Z letom 2021 pa je po zgledu drugih evropskih držav Slovenija jezikovne pogoje uvedla tudi v zgodnejših fazah integracije – za združitev z družino in pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje (Ferbežar 2022, Stabej et al. 2023).

Za prvo zaostritev jezikovnih pogojev za državljanke in državljane tretjih držav je Vlada RS poskrbela leta 2019: z dopolnjenim in spremenjenim Zakonom o urejanju trga dela (Ur. l. RS, št. 75/2019) je za iskalke in iskalce zaposlitve uvedla zahtevo po obveznem znanju slovenščine na vstopni ravni (A1 oz. najnižja raven na 6-stopenjski lestvici SEJA), in to v 12 mesecih od prijave v evidenco brezposelnih; ti imajo prek zavoda za zaposlovanje možnost obiskovati tečaje slovenščine v obsegu

6 Zanimivo je, da tudi novejša zakonodaja, npr. Zakon o RTV Slovenija (Ur. l. RS, št. 163/22), ohranja staro uveljavljeno dikcijo »aktivno znanje«.

7 Aktualne različice zakonov so dostopne prek <https://pisrs.si/>.

8 Pri čemer so državljanke in državljani tretjih držav in EU izenačeni.

do 180 ur (60-urni tečaji).⁹ Gre za ukrep, ki ga druge evropske države po našem vedenju ne poznajo; sodil naj bi v okvir aktivne politike zaposlovanja in njegov glavni namen naj bi bil pomoč in spodbuda brezposelnim za učenje slovenščine. A se bolj kaže kot prisila in zapiranje vrat že tako ranljivi skupini oseb, sploh zato, ker tečaji slovenščine za to ciljno skupino niso učinkoviti (gl. Letno poročilo CSDTJ 2022: 51; obsežno raziskavo o posledicah te ureditve je opravila Virant 2024).

Drugo zaostritev je predlagala naslednja vlada: v Zakonu o tujcih (ZTuj) je leta 2021 za začasno prebivanje zaradi združitve z družino določila znanje slovenščine na ravni A1 SEJA, za pridobitev dovoljenja za stalno bivanje pa znanje na A2 SEJA. Znanje slovenščine naj bi od leta 2023 dalje polnoletni državljani in državljanke tretjih držav za oba namena dokazovali z obveznim preizkusom (Ur. l. RS, št. 91/21). Z zakonom so ukinili dotedanje financiranje izpita, tečaje slovenščine pa naj bi država sofinancirala le polovično, s čimer so močno omejili pomoč pri jezikovni integraciji v slovensko družbo.¹⁰ Taka ureditev je odprla številna vprašanja, od dostopnosti znanja slovenščine za priseljene do njihove motivacije za učenje (Ferbežar 2022).

Ko je leta 2022 nastopila nova vlada, je kazalo, da bo stroge jezikovne pogoje ukinila (Letno poročilo CSDTJ 2023: 62). A jih ni. V ZTuj iz leta 2023 (Ur. l. RS, št. 115/23) je bila jezikovna zahteva za namene pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje ohranjena in natančneje opredeljena: trenutno veljavni zakon tako določa, da je preizkus znanja slovenščine na ravni A2 SEJA »sestavljene iz pisnega, ustnega in slušnega dela« (52. člen). Za začasno prebivanje zaradi združitve z družino je v novem zakonu predviden obvezen neformalni preizkus znanja slovenščine na preživetveni ravni, kriterije in merila zanjo pa določi minister (47. člen). Za oboje sicer obstajajo izjeme, povezane s starostjo (pod 18 in nad 60 let), izobrazbo (nepismeni) in omejitvami zaradi okvare zdravja.

Nova Uredba o zagotavljanju pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije (Uredba, Ur. l. RS, št. 27/24), priseljenim sicer daje možnost brezplačne udeležbe na tečajih slovenščine, poleg tega razširja njihov obseg ur (s 180 na 240 ur). Lahko se udeležijo samo brezplačnega izpita ali pa tudi tečaja, ki pa jim ga ni

9 Takratno Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti pobude Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik FF UL, naj izpit nadomesti z obvezno udeležbo na daljšem kontinuiranem tečaju slovenščine, ni upoštevalo; upoštevalo pa je predlog za znižanje ravni za izpit (ministrstvo je prvotno predlagalo osnovno raven oz. raven A2 SEJA).

10 Od leta 2012 je Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije (Ur. l. RS, št. 70/12), državljanke in državljanom tretjih držav zagotavljala brezplačno udeležbo na 60- do 180-urnih tečajih slovenščine in seznanjanja s slovensko kulturo, zgodovino in ustavno ureditvijo. Ob 80-odstotni udeležbi na tečajih je omogočala tudi enkratno brezplačno opravljanje izpita iz znanja slovenščine na osnovni ravni.

ni treba (redno) obiskovati. Takšna ureditev je problematična z več vidikov: z organizacijskega in vsebinskega, saj izvajalci ne vedo, ali bodo tečaj lahko izpeljali v obliki, kot je bil začet, oz. ali ga bodo sploh lahko do konca izvedli. Z motivacijskega, saj je za udeležene običajno ključen izpit, ne pa nujno tudi učenje slovenščine. S finančnega, saj država plačuje tečaje, ki pa zaradi vsega navedenega ne morejo biti dovolj učinkoviti.¹¹ In navsezadnje s stališča uspešnosti: izkušnje kažejo, da udeležba na tečaju povečuje možnosti uspeha na izpitu, a samo, če je učenje učinkovito (gl. letna poročila CSDTJ). Sporočilo je torej napačno tako za priseljene kot tudi za večinsko jezikovno skupnost, saj je v obstoječi ureditvi razmerje med pravicami in dolžnostmi (obojih) povsem neurejeno. Razumljivo je, da na novo priseljeni pri začetnem urejanju življenja dajejo prednost drugim, bolj temeljnim zadevam, kot je učenje novega jezika. V kasnejših fazah integracije pa je pogosto problem ne le pomanjkanje časa (zaradi delovnih obveznosti), ampak tudi pomanjkanje dostopa do kakovostnega in uporabnega znanja slovenščine, informacij o tem dostopu, včasih pa tudi premajhno zavedanje o nujnosti in prednostih sistematičnega učenja novega jezika (sploh v primeru sorodnih jezikov). Tu kaže poudariti še nekaj: jezikovna pomoč priseljenim je v Sloveniji izrazito razdrobljena, uresničuje se v obliki krajših nepovezanih tečajev različne intenzivnosti, tudi v sklopih po zgolj 60 ur z daljšimi premori med posameznimi izvedbami, kar onemogoča kontinuiteto učenja, ki je za usvajanje jezika ključnega pomena (Stabej idr. 2023: 10), tečaji so zaradi velikega povpraševanja težje dostopni. Številnih izzivov jezikovne integracije se zavedajo tudi snovalke in snovalci *Strategije vključevanja tujcev, ki niso državljani Evropske unije* (MNZ 2023: 20). A med načelno usmeritvijo in njenim uresničevanjem je vrzel lahko zelo globoka.

Če se vrnemo k našemu osrednjemu vprašanju: problematične niso same jezikovne zahteve – čeprav na primer za namene združitve z družino te posegajo v človekove pravice (Samobor 2024). Navsezadnje se je mogoče strinjati, da določena raven znanja jezika pomaga pri vključitvi v novo družbo in na trg dela. A zahteve morajo biti realne. Problematična je po eni strani opredelitev ravni zahtevanega znanja: evropske države te določajo brez jasnih in strokovno podprtih meril, zato so ravni lahko za enake namene zelo različne, pri čemer Slovenija sodi v evropsko povprečje (Rocca 2024: 17).¹² Predvsem pa je problematično, da so te zahteve časovno zamejene: v našem primeru je tako za ohranitev statusa brezposelne osebe

11 Izvajanje teh tečajev državne institucije – v našem primeru sta to Zavod RS za zaposlovanje in Urad Vlade RS za oskrbo in integracijo migrantov – naročajo prek javnih naročil. Pri tem je glavno merilo za izbor izvajalcev ekonomsko najugodnejša ponudba, posebna znanja s področja slovenščine kot neprvega jezika oz. usposobljenost za delo z ranljivimi skupinami niso potrebni.

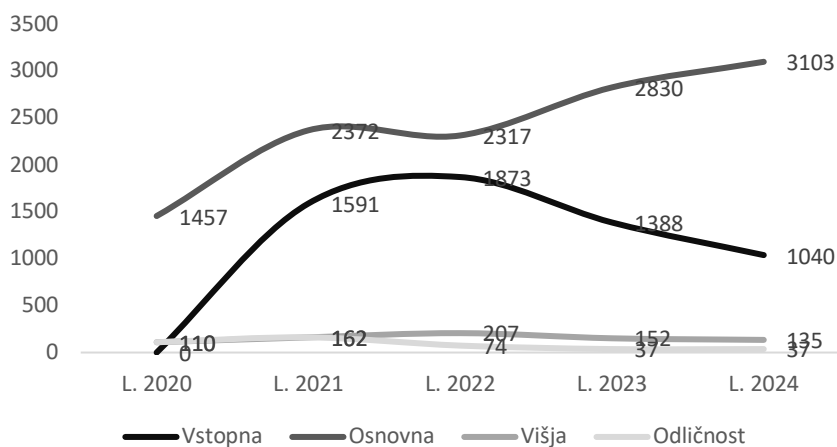
12 Različne ravni v Evropi veljajo tudi za opravljanje nekaterih poklicev: za zdravnike npr. od B2 do C2 SEJA.

kot za združitev z družino določenih 12 mesecev. Ne glede na razmeroma nizko raven, ki se zahteva v obeh primerih, je to zelo kratek čas. Dejstvo, da je učenje novega jezika dolg proces, še posebej za osebe iz bolj oddaljenih kulturnih in jezikovnih okolij, v taki ureditvi ni upoštevano (zagotovo pa tudi nima pozitivnega učinka na motivacijo za učenje).

V nadaljevanju predstavljamo, kako se opisane zahteve uresničujejo v zadnjih šestih mesecih od uveljavitve.

3 Uresničevanje novega Zakona o tujcih

Uresničevanju jezikovnih zahtev sledimo v Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik FF UL (CSDTJ), ki je z mrežo izvajalcev po vsej Sloveniji odgovoren za javno-veljavno preverjanje in potrjevanje znanja slovenščine kot neprvega jezika.¹³ Število udeleženih na izpitih iz znanja slovenščine – še posebej na osnovni ravni – zadnja leta močno narašča, kot je razvidno tudi iz grafa 1.

Graf 1: Število izpitov iz znanja slovenščine po programu SDTJ 2020–2024¹⁴

13 Te naloge v okviru CSDTJ izvaja program Izpitni center: <https://centerslo.si/izpiti/> (dostop 1. 6. 2025). CSDTJ znanje slovenščine za uradne namene preverja že od leta 1991 (Ferbežar in Pirih Svetina 2004).

14 Izpit na vstopni ravni je bil uveden leta 2020 zaradi uresničevanja Zakona o urejanju trga dela, vendar pa se tisto leto zaradi pandemije ni izvajal. Vir za graf: Letno poročilo CSDTJ 2025: 65.

Tu se bomo osredotočili na izpit na osnovni ravni (A2 SEJA), ki se ga ljudje udeležujejo za različne uradne namene – predvsem za pridobitev slovenskega državljanstva (v letu 2024 37 %), za potrebe dela (v letu 2024 približno 10 %), za izobraževanje (v letu 2024 dobrih 5 %), od novembra 2024 pa tudi za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje (Letno poročilo CSDTJ 2024: 67). V letu 2024 je ta razlog navedlo 13 % udeleženi na izpitu na osnovni ravni (prav tam), v letu 2025 pa do vključno maja 42 %.

V CSDTJ opazimo, da se je uspešnost na tej ravni precej zmanjšala: s 77 % v letu 2024 in januarja 2025 na dobrih 64 % marca in maja 2025. Razlogi za to so različni in so povezani s kulturnim in jezikovnim ozadjem posameznikov in posameznikov, njihovim znanjem drugih jezikov in siceršnje izobraženostjo, učnimi slogi in motiviranostjo za učenje, pa tudi z (ne)udeležbo na tečajih in njihovo (ne)učinkovitostjo (gl. op. 11), verjetno pa tudi z omejenim časom, ki je na voljo za učenje novega jezika.¹⁵

3.1 Raziskava

Za potrebe tega prispevka smo opravili preliminarno raziskavo: na spletni platformi 1KA smo oblikovali dva vprašalnika. V prvem (21 vprašanj) nas je zanimal odziv udeleženk in udeležencev izpita na nove jezikovne zahteve. V drugem (7 vprašanj) nas je zanimalo, kaj pri izvajanju tečajev slovenščine po novih predpisih opazajo izvajalci programov jezikovne pomoči. Oba vprašalnika sta bila anonimna.

Odpri tokodna aplikacija 1KA nam je poleg spletnega anketiranja omogočila tudi osnovno obdelavo podatkov; ta je potekala na ravni deskriptivne statistike, pri kateri smo uporabili prikaz atributivnih in numeričnih spremenljivk z navedbo frekvenc in odstotkov.

3.1.1 Anketa med udeleženkami in udeleženci izpita

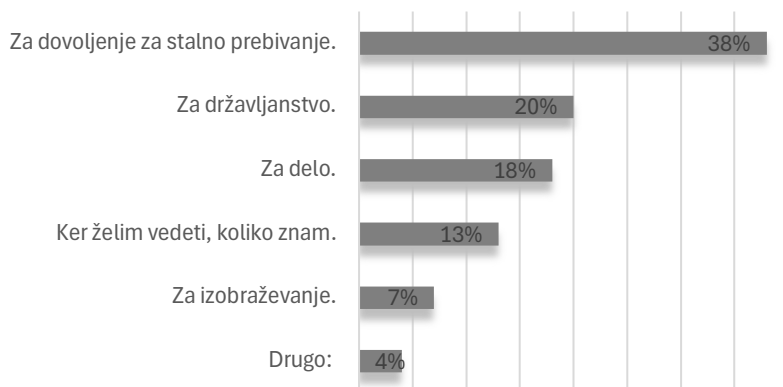
Vprašalnik je bil poslan vsem, ki so maja 2025 opravljali izpit iz znanja slovenščine na osnovni ravni in so v izpitno prijavnico navedli svoj e-naslov.¹⁶ Dostopen je bil od 26. 5. 2024 do 12. 6. 2025. Nanj je v celoti odgovorilo 247 oseb¹⁷ oz. dobrih 30 %

15 Za pridobitev slovenskega državljanstva (po 10 letih prebivanja v Sloveniji) in dovoljenja za stalno prebivanje (po 5 letih prebivanja v Sloveniji) je določena enaka raven. To se morda zdi nesorazmeren ukrep, je pa taka praksa v Evropi precej pogosta (gl. Rocca idr. 2020).

16 Na tem mestu se za pomoč pri razpošiljanju ankete zahvaljujemo organizatoricam in organizatorjem v mreži izvajalcev izpitov, Neži Kočevar pa za aktualne podatke v zvezi z izpiti.

17 Zaradi narave vprašalnika (pogojevanje pri nekaterih vprašanjih) in zato, ker je na odprta vprašanja odgovorilo manj oseb kot na tista z izbiro, se pri posameznih vprašanjih število odgovorov (n) razlikuje.

vseh udeleženi na izpitu. Med sodelujočimi je bilo 62 % žensk (sicer je bilo na izpitu 58 % udeleženk). Njihove razloge za udeležbo kaže graf 2.

Graf 2: Razlogi anketiranih za udeležbo na izpitu

Kot je razvidno, je bil prevladujoči razlog za opravljanje izpita maja 2025 pridobitev dovoljenja za stalno bivanje (43 % v celotnem izpitnem roku), kar je bilo pričakovano. Nekoliko manj oseb kot sicer je izpit opravljalo za potrebe dela (22 % v celotnem izpitnem roku, l. 2023 30 %). Pod rubriko Drugo so vprašani večinoma navedli enake razloge, kot so bili v vprašanju tudi na izbiro.

Za namene tega prispevka smo podrobneje analizirali odgovore tistih, ki so izpit opravljali zaradi pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje. Teh je bilo med vprašanimi skupaj 93.

O tem, da morajo predložiti uradno potrdilo o znanju slovenščine, je bila večina vprašanih (63 %) obveščena s strani upravnih enot, tretjina pa jih je to izvedela iz medijev. Vprašani so v visokem deležu (96 %) potrdili, da so imeli za urejanje zadev v zvezi s tem dovolj časa. Na vprašanje, kako je nanje vplivala informacija, da morajo za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje uradno dokazati znanje slovenščine, je večina vprašanih odgovorila z razumevanjem: navedli so, da je pomembno znati jezik dežele, kjer živiš, da je to normalno in pričakovano, da je bil izpit zanje izziv in motivacija, ker se želijo znati sporazumevati v slovenščini itn.¹⁸ Približno 15 % pa

18 Na primer: »normalno, saj morate v vsaki državi, kjer živite in delate, poznati osnove tega jezika«; »vesela sem bila, ker se želim naučiti slovenščine«; »nič hudega, ce se treba opraviti pac treba opraviti. z druge strani ce smo prisli zivet in delat v sloveniji bi mogli in govorit slovenscino«; »spoštovanje do države, da se vsak nauči in da je samostojan« ...

jih je, nasprotno, občutilo strah pred neuspehom, stres, tremo,¹⁹ nekaj jih je izrazilo presenečenje, saj doslej tega pogoja ni bilo. Zato ne čudi, da se večini sodelujočih zdi uradno dokazovanje znanja slovenščine z izpitom upravičeno (83 % od 75 odgovorov). Tisti, ki se s tem ne strinjajo, navajajo, da »izpit pokaže trenutno znanje« in da bi bilo »dovolj že samo obiskovanje tečaja« ali vsakodnevno sporazumevanje z ljudmi.

Za večino vprašanih (78 %) je bil izpit motivacija (za izboljšanje znanja slovenščine in lažje sporazumevanje z ljudmi), 19 % pa jih je izpit občutilo hkrati kot motivacijo in oviro (med ovirami sta bila navedena strah in trema); kot zgolj oviro ga je občutil le majhen delež vprašanih (3 % od 78 odgovorov).

Izpiti so za ljudi običajno etapa na poti k drugim ciljem, in ti so v primeru priseljenih zelo konkretni: živeti in delati v Sloveniji. To pa je zagotovo lažje za tiste, ki se znajo sporazumevati v slovenščini, in tega se vprašani očitno zavedajo. Večina se jih je namreč pred izpitom udeležila tečaja slovenščine (78 % od 74 odgovorov)²⁰ in bi se ga udeležili, tudi če izpit ne bi bil obvezen (91 % od 58 odgovorov). Tisti, ki se tečaja niso udeležili, so kot razlog navedli, da so se učili ob delu ali v okolju, da večinoma razumejo in znajo slovensko ali pa za tečaj niso imeli časa. Je pa kar 99 % od 74 vprašanih navedlo, da se bodo tudi po izpitu še naprej učili slovenščino, in to ne glede na rezultat; večinoma so navedli neformalne oblike učenja, kot so pogovori z ljudmi, branje knjig in spremljanje medijev.

Navedene odgovore je treba interpretirati s pridržkom: prvič, število anketiranih je zelo majhno. Drugič, v času reševanja ankete izpitni postopek še ni bil zaključen: rezultatov izpita sodelujoči do takrat še niso prejeli, morda so želeli z naklonjenimi odgovori ugajati, čeprav je bila anketa anonimna. Tretjič, za sodelovanje so se bržkone odločili tisti, ki s slovenščino nimajo večjih težav. Prepričani smo, da bi bili odgovori drugačni, če bi sodelovali prav vsi, ki so opravljali izpit, še posebej pa, če bi bili rezultati znani. Vsaj za negativno ocenjene glede na izkušnje izpit zagotovo predstavlja (dodatno) oviro. Verjetno pa bi odnos priseljenih do aktualnih ukrepov lahko najbolj prepričljivo povzeli kot sprijaznjenost s situacijo (»Še ena zadeva«).

Po našem mnenju dejansko stanje kažejo odgovori anketiranih na vprašanje, kakšne posledice bi imel zanje negativen rezultat. Med 71 vprašanimi jih je okoli 40 % navedlo težave pri pridobivanju dovoljenja za stalno bivanje (dodaten stres in

19 Na primer: »loše«; »skrbelo me je, ali bom lahko opravil izpit«; »nisam bila vesela«; »bil sem zelo prestrašen za moja leta ni bilo lahko, imel sem tremo«; »stresno«; »imel sem manj časa za se učiti kot sem pričakoval«; »težko«; »strah, da takrat ne bom ničesar vedla« ...

20 Dobra polovica vseh, ki so maja 2025 opravljali izpit, je obiskovalo tečaj Začetna integracija priseljencev.

finančne posledice, komplikacije z urejanjem dokumentov itn.), okoli 30 % pa žalost in razočaranje, ki so ju nekateri povezali s spremembo načrtov;²¹ za nekatere bi to pomenilo celo izgubo službe in konec življenja v Sloveniji (5 odgovorov). Ostali (14 odgovorov) so navedli, da negativen rezultat zanje ne bi imel posledic oz. bi bil zanje dodatna motivacija za učenje slovenščine.

Izpiti imajo vedno bolj ali manj usodne posledice: vplivajo na vedénje ljudi in učne vsebine (Shohamy 2007: 118), ki se na primer na jezikovnih tečajih pogosto omejujejo na pripravo na izpit (gl. v nadaljevanju). Predvsem pa imajo lahko, kot je pokazala tudi naša anketa, za posameznike in posameznice in njihove bližnje eksistencialne posledice (gl. tudi Virant 2024).

3.1.2 Anketa med izvajalci programov jezikovne pomoči

Vprašalnik je bil namenjen izvajalcem programa Začetna integracija priseljencev (ZIP), do katerega so po Uredbi upravičeni polnoletni državljanke in državljani tretjih držav. Poslali smo ga vsem, ki so vključeni v mrežo izvajalcev izpitov iz znanja slovenščine (20 ustanov). Dostopen je bil od 28. 5. 2024 do 12. 6. 2025. Nanj je v celoti odgovorilo 42 oseb. Vprašalnik ni bil namenjen poglobljeni analizi tečajev ZIP, z njim smo želeli zbrati le prve vtise učiteljic in učiteljev, ki v njih poučujejo po novi Uredbi. V tem poglavju bomo na kratko strnili njihove izkušnje in mnenja v zvezi z ukrepi, ki jih je prinesla nova zakonodaja.

Dobra polovica sodelujočih je odgovorila, da se med izvajanjem tečaja število udeleženk in udeležencev tečajev spreminja: opažajo nereden obisk in upad njihovega števila (posebej proti koncu tečaja). Po njihovem poročanju to onemogoča kakovostno izvedbo tečaja: programa ne morejo izpeljati do konca, skupine postajajo še bolj heterogene,²² težje prilagajajo učne vsebine in dejavnosti pri pouku oz. jih (pre)pogosto ponavljajo, kar »vpliva na motivacijo in vzdušje na tečaju«. Ugotavljajo, da so tečaji zaradi vsega navedenega manj učinkoviti, še posebej v primerjavi s tečaji po prejšnji Uredbi, ki je kot pogoj za pristop k izpitu zahtevala 80-odstotno udeležbo na tečaju (gl. op. 10).²³

21 Na primer: »slaba kakovost življenja in druženja med ljudmi«; »bila bi žalostna, ker mi je zelo všeč v Sloveniji, rada bi ostala tukaj. Če ne bi naredila izpita, ne bi dobila vize in mislim da bi morala nazaj v Bosnu«; »če izpit ne opravim, ne morem podaljšati vizuma za bivanje in ostala bom brez službe« ...

22 Na primer: »udeleženci že tako prihajajo z različno stopnjo izobrazbe, predispozijo za učenje jezika«.

23 Na primer: »udeleženci so bili bolj disciplinirani, tako so bolje govorili jezik, boljši rezultati so bili na izpitu«; »sedaj vidimo večji problem v samem pristopu oseb oz. v odnosu do tečaja, kjer bi lahko rekli, da je razvrednoten pomen samega tečaja, veliko oseb precenjuje svoje znanje in se ne odločijo za tečaj. pri redkih izjemah je smiselna udeležba na izpitu brez tečaja«.

Glede motivacije za učenje slovenščine vprašani večinoma izpostavljajo, da je za udeležence in udeleženke tečajev glavna motivacija opravljen izpit oz. ureditev stalnega prebivanja,²⁴ ne pa znanje slovenščine (to sta kot glavno motivacijo navedla le dva sodelujoča od 42). Po mnenju velike večine pa vse navedeno vpliva tudi na uspešnost na izpitu.

Izvajalci programov jezikovne pomoči tako potrjujejo naše domneve o vsebinskih, organizacijskih in motivacijskih izzivih pri izvajanju tečajev slovenščine, ki jih prinašajo novi ukrepi (ZTuj in Uredba). Posledice pa občutijo predvsem priseljeni sami, saj se vse navedeno odraža v nižjem uspehu na izpiti (gl. zgoraj).

3.2 Uresničevanje 47. člena Zakona o tujcih

Kar zadeva uresničevanje 47. člena ZTuj, ki kot pogoj za začasno prebivanje zaradi združitve z družino določa obvezen neformalni preizkus znanja slovenščine na preživetveni ravni, in tečajev slovenščine na tej ravni, podatki niso javno dostopni. Za njihovo izvedbo je bil z javnim naročilom izbran zasebni ponudnik.²⁵ Za namene tega prispevka smo ga po e-pošti (drugi kontakti niso javno dostopni) prosili za podatke o izvajanju in vsebini tečajev in preizkusov ter o njihovih izvajalcih, a odgovorov nismo dobili.

Sklepamo, da izbrani ponudnik tečaje in preizkuse izvaja v skladu s *Smernicami za pripravo izvedbenih kurikulumov za neformalne izobraževalne programe slovenskega jezika na preživetveni ravni zaradi združitve družine* (Eniko in Ferbežar 2024), ki jih je na zahtevo Ministrstva za vzgojo in izobraževanje ter pod okriljem Andragoškega centra Slovenije oblikoval CSDTJ. Kljub strokovnim utemeljitvam, da gre pri vstopni in preživetveni ravni le za različni poimenovanji iste ravni (A1 SEJA), je dikcija v zakonu ostala. Zato je bilo treba obe ravni nekako ločiti. To smo storili z opisniki SEJA, ki opisujejo ravni Pred A1 in A1. Poleg tega smo preživetveno raven v smernicah v obliki scenarijev omejili na ustno sporazumevanje. Zdelo se je, da je na ta način mogoče vsaj nekoliko omiliti možne posledice nedomišljenega ukrepa.

Kaže poudariti, da gre v primeru preživetvene ravni za neformalni preizkus izključno za potrebe združitve z družino. Ker potrdilo o tem nima javne veljavnosti in torej ni uporabno tudi za druge namene, se številni priseljeni odločajo za opravljanje izpita na vstopni ravni v okviru javnoveljavnega programa. Tako se je na primer za

24 Na primer: »po novi uredbi pa nekaj kandidatov poskusi najprej z izpitom in potem vključitev v tečaj (če so neuspešni na izpitu)«; »med tečajem večkrat sprašujejo, ali je treba točno določeno snov znati na izpitu ali ne. ko vadimo z vzorčnimi testi, sodelujejo in sprašujejo, sicer motivacije ni prav veliko«.

25 Jezikovni inštitut Didaktum (<https://www.didaktum.si/>, 14. 6. 2025).

ta namen v letu 2024 izpita na vstopni ravni udeležilo 13 % oseb, v prvi polovici leta 2025 pa slabih 11 %.²⁶

Poleg vprašanja dostopnosti do informacij za ranljivo ciljno skupino se tu odpirajo vprašanja kakovosti izvajanja tečajev in njihove učinkovitosti ter preglednosti, poštenosti in pravičnosti sistema preverjanja znanja slovenščine – čeprav gre za neformalne preizkuse. Taka ureditev ima namreč lahko usodne posledice (ali bo nekdo lahko ostal v državi ali ne) (gl. tudi Samobor 2024 in Ferbežar 2024).

4 Sklep

V zadnjih dveh desetletjih se na področju migracijske jezikovne politike po vsem svetu in še posebej v Evropi dogajajo veliki preobrati. Države, tudi Slovenija, zaostčujejo jezikovne zahteve. Eksplicitne politike pa imajo pogosto prikrite agende (Shohamy 2007: 119, 123), ki odpirajo številna etična vprašanja, predvsem vprašanja enakosti in družbene pravičnosti. Jezikovno pogojevanje namreč običajno zadeva le določene (že tako bolj ranljive) skupine priseljenih (Rocca 2024, Carlsen in Rocca 2021 in 2022, Khan in McNamara 2017; gl. tudi Ferbežar 2012, 2022 in 2024, Stabej et al. 2023, Samobor 2024, Virant 2024).

Prikriti nameni migracijskih jezikovnih politik so številni, od regulacije priseljevanja oz. izključevanja določenih skupin priseljenih do preverjanja njihove lojalnosti oz. »pripravljenosti«, da se vključijo v novo skupnost (Carlsen in Rocca 2021), ali asimilacije (Shohamy 2007: 123). Jezikovne zahteve se običajno uresničujejo v obliki jezikovnih izpitov. Ti postanejo posrednik med ideologijo o jeziku in dejansko jezikovno rabo (prav tam: 120) in tako niso več zgolj instrumenti za preverjanje jezikovnega znanja, ampak služijo tudi kot orodje za določanje in utrjevanje statusa jezika (prav tam: 122). To pa dejansko pomeni njihovo zlorabo (Carlsen in Rocca 2021).

To izvajalce jezikovnih izpitov, kakršen je tudi CSDTJ, postavlja pred številne izzive, tako strokovne kot etične. Strokovni vključujejo upoštevanje najvišjih strokovnih standardov pri razvoju in izvajanju jezikovnih izpitov: na primer upoštevanje neenakomernih jezikovnih profilov uporabnic in uporabnikov slovenščine, razvoj meril za ocenjevanje z upoštevanjem koncepta sprejemljivega uporabnika, preverjanje znanja z avtentičnimi opravili, ki so blizu ciljni publiki, čemur so namenjene raziskave sporazumevalnih praks in potreb.²⁷

26 Sicer se tega izpita priseljeni večinoma udeležujejo zaradi zahtev Zakona o urejanju trga dela.

27 Obsežna raziskava je bila v CSDTJ izvedena v okviru projekta Naslon (Eniko in Kern Andoljšek 2025).

Etični pa vključujejo spoštovanje pravic priseljenih v najširšem smislu: to ne pomeni le strokovne podpore odločevalcem, ko in če jo pri opredeljevanju jezikovnih zahtev sploh želijo. Pomeni tudi aktivno ozaveščanje strokovne in širše javnosti o možnih posledicah jezikovnopolitičnih ukrepov. Predvsem pa pomeni tudi – in to nas, ker zahteva eksistencialne odločitve, postavlja v povsem paradoksalno situacijo – da v sistemu, ki je krivičen, svoje sodelovanje tudi odrečemo.²⁸ Takšen »izpitni aktivizem« (Carlsen in Rocca 2022) vse bolj postaja zaveza evropskih izvajalcev jezikovnih izpitov.

Naj sklenemo: zavedamo se omejitve opisane raziskave. Za kakršnokoli posploševanje je šest mesecev prekratek čas, poleg tega naš namen ni bila poglobljena analiza stanja. Pa vendar že prva opažanja – ob dolgoletnih izkušnjah s preverjanjem in potrjevanjem znanja slovenščine – nakazujejo, da so obstoječi ukrepi (ob navidezni jezikovnopolitični urejenosti) premalo domišljeni in bi terjali ne le upoštevanje strokovnih premislekov, ampak tudi široko družbeno razpravo, ki mora vključevati tudi tiste, ki jih ti ukrepi neposredno zadevajo.

Zahvala

Poglavje je nastalo v okviru stabilnega programskega financiranja ARIS. Raziskovalni program P6-0218: Teoretične in aplikativne raziskave jezikov: kontrastivni, sinhroni in diahroni vidiki (Ferbežar) je sofinancirala Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Reference

- Carlsen, C. H., & Rocca, L. (2021). Language test misuse. *Language Assessment Quarterly*, 18(5), 477–491. <https://doi.org/10.1080/15434303.2021.1947288> eric.ed.gov+13tandfonline.com+13eustudies.org+13
- Carlsen, C. H., & Rocca, L. (2022). Language test activism. *Language Policy*, 21(4), 597–616. <https://doi.org/10.1007/s10993-022-09614-7> ResearchGate+7SpringerLink+7ouci.dntb.gov.ua+7

28 CSDTJ je zaradi strokovnih in etičnih pomislekov tako sodelovanje odrekel Zdravniški zbornici Slovenije. Država je namreč leta 2023 uvedla vzporedni sistem preverjanja znanja in jezikovne izpite sta za svoje potrebe začeli izvajati Zdravniška zbornica in Zbornica zdravstvene in babiške nege.

- Eniko, M. (2024). *Smernice za pripravo izvedbenih kurikulumov za neformalne izobraževalne programe slovenskega jezika na preživetveni ravni zaradi združitve družine*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije. <https://www.acs.si/digitalna-bralnica/smernice-za-pripravo-izvedbenih-kurikulov-za-neformalne-izobrazevalne-programe-slovenskega-jezika-na-prezivetveni-ravni-zaradi-zdruzitve-druzine>.
- Eniko, M., & Kern Andoljšek, D. Naslon: analiza sporazumevalnih potreb [Predstavitev projekta]. Interno izobraževanje, CSDTJ (18. 5. 2025).
- Extra, G., & Spotti, M. (2009). Language, migration and citizenship: A case study on testing regimes in the Netherlands. V G. Hogan-Brun & others (ur.), *Discourse on language and integration* (str. 61–81). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Extra, G., Spotti, M., & van Avermaet, P. (ur.). (2011). *Language testing, migration and citizenship: Cross-national perspectives on integration regimes*. London; New York: Continuum. (Advances in Sociolinguistics).
- Ferbežar, I., & Stabej, M. (2002). Slovene as a second language: Infrastructure and language policy. *Strani jeziki*, 32(3–4), 235–243.
- Ferbežar, I., & Pirih Svetina, N. (2004). Certificiranje slovenščine kot drugega/tujega jezika – zgodovina in perspektive. *Jezik in slovstvo*, 49(3–4), 17–33.
- Ferbežar, I. (2012). »Izrekam zvestobo moji novi domovini Republiki Sloveniji«: Testiranje znanja slovenščine kot drugega in tujega jezika v Sloveniji. *Jezik in slovstvo*, 57(3/4), 29–45.
- Ferbežar, I. (16. 6. 2022). Na poti k družbeni pravičnosti? O zaostrovanju jezikovnih zahtev v RS. *Jezikovna Slovenija: Portal za sodobna jezikovna vprašanja*. <https://jezikovna-politika.si/jezikovna-misel-na-poti-k-druzbeni-pravicnosti-o-zaostrovanju-jezikovnih-zahtev-v-rs/> journals.uni-lj.si+3CenterSLO+3BibTeh+3eustudies.org+1SpringerLink+1
- Ferbežar, I. (18. 5. 2024). Integracija in družbena pravičnost. *Delo*, str. 12. <https://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/integracija-in-druzbena-pravicnost> (Dostop 16. 6. 2026)
- Ferbežar, I., & Klemen, M. (2024). Priseljenstvo: jezikovna politika in jezikovna integracija. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave*, 12(2), 1–12. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.1-12CenterSLOjournals.uni-lj.si+3journals.uni-lj.si+3CenterSLO+3>
- Hogan-Brun, G., Mar-Molinero, C., & Stevenson, P. (ur.). (2009). *Discourse on language and integration*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture)
- Khan, K., & McNamara, T. (2017). Citizenship, immigration laws, and language. In *The Routledge Handbook of Migration and Language* (str. 451–467). Routledge.
- Letna poročila Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. <https://centerslo.si/knjige/letna-porocila/> (Dostop 16. 6. 2025)
- Ministrstvo za notranje zadeve, Republika Slovenija. (2023). *Strategija vključevanja tujcev, ki niso državljani Evropske unije, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije*. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/SOJ/Novice/2023/11-November/>

- Strategija-vkljucevanja-tujcev-ki-niso-drzavljeni-Evropske-unije-v-kulturno-gospodarsko-in-druzbeno-zivljenje-Republike-Slovenije_09112023.pdf (Dostop 16. 6. 2025)
- Rocca, L. (2024). Language policies as key aspect of migration policies: An evolving scenario in Europe. *Slovenščina 2.0*, 12(2), 13–34. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.13-34>
- Rocca, L., Carlsen, C. H., & Deygers, B. (2020). *Linguistic integration of adult migrants: Requirements and learning opportunities*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Samobor, A. (2024). Pravica do združitve družine in merila jezikovne integracije. *Slovenščina 2.0*, 12(2), 94–122. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.94-122>
- Shohamy, E. (2007). Language tests as language policy tools. *Assessment in Education*, 14(1), 117–130. <https://doi.org/10.1080/09695940701272948>
- Stabej, M. (2010). *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina (zbirka Trojinski konj)
- Stabej, M., Černilec, B., Ferbežar, I., Guner, F., Heferle, T., Samobor, A., & Štrukelj, K. (2023). Javni posvet o zahtevah po znanju slovenščine. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave*, 11(2), 1–28. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2023.2.1-28>
- Uradni list Republike Slovenije. (Dostop 12. 6. 2025). <https://pisrs.si/>
- van Oers, R., Ersbøll, E., & Kostakopoulou, D. (ur.). (2010). *A re-definition of belonging? Language and integration tests in Europe*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers
- Virant, Z. (2024). Posledice integracijske politike na primeru pogojevanja pravic migrantov z znanjem slovenskega jezika [Magistrska naloga]. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Manjinski jezici u Evropi i instrumenti njihove promocije i zaštite

Igor Lakić

Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet

Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima predstavlja međunarodno obavezujući instrument kojim države pružaju regionalnim ili manjinskim jezicima opštu zaštitu u smislu njihovog prepoznavanja kao izraza kulturnog bogatstva država, njihove promocije i podsticanja njihove upotrebe i u javnoj i u privatnoj sferi, kao i u govoru i pisanju, njihovo učenje itd. Države takođe odlučuju kojim regionalnim ili manjinskim jezicima pružaju detaljniju zaštitu u oblasti obrazovanja, medija, administracije, pravosudnog sistema, kulture, ekonomskog i socijalnog života i prekogranične saradnje. Rad se bavi i nekim novim tendencijama koje su se pojavile u periodu od kada je Povelja usvojena (1992. godine), poput novih tehnologija i medija (Internet, društvene mreže), promijenjenih društvenih okolnosti, kao i činjenice da je Povelju do sada ratifikovalo tek dvadeset pet država.

Ključne riječi: manjinski jezici, regionalni jezici, Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, Savjet Evrope

The European Charter for Regional or Minority Languages is an internationally binding instrument used by the states to provide regional or minority languages a general protection in terms of their recognition as an expression of the cultural wealth of states, their promotion and encouragement of their use in public and private sphere, as well as in speech and writing, their learning etc. States also decide which regional or minority languages will be given detailed protection in the fields of education, media, administration, judiciary, culture, economic and social life as well as transfrontier cooperation. The paper also deals with some new trends that have occurred since the Charter was adopted (1992), such as new technologies and media (Internet, social networks), changed social circumstances, as well as the fact that the Charter has been ratified by only twenty-five states so far.

Keywords: minority languages, regional languages, European Charter for Regional or Minority Language, Council of Europe

1. Uvod

Svaka evropska država ima regionalne ili manjinske jezike. Pod regionalnim ili manjinskim jezicima podrazumijevaju se jezici koje govore autohtone grupe u određenoj državi, a koji su različiti od većinskog ili službenog jezika u toj državi. Neki od ovih jezika imaju po par stotina govornika, ili manje i prijeti im izumiranje. Međutim, i oni sa mnogo većim brojem govornika često se nalaze u vrlo nepovoljnom položaju u odnosu na službene jezike, pa je njihovo očuvanje često suočeno sa nedovoljnim aktivnostima država na njihovu zaštitu ili njihovom značajnom zanemarivanju.

Međunarodni instrument kojim se štite manjinski i regionalni jezici jeste Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima Savjeta Evrope. Povelju je usvojio Komitet Ministara Savjeta Evrope u Strazburu 25. juna 1992. godine, a stupila je na snagu 1. marta 1998. godine, nakon što ju je ratifikovalo pet država. Do danas je ostala jedini instrument u svijetu kojim se štite regionalni ili manjinski jezici.

Treba napomenuti da zaštitu nacionalnih manjina obezbjeđuje i Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina, koja je usvojena 1. februara 1995, a stupila na snagu 1. februara 1998. godine. Međutim, Okvirna konvencija pruža opštu zaštitu nacionalnih manjina, odnosno zaštitu u svim oblastima ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog života, kao i očuvanje neophodnih elemenata identiteta manjina - vjere, jezika, tradicije i kulturnog naslijeđa. Konvencija istovremeno traži od država da štiti nacionalne manjine od asimilacije i podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga. Kao što se može vidjeti, Okvirna konvencija u okviru zaštite nacionalnih manjina pruža i zaštitu jezičkih prava. S druge strane Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima usmjerena je isključivo na zaštitu manjinskih jezika, ali ne i direktno na zaštitu manjina. Moglo bi se reći da je iz ugla Povelje zaštita manjina indirektna, kroz pozitivnu zaštitu njihovih jezika u raznim sferama, o čemu će biti riječi u ovom radu. Drugim riječima, Okvirna konvencija (članovi 9 – 18) poziva se na ista prava nacionalnih manjina koja se u Povelji garantuju kroz zaštitu manjinskih jezika, s tim što su u Povelji ta prava, odnosno obaveze koje država na sebe preuzima u zaštiti tih prava, mnogo detaljnije razrađena i vrlo konkretna, na način na koji je ispunjenje svake preuzete obaveze moguće jasno pratiti. Na ovaj način, Okvirna konvencija i Povelja predstavljaju dva međunarodna instrumenta koji se međusobno nadopunju.

U ovom radu riječ će biti o Evropskoj povelji o regionalnim ili manjinskim jezicima, kroz prizmu njenih postulata, odnosno konkretne zaštite regionalnih ili manjinskih jezika.

2. O Povelji

Cilj Povelje je da štiti regionalne ili manjinske jezike kao »ugroženi aspekt evropskog kulturnog nasljeđa. Iz toga razloga, ona ne sadrži samo klauzu o nediskriminaciji koja se tiče upotrebe ovih jezika već takođe obezbjeđuje mjere kojima im se pruža aktivna podrška« (Charter 2009: 5). Klauza o nediskriminaciji u skladu je i sa najstarijim međunarodnim instrumentom – Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, mada se ova Konvencija zadržava na pravu pojedinaca da ne budu izloženi diskriminaciji, dok Povelja jezička prava, kako smo već rekli, prepoznaje i štiti detaljno.

Pored preambule, Povelja sadrži pet poglavlja. U narednom tekstu osvrnućemo se na odredbe Povelje (2009) i objasniti kako se odredbe mogu primijeniti u praksi.

U **Dijelu I – Opšte odredbe** (članovi 1 – 6) definisani su osnovni pojmovi.

Termin »regionalni« označava jezike koji se tradicionalno govore na određenom dijelu teritorije neke države i kojima može govoriti i većinsko stanovništvo. S druge strane, termin »manjinski« odnosi se na situacije kada nekim jezikom govore osobe koje nisu koncentrisane na određenoj teritoriji države ili kojega govori grupa osoba koja je, iako koncentrisana na određenom dijelu teritorije, brojčano manja od stanovništva na toj teritoriji koji govori većinskim jezikom države (Charter 2009: 7). Ova terminologija pokriva različite situacije u raznim državama. Treba napomenuti i da ova definicija ne uključuje dijalekte službenog jezika ili jezika države niti jezike migranata. Tu je vođena diskusija o četiri jezika (bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski) koji su proizašli iz bivšeg srpsko-hrvatskog ili hrvatsko-srpskog jezika. Iako ovi jezici pripadaju istom jezičkom sistemu, čak su njihove standardne varijante dio istog dijalekta – štokavskog, njihova politička, kulturna i simbolička uloga prevagnula je u donošenju odluke Komiteta eksperata da ovi jezici budu zaštićeni u zemljama bivše Jugoslavije, ali i šire, kao izraz nacionalnog i kulturnog identiteta njihovih govornika.

Iz prethodnog pasusa jasno je da je pojam »teritorije« bitan za Povelju i on se odnosi na geografsko područje na kojem određena grupa koristi jezik u mjeri koja opravdava zaštitne i promotivne mjere koje nudi Povelja. Međutim, nisu svi jezici vezani za određeno geografsko područje u okviru jedne države, pa se koristi i pojam »neteritorijalni jezici«, koji označava one jezike koji se ne mogu vezati za određenu teritoriju države (Charter 2009: 11-12). Najčešći primjer neteritorijalnog jezika je romski, s obzirom na to da su u velikom broju država govornici romskog rasuti po različitim teritorijama država.

Treba naglasiti i to da se u članu 1 Povelje pominje »tradicionalna upotreba jezika«. Iako nije jasno precizirano što »tradicionalna upotreba« znači, odnosno koji je to vremenski period kada se neki jezik može smatrati tradicionalno prisutan u jednoj državi, praksa Komiteta eksperata je dovela do zaključka da to prisustvo podrazumijeva bar stotinu godina. Tako je komitet, razmatrajući austrijski izvještaj, zaključio da Poljaci u Austriji, koji su tražili priznanje svoga jezika kao tradicionalno prisutnog u Austriji, nisu stekli uslove za to priznanje, s obzirom da je poljski prisutan u Austriji tek nakon Drugog svjetskog rata, a da je prije toga prisustvo Poljaka u Austriji bilo samo sporadično.

Svaka država koja ratifikuje Povelju obavezuje se da Dio II Povelje primijeni na sve regionalne ili manjinske jezike na svojoj teritoriji. Država određenim jezicima može pružiti i posebnu zaštitu, pri čemu je dužna da kao obavezu preuzme trideset pet članova ili stavova iz Dijela III Povelje, uključujući barem po tri iz članova 8 i 12, kao i po jedan iz članova 9, 10, 11 i 13. Ove odredbe sadržane su u instrumentu ratifikacije. Država može naknadno odlučiti da poveća nivo zaštite nekih jezika prihvatanjem dodatnih obaveza, ali ne može sniziti nivo zaštite povlačenjem nekih od obaveza koje je preuzela ratifikacijom.

Njemačka je, zbog svoje federalne strukture, ratifikovala sedam jezika, ali su instrumenti zaštite za svaki od ovih jezika različiti od jedne federalne jedinice (lande) do druge, čime se uvažava specifičnost teritorijalne organizacije države. Slična situacija je i u Švajcarskoj, gdje su neki jezici manjinski u određenim kantonima, dok su u drugim kantonima većinski. Srbija se, međutim, odlučila da za svih deset jezika koje štiti primjenjuje iste mjere (po 43 obaveze za svaki jezik) (Popović 2024: 88). Crna Gora je, nakon proglašenja nezavisnosti, prihvatila instrument ratifikacije koji je predala prethodna država, Srbija i Crna Gora, pa je romski jezik zaštićen Dijelom III povelje, što je nerealno u crnogorskom društvenom kontekstu. Finska štiti švedski jezik, koji jeste službeni jezik zemlje, ali njime govori svega 5% stanovnika, a njegovi govornici često se žale na diskriminaciju. Sami (laponski) jezici, a ima ih devet, koji se govore u skandinavskim zemljama (Norveška, Švedska, Finska) često se formalno tretiraju kao isti jezik pod izgovorom da predstavljaju dijalekte istog jezika, iako su najčešće međusobno nerazumljivi. Društveni, ekonomski, pa i kulturni kontekst u kojem se govore ovi jezici razlikuje se od zemlje do zemlje. Slovenija je ratifikovala Povelju za hrvatski, italijanski, njemački, mađarski, srpski i romski, ali njen pravni okvir i dalje ne omogućava zaštitu hrvatskog, njemačkog i srpskog kao jezika tradicionalno prisutnih na njenoj teritoriji. Upravo je zadatak Povelje i Komiteta eksperata da zaštite ove jezike i doprinesu da se oni čuvaju, promovišu i govore u skladu sa željama i potrebama njihovih govornika.

Dio II – Ciljevi i principi (član 7) odnosi se na sve jezike koje država odluči da štiti. Naime, država se obavezuje da prizna regionalne ili manjinske jezike kao izraz kulturnog bogatstva, da poštuje geografsko područje u kojemu se ovi jezici govore kako bi se osiguralo da postojeće ili nove administrativne podjele ne sprečavaju promociju ovih jezika. Naime, ponekad se dešava da dođe do promjena teritorija opština, pri čemu država mora da nastavi da štiti jezike koje je štitila u prethodnoj administrativnoj podjeli.

Država takođe ima obavezu da promoviše regionalne ili manjinske jezike i podstiče njihovu upotrebu u govoru i pisanju, kao i u javnom i privatnom životu. Neophodno je da se u državi održavaju veze između grupa koje govore ove jezike, kao i da se podstiče uspostavljanje kulturnih veza sa drugim grupama u državi koje govore drugačije jezike.

Jedan od bitnih aspekata ovog člana jeste i obaveza države da obezbijedi odgovarajuće oblike učenja regionalnih ili manjinskih jezika na raznim nivoima obrazovanja, ali i da omogućiti da ove jezike uče i oni njeni državljani koji nisu govornici tih jezika, ukoliko to žele. Takođe se države podstiču da promovišu proučavanje i istraživanje regionalnih ili manjinskih jezika na univerzitetskom nivou. Tu postoji dosta prakse širom Evrope i često ta istraživanja omogućavaju očuvanje ovih jezika. Primjer za to može biti arapski jezik kiparskih Maronita, koji, zahvaljujući ovakvim istraživanjima, ima šansu da bude sačuvan.

Država treba da promoviše i prekograničnu saradnju sa govornicima sličnih ili istih jezika u drugim državama. Svakako, ono što je bitno je da se mora obezbijediti neopravdano isključivanje, ograničavanje ili obeshrabrivanje upotrebe ovih jezika i u tom cilju države su obavezne da promovišu jednakost govornika i među većinskim stanovništvom. Često se dešava da su govornici regionalnih ili manjinskih jezika diskriminirani, tako da su mjere promovisanja, uzajamnog razumijevanja i podizanja svijesti koje vode do tolerancije u odnosu na regionalne ili manjinske jezike od ključnog značaja. Pri tome se uzimaju u obzir želje i potreba samih govornika. Komitet u svojim izvještajima konstantno upućuje vlasti da odluke donose u komunikaciji sa govornicima.

Dio III – Mjere usmjerene na promociju upotrebe regionalnih ili manjinskih jezika u javnom životu (članovi 8 – 14) odnosi se na posebnu zaštitu jezika u više oblasti. Ovi članovi su detaljno razrađeni i predstavljaju neku vrstu »menija« sa koga države biraju one obaveze koje odgovaraju njihovoj konkretnoj situaciji

Obrazovanje (član 8), kako je definisano Poveljom, uključuje sve nivoe obrazovanja, od predškolskog do obrazovanja odraslih. Pri tome, razlikuju se dva pristupa

– obrazovanje na nekom regionalnom ili manjinskom jeziku, što znači da se dio, ili čak cijelo obrazovanje, obavlja na tom jeziku; i učenje manjinskog jezika kao posebnog predmeta. Praksa u zemljama koje su ratifikovale Povelju je različita. U nekim zemljama određeni predmeti se izučavaju na regionalnom ili manjinskom jeziku, pri čemu bi zadovoljavajući standard bio da se pola obrazovanja odvija na službenom, a pola na jeziku manjine. Međutim, takva situacija se rijetko sreće. Postoje i izuzeci, pa Albanci u Crnoj Gori ili Mađari u Srbiji mogu izabrati da se kompletna nastava odvija na njihovom jeziku. Iako ova situacija na prvi pogled izgleda u potpunosti prihvatljiva, to, s druge strane, može dovesti do situacije da učenici koji su završili školovanje na ovakav način ne ovladaju službenim ili većinskim jezikom u državi, što ih kasnije može omesti u studijama na univerzitetu ili prilikom zapošljavanja i, generalno, uklapanja u društvo. Primjetne su i situacije kada učenici koji pripadaju većinskoj jezičkoj grupi na nivou države, a žive na teritorijama gdje većinu čine govornici regionalnog ili manjinskog jezika, ne žele da uče taj jezik, čime i oni sebe u velikoj mjeri izoluju iz većinske grupe na toj teritoriji.

Na osnovu iskustava u velikom broju zemalja, primjetno je da obuka nastavnika na univerzitetskom nivou za rad u školama često nije prisutna ili nije dovoljna, čime se otežava mogućnost učenja regionalnog ili manjinskog jezika ili učenja na tom jeziku. Drugi nedostatak obrazovnih sistema je i taj što se u okviru obrazovanja malo uči o istoriji i kulturi grupa koje govore regionalnim i manjinskim jezikom, pa je česta situacija da većinsko stanovništvo nije dovoljno upućeno čak ni u postojanje manjina, koje često budu u potpunosti marginalizovane, a kamo li o njihovoj istoriji, kulturi, jeziku ili njihovom doprinosu razvoju te države. Postoje, međutim, i situacije kada govornici nekih regionalnih ili manjinskih jezika ne traže ili ne žele vidljivost u nekom društvu iz raznih istorijskih, društvenih ili drugih okolnosti. Na primjer, Tatari u Finskoj ili Romi u Njemačkoj žele da svoj jezik i kulturu njeguju unutar svoje zajednice i ne traže nikakvu vidljivost u zemljama u kojima žive, iako su lojalni građani tih država.

Sudske vlasti (član 9) je dio Povelje koji omogućava govornicima regionalnih ili manjinskih jezika da u krivičnim, građanskim ili upravnim postupcima koriste svoje jezike. Ponuđeno je više mogućnosti: da se postupci vode na regionalnom ili manjinskom jeziku i da se garantuje strankama u sporu da koriste svoj jezik, da se zahtjevi, podnesci i dokazi mogu podnijeti na regionalnom ili manjinskom jeziku i na tom jeziku dobiti odgovor i da se u postupcima mogu koristiti usluge pisanog i usmenog prevođenja ukoliko ne postoje sudije i drugo osoblje u sudovima koje govori te jezike. Praksa u Evropi je različita, ali je generalno karakteristično da je malo sudija

koji govore regionalne i manjinske jezike, a i mogućnost komuniciranja sa sudovima na svom jeziku je u velikom broju slučajeva ograničena.

Administrativne vlasti i javne službe (član 10), slično prethodnom članu, nudi opcije na osnovu kojih država omogućava korisnicima da sa lokalnim vlastima i javnim službama komuniciraju u pisanom ili usmenom obliku na svom jeziku, podnose zahtjeve na svom jeziku i dobijaju odgovore na tom istom jeziku ili da koriste usluge prevodilaca. Uz to, važni zakoni koji se odnose na manjinske grupe i njihove jezike treba da budu prevedeni na ove jezike, kao i lokalni propisi, formulari, obavještenja itd. Neke države se opredjeljuju i za mogućnost da se regionalni ili manjinski jezik koristi u raspravama u lokalnim parlamentima. Ono što regionalne i manjinske jezike čini posebno vidljivim jeste njihovo prisustvo na putokazima, javnim ustanovama ili ulicama. Ovdje je takođe različito iskustvo, od nepostojanja ove mogućnosti do ravnopravnog prisustva naziva mjesta, ulica ili institucija na službenom i regionalnom ili manjinskom jeziku. Nekada se, kao kad je u pitanju lužički srpski, nazivi na njemačkom i lužičkom srpskom nalaze napisani raznom veličinom fonta, pa lužički srpski ispada manje vidljiv, a moguće tumačenje je i da je manje bitan, u odnosu na njemački.

Mediji (član 11) predstavljaju vrlo bitan aspekt očuvanja regionalnih i manjinskih jezika. Opcije koje Povelja nudi su radio ili televizijski programi i štampani mediji kroz koje se promovišu regionalni ili manjinski jezici. Što se tiče elektronskih medija, mogućnosti su različite – od programa na ovim jezicima ili samo sadržaja na njima u okviru nekih emisija, do postojanja radio i TV stanica isključivo na regionalnim ili manjinskim jezicima. Slično je i sa štampom, gdje postoje opcije tekstova objavljenih na ovim jezicima, do kompletnih medija na ovim jezicima. Kad je u pitanju prihvatljivost ovih programa ili tekstova iz ugla Komiteta eksperata, smatra se da je redovnost jako bitna. Tako nekoliko sati programa godišnje ili mjesečno na radiju ili televiziji nije dovoljno da bi se ta obaveza smatrala ispunjenom. Više sati nedjeljno, po mogućnosti i svakodnevno prisustvo regionalnog i manjinskog jezika, prihvata se kao prihvatljivo u smislu ispunjenosti obaveza. Kad su u pitanju štampani mediji, potrebno je da sadržaji ili list na regionalnom ili manjinskom jeziku izlazi barem jednom nedjeljno, dok je redovno svakodnevno izlaženje najpoželjnije, ali nije tako često u praksi. S obzirom na potpuno drugačiji položaj medija, posebno pisanih, u današnje vrijeme, u odnosu na 1992. godinu kada je Povelja usvojena, odredbe Povelje Komitet eksperata danas primjenjuje i na internet i društvene mreže, posebno imajući u vidu da se štampana izdanja sve više gase i prelaze na portale. U današnje vrijeme, mlađi ljudi čak i ne koriste portale, već se više oslanjaju na informacije koje dobijaju na društvenim mrežama, dok starije generacije izražavaju zabrinutost zbog ukidanja štampanih izdanja.

Kulturne aktivnosti (član 12) predstavljaju dio Povelje u okviru koga Komitet eksperata nalazi veliku raznolikost – od postojanja kulturnih i folklornih društava, horova, književnih večeri, biblioteka, izdavačke aktivnosti, uključujući štampane i audio-vizuelne materijale, titlovanje, sinhronizaciju i mnoge druge aktivnosti i sve to, naravno, na regionalnim ili manjinskim jezicima.

Ekonomske i socijalne aktivnosti (član 13) omogućavaju obavljanje poslovnih i finansijskih aktivnosti na regionalnim ili manjinskim jezicima, što povlači i pisanje ugovora, tehničke dokumentacije ili uputstava na ovim jezicima. Poželjno je i da se u institucijama socijalne i zdravstvene zaštite (starački domovi, bolnice i sl.) pružaju usluge na regionalnim ili manjinskim jezicima, na kojima treba da postoje i uputstva i druge informacije.

Prekogranična saradnja (član 14) je dio Povelje koji omogućava govornicima kontakte sa govornicima istog jezika iz drugih država. Ova saradnja najčešće se obavlja na osnovu bilateralnih ugovora između država ili u okviru projekata.

Dio IV – Primjena Povelje (članovi 15 – 17) govori o načinima na koji Komitet eksperata radi. Svaka država šalje periodične izvještaje svakih pet godina, a izvještaje mogu slati i predstavnici manjina, nevladine i druge organizacije ili pojedinci. Na osnovu ovoga, Komitet obrazuje radnu grupu od četiri člana (tri eksperta, od kojih je jedan ekspert iz te države, i jedan zaposleni u Sekretarijatu Komiteta). Tokom posjete zemlji, radna grupa se sastaje sa predstavnicima manjina, njihovim organizacijama, nevladinim organizacijama, predstavnicima lokalnih ili regionalnih vlasti i, na kraju, državnim organima (ministarstvima, agencijama itd.). Na osnovu informacija dobijenih iz izvještaja i tokom posjete, radna grupa sačinjava izvještaj koji se detaljno razmatra na plenarnoj sjednici Komiteta u Strazburu. Komitet za svaki jezik daje preporuke za hitno djelovanje (o čijem sprovođenju država izvještava nakon dvije i po godine) i dalje preporuke o kojima treba izvijestiti u narednom periodičnom (petogodišnjem) izvještaju. Izvještaj koji je usvojen od strane Komiteta prvo se upućuje državi na komentare i mišljenja, a nakon toga se, sa predlogom ključnih preporuka, šalje Komitetu ministara Savjeta Evrope, koji razmatra i usvaja izvještaj i predložene preporuke.

Komitet eksperata Evropske povelje sastoji se od 25 članova, po jednog iz svake od zemalja koje su ratifikovale Povelju. Mandat u Komitetu je šest godina. Sada je moguće biti član Komiteta u dva mandata, što ranije nije bio slučaj, već je broj mandata bio neograničen. Svaka država predlaže tri kandidata, a Komitet ministara bira jednog na osnovu referenci. Članovi Komiteta eksperta nisu predstavnici svojih zemalja ili vlada u Komitetu, već djeluju u individualnom svojstvu. Rad Komiteta

obavlja se na engleskom jeziku i bez prevođenja, tako da njegovi članovi treba da imaju znanje engleskog na visokom nivou kako bi mogli da razgovaraju, pišu i vode sastanke na engleskom.

Dio V – Završne odredbe (članovi 18 – 23) definiše tehničke stvari koje nisu bitne za ovaj rad.

3. Povelja nakon više od tri decenije

Globalne i društvene okolnosti u svijetu promijenile su se od 1992. godine, kada je Povelja pisana.

Između ostalog, pojavile su se nove tehnologije, internet i društvene mreže, koje tada nije ni bilo moguće predvidjeti, bar ne u sadašnjem obliku. To je sa sobom donijelo, kao što smo vidjeli, i nove medije, koje Komitet eksperata u svom radu uzima u obzir, koristeći postojeće odredbe Povelje. Sa novim promjenama i mogućnost promocije i zaštite regionalnih i manjinskih jezika je unaprijeđena, ali se čini da se oni još nedovoljno koriste u ove svrhe. Komitet eksperata je posebnu pažnju posvetio ovim pitanjima, pa je izdat i izvještaj pod nazivom *Nove tehnologije, novi društveni mediji i Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima* (Gruffydd Jones, 2019), koja govori o promijenjenoj medijskoj slici, ali i tome kako se monitoring aktivnosti Komiteta nose sa ovim izazovima. Nove tehnologije i mediji imaju uticaj na članove 7, 11, 12 i 14. Povelje.

Bilo je inicijativa za reviziju i osavremenjavanje teksta Povelje, ali je ocijenjeno da bi to bio »isuviše rizičan poduhvat, iz jednog neočekivanog ali ubedljivog razloga – alarmantnog porasta netolerancije, nacionalizma, pa i rasizma kod većinskih naroda u mnogim evropskim zemljama« (Bugarski 2024: 79). Srećom, pored Povelje, donesena je i Okvirna konvencija, »u poslednji čas«, kako kaže Bugarski, »dok je preovlađujuća atmosfera još bila povoljna za prihvatanje ovakvih dokumenata, dok bi izgledi za njihovo izglasavanje u današnjim političkim okolnostima bili daleko manji« (Bugarski 2024: 79).

Promijenjena društvena stvarnost učinila je i regionalne i manjinske jezike s jedne strane vidljivijim, ali opet nedovoljno prisutnim u životima običnih ljudi, a s druge često zapostavljenim i diskriminisanim, pa se mnogi jezici još uvijek suočavaju sa mogućnošću izumiranja.

Ono što je karakteristično za Povelju jeste da se ona odnosni isključivo na jezike tradicionalno prisutne u jednoj državi, ali ne i na jezike migranata. Sa novom migrantskom krizom u svijetu, a naročito u Evropi, postavlja se pitanje da

li će Povelja i dalje moći da zapostavlja jezike migranata, posebno ako oni samo povećavaju broj govornika njihovog jezika u određenoj državi. Demografska situacija se brzo mijenja, migranti često ostaju u zemljama u koje su došli, što se svakako može odraziti i na primjenu Povelje. To ponovo povlači pitanje dopune Povelje (možda kroz određene anekse), koja će, prije ili kasnije, morati da uvaži novu stvarnost.

Jedan od problema u vezi sa primjenom Povelje u Evropi je i taj što je do sada nju ratifikovalo svega 25 država¹ od 47 članica Savjeta Evrope, a pokušaji da Povelju ratifikuju još neke zemlje, poput Francuske, Italije, Portugalije ili Sjeverne Makedonije ostaju još uvijek neuspješni. Rusiji je prekinuto članstvo u Savjetu Evrope zbog invazije na Ukrajinu, pa ova zemlja i ne može da ratifikuje Povelju. S druge strane, neke zemlje kao što su Albanija, Belgija, Bugarska, Grčka ili Irska nisu ni potpisale Povelju, što sve može da ima veze sa unutrašnjim političkim i društvenim prilikama u ovim državama.

S druge strane, Evropska povelja pokrenula je čitav niz lokalnih povelja, u čemu je značajnu ulogu odigrao Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Savjeta Evrope. Kako kaže Popović (2024: 94), »...svaki manjinski jezik ima jedno ili više lokalnih uporišta u kojima u poređenju s prosekom živi veći broj govornika tog jezika. U takvim opštinama lokalne politike ili praksa obezbeđuju visok standard zaštite manjinskih jezika koji prevazilazi jedinstveni nivo zaštite« kakav predviđa Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima. Tako su lokalne povelje prilagođene praksi na lokalnom nivou, a za njihovu primjenu zadužene su lokalne vlasti.

Kao primjer lokalnih povelja Popović (2024: 96) navodi Francusku, koja nije ratifikovala Evropsku povelju, ali su lokalne povelje donijele opštine u Alzasu. U Italiji se može očekivati donošenje lokalnih povelja koje bi trebalo da pripreme teren za ratifikaciju povelje od strane ove države (Popović 2024: 105). Švajcarska, koja je ratifikovala Evropsku povelju, takođe ima i lokalne povelje, a one postoje i u Srbiji, odnosno u Vojvodini, u opštinama kao što su Kanjiža i Kula, s tendencijom da se lokalne povelje usvoje u još jednom većem broju opština (Popović 2024: 108-113). Na ovaj način, Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima širi svoj uticaj na lokalni nivo, pa je moguće da će se tim putem i mnoge zemlje zainteresovati da potpišu i ratifikuju Povelju.

1 Austrija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Danska, Finska, Holandija, Hrvatska, Jermenija, Kipar, Lihtenštajn, Luksemburg, Mađarska, Njemačka, Norveška, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Srbija, Ujedinjeno kraljevstvo, Ukrajina, Češka, Španija, Švajcarska, Švedska.

4. Zaključak

Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima i Komitet eksperata Povelje odigrali su do sada vrlo značajnu ulogu u zaštiti regionalnih ili manjinskih jezika u Evropi. Moglo bi se reći da je uticaj Povelje neprocjenljiv i da bi neki jezici ili nestali ili izgubili veći broj govornika da nije bilo predanog rada Komiteta eksperata. Iako je usmjerena na zaštitu jezika, ona indirektno doprinosi generalnoj zaštiti manjina koje govore regionalnim i manjinskim jezicima. Gubljenje jezika je i gubljenje identiteta, i zato Povelja predstavlja jedan od najznačajnijih međunarodnih instrumenata zaštite.

Kao što sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava čini sastavni dio Evropske konvencije o ljudskim pravima, tako je i Komitet eksperata, kroz svoje izvještaje, stvorio značajnu praksu koja čini sastavni dio Povelje u smislu njene razrade i interpretacije.

Ostaje još puno rada da još više zemalja potpiše i ratifikuje Evropsku povelju, čime bi se zaštita manjinskih jezika u Evropi podigla na još veći nivo. S druge strane, lokalne povelje pružaju ohrabrenje da će se efekti Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima širiti još više na lokalni nivo i približiti konkretnim potrebama lokalnog stanovništva.

U ovom poslu, Komitet eksperata predstavlja ne samo nadzorno tijelo, već i savjetodavno tijelo i prijatelja državama na zajedničkom zadatku promocije i zaštite regionalnih ili manjinskih jezika.

Reference

- Bugarški, R. (2024). Moj život sa Evropskom jezičkom poveljom. U M. Mandić (ur.), *Manjinski jezici u Vojvodini. Jezička obrazovna politika, ideologija i praksa* (str. 73–82). Novi Sad: Akademska knjiga.
- Charter. (2009). *European Charter for Regional or Minority Languages: Treaty ETS No. 148 and explanatory report*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Charter. (2021). *European Charter for Regional or Minority Languages: Collected texts* (2nd ed.). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Gruffydd Jones, E. G. (2019). *New technologies, new social media and the European Charter for Regional or Minority Languages* (Report for the Committee of Experts). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Mandić, M. (ur.). (2024). *Manjinski jezici u Vojvodini. Jezička obrazovna politika, ideologija i praksa*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Popović, L. (2024). Lokalne povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima. U M. Mandić (ur.), *Manjinski jezici u Vojvodini. Jezička obrazovna politika, ideologija i praksa* (str. 83–120). Novi Sad: Akademska knjiga.

Evropska migrantska kriza u medijskom diskursu u Srbiji

Vesna Lazović

Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet, Odsek za anglistiku

Polazeći od teorije pojmovne metafore (Lakoff i Johnson 1980) i kritičke analize diskursa (Fairclough 1989, 1995; van Dijk 1997), ovaj rad analizira jezik koji se koristio u medijskom diskursu u Srbiji tokom 2015. i 2016. godine, s posebnim osvrtom na leksički izbor, kolokacije i upotrebu metafora u izveštavanju o migrantskoj krizi. Korpus čine novinski članci na temu migranata i migrantske krize, objavljeni u elektronskim izdanjima dnevnih novina u Srbiji: *Blic*, *Danas* i *Večernje novosti*. Analiza medijskog diskursa pokazuje da je dehumanizacija i dalje prisutna i sistematski konstruisana kroz jezik, naročito upotrebom metafora, jezičke objektivizacije i kvantifikacije. Korišćenjem određenih retoričkih strategija, mediji ne samo da otežavaju integraciju migranata, već i doprinose marginalizaciji i diskriminaciji ove ranjive grupe.

Cljučne reči: kritička analiza diskursa, pojmovna metafora, migrantska kriza, medijski diskurs, Srbija

Drawing on conceptual metaphor theory (Lakoff and Johnson 1980) and critical discourse analysis (Fairclough 1989, 1995; van Dijk 1997), this paper examines the language used in media discourse in Serbia during 2015 and 2016, with particular focus on lexical choices, collocations, and the use of metaphors in media reports on the migrant crisis. The corpus consists of newspaper articles on the topic of migrants and the migrant crisis, published in the online editions of Serbian daily newspapers: *Blic*, *Danas*, and *Večernje novosti*. The analysis shows that dehumanization, which remains a constant instrument of the media, is systematically constructed through language, especially through the use of metaphors, linguistic objectification, and quantification. By employing specific rhetorical strategies, the media not only hinder the integration of migrants, but also contribute to the marginalization and discrimination of this vulnerable group.

Keywords: critical discourse analysis, conceptual metaphor, migrant crisis, media discourse, Serbia

1. Uvod

Evropa je u drugoj polovini 2015. godine bila pogođena jednom od najvećih humanitarnih kriza od Drugog svetskog rata, kada je zabeležen rekordan broj izbeglica, većinom sa Bliskog istoka i iz Afrike, koji su se uputili na dug i neizvestan put do razvijenih zemalja Zapadne Evrope. U narednih godinu dana, kroz Srbiju, koja je predstavljala deo tzv. zapadno-balkanske rute, prošlo je više od 700.000 lica u migrantskom toku (Velimirović 2018: 5).

Uprkos brojnim istraživanjima o medijskom diskursu u drugim zemljama, naročito u Velikoj Britaniji, veoma malo pažnje posvećeno je upotrebi jezika za prikazivanje ranjivih grupa tokom izveštavanja o krizi na Balkanu 2015. godine. Izuzetak predstavljaju malobrojne jezičke studije, koje analiziraju metafore u medijskom diskursu o migracijama u hrvatskim i slovenačkim dnevnim novinama (npr. Foška Šaina i Turnšek 2017; Fijavž i Fišer 2020; Petrović i Bezić 2020).

Ovaj rad analizira jezik koji se koristio u medijskom izveštavanju u srpskim dnevnim novinama tokom 2015. i 2016. godine, s posebnim osvrtom na leksički izbor, kolo-kacije i upotrebu metafora u izveštavanju o migrantskoj krizi. Polazeći od sličnih istraživanja (Gabrielatos i Baker 2008; Allen i Blinder 2013; Lazović 2021, 2022), rad se, pre svega, bavi jezičkim obrascima koji se ponavljaju i posledično utiču na percepciju javnosti. Cilj rada jeste razumevanje medijskih jezičkih okvira za prikazivanje izbeglica, koji mogu direktno da utiču na stavove društva i oblikovanje negativnih konotacija.

2. Teorijski okvir

Da bi se razumela uloga diskursa u oblikovanju društvenih stavova i uverenja, ovo istraživanje polazi od interdisciplinarnog teorijskog okvira koji kombinuje kritičku analizu diskursa i kognitivnu lingvistiku, pri čemu se kao glavna metodološka strategija u prikupljanju podataka koristi korpusna lingvistika. Integracija pomenutih teorijskih pravaca omogućava višeslojnu analizu jezičkih pojava i analitički uvid u načine na koje medijski diskurs oblikuje društvenu stvarnost, posebno kada je reč o prikazivanju izbeglica i migranata.

2.1. Kritička analiza diskursa

Kritička analiza diskursa (Fairclough 1995; van Dijk 1997; Wodak i Meyer 2009) zasniva se na kritičkoj teoriji jezika i polazi od pretpostavke da jezik nikada nije

neutralan, već duboko ukorenjen u šire društvene, političke i istorijske kontekste. Drugim rečima, medijski diskurs ima ključnu ulogu u širenju potencijalno pristrasnih ideologija, ali i u (re)konstrukciji znanja i stavova u kolektivnoj svesti (van Dijk 2003). Diskurs se posmatra kao društvena praksa koja istovremeno održava i omogućava društvene promene i odnose moći. Takva analiza razotkriva kako jezičke strategije (npr. leksički izbor, metafore, intertekstualnost) doprinose stvaranju ideoloških narativa i učvršćivanju društvenih nejednakosti.

Posebno se ističe ideološka funkcija medija, jer upravo oni oblikuju javno mnjenje i nameću određena tumačenja isticanjem specifičnih tema i društvenih problema u prvi plan, predstavljajući ih kao relevantne. Uloga medijskog diskursa ključna je u širenju ideologija koje su potencijalno zasnovane na predrasudama, kao i u oblikovanju i menjanju stavova i saznanja ljudi (van Dijk 2003). Istraživačke studije zasnovane na kritičkoj analizi diskursa pomažu u isticanju diskurzivnih mehanizama koji proističu iz takvih ideologija, ali i istražuju načine uspostavljanja i jačanja društvenih odnosa moći kroz upotrebu jezika. Jezik tako kreira, održava i menja društvene odnose moći putem medijskog diskursa, s ciljem oblikovanja stereotipnih pretpostavki, opravdavanja dominacije i uvođenja nejednakosti (Fairclough 1989). U tom kontekstu, pažnja se posvećuje društvenim, kulturnim i kognitivnim aspektima jezičke upotrebe, jer je izbor konkretnih jezičkih sredstava neraskidivo povezan sa procesima oblikovanja ideoloških sistema i hijerarhijskih struktura moći. Budući da jezik ima potencijal da utiče na oblikovanje javnog mnjenja, neophodno ga je analizirati kroz prizmu njegove manipulativne i normativne moći. Istraživanja Hartmana i Hazbanda (Hartmann & Husband 1974), kao i van Dajka (van Dijk 1987), potvrđuju da su masovni mediji jedan od glavnih izvora predrasuda kod pojedinaca koji još nisu formirali stavove o određenim društvenim grupama.

2.2. Teorija pojmovne metafore

Metaforički koncepti se razmatraju u okviru kognitivne lingvistike i teorije pojmovne metafore (Lakoff i Johnson 1980; Kövecses 2002). Metafora se ne posmatra kao stilsko sredstvo, već moćan kognitivni mehanizam kojim se apstraktne pojave (*ciljni domen*) razumeju kroz konkretne, iskustveno bliske pojmove (*izvorni domen*). Na taj način, pojmovne metafore učestvuju u strukturiranju mišljenja i percepcije stvarnosti, što direktno utiče na način na koji javnost doživljava određene društvene fenomene, uključujući i migrantsku krizu. Na primer, analiza medijskog diskursa o migracijama može otkriti čestu pojavu termina poput *talas*, *poplava* ili *pretnja*, čime se stvara metaforički okvir MIGRACIJA JE PRIRODNA KATASTROFA, koji posledično aktivira pojmovni

model opasnosti i gubitka kontrole. Znanje iz konkretnog, izvornog domena (npr. prirodne katastrofe) preslikava se na ciljni domen (npr. migracije), čime se otkriva ju kognitivni modeli koji oblikuju percepciju i društvenu reakciju. Ove metaforičke konstrukcije doprinose formiranju ideološkog diskursa i normalizaciji diskriminatornih narativa u medijskom izveštavanju. Čarteris-Blek (Charteris-Black 2004) ističe trodimenzionalnost metafore i naglašava da je za njeno razumevanje neophodno sagledavanje jezičke, pragmatičke i kognitivne funkcije. Takva višeslojnost metafore je izuzetno važna u medijskom diskursu, s obzirom da njen potencijal leži u ubeđivanju, što dovodi do promene mišljenja i stavova (ibid. 21).

2.3. Korpusna lingvistika

Za empirijsko i sistematično ispitivanje jezičkih obrazaca koristi se korpusna lingvistika (Baker 2006), koja omogućava kombinaciju kvalitativnog i kvantitativnog pristupa. Korišćenjem velikih jezičkih korpusa moguće je lakše identifikovati kolokacije, semantičke preferencije, distribucije i učestalosti pojedinih reči i izraza. Analiza korpusa pruža objektivniji uvid u diskurzivne karakteristike, poput metafora i leksičkih obrazaca, i time otkriva kako jezik doprinosi oblikovanju diskursa koji oslikava i ojačava ideološke stavove o različitim temama u savremenim medijima.

Korpusi mogu znatno smanjiti pristrasnost istraživača, ali i omogućiti brže poređenje tekstova u različitim vremenskim periodima i na različitim jezicima (Baker 2006). I dok kvantitativna analiza ukazuje na tipičnu upotrebu jezika, kvalitativna analiza tumači značenje i kontekst. Čarteris-Blek (Charteris-Black 2004: 32) smatra da je analiza korpusa najefikasnija pri pronalaženju metaforičkih izraza i određivanju pragmatičke funkcije metafore, tj. načina prikazivanja određenog fenomena, bilo u pozitivnom ili negativnom svetlu.

3. Medijska izveštavanja na srpskom jeziku

Medijsko predstavljanje izbeglica u Srbiji je kompleksno i često ambivalentno, sa naglaskom na bezbednosne, političke i humanitarne aspekte. Većina istraživanja medija na temu migrantske krize polazi od teorije uokviravanja (eng. *framing theory*), koja u medijskim studijama podrazumeva selekciju i isticanje pojedinih aspekata u prvi plan, pri čemu se promoviše određena definicija problema i njihovih uzroka, ali i predlaže moralno vrednovanje (Entman 1993: 52). Vuletić i Filipović (2019)

dolaze do zaključka da su političari i mediji naglašavali humanitarni aspekt migrant-ske krize 2015. godine, dok je do promene diskursa došlo četiri godine kasnije, uz daleko manju medijsku zastupljenost, kada se fokus prebacio na bezbednosni pristup i zaštitu granica. Pri tom je potrebno napomenuti da su migranti Srbiju posmatrali kao tranzitnu državu, na putu do obećanih zemalja Evropske unije, poput Nemačke. Milojević i Milić (2023) bave se medijskim diskursom tokom 2015. i 2016. godine i analiziraju očekivane primere uokviravanja migracije kao problema i tereta za državu, dok istovremeno pronalaze i druge okvire, poput onih koji ističu da je izbeglička kriza problem koji dolazi spolja. Naglašava se humanitarnost Srbije, a odgovornost za krizu prebacuje na Evropsku uniju i zapadne političare. Jevtović i Bajić (2018) proučavaju sadržaj naslovnih strana dnevnih novina u Srbiji tokom 2015. i 2016. godine i pronalaze primere dihotomije – senzacionalistički i ksenofobični diskurs, s jedne strane, i humanitarni diskurs, s druge.

Što se tiče jezičkih i diskurzivnih strategija u medijskom diskursu, kognitivna lingvistička analiza pokazuje da mediji na srpskom jeziku često koriste metaforu vode i metaforu zida prilikom izveštavanja o migrantskoj krizi (Đurović 2016). Metafora vode sugerise nepredvidljivost migrantske krize i gubitak kontrole, dok metafora zida podstiče negativne vrednosne sudove i produbljuje binarnu podelu na »nas« i »njih« (ibid. 204, 210). I pre migrantske krize tokom 2015. godine situacija je bila veoma slična, jer su se tražioci azila metaforički prikazivali kao nezaustavljiva vodena masa. Koristila se i metafora rata i prikazivala ih je kao protivnike i neprijatelje i direktnu pretnju koja ugrožava društvo (Đurović 2015).

4. Metodologija

Za potrebe ovog rada analiziramo tekstove u kojima se pojavljuju reči *izbeglica* i *migrant* u elektronskim izdanjima dnevnih novina u Srbiji: *Blic*, *Danas* i *Večernje novosti*. Izbor medija uključuje provladine novine koje izveštavaju u skladu sa zvaničnom vladinom politikom – *Blic* i *Večernje novosti*, ali i dnevni list *Danas*, jedan od najistaknutijih nezavisnih medija u Srbiji, poznat po svom proevropskom i liberalnom uređivačkom pristupu.

Koristimo korpus *Timestamped JSI web korpus 2014–2021 Serbian*, koji omogućava hronološko pretraživanje izabranih zvaničnih sajtova navedenih dnevnih novina. Posmatramo vremenski period koji obuhvata dve uzastopne godine kao centralni okvir – 2015. godinu, kada izbija kriza usled ratova i nestabilne političke situacije na Bliskom istoku, i 2016. godinu, kada se zatvara balkanska ruta nakon odluka država

u regionu o pojačavanju mera za odbranu granica i zaustavljanju ilegalne migracije. U Tabeli 1 prikazana je veličina korpusa sa brojem tokena i približnim brojem reči u datim novinama u izabranom periodu.

Tabela 1. Veličina analiziranog korpusa.

Novine_godina	Broj tokena	Približan broj reči
<i>Blic</i> (2015)	3.885.785	~3.320.809
<i>Blic</i> (2016)	5.360.786	~4.581.351
<i>Danas</i> (2015)	1.136.964	~971.654
<i>Danas</i> (2016)	715.303	~611.301
<i>Novosti</i> (2015)	1.805.801	~1.543.245
<i>Novosti</i> (2016)	2.249.431	~1.922.373
UKUPNO	15.154.070	~12.950.733

U prvoj fazi pripremamo korpuse koji obuhvataju tekstove objavljene u izabranim novinama u ove dve godine (ukupno šest potkorpusa). Najpre pratimo učestalost termina *izbeglica* i *migrant*¹, kao i učestalost termina *izbeglička kriza* i *migrantska kriza*². U drugoj fazi istraživanja analiziramo leksičke izbore koji se koriste sa rečima *izbeglica* i *migrant* pomoću softverskog alata za analizu teksta *Sketch Engine*, kako bismo dobili podatke o kolokacijama, frekvenciji i upotrebi reči u različitim kontekstima. Dalje razmatramo potencijalne kolokate ukoliko ispunjavaju dva kriterijuma: 1) rezultat logDice (eng. *logDice score*), koji numerički prikazuje jačinu kolokacione veze, veći je od šest, i 2) frekvencija pojavljivanja je minimum pet. Sve dobijene apsolutne frekvencije zatim normiramo na 100.000 reči, što pokazuje njihovu relativnu frekvenciju u tekstu od 100.000 reči, u cilju validnog poređenja distribucije u potkorpusima različitih veličina. Nakon toga, kvalitativno analiziramo redove konkordanci (eng. *concordance lines*), ispitujemo kontekste u kojima se određena reč koristi i nalazimo primere metafora.

1 Ova dva termina se u radu naizmenično koriste, što je slučaj i u javnom diskursu i medijskom izveštavanju u Srbiji, iako je, pravno gledano, *migrant* osoba koja se seli iz jednog regiona u drugi radi poboljšanja materijalnih uslova života, dok *izbeglica* napušta svoju zemlju iz straha od progona zbog svoje rase, vere, nacionalnosti ili političkih uverenja.

2 Zbog potencijalnih konotativnih asocijacija na izbegličku krizu u Srbiji devedesetih godina 20. veka, kada je veliki broj ljudi prognan iz drugih republika tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije, u ovom radu se koristi sintagma migrantska kriza, uz napomenu da su tokom 2015. i 2016. godine većina lica bila, pravno gledano, izbegličkog statusa.

Potrebno je napomenuti da u datom korpusu nije bilo moguće automatski dobiti podatke za lemu *izbeglica* i *migrant*, zbog čega je bilo potrebno i manualno proveravati različite oblike reči u svim padežima, jer su ti oblici iste leme citirani kao odvojene reči.

5. Rezultati i diskusija

U narednom poglavlju sagledavamo učestalost analiziranih termina i kontekst upotrebe leksičkih izbora i kolokacija u medijskom izveštavanju o izbeglicama i migrantima.

5.1. Učestalost termina *izbeglica/migrant* i *izbeglička/migrantska kriza*

U posmatranom vremenskom periodu najviše pažnje je temi *izbeglica* i migracija, sudeći po učestalosti i distribuciji posmatranih reči navedenih u Tabeli 2, posvetio *Blic* 2015. godine i *Danas* 2016. godine. Uopšteno gledano, dolazi do opadanja medijskog interesa u 2016. godini, što je u izvesnoj meri i očekivano, budući da se više pažnje posvećivalo toj temi neposredno nakon početka migrantske krize, a mnogo manje nakon zatvaranja tzv. balkanske rute.

Tabela 2. Učestalost i distribucija termina *izbeglica/migrant* i *izbeglička/migrantska kriza*.

Novine	<i>Blic</i>				<i>Danas</i>				<i>Večernje novosti</i>			
Godina	2015.		2016.		2015.		2016.		2015.		2016.	
	AF ³	RF ⁴	AF	RF	AF	RF	AF	RF	AF	RF	AF	RF
<i>izbeglica</i>	4302	129,55	2604	56,84	990	101,89	498	81,47	974	63,11	512	26,63
<i>migrant</i>	1784	53,72	2003	43,72	325	33,45	143	23,39	539	34,93	445	23,15
<i>izbeglička kriza</i>	471	14,18	279	6,09	147	15,13	63	10,31	71	4,60	33	1,72
<i>migrantska kriza</i>	221	6,66	383	8,36	60	6,18	48	7,85	52	3,37	71	3,69
UKUPNO	6778	204,11	5269	115,01	1522	156,64	752	123,02	1636	106,01	1061	55,19

Najčešće korišćen termin u svim dnevnim novinama i obe godine jeste *izbeglica*, sa najvećim apsolutnim (AF) i relativnim frekvencijama (RF). Zanimljivo je primetiti

3 Apsolutna frekvencija (AF) predstavlja ukupan broj pojavljivanja reči u datom potkorpusu.

4 Relativna frekvencija (RF) predstavlja količnik apsolutne frekvencije i ukupnog broja reči u datom potkorpusu pomnožen sa osnovom izabranom za normiranje (u našem slučaju 100.000 reči). Rezultat prikazuje frekvenciju reči na 100.000 reči i omogućava poređenje potkorpusa različitih veličina.

porast upotrebe termina *migrant* u *Blicu* i *Večernjim novostima* u 2016. godini, koji se gotovo izjednačava sa terminom *izbeglica*. To nije slučaj sa novinama *Danas*, gde se *izbeglica* koristi proporcionalno više u obe godine. Što se tiče *krize*, dominantna je upotreba *izbegličke krize* u obe godine. Međutim, u 2016. godini dolazi do porasta upotrebe *migrantska kriza* u novinama *Blic* i *Večernje novosti*. Kada se analiziraju primeri, može se zaključiti da su dati termini najčešće korišćeni bez sagledavanja pravnih definicija, te da – jezički gledano – nije došlo do razgraničavanja između grupe ljudi koja traži utočište i grupe ljudi koja traži materijalno bolje životne uslove (što, na primer, pokazuje upotreba termina *ekonomske izbeglice*), osim u slučajevima gde se zajedno koriste termini *izbeglice* i *migranti*, poput sledećeg primera:

- (1) *Generalni sekretar je izuzetno zabrinut zbog sve gore situacije s kojom se suočavaju izbeglice i migranti koji stižu u Evropu. [Blic, 21.9.2015, dokument br. 167078]*

Postoje i primeri, ali su mnogo ređi, gde se naglašava razlika između ekonomskih migranata i izbeglica, npr.:

- (2) *Za početak, shvatiti da ti ljudi nisu azilanti i ekonomski migranti već izbeglice koje beže od ratova u svojim zemljama. [Danas, 12.8.2015, dokument br. 154879]*

U narednim godinama ustaljuje se izraz *migrant*, što pokazuje i studija Vuletića i Filipovića, u kojoj se navodi da je u dnevnim novinama⁵ u Srbiji, u periodu od novembra 2018. do maja 2019. godine, broj tekstova u kojima se koristi termin *migranti* značajno veći u odnosu na broj tekstova u kome se koristi termin *izbeglice* (Vuletić i Filipović 2019: 123,124). Time se gubi humanitarni kontekst koji sa sobom nosi termin *izbeglica* i prikriva se činjenica da je migracija izazvana egzistencijalnim problemima. Zamenjuje se terminom *migrant*, koji najčešće upućuje na ekonomske migracije.

5.2. Leksički izbor i kolokacije termina *izbeglica/migrant*

U ovom delu analiziramo medijski diskurs o migracijama i fokusiramo se na izbor reči i kolokacije, koje se koriste sa terminima *izbeglice* i *migranti*, jer upravo leksički

5 Analiza je obuhvatala četiri dnevna lista (*Politika*, *Danas*, *Novosti*, *Informer*) i internet-stranicu *Radio televizije Srbije* (RTS).

izbor može da utiče na emocije i percepciju javnosti. U Tabeli 3 nalaze se ključni tematski okviri, kao i najčešće reči koje se upotrebljavaju sa datim terminima.

Mediji ih dominantno predstavljaju kroz narative kretanja i tranzita, pri čemu se često koriste izrazi poput *dolazak*, *ulazak*, *ruta*, koji upućuju na masovno, kontinuirano kretanje ljudi preko granica, što se dodatno pojačava rečima *hiljade*, *stotine*, *milion*. Pažnja se posvećuje smeštaju i prihvatnim procedurama (*kampovi*, *prihvatni centri*, *registracija*, *smeštaj*, *zbrinjavanje*), ali i problemima sa kojima se susreću zemlje tranzita i zemlje odredišta (*kriza*, *problem*, *teret*). Naglašava se postojanje ranjivih grupa (*deca*, *maloletni bez pratnje*) i iskazuje potreba za zaštitom, pomoći i solidarnošću. Nažalost, tokom dugog i neizvesnog putovanja dolazi i do tragičnih ishoda (*poginuti*, *utopiti*).

Ove tematske oblasti zajedno konstituišu širi okvir kroz koji se oba termina predstavljaju kao deo savremenih migracionih izazova, u kojima se prepliću pitanja bezbednosti, humanosti, institucionalnog odgovora i društvenog prihvatanja.

Sa druge strane, uočava se razlika u kontekstualnoj upotrebi navedena dva termina. U medijskim tekstovima *migrant* se češće povezuje sa pridevima poput *ekonomski*, *ilegalan*, *iregularan*, *nelegalan* i ističe njihov problematičan status, dok se uz *izbeglice* koristi termin *status*, čime se sugerise viši stepen legitimnosti i zaštite. U isto vreme dolazi do dodatne kriminalizacije migranata koji se povezuju sa krijumčarenjem, terorističkim radnjama i naoružavanjem.

Tabela 3. Izbor reči i kolokacije sa terminima *izbeglica* i *migrant*.

tematski okvir	IZBEGLICA	MIGRANT
čekanje	<i>čekati</i>	<i>čekati</i>
integracija	<i>integracija</i>	<i>integracija</i>
količina	<i>desetine/stotine hiljada</i> , <i>kvota</i> , <i>milion</i> , <i>ogroman/velik broj</i>	<i>hiljade</i> , <i>kvota</i> , <i>milion</i> , <i>preraspodela</i> , <i>stotine</i> , <i>stotine hiljada</i> , <i>više stotina</i>
kretanje	<i>bežati</i> , <i>doći/dolaziti</i> , <i>dolazak</i> , <i>preći</i> , <i>priliv</i> , <i>pristići/pristizati</i> , <i>proći</i> / <i>prolaziti</i> , <i>put</i> , <i>raseljen</i> , <i>ruta</i> , <i>stići</i> , <i>talas</i> , (<i>ilegalno</i>) <i>ući</i> , <i>ulazak</i> , <i>zaustaviti</i>	<i>balkanska ruta</i> , <i>bežati</i> , <i>doći/dolaziti</i> , <i>ići</i> , <i>krenuti</i> , <i>kretanje</i> , <i>napustiti/napuštati</i> , <i>otići</i> , <i>pešice/peške</i> , <i>pobeći</i> , <i>preći/prelaziti</i> , <i>priliv</i> , <i>pristići/pristizati</i> , <i>proći</i> , <i>protok</i> , <i>stići</i> , <i>talas</i> , (<i>ilegalno</i>) <i>ući</i> , <i>ulazak</i> , <i>u prolazu</i> , <i>zaustavljanje</i>
krijumčarenje	/	<i>krijumčar</i> , <i>krijumčarenje</i>

maloletna lica	<i>deca</i>	<i>bez pratinje, deca, maloletni</i>
podrška	<i>podrška, solidarnost</i>	<i>podrška, solidarnost</i>
pokušaj	<i>pokušavati</i>	<i>pokušavati</i>
pomoč	<i>pomoč</i>	<i>pomoč</i>
prevoz	<i>prevoz, prevoziti</i>	<i>autobus, prebaciti, predati, prevoz, železnica</i>
prihvatjanje i registracija	<i>prihvat, prihvatanje, prihvati, prijem, primiti, registracija, registrovati</i>	<i>prihvat, primiti, registracija, registrovan, registrovati</i>
problem	<i>kriza, problem, rešavanje, rigorozne mere, suočavati, teret</i>	<i>haos, kriza, mere, pobuniti, problem, rešavanje, sprečiti, sukobiti, suočavati</i>
regije/zemlje odakle dolaze (zemlje porekla)	<i>Afrika, Avganistan, Bliski istok, Irak, Sirija</i>	<i>Afrika, Avganistan, Bliski istok, Pakistan, Sirija</i>
regije/zemlje ⁶ kroz koje prolaze (tranzitne zemlje) i zemlje u koje dolaze (ciljne zemlje)	<i>Austrija, Balkan, Evropa, granica, EU, Grčka, Hrvatska, Italija, Mađarska, Makedonija, Nemačka, Preševo, Slovenija, Srbija, Turska</i>	<i>Austrija, Evropa, granica, Grčka, Hrvatska, Italija, Kale, Krnjača, Lezbos, Mađarska, Makedonija, Nemačka, Preševo, Srbija, Subotica, Turska</i>
smeštaj	<i>boraviti, kamp, kapacitet, prihvatni/privremeni centar, smeštaj, utočište, zbrinjavanje</i>	<i>boraviti, kamp, kapacitet, ostati, park, prihvatni centar, smeštaj, smešten, šator, zbrinut, zbrinjavanje</i>
status	<i>status</i>	<i>deportovan, ekonomski, ilegalan, iregularan, naoružan, nelegalan, neregularan, prijavljivati, terorist</i>
tragični ishod	<i>poginuti</i>	<i>poginuti, utopiti</i>
vraćanje	<i>vraćanje, vraćati</i>	<i>vraćanje, vraćati/vratiti</i>
zaštita	<i>pomoć, pravo, zaštita</i>	<i>pomoć</i>

Daljom analizom primera u kontekstu mogu se uočiti i metaforička preslikavanja, pre svega, metafore vode, koja se koristi za označavanje nekontrolisanog kretanja

6 Na listi su i Preševo – granični prelaz između Republike Srbije i Republike Severne Makedonije i nekoliko gradova: Kale – grad i morska luka u severnoj Francuskoj, Krnjača – gradsko naselje koje se nalazi u beogradskoj opštini Palilula, i Subotica – grad na severu Vojvodine.

ljudi i prikazivanje izbeglica kao nezaustavljive mase i prirodne katastrofe. Najčešće korišćene metafore vode uključuju imenice *priliv*, *protok* i *talas*, što je ilustrovano u sledećim primerima (3) i (4):

- (3) *To su konkretne mere kojima Srbija pokušava da reši nadirući talas izbeglica iz Sirije i Iraka.* [Novosti, 24.6.2015, dokument br. 139779]
- (4) *Srbija i Makedonija su ograničile protok migranata, dozvoljavajući prolaz samo Sirijcima, Iračanima i Avganistancima.* [Blic, 19.11.2015, dokument br. 188391]

U primeru (3), izraz *nadirući talas* dodatno pojačava osećaj pritiska, sile i neizbežnosti, sugerišući da se radi o nečemu što je teško kontrolisati ili zaustaviti. Time se dodatno pojačava osećaj gubitka kontrole nad migracijom. Reč *protok* u primeru (4) takođe se koristi u značenju koje se inače odnosi na kretanje tečnosti i struje, čime se migranti svode na fenomen koji se meri, reguliše i kontroliše. Upotrebom metafore vode implicira se opasnost, masovnost i pretnja, što može doprineti osećaju straha i ksenofobije kod čitalaca. Izbeglice se na taj način dehumanizuju, jer se ne opisuju kao pojedinci u nevolji, već kao bezlična masa koja nadire, a fokus se pomera sa pojedinačnih ljudskih sudbina na masovne i apstraktne pojave (up. Lazović 2021).

Još jedno značajno preslikavanje uključuje metaforu IZBEGLICE SU PREDMETI ILI ROBA, koja predstavlja jezičku objektivizaciju i podrazumeva pasivnost i nesposobnost izbeglica da upravljaju sopstvenim životima, jer u velikoj meri zavise od drugih. Upotreba navedene metafore predstavlja dodatan primer dehumanizacije, jer se izbeglicama uskraćuju ljudske osobine, uključujući sposobnost rasuđivanja, delovanja i odlučivanja (up. Haslam 2006). U korpusu se često javljaju imenice *preraspodela*, *prihvat*, *vraćanje* i glagoli *prebaciti*, *predati*, *prihvatiti*, *vraćati* (primeri (5) i (6)):

- (5) *Ukoliko ne zatraže azil u Srbiji migranti će biti prebačeni na teritoriju Makedonije organizovanim prevozom.* [Danas, 29.2.2016, dokument br. 238831]
- (6) *EU i Turska postigle su krajem marta dogovor o vraćanju izbeglica u Tursku, prema kom su Ankari obećani finansijska pomoć za izbeglice i ubrzani pregovori o članstvu u EU.* [Novosti, 26.11.2016, dokument br. 380947]

Trpni glagolski pridev *prebačeni* u primeru (5) ukazuje na to da migranti ne odločuju sami o svom kretanju, već da su predmet administrativne ili logističke procedure. Korišćenjem izraza *organizovani prevoz*, migranti se predstavljaju kao teret, pošiljka ili roba koja se premešta s jedne tačke na drugu. U primeru (6) glagolska imenica *vraćanje* implicira da se ljudi premeštaju, kao što se premešta ili vraća proizvod, paket ili nepoželjna roba. Time se implicitno nagoveštava da izbeglice ne učestvuju u dogovorima koji direktno utiču na njihove živote i da nemaju pravo glasa.

Pomenute metaforičke konstrukcije nisu samo retoričke, već i ideološke prirode, jer učvršćuju negativne stereotipe.

5.3. Kvantifikatori sa terminima *izbeglica/migrant*

U prethodnim istraživanjima isticana je prekomerna upotreba kvantifikatora sa terminima *izbeglica/migrant* u britanskom javnom diskursu (Baker et al. 2008, Lazović 2021). Takva retorička strategija signalizira teret ili problem, naročito kada se koristi u kombinaciji sa metaforama vode (Gabrielatos i Baker 2008: 22), što dovodi do otuđivanja i udaljavanja od individualnih ljudskih priča i problema.

Rezultati ovog istraživanja potvrđuju upotrebu pomenute strategije i u medijskom izveštavanju na srpskom jeziku. Korpusna analiza otkriva niz izraza za izražavanje numeričke kvantifikacije, poput *desetine/stotine hiljada, kvota, milion, ogroman/velik broj, preraspodela*, koji doprinose stvaranju slike o masovnoj i bezličnoj pojavi. Brojevi zamenjuju ljudske priče, pretvarajući migrante i izbeglice u statistiku. Isticanje količinskog značenja u diskursu o migracijama prikriva ljudske probleme i dovodi do dehumanizacije. To ilustruju i sledeći primeri:

- (7) *Bivši češki predsednik Vaclav Klaus zatražio je od češke vlade da jednostavno odbije da poštuje kvote koje su u Briselu dogovorene za preraspodelu 120.000 izbeglica.* [Blic, 5.10.2015, dokument br. 174087]
- (8) *Ogroman broj migranata policija je autobusima prebacivala do železničke stanice u naselju Reske, gde ih je kompozicija od 20 vagona prevezla u kamp kod Đera.* [Novosti, 19.9.2015, dokument br. 166298]
- (9) *Nemačka se ove godine suočava sa rekordnim prilivom do milion izbeglica.* [Blic, 7.11.2015, dokument br. 186224]

U primerima (7) i (8) izbeglice se tretiraju kao predmet ili roba i svedeni su na puke brojeve (*120.000, ogroman broj*), a pasivnost se dodatno naglašava korišćenjem imenica *kvote* i *preraspodela*, kao i glagolima *prebacivati* i *prevesti*. Predstavljaju se

kao pasivna masa bez identiteta i prava glasa, o čijim sudbinama i životima odlučuju drugi politički akteri. Nadalje, u primeru (9) stvara se slika opasnosti, nepredvidljivosti i nezaustavljive pretnje uz metaforu vode (*rekordni priliv*), numeričkog izraza (*do milion*) i glagola *suočiti se*, koji nagoveštava problem i pretnju.

Naglašavanje kvota i prekomerna upotreba kvantifikatora u javnom diskursu može uticati na emotivnu reakciju čitalaca i odsustvo empatije, zbog toga što se pažnja ne posvećuje individualnim ljudskim pričama, emocijama ili razlozima migracije. Brojevi postaju deo birokratskog narativa, čime se suzbija humanitarni aspekt, jer se glasovi izbeglica utišavaju a njihova prava potiskuju. Takav medijski diskurs posledično može da služi kao opravdanje za restriktivne mere, represivne nacionalne prakse i stroge kontrole granice (Charteris-Black 2006).

6. Zaključak

Analiza medijskog diskursa o migrantskoj krizi u Srbiji pokazala je da je dehumanizacija i dalje prisutna i sistematski konstruisana kroz jezik, naročito upotrebom metafora, jezičke objektivizacije i kvantifikacije. U mnogim slučajevima migranti i izbeglice se prikazuju kao opasnost, teret ili element koji ugrožava stabilnost društva. I provladini i nezavisni mediji pokazuju sličan nedostatak razumevanja i stvaraju negativnu percepciju u javnosti, često kršeći profesionalne i etičke standarde. Takvi diskurzivni obrasci doprinose širenju stereotipa i stvaranju osećaja ksenofobije, što može dovesti do podela u javnom mnjenju, etničkih razlika i porasta desničarskih partija (Jevtović i Bajić 2018: 109).

S obzirom na moć jezika u oblikovanju društvenih stavova, izuzetno je važno prepoznati odgovornost medija u načinu predstavljanja migranata i izbeglica. Jezik ne funkcioniše samo kao sredstvo informisanja, već i kao oružje koje može uticati na političke odluke, kolektivna uverenja i međuljudske odnose. Korišćenjem specifične retorike, mediji ne samo da otežavaju integraciju migranata, već i doprinose njihovoj marginalizaciji i diskriminaciji, posebno ranjivih grupa. Stoga je od ključnog značaja da mediji počnu da promovišu upotrebu pozitivnih i afirmativnih metafora koje ističu doprinos migranata društvu. Samo kritičkim pristupom jeziku možemo doprineti razbijanju negativnih narativa i izgradnji društva u kojem će biti prostora za solidarnost i međusobno poštovanje.

Reference

- Allen, W., & Blinder, S. (2013). *Migration in the news: Portrayals of immigrants, migrants, asylum seekers and refugees in national British newspapers, 2010–2012*. Oxford: Kompas.
- Baker, P. (2006). *Using corpora in discourse analysis*. London: Continuum.
- Baker, P., Gabrielatos, C., Khosravini, M., Krzyzanowski, M., McNery, A. M., & Wodak, R. (2008). A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press. *Discourse & Society*, 19(3), 273–306. <https://doi.org/10.1177/0957926508088962>
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black, J. (2006). Britain as a container: Immigration metaphors in the 2005 election campaign. *Discourse & Society*, 17(5), 563–581.
- Đurović, T. (2015). Cognitive linguistics meets critical discourse analysis: The representation of asylum seekers in Serbian media discourse. U B. Mišić Ilić & V. Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, diskurs: Jezička istraživanja* (str. 283–294). Niš: Filozofski fakultet.
- Đurović, T. (2016). Metaforička poimanja migrantske krize u medijskom diskursu Srbije. *Hereticus*, 1–2, 195–211.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Towards a clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
- Fairclough, N. (1989). *Language and power*. London: Longman.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Routledge.
- Fijavž, Z., & Fišer, D. (2020). Corpus-assisted analysis of water flow metaphors in Slovene online news migration discourse of 2015. U D. Fišer & P. Smit (ur.), *The dark side of digital platforms* (str. 56–84). Ljubljana: Faculty of Arts.
- Foška Šaina, V., & Turnšek, T. (2017). Begunci so voda in pošiljka, evropski dom je treba zaščititi: analiza metafor v *Večernjem listu* in *Slovenskih novicah*. *Časopis za kritiko znanosti*, 45(268), 143–162.
- Gabrielatos, C., & Baker, P. (2008). Fleeing, sneaking, flooding: A corpus analysis of discursive constructions of refugees and asylum seekers in the UK press 1996–2005. *Journal of English Linguistics*, 36(1), 5–38. <https://doi.org/10.1177/0075424207311247>
- Hartmann, P., & Husband, C. (1974). *Racism and the mass media*. London: Davis-Poynter.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252–264. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4
- Jevtović, Z., & Bajić, P. (2018). Slika o migrantima u diskursu dnevne štampe Srbije. U Z. Lutovac & S. Mrđa (ur.), *Savremene migracije i društveni razvoj* (str. 97–110). Beograd: Srpsko sociološko društvo.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lazović, V. (2021). Dehumanization revisited: Media reports on the refugee crisis in British online newspapers. *Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, 46(2), 115–138. <http://dx.doi.org/10.2357/AAA-2021-0011>
- Lazović, V. (2022). Metafore kot zrcalo nestrpnosti: ali se poročanje o beguncih sploh spreminja? *Vestnik za tuje jezike*, 14(1), 71–84. <https://doi.org/10.4312/vestnik.14.71-84>
- Milojević, A., & Milić, K. (2023). Media framing of the refugee crisis at the periphery of Europe. *Tripodos*, 53, 10–31. <https://doi.org/10.51698/tripodos.2022.53.06>
- Petrović, I., & Bezić, M. (2020). Metafora u medijskom diskursu o migracijama. U M. Matešić & B. Martinović (ur.), *Značenje u jeziku: Od individualnog do kolektivnog* (str. 75–87). Zagreb: HDPL.
- van Dijk, T. A. (1987). *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park: Sage.
- van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as structure and process*. London: Sage.
- van Dijk, T. A. (2003). The discourse and knowledge interface. U G. Weiss & R. Wodak (ur.), *Critical discourse analysis: Theory and interdisciplinarity* (str. 85–109). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Velimirović, S. (2018). *Evropska unija i migrantska kriza u Srbiji*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Vuletić, V., & Filipović, B. (2019). Politički i medijski (od)govori na ‘migrantsku krizu’ u Srbiji. *Forum za sigurnosne studije*, 3(3), 118–137.
- Wodak, R., & Meyer, M. (ur.). (2009). *Methods for critical discourse analysis* (2nd rev. ed.). London: Sage.

Diskurzivna samoreprezentacija u *Memoarima Jelice Belović-Bernadzikowske* (Ljube T. Daničić)

Marina Katnić-Bakaršić

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za slavenske jezike i književnosti

U radu se promatra diskurzivna samoreprezentacija u *Memoarima Jelice Belović-Bernadzikowske* (Ljube T. Daničić) (1870–1946). Autorica je bila učiteljica, književnica, urednica, novinarka i etnografkinja, koja je profesionalno najznačajniji dio života provela u Bosni i Hercegovini. Ukazuje se na žanrovsku i stilsku heterogenost toga djela, koje pored memoara ima i elemente dnevnika i autobiografije. Sa aspekta kritičke diskursne analize (KDA) propituje se kako se diskurzivna samoreprezentacija realizira kroz suodnos Ja – Drugi, topos žrtve i izražavanje emocionalnosti.

Ključne riječi: diskurzivna samoreprezentacija, memoarski stil, kritička diskursna analiza (KDA), opozicija Ja – Drugi, topos žrtve, emocionalnost

The paper explores discursive self-representation in the *Memoirs by Jelica Belović-Bernadzikowska* (1870–1946). The author was a teacher, writer, editor, journalist, and ethnographer, who spent the most important professional years of her life in Bosnia and Herzegovina. It is argued that the style and genre of the *Memoirs* is diverse because they contain elements of the diaristic and autobiographical genre and style. Several key issues for discursive self-representation were analysed from the perspective of critical discourse analysis (CDA), namely, opposition I – Others, topos of victim and the expression of emotionality.

Keywords: discursive self-representation, memoirs style, critical discourse analysis (CDA), opposition I – Others, topos of victim, emotionality, visibility of women

U ediciji *Memoari* Instituta za historiju i u suizdavaštvu sa Historijskim arhivom Sarajeva 2023. u Sarajevu su objavljeni *Memoari Jelice Belović-Bernadzikowske* (Ljube T. Daničić), koje su priredili Enes S. Omerović i Tomasz Jacek Lis. Riječ je o djelu koje predstavlja dosad neobjavljen rukopis Jelice Belović-Bernadzikowske (Osijek, 1870. – Novi Sad, 1946), za koju priređivači naglašavaju da je bila izuzetno obrazovana: govorila je i pisala na desetak jezika, bila je »učiteljica, pedagoška radnica, naučnica, književnica, etnografinja, prevoditeljica, novinarka, urednica, borbinja za prava žena itd., a značajan i profesionalno najplodniji dio života provela je u Bosni i Hercegovini (1895-1927)« (Omerović i Lis 2023: 9).¹

U stilistici se memoari svrstavaju u publicistički stil, i to u memoarski podstil, pri čemu se naglašava i njihova potencijalna literarna, estetska vrijednost (Katnić-Bakaršić 2001: 177–178). U stilskom smislu memoari uvijek pretendiraju i na prikaz šire slike društva, vremena u kojem autor_ica živi. Tako kombinacija činjenica i impresija, javnog i privatnog, objektivnog i subjektivnog čini njihovu važnu stilsku odliku. Ovo se prepoznaje i kod Jelice Belović-Bernadzikowske, s tim što za mene pitanje o žanru ove knjige ostaje i dalje donekle ambigvitetno. Iako ih ona sama naziva memoarima, ovi su zapisi i svojevrsna autobiografija, povremeno i dnevnik (iako pisan sa vremenske distance). Heterogenost stila prepoznaje se i u tome što u njima postoje i fotografije, isjecci iz novina, dakle, elementi drugih stilova, što je također karakteristika memoarskoga stila, ali i dnevnika. Upravo ta višeznačnost čini ih posebno zanimljivima i na stilskom planu. U radu se zato zanimam za stil *Memoara*, posebno sa aspekta kritičke diskursne analize; pri tome je u fokusu način diskurzivne samoreprezentacije Jelice Belović-Bernadzikowske. Treba svakako napomenuti i da je ona objavljivala različite tekstove – književne, publicističke, etnografske i druge – pod različitim pseudonimima, od kojih je jedan (Ljuba T. Daničić) i u naslovu *Memoara*. Pod pseudonimom su u to doba pisali i književnici toga vremena, ali svakako bi u nekom radu koji bi obuhvatio njen cjelokupan opus bilo zanimljivo analizirati te pseudonime i interpretirati njihovu upotrebu.

Govoreći o spisateljicama-dnevničarkama u devetnaestom stoljeću, Andrea Zlata naglašava da su najzastupljenije »u dijarističkoj praksi« na prvom mjestu bile učiteljice (Zlata 2004: 51). Iako Jelica Belović-Bernadzikowska piše *Memoare* u prvoj deceniji 20. stoljeća, oni se uklapaju u ovu sliku. Ako uporedimo današnje ženske autobiografije, memoare i dnevnike, posebno se izdvajaju oni čije su autorice slavne

1 *Memoari* su iznimno informativno i kvalitetno priređeni; u njima se nalaze i dva značajna teksta samih priređivača – studija *Jelica Belović-Bernadzikowska (1870-1946)* E. S. Omerovića (str. 29-30) i *Žensko pitanje u vrijeme Jelice Belović-Bernadzikowske* T. J. Lisa (str. 32-43), a na kraju i 13 priloga uz mnoge napomene i bilješke.

osobe i političarke (suvišno je i reći da nema mnogo autorica učiteljica). Zanimljivo o samoreprezentaciji političarki na Zapadu u memoarima pisanim nakon pada s vlasti, proučavajući knjige Hillary Clinton i bivše australske premijerke Julie Gillard, piše Taylor (2023). Ova autorica pokazuje da obje političarke pomoću memoara pokušavaju istaknuti svoje feminističke glasove, koji su bili svjesno prigušeni dok su bile na poziciji moći, kao i da pokušavaju rekonstruirati i reinterpretirati vlastito »ja«, odnosno ponovo uspostaviti »kontrolu nad svojim javnim personama« (Taylor 2023: 20). Ujedno, ti su memoari i jedna vrsta terapije. Za Jelicu Belović-Bernadzikowsku također se može reći da *Memoarima* pokušava stvoriti svoju javnu, ali i privatnu osobu iako ona kao osnovne ciljeve navodi svojevrsnu psihoterapiju, kao i značaj za nauku i pedagoški poticaj:

- (1) Sve ja to bilježim sa željom, da prikoristim empiričnoj psihologiji – a i sa željom vlastitog uzgoja. [...] Tim zapisivanjem nukamo se da razmišljamo o sebi više i dublje, a korist odale ne ćemo imati samo mi sami nego i nauka. [...] Ako ovi moji memoari i ne će nikoga mnogo naučiti, ali će moći mnoge da pobudi na nauku.(JBB, 11).²

Treba napomenuti da *Memoari* nisu dovršeni niti objavljeni za Jeličina života – Omerović piše da se ne znaju razlozi za to, ali se zna da su oni nastajali tokom tri godine, od 1906. do 1909. a da je Jelica ostala trudna 1910. prvi put i u 41. godini i rodila sina (Omerović 2023: 27-28). Budući da je i kasnije pisala i objavljivala, iako manje, možda se može pretpostaviti i da nije željela objaviti neke vrlo osobne detalje iz života, komentare o ljudima i slično. *Memoari* i po tome podsjećaju na dnevnik jer autori/-ice dnevnika svoje zapise često žele zadržati za sebe. Ujedno, oni su i ispovijest kada autorica piše o najintimnijim stvarima – npr. o nedostatku ljubavi i razumijevanja u obitelji, posebno kod majke, o nepravdama koje je doživjela, o ljubavi, seksualnosti, braku i slično, što nije jednostavno objelodaniti; na jednom mjestu ona eksplicitno i naziva Memoare »moja konfesijonalna knjiga«, dakle, svrstava je u ispovijesti (JBB, 500). Evo jednog viđenja žanra ispovijesti: »Reći sve, ništa ne utajiti, reći ono što jest...Iz sebe iznijeti svoje na vidjelo. Pred Drugog iznijeti ono što je potpuno osobno.« (Finci 2011: 53) Na drugom pak mjestu ovaj autor tvrdi da u osobnom tekstu »pisac najprije pred sobom polaže račune i stvara sebi sliku o sebi« (Finci 2011: 122), što zaista vrijedi i za Jelicu Belović-Bernadzikowsku.

2 Sve primjere u radu navodim onako kako su dati u *Memoarima*, dakle, uz čuvanje pravopisnih i drugih jezičnih odlika. Pri tome uz citat u zagradi uvijek dajem skraćeno ime autorice (JBB) i broj stranice.

U radu ću promatrati nekoliko sredstava diskurzivne samoreprezentacije u *Memoarima*: opoziciju *Ja – Drugi*, osnovni topos – topos žrtve i njegovu realizaciju, kao i izražavanje emocionalnosti, te pokušati odgovoriti na pitanje koliko se djelo može promatrati u ključu feminističke stilistike.

Ključna opozicija u cijelim *Memoarima* svakako je opozicija *Ja – Drugi*, koja odražava autoričin svijet, njenu percepciju vlastite pozicije i pozicije drugih ljudi. Ujedno je ova opozicija karakteristična za memoarski i autobiografski stil općenito, posebno stil toga vremena ili nešto ranijega. Tako Andrea Zlatar (2004: 50), spominjući poznati dnevnik rano preminule djevojke Marije Baškircve, objavljen posmrtno 1887., u njemu prepoznaje »mladenački egoizam, spisateljski narcizam«, što zapravo možemo uočiti u mnogim dnevnicima toga doba. Ove se osobine uočavaju i kod Jelice Belović-Bernadzikowske mada njeni memoari nastaju u zrelijim godinama i nisu orijentirani dominantno na unutarnji vlastiti svijet, već govore o sudbini i životnom putu inteligentne djevojke, kasnije žene, spisateljice, intelektualke u vremenu i sredini u kojima se nisu uvijek kod žena cijenile te osobine.

Autorica predstavlja sebe u odnosu prema drugima, i drugih prema sebi. Pri tome je uočljivo da je na strani *Ja* uvijek sve pozitivno, dobro, dok je na strani *Drugi* često negativno. Tako je čak i kada su u pitanju rane školske situacije – npr. polaganje mature. Autorica sreće svoju zaštitnicu, omiljenu časnu sestru Vinku, koja joj kaže da bude »junak«:

(2) I to je bilo dosta, da zbilja budem »junak«!

Ali druge! Umirale su od straha, blijedile, jaukale i neprestano molitve šaputale. Samo neke »afektirale« su flegmatičnost, a mali broj bijaše zbilja bezbrižan. (JBB, 170)

Iz niza primjera vidi se kod nje izrazita kompetitivnost, volja za dominacijom, za tim da uvijek sebe predstavi u boljem svjetlu u odnosu na druge kolegice:

(3) »Jelice zlatna, pomози!« »Jelice draga, pomози!« »Jelice, o spasi me!« »Bog ti platio Jelice!« mnoge su se oko mene vješale, a ja sam poput male kraljice veledušno obećala svima pomoći, sastaviti početke i svršetke zadataka, dati svoj koncept itd. (JBB, 171)

Ovim se uspostavljaju i odnosi moći u kojima je Jelica dominantna a školske kolegice subordinirane jer one upotrebljavaju govorni čin molbe, dok je Jelica ta koja to »veledušno« obećava (govorni čin obećanja). U primjeru (2) ona je istinski hrabra,

neke kolegice pak »afektiraju« flegmatičnost. Autorica po pravilu daje izrazito afirmativnu emocionalnu ocjenu svojih postupaka. Ona posebno uspostavlja direktnu ili indirektnu opoziciju *Ja – Drugi* kada piše o nedostatku majčine i općenito ljubavi u obitelji, ali i onda kada piše o razvoju svoje karijere, o onima koji su je podržavali, a i onima koji su bili protiv nje ili su od prijatelja postajali neprijatelji:

- (4) Majčino krilo nije za mene pripravlilo slatkoga otpočinka, majčina usta – kad se meni nijesu nježno nasmiješila, a majčine oči – bljesnule su češće zlobnim gnjevom, nego toplom ljubavi na mene. (JBB, 181)
- (5) Brat gledao me porugljivo, a sestra zavidno hladno, teta [...] slatko-bljutavo [...] (JBB, 182)
- (6) Danas mi se moji prijatelji (i prijateljice) pokazuju srdačni, nježni, ekspozirani, a sutra se namrgode i osvećuju [...] Stoput sam nastradala, kad sam im vjerovala, a ipak i danas prijateljstvo dijelim i uskraćujem, ustežem, vraćam, razbacujem, tražim, molim, a sve čemu? (JBB, 463)

Reisigl i Wodak (2009: 104) u okviru diskursno-historijske grane CDA uvode pojam toposa, koji korijene ima u antičkoj retorici; toposi su važna argumentacijska mjesta u tekstu. U prethodnim primjerima stvara se tipičan topos žrtve jer na strani *Ja* je ljepota, pamet, dobrota, znanje, ali *Drugi* to ne razumiju ili su zbog toga zavidni i ne žele prepoznati. Može se to tumačiti i nedostatkom majčine ljubavi, koji se onda cijeli život pokušava nadomjestiti priznanjem i od drugih ljudi (otuda i ljubav prema časnoj sestri Vinki kroz cijeli život, i dugo nakon školovanja). S druge strane, ponekad se uočava i stalna potreba za potvrdom vlastite vrijednosti od Drugih:

- (7) Ali i danas imao je možda pravo gosp. dr. M., koji mi je rekao: »U Vama je komadić Vestalke, komadić slobodne Grkinje i komadić nove žene!« (JBB, 180)

Opozicija *Ja – Drugi* u *Memoarima* je zapravo po pravilu i povezana sa izražavanjem emocionalnosti (afekta) i toposom žrtve³. Kolegice-učiteljice autorici »zavide«, »njima je moja marljivost bila trn u oku« (JBB, 258-259), ona doživljava »krvave ugrize od oštih zubatih kolegica« (JBB 365), kolega književnik je »hulja«

3 Kritička diskursna analiza (CDA) nije poklanjala previše pažnje izražavanju emocionalnosti, osim kod proučavanja modalnosti. Međutim, kasnije se javlja gramatika procjene (*grammar of appraisal*), u kojoj se proćavaju semantička sredstva za izražavanje emocionalne reakcije (afekt), zatim prosudbe (*judgement*) i estetske evaluacije (Martin, White 2005).

(JBB 466). U jednom poglavlju autorica čak nabraja (sic!) svoje tadašnje »krvnike« (JBB, 435), njih šesnaest, i piše: »Njih 16 na me jednu [...] opet je njih 16 išlo protiv mene jedne i same!« (JBB, 436). Iako nema sumnje da joj je život bio težak, ispunjen borbom, taj topos žrtve, ovdje pojačan »snagom broja«, stalno dominira tekstom i kod čitatelja/-ica izaziva u jednom trenutku dojam hiperbole.

Emocionalnost je u *Memoarima* izražena, uvjetno rečeno, hipertrofirano – mnogo je plakanja, zagrljaja, uzdaha (Jelica čak pada i u nesvijest od silnoga uzbuđenja nakon što svojoj omiljenoj časnoj sestri Vinki na kraju školovanja recitira), često u snažnim opozicijama pozitivnih i negativnih emocija – po tome *Memoari* iz realizma gotovo prelaze u sentimentalizam. Autorica piše u hiperbolama i o pozitivnim emocijama: maturantkinje pred rastanak padaju u »liričke ekstaze« (JBB 178), u njoj se javlja »zatomljena ljubav, sva potreba da ljubi«, »nemilosrdno milosrđe« (JBB, 247); mnogo je eksklamativnih rečenica, uzvika – u časnoj sestri Vinki ona gleda »Misterij sve ljepote i dobrote, darovan mi od samoga Boga!« (JBB, 162).

Dakle, iz prethodnih primjera vidi se koliko su za diskurzivnu samoreprezentaciju u *Memoarima* važna sva tri sredstva koja razmatram: i opozicija *Ja – Drugi*, i topos žrtve, i sredstva izražavanja emocija jer se pretapaju i povezuju, tvoreći jedinstvenu sliku. Međutim, kada se udalji od potrebe za takvom samoreprezentacijom, autorica donosi niz zanimljivih podataka o školstvu toga vremena, o nepotizmu i protekciji (čak otvoreno priznaje da je i sama nekad po protekciji bila raspoređena na neko mjesto u neku školu) koji vladaju, o nacionalnim odnosima, previranjima i političkim odnosima u Bosni, književnim časopisima (pisala je i u hrvatskim i u srpskim) i općenito književnoj i kulturnoj sceni toga vremena. Tu se tek vidi koliko je u jednom periodu ona bila značajna ličnost na kulturnoj sceni i koliko je bila aktivna u različitim oblastima.

Zanimljivo je kako Jelica Belović-Bernadzikowska piše i o kontaktima sa istaknutim ličnostima (npr. direktorom Zemaljskog muzeja u Sarajevu Kostom Hörmannom, dr. Ćirom Truhelkom, Hamdijom Kreševljakovićem, koji ju je oduševio), književnicima (jako joj se zamjerio Viktor Car Emin kad je postao urednik *Mladog Istrana*, a razočarao ju je i Silvije Strahimir Kranjčević kad se s njim upoznala u Mostaru), a posebno o drugim književnicama svog vremena, naglašavajući da ni tu nema solidarnosti. Pored Jagode Truhelke, posebno je oštro opisala Zagorku i kao novinarku i kao osobu: »Zagorku sam vidjela [ljetos] doći u kafanu i ravno sjesti među neke muškarce (mlade žurnalistiće) i tu debatirati muškarački [...]« (JBB, 501). Zagorka je ovakav oštar (iako zanimljiv) opis dobila vjerovatno i zato jer tom prilikom nije pozdravila Jelicu.

Stavovi Jelice Belović-Bernadzikowske o muško-ženskim odnosima, o tome kako bi žena trebala odgovoriti na udvaranja (»Ima žena, koje same počnu koketirati (...)«; »Ženu, koja je ravnodušna, ne će muškarac atakirati, a žena koja sama počne ljubavnu šalu, nema prava biti poslije grubijanka« – JBB, 170) često ni po čemu ne odudaraju od stereotipa uvriježenih u doba nastanka *Memoara* i povremeno djeluju i moralistički, pisani sa superiorne pozicije (opet tu vidimo specifičnu diskurzivnu samoreprezentaciju). Međutim, ima i drugačijih dijelova, koji su zanimljivi sa aspekta feminističke stilistike i pokazuju Jeličinu progresivnost i želju za odgojem savremenih žena i promjenom modela ponašanja i življenja (npr. »Ja mislim, da naobražena djevojka mora i u seksualnim pitanjima biti upućena« JBB, 333), ili cijeli segment u kojem autorica želi svojom knjigom pledirati za ravnopravnije odnose između muškaraca i žena, u kojima »muškarci više ne će svoju muževnost dokumentovati u erotičkim izgredima«, a žene će »prestat, da reprezentuju samo seksualne vrijednosti, da se prodaju (za novac i službe) i da se ponizuju ko roba na pazaru« (JBB, 500). Ona opisuje i slučajeve kada muškarci na položaju, koje ona i imenuje, zloupotrebljavaju moć nad ženama i kad se neke djevojke svjesno upuštaju u takve odnose kako bi ostvarile svoje ciljeve (JBB 403-404). Budući da često govori o erotici, seksualnosti, ponekad kako bi prikazala udvaranje i muškaraca i žena, što ponovo služi i za njenu diskurzivnu samoreprezentaciju, ali posredno - kroz poglede, dodire i žudnju drugih prema sebi, za Jelicu Belović-Bernadzikowsku može se reći da je u tome, kao i u drugim aspektima *Memoara*, preteča svojevrsnog *osvajanja govora*, koje se u feminističkoj stilistici ističe kao iznimno bitno (Katnić-Bakaršić 2004: 69–116), a u punoj mjeri realizira se tek kod kasnijih spisateljica.

Nema sumnje da su *Memoari* djelo koje je vrijedno na više planova – kao svjedočanstvo o jednom vremenu, koje pruža uvid i u način života, školstva, uz niz historijski relevantnih činjenica, ali i kao svjedočanstvo o poziciji obrazovane, misleće žene, žene književnice. To je djelo i zanimljivo, živopisno – ono se čita kao fikcija. Unatoč subjektivnosti kao nužnom elementu memoarskoga stila, ovo djelo nadilazi sudbinu pojedinačne osobe i daje bogat materijal za proučavanje sa više aspekata. Proučavanje diskurzivne samoreprezentacije za mene je bilo posebno zanimljivo jer pokazuje i osobine individualnog stila Jelice Belović-Bernadzikowske, ali i konvencije žanra tzv. ženske memoarske i dnevničke proze vremena u kojem je ona pisala. Ujedno, *Memoari* daju glas jednoj autorici, ženi koja je bila dugo zaboravljena, da bi tek posljednjih decenija ponovo postala vidljivom. Tim prije možemo biti zahvalni priređivačima na ovom odlično opremljenom izdanju jer nam je omogućen uvid u jedan nesvakidašnji život, ali i u društvene i kulturne prilike u kojima je ona živjela i djelovala.

Izvori

JBB – *Memoari Jelice Belović-Bernadzikowske* (E. Omerović & T. Lis, ur.). (2023). Sarajevo: Institut za historiju i Historijski arhiv Sarajevo.

Reference

- Finci, P. (2011). *Osobno kao tekst*. Zagreb: Antibarbarus.
- Katnić-Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Katnić-Bakaršić, M. (2004). Jezik i (de)konstrukcija roda. U J. Babić-Avdispahić et al. (ur.), *Izazovi feminizma* (str. 69–116). Sarajevo: Forum Bosnae, 26(4).
- Martin, J. R., & White, P. R. R. (2005). *The language of evaluation: Appraisal in English*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Omerović, E. S., & Lis, T. J. (2023). Predgovor. U E. S. Omerović & T. J. Lis (ur.), *Memoari Jelice Belović-Bernadzikowske (Ljube T. Daničić)* (str. 9–15). Sarajevo: Institut za historiju i Historijski arhiv Sarajevo.
- Reisigl, M., & Wodak, R. (2009). The discourse-historical approach. U R. Wodak & M. Meyer (ur.), *Methods of critical discourse analysis* (str. 87–121). London: Sage.
- Taylor, A. (2023). Political memoir, celebrity, and the reclamation of feminism: Gendered self-representation in *Julia Gillard's My Story* and *Hillary Clinton's What Happened*. *Contemporary Women's Writing*, 17(1), 19–38. <https://doi.org/10.1093/cww/vpad020>
- Zlatar, A. (2004). *Tekst, tijelo, trauma: Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.

JEZIKOVNA IDENTITETA

Stavovi mladih u Hrvatskoj prema susjednim standardnim jezicima

Maša Plešković, Mihaela Matešić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

U razdoblju postjugoslavenskih društvenih promjena izloženost govornika u Hrvatskoj bosanskome, crnogorskome i srpskome standardnom jeziku značajno se promijenila. U novim je društvenim i jezičnim prilikama nestalo receptivne višejezičnosti u odnosu na susjedne standardne jezike na (novo)štokavskoj osnovici, a promijenjen je i tip kontakta s njima. U ovo me se radu stoga istražuje kako mladi naraštaj prepoznaje tipične jezične značajke susjednih jezika, koliko razumije njihov leksik, kakve stavove ima prema tim jezicima te kako s njima dolazi u kontakt. Istraživanje je provedeno upitnikom, uz primjenu kvalitativnih i kvantitativnih metoda, na uzorku ispitanika koji je obuhvatio studente Sveučilišta u Rijeci rođene od 2000. godine naovamo. Rezultati su pokazali da mladi najsigurnije prepoznaju srpski, zatim bosanski, dok je crnogorski najmanje prepoznatljiv. Utvrđeno je također da poznaju značenja samo manjeg dijela leksika iz tih jezika. Općenito pokazuju neutralan stav prema istraživanim susjednim standardnim jezicima, bez izražene naklonosti ili negativnog odnosa. Najčešći kontakt s tim jezicima ostvaruju putem društvenih mreža, glazbe i praćenjem influencerske scene. Istraživanje potvrđuje početne hipoteze o ograničenoj prepoznatljivosti i uglavnom neutralnom stavu mladih prema susjednim standardnim jezicima. Rad predstavlja doprinos suvremenim istraživanjima jezičnih kontakata na srednjojužnoslavenskom prostoru.

Glavne riječi: hrvatski, bosanski, crnogorski, srpski, jezični stavovi, blisko srodni jezici, receptivna višejezičnost

In the context of post-Yugoslav sociolinguistic changes, the exposure of Croatian speakers to the standard varieties of Bosnian, Montenegrin, and Serbian has undergone a significant transformation. The former state of receptive multilingualism with neighbouring standards based on the (Neo)-Štokavian dialect has largely diminished, and the nature of linguistic contact has shifted accordingly. This study investigates how members of the younger generation in Croatia recognise linguistic features typical of neighbouring standard languages, comprehend their vocabulary, form attitudes towards them, and engage with them. The research was conducted via a questionnaire, employing both qualitative and quantitative methodologies, with participants comprising students of the University of Rijeka born in or after the year 2000. The results indicate that Serbian is most readily recognised, followed by Bosnian, with Montenegrin being the least identifiable. Participants demonstrated comprehension of only a limited portion of the vocabulary from these languages. Overall, their attitudes were predominantly neutral, showing neither marked affinity nor aversion. The most frequent forms of contact with these languages occurred through social media, music, and the influencer sphere.

These findings confirm the initial hypotheses regarding the limited recognisability and predominantly neutral attitudes of young Croats towards neighbouring standard languages. This study contributes to contemporary research on language contact within the Central South Slavic linguistic area.

Keywords: Croatian, Bosnian, Montenegrin, Serbian, language attitudes, closely-related languages, receptive multilingualism

1. Uvod

Izloženost jezicima Druge Jugoslavije u doba zajedničke države tijekom 20. stoljeća drukčijeg je tipa od izloženosti tim jezicima kakva se ostvaruje nakon osamostaljenja njezinih sastavnica. Naime, za trajanja Druge Jugoslavije u tadašnjoj su SR Hrvatskoj (kao i u ostalim dijelovima zemlje) građani kontinuirano bili izloženi sadržajima na standardnim varijetetima tipičnima za druge republike. Riječ je ponajprije o informativnim i zabavnim televizijskim i radijskim emisijama, dječjem televizijskim emisijama kao posebnom tipu programa, novinama i časopisima, popularnoj, osobito glazbenoj kulturi i umjetničkom stvaralaštvu (kazališnoj i filmskoj umjetnosti). Kao poseban fenomen valja izdvojiti i prijevodnu svjetsku književnost – mnoga su se (lektirna) djela naime u Hrvatskoj čitala u prijevodima izdavačkih kuća iz drugih republika i pokrajina. Takav tip izloženosti ne proizlazi iz namjere pojedinca te njegove motivacije i ulaganja (engl. *investment*) u usvajanje jezika, nego iz uronjenosti u sociolingvističku situaciju višeidiomskog okruženja koja rezultira receptivnom višejezičnošću. Nekadašnja privremena mobilnost za potrebe odsluženja obaveznoga vojnog roka, turizma, posla i sl., koja je također postojala u vrijeme Druge Jugoslavije, prekinuta je Domovinskim ratom i ratom u Bosni i Hercegovini. Prestankom postojanja zajedničke države intenzivna izloženost hrvatskih građana drugim jezicima drastično se smanjila. Tri i pol desetljeća nakon društvenih promjena u Hrvatskoj zanimljivo je promotriti kako mlade generacije rođene u 21. stoljeću percipiraju susjedne standardne jezike na (novo)štokavskoj osnovici (bosanski, crnogorski i srpski). Pod percepcijom za potrebe ovoga rada podrazumijevamo koliko mladi u Hrvatskoj poznaju jezične značajke susjednih standardnih jezika i kakav je njihov stav prema tim jezicima. Takvo istraživanje doprinos je analizi jezičnog kontakta susjednih jezika u srednjojužnoslavenskome prostoru (Brozović 2002, Požgaj Hadži i Balažić Bulc 2022: 7) u suvremenosti, što je osobito korisno studentima i nastavnicima na onim stranim sveučilištima kakvo je primjerice ljubljansko na kojima se standardni jezici obuhvaćeni ovim istraživanjem poučavaju usporedno i kontrastivno.

2. Dosadašnja istraživanja

Za opis postjugoslavenske jezične situacije u praksi iznimno je velik doprinos dala upravo Vesna Požgaj Hadži koja sa svojim suradnicima kontinuirano istražuje i bilježi najvažnije fenomene relevantne za tu temu, upravo u trenutku njihova pojavljivanja. Na tragu niza sociolingvističkih radova Vesne Požgaj Hadži i njezinih suradnika u kojima istražuju (re)standardizacijske procese u jezicima srednjojužnoslavenskoga prostora (2009, 2013, 2014, 2015, 2022), provode kontrastivne analize (2004, 2012) i istražuju stavove prema govornicima (2009, 2011, 2023) tih jezika nastalo je i ovo istraživanje. Njime se nastoji dati aktualan pogled u dinamizam sociolingvističkih odnosa mladih hrvatskih govornika prema susjednim standardnim jezicima. Iako su i u Hrvatskoj i u susjednim zemljama od devedesetih godina 20. st. objavljivani radovi i znanstvene monografije (primjerice Pranjeković 2001, 2010; Greenberg 2005; Peti-Stantić 2008; Badurina, Pranjeković i Silić 2009; Bugarski, 2010, 2018; Lakić i Kostić 2009, Lakić 2013; Palić 2009, Tošović i Wonisch 2010) u kojima se predstavlja suvremena sociolingvistička situacija, malo je istraživanja kojima su u fokusu bili govornici i njihov odnos prema susjednim standardnim jezicima. Taj se odnos u sociolingvistici istražuje ispitivanjem stavova koje govornici jednoga jezika iskazuju prema drugim jezicima i njihovim govornicima (Ryan i Giles 1982). Kao stečena i relativno stabilna sklonost pojedinca pozitivnoj ili negativnoj reakciji na neku pojavu (Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje 2011) koja se manifestira na trima razinama – kognitivnoj, afektivnoj i bihevioralnoj (Mihaljević Djigunović 1998) – stavovi govornika mogu utjecati na društveni, kulturni i politički položaj nekoga jezika i/ili njegovih govornika u određenoj zajednici, na obrazovne politike, uporabu, učenje i očuvanje jezika, osobito organskih govora i manjinskih jezika. U njima se zapravo odražava stav o društvenome položaju, prestižu i moći određene jezične zajednice.

Osim s rezultatima istraživanja Požgaj Hadži i suradnika (2004, 2009, 2011, 2013, 2022, 2023) rezultati našega istraživanja bit će uspoređeni i s rezultatima koje su dosad donijela istraživanja prepoznavanja jezika (Karavdić 2017) i razumijevanja leksika srednjožnoslavenskoga područja (Belaj 2005; Durić 2010; Granić 2010; Barić 2011; Czerwiński 2012), stavova prema srpskome (Šimičić i Sujoldžić 2004; Požgaj Hadži i Balažić Bulc 2009, 2011; Golubović i Sokolić 2013), fonetskih značajki hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga (Horga, Požgaj Hadži, Liker 2010; Horga, Požgaj Hadži, Šafarić 2010; Martinović 2010, Silić 2010; Varošaneć Škarić i Bašić 2022; 2024) te pravopisnih razlika među tim jezicima (Badurina i Matešić 2010a, 2010b).

3. Cilj i hipoteze istraživanja

Cilj je istraživanja bio ispitati percepciju bosanskoga, crnogorskoga i srpskoga jezika među mladima u Hrvatskoj u prvoj četvrtini 21. stoljeća, točnije: (1) prepoznaju li mladi susjedne standardne jezike (bosanski, srpski, crnogorski) s obzirom na njihove tipične značajke, (2) prepoznaju li susjedne standardne jezike u pisanom diskursu s obzirom na neke njihove tipične značajke uočene u autentičnim tekstovima, (3) razumiju li leksik susjednih standardnih jezika, (4) kakav je stav mladih prema susjednim standardnim jezicima te (5) kako dolaze u kontakt s tim jezicima.

Pretpostavke su da u prvoj četvrtini 21. stoljeća u Hrvatskoj:

- H1 mladi ne prepoznaju susjedne standardne jezike;
- H2 među susjednim standardnim jezicima mladi ljudi najbolje prepoznaju srpski;
- H3 mladi ne znaju značenje leksema koji su razlikovni u odnosu na lekseme hrvatskoga standardnog jezika;
- H4 mladi imaju neutralan stav prema susjednim standardnim jezicima;
- H5 u kontakt sa susjednim stranim jezicima mladi dolaze neizravno i ulaganjem (engl. *investment*), putem mrežno dostupnih sadržaja popularne kulture.

4. Metodologija istraživanja

Istraživanje je provedeno upitnikom, kombinacijom kvalitativnih i kvantitativnih metodoloških postupaka nakon pilot-istraživanja kojim je testiran instrument. U istraživanju je sudjelovalo 170 studenata Filozofskoga fakulteta (jednopredmetnih prijediplomskih studija psihologije te pedagogije, dvopredmetnih prijediplomskih studija talijanskoga te engleskoga jezika), Tehničkoga fakulteta (diplomskih studija računarstva te elektrotehnike) i Fakulteta logopedije Sveučilišta u Rijeci.

Prije ispunjavanja upitnika sudionici su obaviješteni o cilju i svrsi istraživanja, o tome da je sudjelovanje u istraživanju anonimno i dobrovoljno te da imaju pravo u svakome trenutku odustati. Informirani su da ispunjavanjem upitnika daju privolu na obradu podataka te da iz načina njihove obrade neće biti moguće rekonstruirati pojedinačne odgovore ili ih spojiti s identitetom sudionika.

Poznavanje jezičnih značajki i razumijevanje leksema iz bosanskoga, crnogorskoga i srpskoga standardnog jezika ispitivano je u trima zadacima.

Pitanjem otvorenoga tipa od studenata tražilo se da upišu, za svaki jezik zasebno, po kojim jezičnim značajkama prepoznaju da je tekst pisan (ili da govornik

govori) bosanskim, crnogorskim ili srpskim standardnim jezikom. Studentima je također dana mogućnost da u tablicu upišu 'ne znam' ili 'ne prepoznajem' ako ne mogu prepoznati jezične značajke ili ne prepoznaju kojem standardnom jeziku tekst pripada.

U sljedećem zadatku trebali su među trima ponuđenim tekstovima prepoznati kojim su od triju standardnih jezika pisani (bosanskim, crnogorskim ili srpskim). Tekstovi su bili podjednake dužine i posvećeni istoj temi, pisani latinicom. Preuzeti su sa službenih stranica relevantnih institucija Srbije (<https://www.mei.gov.rs/info-servis/ukratko-o-eu.236.html>), Crne Gore (<https://www.skupstina.me/me/pri-stupanje-eu/crna-gora-i-evropska-unija>) te Bosne i Hercegovine (<https://mvteo.gov.ba/content/read/eu-integracije?lang=bs>). Dužinom su prilagođeni potrebama istraživanja, a u jezične značajke nije se interveniralo.

U posljednjem zadatku u ovome dijelu sudionicima je ponuđeno da napišu što znače leksemi (N = 40) karakteristični za bosanski, crnogorski i srpski standardni jezik. Popis je leksema predložen abecednim redom i obuhvaća imenice, pridjeve i glagole. Odabir leksema zaključen je odabirom s popisa leksema koji navode Požgaj Hadži i Balažić Bulc (2004), Barić (2012) i Karavdić (2017), a prema kriteriju procjene izvornih govornika hrvatskoga jezika (N = 14) u pilot-istraživanju da su određeni leksemi tipični razlikovni leksemi prema susjednim jezicima. Zbog poznate situacije da se dio leksema s popisa može naći i u hrvatskim organskim govorima, u ovome se zadatku stoga ne ispituje percepcija pripadnosti odabranih leksema određenome jeziku, nego samo poznavanje njihove semantike.

Stavovi o bosanskom, crnogorskom i srpskom standardnom jeziku ispitivani su kvantitativno, dvama zadacima. U prvome su na ljestvici Likertova tipa studenti iskazivali stupanj slaganja s petnaest tvrdnji uz pomoć ocjena od 1 do 5, gdje 1 znači »uopće se ne slažem s tvrdnjom«, 2 »u manjoj mjeri se slažem s tvrdnjom«, 3 »niti se slažem niti se ne slažem s tvrdnjom«, 4 »u velikoj mjeri se slažem s tvrdnjom« i 5 »u potpunosti se slažem s tvrdnjom«.

Budući da istraživanje stavova podrazumijeva i ispitivanje percipiranja triju standardnih jezika unutar konotativnih dimenzija, kao instrument upotrijebljene su ljestvice koje se temelje na Osgoodovim (1963) ljestvicama semantičkih diferencijala. Upitnik je sadržavao niz bipolarnih termina (npr. *ružan – lijep*, *neugodan – ugodan*, *dalek – blizak* i sl.) uz pomoć kojih su sudionici izražavali smjer i intenzitet svojih asocijacija uz pojedini jezik. Taj je intenzitet ispitan tako što su sudionici obilježavali vrijednosti na grafičkoj ljestvici (Osgood 1963: 681), koja ima pet vrijednosti – izraženih brojevima: 1, 2, 3, 4, 5. Pritom, što je broj grafički

postavljen bliže terminu, to je veći stupanj slaganja s njim. Broj 3 na takvoj se ljestvici tumači kao stav koji ne odgovara ni negativnom ni pozitivnom terminu. Bipolarne termine čine pridjevi i sintagma koji su konkretizirali tri aspekta: estetski aspekt (*ružan – lijep, neugodan – ugodan, grub – melodičan, nepristojan – pristojan*), emocionalni aspekt (*neprijateljski – prijateljski, hladan – topao, zastarjeli – suvremen, dalek – blizak*) te aspekt prestiža (*slab – moćan, neobrazovan – obrazovan, neformalan – formalan, niskoga društvenog statusa – visokoga društvenog statusa*).

Sociolingvističke domene u kojima se sudionici susreću s istraživanim jezicima ispitane su uz pomoć dvaju pitanja otvorenoga i zatvorenoga tipa koja se odnose na kontakt s tim jezicima (gdje ih sudionici istraživanja najčešće čuju ili čitaju te tko s njima komunicira na tim jezicima).

Ispitivani demografski podaci o sudionicima uključivali su: dob, mjesto rođenja, mjesto osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja te spol. Jezična biografija sudionika dijelom se istražuje i u pitanju koje se odnosi na kontakt s tim jezicima (domena »obitelj«).

Pilot-istraživanje provedeno je na skupini studenata prve i druge studijske godine jednopredmetnoga studija hrvatskoga jezika i književnosti Filozofskoga fakulteta u Rijeci te je nakon njega usklađen popis leksema u 3. zadatku, a autentični tekstovi na istu temu preuzeti su sa službenih stranica institucija.

Istraživanje je provedeno u travnju i svibnju 2025. godine. Sudionici su upitnike ispunjavali *in situ*, anonimno i dobrovoljno te nisu nagrađeni za sudjelovanje. Popunjavanje upitnika prosječno je trajalo oko 20 minuta.

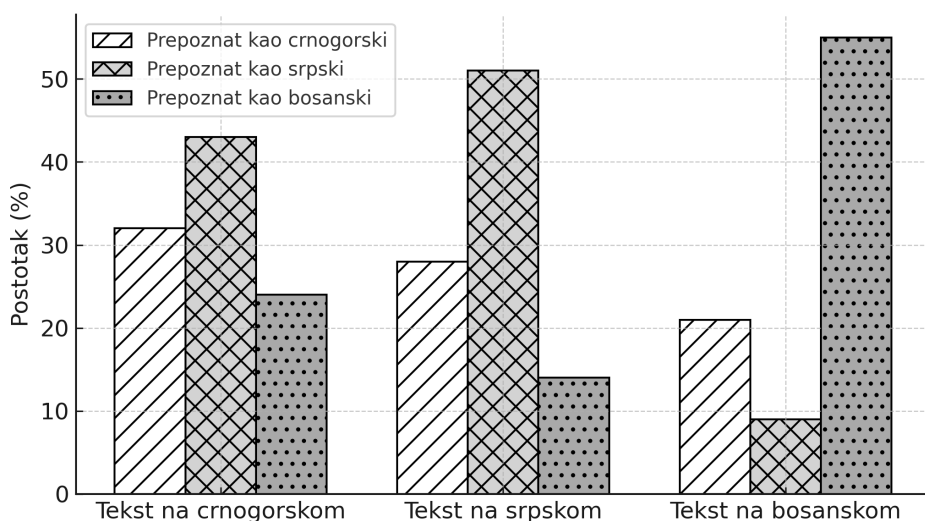
5. Rezultati

Sudionici istraživanja bili su studentice (80%, N = 136) i studenti (19%, N = 33) prijediplomskih i diplomskih studija riječkoga Sveučilišta, rođeni u rasponu od 2000. do 2006. godine. Manji broj sudionika rođen je u Primorsko-goranskoj županiji (41% N = 69), a veći broj izvan nje (59%, N = 101). Školovali su se u toj županiji (38%, N = 64) i u drugima (62%, N = 105). Navedeni demografski podaci nisu promatrani kao relevantne varijable jer smo u ovome istraživanju generacijski kriterij željeli staviti u prvi plan. Regionalni kriterij (rođenje i školovanje u pojedinim krajevima Hrvatske) ne promatra se kao relevantna varijabla jer se ne može pretpostaviti jezično i kulturološko prelijevanje preko susjednih granica. Naime, geopolitičke i ekonomske prilike (neposredno poraće te pripadnost

Hrvatske Europskoj uniji od 2013.) uvjetovale su izrazitije gravitiranje prema zapadu, a višu barijeru prema istoku i jugu, čime se može argumentirati da na ispitivane varijable ne utječu u znatnijoj mjeri geografska blizina ili udaljenost od susjednih granica.

Na pitanje otvorenoga tipa o jezičnim značajkama po kojima prepoznaju da je tekst pisan ili da govornik govori bosanskim, crnogorskim ili srpskim standardnim jezikom sudionicima je omogućeno da odgovaraju intuitivno i opisuju značajke svojim riječima jer se pretpostavlja da ne poznaju svi lingvističku terminologiju u jednakoj mjeri. Njihovi su odgovori za svaki od triju jezika potom grupirani prema elementima koje su istaknuli. Najveći broj sudionika izjavio je da srpski jezik prepoznaje po sljedećim značajkama: ekavski izgovor (83%, N = 141), pojedini tipični leksemi (48%, N = 82) i naglasak (40%, N = 68). Slijede ćirilično pismo (27%, N = 46), pravopisna pravila (16%, N = 27), sintaktički ustroj rečenice (11%, N = 18) te specifičan izgovor pojedinih glasova (7%, N = 11). Samo 2% studenata (N = 4) izjavljuje da ne prepoznaje značajke srpskog jezika. Bosanski jezik sudionici prepoznaju po: naglasku (69%, N = 117) i leksiku (49%, N = 83). Dio studenata (12%, N = 20) navodi da ne prepoznaje značajke bosanskoga. Zanimljivo je i da ga, u nižem postotku, detektiraju kao »mješavinu hrvatskoga i srpskoga« (7%, N = 12). Najveći broj sudionika (61%, N = 103) odgovorio je da značajke crnogorskoga standardnog jezika zapravo ne prepoznaje. Ostali kao njegova razlikovna obilježja navode: naglasak (28%, N = 48), leksik (8%, N = 14), ijekavski izgovor (8%, N = 13), i specifičan izgovor pojedinih glasova (4%, N = 6). Dio sudionika smatra da ga obilježava »sličnost sa srpskim« (5%, N = 8).

Slabije poznavanje crnogorskoga dokazalo se i u zadatku prepoznavanja tekstova (Slika 1). Tekst pisan crnogorskim standardnim jezikom prepoznala je trećina sudionika (31%, N = 53), tekst pisan srpskim oko polovice ispitanika (51%, N = 87), a tekst pisan bosanskim više od polovice (55%, N = 94). Pritom je tekst pisan srpskim u manjoj mjeri percipiran kao tekst na crnogorskom (28%, N = 47) ili bosanskom (14%, N = 23). Za tekst pisan bosanskim sudionici su izjavili da je pisan crnogorskim (21%, N = 46) te srpskim (9%, N = 16). Tekst pisan crnogorskim prepoznat je pak u najvećoj mjeri kao srpski (43%, N = 73), a rjeđe kao bosanski (24%, N = 21).

Slika 1. Rezultati prepoznavanja tekstova u postocima

U određivanju značenja 40 ponuđenih leksema odgovori su dijelom bili točni, dijelom pogrešni, a dijelom nisu upisani, što je, prema uputama, značilo da sudionicima nije poznato njihovo značenje. Točno značenje najveći je broj sudionika odredio za manje od trećine leksema (28%, N = 11): *učestvovati* (87%, N = 148), *peškir* (87%, N = 147), *tašna* (86%, N = 146), *ogluveti* (82%, N = 139), *šargarepa* (78%, N = 132), *pacov* (76%, N = 129), *obezbediti* (72%, N = 122), *sveska* (72%, N = 122), *vazdušni* (70%, N = 119), *vaspitati* (57%, N = 97), *prevazići* (54%, N = 91). Leksem *ćebence* prepoznala je polovica sudionika (50%, N = 85). Ostalim leksemima, što čini ukupno 70% (N = 29), najveći broj sudionika nije znao značenje ili ga je pogrešno interpretirao: *nipodaštavati* (98%, N = 166), *sujetan* (98%, N = 166), *sujeveran* (97%, N = 165), *taraba* (96%, N = 164), *opatositi se* (96%, N = 163), *čaršav* (95%, N = 160), *obdanište* (94%, N = 160), *kijamet* (93%, N = 159), *praziluk* (92%, N = 156), *hanuma* (91%, N = 155), *basamak* (90%, N = 153), *merak* (89%, N = 152), *boranija* (89%, N = 152), *dejsstvovati* (88%, N = 150), *časovnik* (86%, N = 145), *kajsija* (77%, N = 131), *pendžer* (76%, N = 130), *jednačina* (72%, N = 123), *ekser* (71%, N = 121), *merdevine* (69%, N = 117), *helanke* (69%, N = 117), *saopšten* (68%, N = 116), *sočivo* (68%, N = 116), *sopstven* (67%, N = 114), *pirinač* (66%, N = 113), *veštački* (58%, N = 98), *spoljašnji* (56%, N = 94) i *duvački* (54%, N = 91). Od ukupnoga je broja sudionika 4% (N = 7) na ovome zadatku ostvarilo rezultat između 70% i 85% točno navedenih značenja leksema.

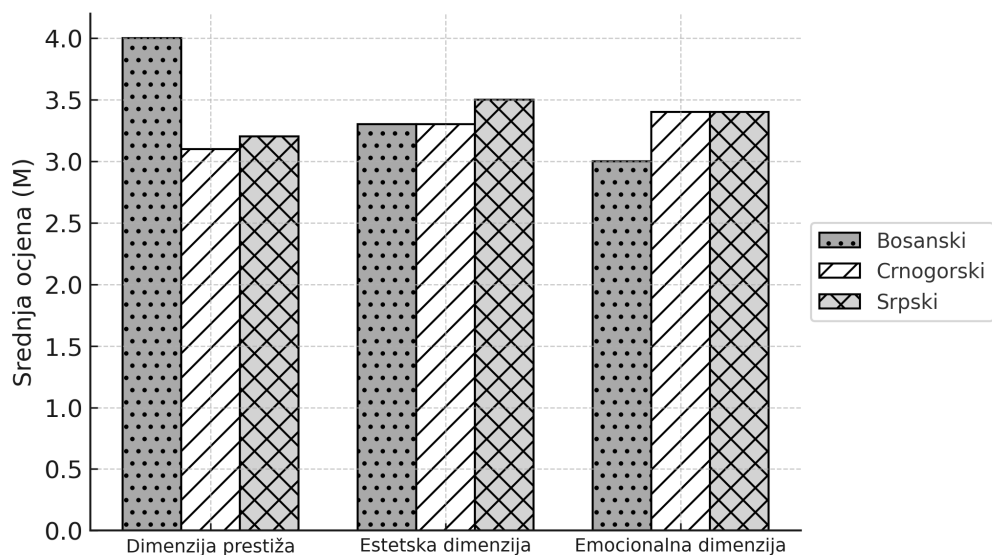
U analizi zadatka samoprocjene koja se odnosi na prepoznavanje i razumijevanje susjednih standardnih jezika i stavove prema njima provedena je eksploratorna faktorska analiza. Ona je potvrdila tri izdvojene dimenzije, čija je pouzdanost potvrđena mjerenjem Cronbachova alfa koeficijenta (*prepoznavanje i razumijevanje triju jezika* $\alpha = .81$, *pozitivan stav prema jezicima* $\alpha = .94$ i *negativan stav prema jezicima* $\alpha = .96$). Slaganje s tvrdnjama koje se odnose na faktor *prepoznavanje i razumijevanje* pokazalo je da sudionici na ljestvici od 1 do 5 svoje poznavanje susjednih standardnih jezika ocjenjuju prosječnom ocjenom 3.80 (SD = 0.61). Studenti prema susjednim standardnim jezicima općenito izražavaju neutralan stav: naime, uglavnom se ne slažu (M = 1.65, SD = 1.06) s tvrdnjama koje sadrže negativan stav prema jezicima (»*smeta mi*«), a prema pozitivnim je tvrdnjama (»*sviđa mi se*«) njihov stav gotovo neutralan (M = 2.93, SD = 0.98).

T-testom utvrđena je statistički značajna razlika između *poznavanja* srpskoga i bosanskoga ($t = 6.42$, $df = 169$, $p < 0.01$), srpskoga i crnogorskoga ($t = 18.18$, $df = 169$, $p < 0.01$) te bosanskoga i crnogorskoga ($t = 12.81$, $df = 169$, $p < 0.01$). Sudionici smatraju da lakše prepoznaju srpski (M = 4.45, SD = 0.72) nego bosanski (M = 3.95, SD = 1.03) i crnogorski (M = 2.74, SD = 1.22), a bosanski lakše nego crnogorski. Statistički značajna razlika utvrđena je također između *razumijevanja* srpskoga i crnogorskoga ($t = 9.20$, $df = 169$, $p < 0.01$) te bosanskoga i crnogorskoga ($t = 8.04$, $df = 169$, $p < 0.01$). Nema statistički značajne razlike između razumijevanja srpskoga i razumijevanja bosanskoga ($t = 1.51$, $df = 169$, $p > 0.05$). Sudionici smatraju da bolje razumiju srpski (M = 4.02, SD = 0.82) i bosanski (M = 3.92, SD = 0.86) od crnogorskoga (M = 3.23, SD = 1.13). Nema statistički značajne razlike između tvrdnji koje se odnose na *pozitivne i negativne stavove* prema trima jezicima: nijedan im se od promatranih jezika ne sviđa više od drugih niti im smeta više od drugih.

Utvrđena je također korelacija ($r = 0.28$, $p < 0.01$) između slaganja s tvrdnjama o poznavanju i razumijevanju jezika te uspješnosti u prepoznavanju tekstova. Sudionici koji su izjavili da lako prepoznaju i dobro razumiju susjedne standardne jezike uspješno su ih i prepoznali u ponuđenim primjerima pisanih tekstova. Korelacija između pozitivnih i negativnih stavova prema susjednim standardnim jezicima te sposobnosti njihova prepoznavanja u tekstovima nije utvrđena.

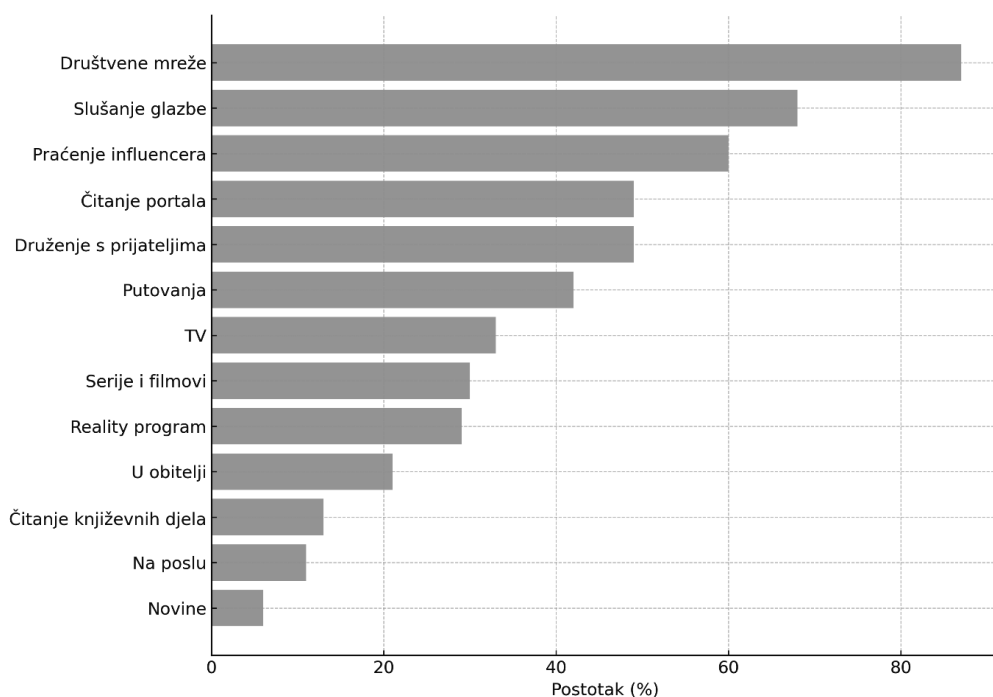
Faktorska analiza provedena na česticama koje ispituju stav prema svakome od jezika zasebno pokazala je da se s obzirom na tri dimenzije – *estetsku*, *emocionalnu* te *prestiž* – između jezika donekle razlikuje grupiranje čestica, no izrazito je uočljivo da se vrijednosti za sva tri jezika uglavnom kreću oko srednje ocjene (Slika 2), koja označava neutralnost. Bosanski jezik ocijenjen je najvišom ocjenom (M = 4.0, SD =

0.79) za dimenziju prestiža (*slab – moćan, neobrazovan – obrazovan, neformalan – formalan, nepristojan – pristojan, zastarjeli – suvremen, niskoga društvenog statusa – visokoga društvenog statusa*). Srednjom ocjenom ($M = 3.3$, $SD = 0.79$) procijenjen je prema estetskom aspektu (*ružan – lijep, neugodan – ugodan, grub – melodićan*) te nešto nižom srednjom ocjenom ($M = 3.0$, $SD = 0.65$) prema emocionalnoj dimenziji (*nepriateljski – prijateljski, hladan – topao, dalek – blizak*). Crnogorski jezik najviše je ocjenu ($M = 3.4$, $SD = 0.75$) dobio za emocionalni aspekt (*nepriateljski – prijateljski, hladan – topao, dalek – blizak*), a slijede estetski aspekt (*ružan – lijep, neugodan – ugodan, grub – melodićan, slab – moćan*) s malo nižom prosječnom ocjenom ($M = 3.3$, $SD = 0.65$) te kriterij prestiža (*neobrazovan – obrazovan, neformalan – formalan, nepristojan – pristojan, zastarjeli – suvremen, niskoga društvenog statusa – visokoga društvenog statusa*) s najnižom prosječnom ocjenom ($M = 3.1$, $SD = 0.61$). Srpski jezik sudionici ocjenjuju najvišom ocjenom ($M = 3.5$, $SD = 0.84$) prema estetskom kriteriju (*ružan – lijep, neugodan – ugodan, slab – moćan*), nešto slabije ($M = 3.4$, $SD = 0.84$) ocjenjuju ga s obzirom na emocionalni aspekt (*grub – melodićan, nepriateljski – prijateljski, hladan – topao, dalek – blizak*), dok ga u odnosu na prestiž (*neobrazovan – obrazovan, neformalan – formalan, nepristojan – pristojan, zastarjeli – suvremen, niskoga društvenog statusa – visokoga društvenog statusa*) ocjenjuju najnižom srednjom ocjenom ($M = 3.2$, $SD = 0.68$).

Slika 2. Stavovi prema jezicima s obzirom na dimenzije

Među sociolingvističkim domenama u kojima se sudionici susreću s istraživa-
nim jezicima (Slika 3) ističu se u najvećoj mjeri praćenje društvenih mreža (87%, N
= 147), slušanje glazbe (68%, N = 115) i praćenje influencera (60%, N = 103). Ostale
su domene manje zastupljene: čitanje portala (49%, N = 83), druženje s prijateljima
(49%, N = 83), komunikacija na putovanjima u države u kojima se govori tim jezici-
ma (42%, N = 72), gledanje televizije (33%, N = 56), gledanje serija i filmova (30%,
N = 51), gledanje *reality* programa (29%, N = 49), komunikacija u obitelji (21%, N
= 36), čitanje književnih djela (13%, N = 22), komunikacija na poslu (11%, N = 18),
čitanje novina (6%, N = 10).

Slika 3. Sociolingvističke domene u kojima se mladi u Hrvatskoj susreću sa susjednim standardnim jezicima na štokavskoj osnovici

6. Rasprava

Statistička analiza rezultata potvrdila je sve hipoteze istraživanja. Prva hipoteza (H1), da mladi ne prepoznaju susjedne standardne jezike, potvrdila se s obzirom na rezultate ostvarene u zadatku pridruživanja pisanoga teksta jednome od standardnih jezika. Crnogorski je standardni jezik prepoznala samo trećina sudionika, dok je bosanski i srpski uspješno prepoznalo oko polovice sudionika. Sveukupno gledano, međutim, prepoznavanje susjednih standardnih jezika ne može se ocijeniti visokim. Upitani da se prisjete po čemu razlikuju spomenuta tri standardna jezika, sudionici kao najpouzdanija navode dva oslonca. Prvi su oslonac fonetsko-fonološka obilježja – obilježja govora i izgovora – među kojima se gotovo uvijek spominju naglasna razina te vokalizam i, doduše rjeđe, konsonantizam. Sudionici izjavljuju da je naglasna razina snažno razlikovna za bosanski jezik, a za srpski najizrazitiji je znak prepoznavanja ekavizam, kao obilježje uočljivo i u govoru i u pismu. Ističu, u nižem postotku, i naglasak kao razlikovan za srpski jezik. Za crnogorski većina sudionika navela je da taj jezik ne prepoznaje, a ako navode značajke po kojima ga prepoznaju, vodeća je značajka također naglasak, dok se drugi pokazatelji spominju u vrlo malom postotku. Postojanje fonetsko-fonoloških i ortoepskih razlika između hrvatskoga, bosanskoga i srpskoga iscrpno prikazuju Silić (2010) i Martinović (2010), a navode ih također Golubović i Sokolić (2013) te Požgaj Hadži i Balažić Bulc (2015). Analizirajući govor medija, Horga, Požgaj Hadži i Šafarić (2010) također dokazuju postojanje razlika između hrvatskoga, bosanskoga i srpskoga naglasnoga sustava, utvrđujući pritom i neke druge razlikovne fonetsko-fonološke značajke: sinkopiranje, razlike između otvorenoga i zatvorenoga /e/ i /o/, razlike u uporabi /č/ i /ć/ te /ž/ i /ź/. Da postoje tipična obilježja govora po kojima slušatelj može prepoznati govornika, navodi i Karavdić (2017). Kao tipičnu oznaku bosanskoga izdvaja čuvanje zanaglasne dužine i ijekavicu, kao značajku srpskoga kraćenje zanaglasnih dužina i ekavicu, za crnogorski silazne naglaske u poziciji izvan početnih slogova, a navodi i specifičnosti vezane uz konsonantizam. Mogućnost slušnoga razlikovanja jezika govornika potvrđuju također Varošaneć Škarić i Bašić (2022; 2024: 180): za srpski jezik karakterističan je ostvaraj vokala i jednostavnija slogovna struktura, a govornike bosanskoga odlikuje izrazita redukcija vokala, koja utječe na ritmicitet. Uzevši u obzir iskaze sudionika ovoga istraživanja i rezultate prethodnih istraživanja, može se pretpostaviti da bi slušanje istih tekstova u govorenom obliku moglo rezultirati boljim prepoznavanjem triju standarda. Sposobnost govornika hrvatskoga da pri slušanju razlikuju hrvatski od srpskoga i bosanskoga potvrđuju Horga, Požgaj Hadži i Liker (2010). Na temelju

fonetskih razlika između tih jezika sudionici njihova istraživanja s većom su sigurnošću međutim prepoznavali hrvatski od drugih dvaju jezika. Iako studenti u našem istraživanju izjavljuju da su svjesni fonetsko-fonoloških razlika u promatranim jezicima, one im ne pomažu mnogo u razlikovanju jezika čak ni kad je riječ o onima koje imaju svoj odraz i u ortografiji. Primjerice, sudionici su mogli zaključiti da je tekst u kojem se pojavljuju ekavski oblici pisan srpskim jezikom, da oni ulomci u kojima se susreće pravopisno *ije* ili *je* na mjestu nekadašnjega glasa jata mogu pripadati bosanskome ili crnogorskome, a onaj koji sadrži oblik *nijesam* pripada crnogorskome jeziku, no unatoč tome uspješnost prepoznavanja na predloženim pisanim ulomcima nije bila visoka.

Drugi oslonac prepoznavanja čini razlikovni leksik. Da se govornici u raspoznavanju srpskoga jezika u odnosu na hrvatski oslanjaju na leksik, utvrdile su također Golubović i Sokolić (2013) te Požgaj Hadži i Balažić Bulc (2015). Za sudionike u našem istraživanju on je u približnoj jednakoj mjeri razlikovan i za srpski i za bosanski. Leksik se pokazao važnim elementom u prepoznavanju, ali ne i razumijevanju triju susjednih standarda. Studenti leksičke značajke naime prepoznaju kao distinktivna obilježja tih jezika, ali slabo poznaju njihova značenja. Sposobnost uočavanja leksika koji pripada srpskom jeziku, ali istodobno i slabo poznavanje značenja riječi, utvrđeno je i u ranijem istraživanju među hrvatskim srednjoškolcima, koje je provela Barić (2012).

Druga se hipoteza (H2) da mladi ljudi među susjednim standardnim jezicima najbolje prepoznaju i razumiju srpski djelomično potvrdila. Njoj u prilog govore rezultati samoprocjene iz četvrtog zadatka koji se odnose na prepoznavanje i razumijevanje triju standarda. Postoji statistički značajna razlika u tvrdnjama o prepoznavanju srpskoga u odnosu na bosanski i crnogorski te tvrdnjama o razumijevanju srpskoga i bosanskoga u odnosu na crnogorski. Studenti tvrde da među trima jezicima najlakše prepoznaju srpski te da bolje razumiju srpski i bosanski nego crnogorski. Tu tvrdnju potvrđuje i rezultat prepoznavanja pisanoga teksta iz drugoga zadatka u kojem je, iako tek polovica njih, veći broj sudionika točno prepoznao bosanski i srpski, a manji, tek trećina, crnogorski jezik. Takvi rezultati korespondiraju i s činjenicom da su za srpski jezik sudionici naveli najviše prepoznatljivih jezičnih značajki, ne samo na fonetsko-fonološkoj nego i na sintaktičkoj i leksičkoj razini te na pravopisnom planu, pa se može pretpostaviti da će taj jezik lakše i prepoznati. Upadljiva činjenica da među promatranim jezicima crnogorski najlošije polazi u prepoznavanju zaslužuje posebnu pozornost. Objašnjenje za to može se pronaći u manjem doticaju hrvatskih govornika s crnogorskim jezikom: na društvenim mrežama, među influencerima i u

glazbenoj produkciji – domenama za koje sudionici izjavljaju da najčešće u njima ostvaruju kontakt sa susjednim jezicima – u hrvatskome je kulturnom prostoru zastupljenost crnogorskoga jezika manja od ostalih dvaju jezika.

U provjeri treće hipoteze (H3), da mladi ne raspoznaju leksik koji je razlikovan u odnosu na leksik hrvatskoga standardnog jezika, pokazalo se da je razumijevanje 40 leksema (imenica, pridjeva i glagola) općenito nisko i iznosi manje od trećine točnih odgovora. Uzmu li se zajedno odgovori »ne znam značenje leksema« i pogrešno upisana značenja leksema, proizlazi da su sudionici, u prosjeku, dali 70% netočnih odgovora. Zanimljivo je pritom da za desetak leksema s popriličnom sigurnošću sudionici tvrde da ih poznaju, ali za njih navode netočna značenja (npr. za *pirinač*: *krumpir*, *špinat*, *kupus*, *zaimača*). Pritom je svega 4% sudionika uspjelo točno opisati značenja 70% ili više leksema (postotak koji se može smatrati srednjom ocjenom *dobar* ili višom). Ti su rezultati još slabiji od rezultata koje su prije trinaest godina ostvarili hrvatski srednjoškolci (Barić 2012) u zadatku prevođenja srpskih riječi na hrvatski: točno ih je prevelo 30% sudionika, a 70% njih nije dalo odgovor ili je ponudilo netočan. Golubović i Sokolić (2013: 41), kao i Barić (2012), smatraju da je za starije generacije leksički fond bosanskoga, crnogorskoga i srpskoga jezika predstavljao »opću kulturu«. Vremenski odmak tijekom kojega se sociolingvistička slika izmijenila, pa mladi više nisu na isti način u kontaktu s tim jezicima, pridonio je slabijem poznavanju leksika. Hrvatski srednjoškolci u istraživanju koje je provela Barić (2012) prepoznaju lekseme koji nisu sastavnica hrvatskoga jezika, ali kako se u njezinu istraživanju, kao ni u našem, nije potvrdilo da znaju i njihovo značenje, Barić (2012: 18) smatra da je odnos srednjoškolaca prema srpskomu »isti kao i prema mađarskomu, slovenskomu ili bilo kojemu drugomu jeziku«. S time se u vezu može dovesti i prevladavanje neutralnih stavova prema susjednim standardnim jezicima koje je zabilježeno kod sudionika ovoga istraživanja.

Ti su stavovi ispitivani u okviru četvrte hipoteze (H4). S tvrdnjama koje sadrže negativan stav prema jezicima (»smeta mi«) uglavnom se ne slažu, a s onima koje odražavaju pozitivan stav (»sviđa mi se«) niti se slažu niti se ne slažu. Uočena općenita neutralnost stavova prema jezicima potvrdila se i u rezultatima koji se odnose na zadatak ocjene dojma o jezicima prema trima dimenzijama (*estetska*, *emocionalna* i *prestiz*). Sva tri jezika ukupno su na svim dimenzijama ocijenjena približno srednjom ocjenom. Zanimljive rezultate Šimičić i Sujoldžić (2014) dobile su u svojem istraživanju stavova hrvatskih adolescenata prema hrvatskim lokalnim govorima, ali također i prema bosanskome i srpskome. Koliko to dopušta način na koji su u objavljenoj analizi prikazani rezultati, može se zaključiti da su adolescenti rođeni

u Zagrebu nešto višu ocjenu društvene privlačnosti i statusa dali bosanskome nego srpskome, no obje se vrijednosti kreću oko srednje ocjene. U skladu su s rezultatima ovoga istraživanja i oni dobiveni u Sloveniji (Požgaj Hadži i Balažić Bulc 2011), gdje su sudionici najpozitivnijim ocjenama okarakterizirali bosanski standardni jezik, dok crnogorski jezik uopće nisu prepoznali.

Potvrđena je i peta hipoteza (H5). U kontakt sa susjednim stranim jezicima mladi dolaze putem mrežno dostupnih sadržaja popularne kulture: praćenjem društvenih mreža i influencera te slušanjem glazbe. Njihov kontakt s trima susjednim jezicima rezultat je vlastitog odabira i slijedi njihove interese, a ne proizlazi iz jezičnoga krajo- lika kao dominantne vrste izloženosti tim istim jezicima u doba života u zajedničkoj državi.

7. Zaključak

Mladi u Hrvatskoj, iako potencijalno svakodnevno u kontaktu s bosanskim, crnogorskim i srpskim standardnim jezikom – ponajprije putem interneta i popularne kulture – te jezike ne prepoznaju s lakoćom i ne razumiju njihov leksik u potpunosti, a njihovi su stavovi prema tim jezicima obilježeni neutralnošću. Rezultati pokazuju da je jezični kontakt u regiji, iako je nastavljen i nakon raspada Jugoslavije, promijenio svoj oblik i intenzitet, a kod mladih više ne stvara spontanu receptivnu višejezičnost kakva je bila prisutna kod prethodnih naraštaja koji su živjeli u istoj državi. Kontakt je danas ponovno uspostavljen, ali na drugim platformama, mahom digitalnima, i konzumira se intencionalno, potaknut ponajviše potrebom za zabavnim sadržajima u slobodno vrijeme. Najčešći izvori kontakta s bosanskim, crnogorskim i srpskim jezikom kod današnjih mladih nisu obrazovne institucije, niti međusobna komunikacija, već komunikacija putem društvenih mreža i sadržaji na njima te popularna glazba.

Takva izloženost ne uključuje nužno jezičnu refleksiju ni stjecanje jezične kompetencije, već ostaje na razini pasivne konzumacije. Iako je srpski jezik, zbog šire prisutnosti u popularnim sadržajima, ispitanicima najpoznatiji, razina razumijevanja ipak je ograničena, osobito kada je riječ o manje poznatim leksemima. Crnogorski jezik u ovome je istraživanju najslabije prepoznat, što otvara pitanje njegove vidljivosti i prisutnosti u svakodnevnome jezičnom okruženju mladih u Hrvatskoj.

Zanimljivo je da ispitanici ne iskazuju naglašeno negativne ni pozitivne stavove prema bilo kojem od triju jezika. Njihova percepcija standardnih jezika susjednih država uglavnom je neutralna, što se može tumačiti generacijskim odmakom od politički i emocionalno obilježenoga konteksta potkraj 20. stoljeća. Istraživanje tako potvrđuje da je među

mladima prisutan svojevrstan pragmatičan odnos prema jeziku – bez snažnijih stavova, ali i bez dubinskog znanja i razumijevanja. Uočeno slabo poznavanje leksika susjednih jezika moralo bi, naravno, utjecati i na smanjenje mogućnosti leksičkih interferencija. Drugim riječima, utvrđivanje razlikovnosti između hrvatskoga i susjednih standardnih jezika, osobito srpskoga, koje je u posljednjem desetljeću 20. st. imalo cilj u zaustavljanju interferencija među jezicima, današnjem bi naraštaju moglo biti korisno iz posve drugoga razloga, a to je objašnjenje značenja nepoznatih leksema iz susjednoga jezika.

Spoznaje iz ovoga i njemu sličnih istraživanja mogu naći svoju primjenu na sveučilištima koja akreditiraju studentske programe posvećene učenju i poučavanju hrvatskoga, bosanskoga, crnogorskoga i srpskoga jezika. S obzirom na rezultate dobivene na zadacima prepoznavanja i razumijevanja, valjalo bi, kako u poučavanju tako i u budućim istraživanjima, osim gramatičkih, leksičkih i pravopisnih značajki koje su razlikovne za te jezike, svakako veću pozornost svratiti i na istraživanje elemenata (iz)govora kao prepoznatljivih pokazatelja jezične pripadnosti. Zanimljivu sociolingvističku situaciju u kojoj se komunicira na četirima standardima zasnovanim na bliskim osnovicama svakako valja nastaviti periodično istraživati, uz obavezno proučavanje stavova prema njima jer su stavovi važan čimbenik u ostvarivanju komunikacijske konvergencije ili divergencije u budućnosti.

Reference

- Badurina, L., Pranjković, I., & Silić, J. (ur.). (2009). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Zagreb: Disput.
- Badurina, L., & Matešić, M. (2010a). Ortoepija i ortografska načela (na primjeru hrvatske i srpske ortografske norme). V B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (str. 57–73). Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Badurina, L., & Matešić, M. (2010b). Usporedba koncepcija pravopisnih rječnika hrvatskoga, bosanskoga/bošnjačkoga i srpskoga jezika. V B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (str. 75–86). Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Barić, B. (2011). Razumljivost kao kriterij pri utvrđivanju jezičnoga identiteta. *Kroatologija*, 2, 1–20.
- Belaj, B. (2005). O nekim aktualnim problemima pravopisne i leksičke norme u hrvatskom jeziku. V V. Nikčević (ur.), *Norma i kodifikacija crnogorskog jezika* (str. 319–335). Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovje.
- Brozović, D. (2002). Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području. *Jezik*, 49(1), 1–9.

- Bugarški, R. (2010). Multiple language identities in Southeastern Europe (with a focus on Serbo-Croatian). V M. Könönen et al. (ur.), *Europe-Evropa: Cross-cultural Dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe* (str. 34–49). Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Bugarški, R. (2018). *Govorite li zajednički?* Beograd: Biblioteka XX vek.
- Czerwiński, M. (2012). Učinci jezične politike na jezičnu zbilju kao nezaobilazan predmet istraživanja (na primjeru hrvatskoga jezika). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik*, 38(1), 37–53.
- Durić, R. (2010). O leksičkom osjećanju novoštokavštine kroz kroatizme, srbizme i bosnizme na neutralnoj razini. *Filologija*, 55, 117–141.
- Golubović, J., & Sokolić, N. (2013). Their language sounds aggressive: A matched guise study with Serbian and Croatian. V C. Gooskens et al. (ur.), *Phonetics in Europe: Perception and Production* (str. 35–57). Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- Granić, J. (2010). Gramatemi kao distinktivna obilježja bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika. V B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (pp. 389–400). Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Greenberg, R. D. (2005). *Identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga*. Zagreb: Srednja Europa.
- Horga, D., Požgaj Hadži, V., & Liker, M. (2010a). Fonetski opis segmentalne razine hrvatskoga jezika i sposobnost hrvatskih govornika u slušanom razlikovanju bošnjačkog, hrvatskog i srpskog govora. V B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (str. 243–256). Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Horga, D., Požgaj Hadži, V., & Šafarić, I. (2010b). Fonetsko-fonološke razlike govora u beogradskom, sarajevskom i zagrebačkom televizijskom dnevniku. V B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (str. 257–269). Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Karavdić, Z. (2017). Kako prepoznati bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski standardni jezik? *Bosniaca*, 22, 34–46.
- Lakić, I. (2013). Jezička slika Crne Gore. V V. Požgaj Hadži (ur.), *Jezik između lingvistike i politike* (str. 133–158). Beograd: Biblioteka XX vek.
- Lakić, I. & Kostić, N. (2009). Status crnogorskog i srpskog kao jezika govornika prema jezičnom standardu u Crnoj Gori. V J. Granić (ur.), *Jezik i identitet* (str. 509–518). Zagreb i Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Martinović, B. (2010). Akcenatske razlike između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika. V B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (str. 291–310). Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Mihaljević Djigunović, J. (1998). *Uloga afektivnih faktora u učenju stranoga jezika*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Osgood, C. E. (1963). *Metod i teorija u eksperimentalnoj psihologiji*. Beograd: Savremena škola.
- Palić, I. (2009). Mogućnosti funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini. V L. Badurina et al. (ur.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (str. 111–123). Zagreb: Disput.
- Peti-Stantić, A. (ur.). (2008). *Identitet jezika jezikom izrečen: Zbornik rasprava s okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga Jezik i identitet na Balkanu*. Zagreb: Srednja Europa.
- Požgaj Hadži, V. (ur.). (2012). *Izazovi kontrastivne lingvistike / Izzivi kontrastivnega jezikoslovja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Požgaj Hadži, V. (ur.). (2013). *Jezik između lingvistike i politike* (str. 37–65). Beograd: Biblioteka XX vek.
- Požgaj Hadži, V. (2014). Language policy and linguistic reality in former Yugoslavia and its successor states. *Inter-faculty*, 5, 49–91. <https://doi.org/10.5281/zenodo.56663705>
- Požgaj Hadži, V. (2023). U zrcalu stereotipa. V A. Šehović (Ed.), *Etnokulturni stereotipi u slavenskim, germanskim, romanskim i orijentalnim jezicima: Sličnosti i razlike u percepciji Drugoga* (str. 9–29). Sarajevo: Slavistički komitet.
- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2004). *Hrvatski jezik – Srpski jezik: Vodič za polaganje ispita na visokoj razini*. Ljubljana: Oddelek za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2009). Otvori usta pa ću ti reći tko si. V A. Peti-Stantić (ur.), *Treći hrvatsko-slovenski slavistički skup / Tretje hrvaško-slovensko slavistično srečanje* (str. 21–33). Zagreb: FF Press.
- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2011). Drugi i »drugi« stavovi prema govornicima različitih jezika u slovenskom društvu. V V. Vasić (ur.), *Jezik u upotrebi / Language in use* (str. 107–120). Beograd i Novi Sad: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu i Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2015). (Re)standardizacija v primežu nacionalne identitete: Primer hrvaškoga, srpskoga, bosanskoga in crnogorskoga jezika. *Slovenščina* 2.0, 3(2), 67–94.
- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2019). Hrvatski, srpski i bosanski jezik na stranim sveučilištima: nekad i danas, a ubuduće? V S. Halilović (ur.), *Bosanskohercegovački slavistički kongres II*(1), 499–511. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2022). *Formiranje jezika i njegovo rastakanje: od srpskohrvatskoga do hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Požgaj Hadži, V., Balažić Bulc, T., & Gorjanc, V. (ur.). (2009). *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Pranjeković, I. (2001). The Croatian standard language and the Serbian standard language. *International Journal of the Sociology of Language*, 147, 31–50. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2001.004>

- Pranjčević, I. (2010). O aktualnome sociolingvističkom i lingvopolitičkom statusu standardnih jezika na novoštokavskoj osnovici. V B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (str. 49–51). Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Ryan, E. B., & Giles, H. (ur.). (1982). *Attitudes towards language variation: Social and applied contexts*. London: Edward Arnold.
- Silić, J. (2010). Fonetsko-fonološke i ortografsko-ortoepijske razlike između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga jezika. V B. Tošović & A. Wonisch (ur.), *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (str. 87–95). Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Skelin Horvat, A. (2017). *O jeziku i identitetima hrvatskih adolescenata*. Zagreb: Srednja Europa.
- Struna. (2011). *Hrvatsko strukovno nazivlje*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- Šimičić, L., & Sujoldžić, A. (2004). Cultural implications of attitudes and evaluative reactions toward dialect variation in Croatian youth. *Collegium Antropologicum*, 28(1), 97–107.
- Tošović, B., & Wonisch, A. (ur.). (2010). *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika*. Graz–Zagreb: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Varošanec-Škarić, G., & Bašić, I. (2022). Mjere ritmiciteta u usporedbi hrvatskoga, bosanskoga i srpskoga jezika. V A. Dobrić & M. Liker (ur.), *Istraživanja govora* (str. 88–89). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Varošanec-Škarić, G., & Bašić, I. (2024). »Bazvuka« – zvučna baza govora izvornih govornika hrvatskoga jezika i srodnih jezika. V I. Carović & D. Horga (ur.), *Istraživanja fonetike i fonologije slavenskih jezika: Zbornik radova Konferencije Komisije za fonetiku i fonologiju slavenskih jezika Međunarodnoga slavističkog komiteta u Zagrebu 2021* (str. 167–187). Zagreb; Varšava; Ljubljana: FF Press; Polska Akademia Nauk (PAN); Institut Slawistyki, Univerza v Ljubljani.

Semantičko-sintaksičke odlike i pragmatički potencijal studentskih političkih slogana tipa X vs Y: »Ili ćemo promeniti državu, ili ćemo promeniti državu«¹

Jelena Ajdžanović, Strahinja Stepanov, Jasmina Dražić

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku

Rad se bavi analizom studentskih političkih slogana u Srbiji tokom 2024/2025. godine, s fokusom na njihove jezičke (semantičko-sintaksičke) i pragmatičke osobine. Kroz pristup kritičke analize diskursa ispituje se način na koji slogani reflektuju i oblikuju studentski identitet, otpor i političku svest. Posebna pažnja posvećena je sloganima tipa: »Ili ćemo promeniti državu, ili ćemo promeniti državu«, koji se analiziraju kao primer diskurzivne borbe mladih protiv korupcije i represivnog režima nakon pada nadstrešnice na Železničkoj stanici u Novom Sadu. Rad pokazuje da studentski slogani nisu samo izrazi protesta već i sredstva artikulisanja društvenih vrednosti i kolektivnog subjektiviteta.

Ključne reči: studentski slogani, sintaksičko-semantičke i pragmatičke odlike, kreativnost, kritička analiza diskursa

This paper analyses student political slogans in Serbia during 2024/2025, focusing on their semantic-syntactic and pragmatic features. Using the framework of critical discourse analysis, it explores how these slogans reflect and shape student identity, resistance, and political awareness. Particular attention is given to the slogans of the following type »We will either change the state, or we will change the state«, examined as a discursive act of ambiguity, irony, and subversive intent. The study demonstrates that student slogans are not merely expressions of protest but also tools for articulating social values and constructing collective subjectivity.

Keywords: student (protest) slogans, syntactic-semantic-pragmatic features of slogans, linguistic creativity, critical discourse analysis

1 U originalu rečnica je izjava studenta Marka Đenadića, studenta Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu i glasi: »Ili ćemo da menjamo državu, ili ćemo da menjamo državu« (*Utisak nedelje*, 13. 1. 2025).

1. Uvod

Predmet istraživanja jeste leksičko-semantička, sintaksička i pragmatička analiza (izdvojenih) društveno-političkih slogana, koji su stekli prominentnost tokom studentskih protesta 2024/2025. Slogani, kao verbalna (i/ili multimodalna) lakonska sinteza artikulacije društvenih zbivanja, mišljenja i stavova, mogu se – što i raznovrsna stručna literatura pokazuje – adekvatno posmatrati u okvirima različitih disciplina (sociologija, psihologija, lingvistika, semiotika i sl.) a unutar njih pak s raznolikih teorijskih polazišta, ali smo se mi odlučili i u radu najviše oslanjali na kritičku analizu diskursa (KAD), koja – kao multidisciplinarni pristup – polazi od toga da se jezik (u upotrebi) može i mora valjano proučavati jedino ako se ima u vidu njegova veza sa pojmovima moći, kontrole i ideologije unutar određene društvene zajednice. U uzavrelim savremenim društveno-političkim dešavanjima u Srbiji, gde je u središtu studentska pobuna za uspostavljanje pravnih vrednosti, artikulisana u studentskim zahtevima upućenim vlastima, spontano je nastalo na stotine originalnih, ubedljivih, kreativnih, inteligentnih slogana, kao izraz bunta i potrebe da se čuje i vidi stav, mahom mlade studentske populacije, protiv režimskih krutih i netransparentnih akcija.

2. Osnovni pojmovi

U radu se najpre definišu osnovni pojmovi istraživanja: slogan, teorijsko-metodološki okvir KAD, jezički mehanizmi kojima se formulišu slogani, jezička kreativnost, nakon čega se na primeru slogana sa značenjem disjunktivnosti, tipa – *Ili ćemo promenit državu, ili ćemo promeniti državu*, kao i druge vrste alternativnosti (npr. *Proleće je, a ja radim na RTS-u*), analiziraju jezičke karakteristike – izbor leksike i semantike leksičkih jedinica, njihova tvorba, te morfosintaksičko ustrojstvo. Takođe, pažnja je usmerena i na ilokucionu snagu iskaza, tj. na govorne činove ostvarene u ovim sloganima, a koji se mogu identifikovati i rasporediti na kontinuumu *konstatacija – upozorenje – zahtev – pretnja*, uz impliciranu kauzalnost, modalnost, hipotetičnost i druge karakteristike koje sadrže. Pored toga, ekscerpirani slogani će biti posmatrani i u kontekstu utvrđivanja (moći) kreativnosti jednog od jezičkih postupaka, u kojem su ukršteni dvoznačnost (polisemija), ponavljanje, simetrija jezičkih jedinica i suprotnost ili disjunktivnost (istih) formi, kao i simbola, u ovako ustrojenim porukama u datim društveno-političkim zbivanjima. Zaista su brojne² varijacije grafoloških, fonoloških, morfosintaksičkih, te

2 Na tribini Društva za srpski jezik i književnost, u okviru četvrte po redu manifestacije *Mart – mesec srpskog jezika*, predstavljeni su brojni slogani aktuelnih studentskih protesta. Studenti i profesori srbističkih katedara

semantičkih komponenti posmatranih savremenih slogana u Srbiji, u spoju s vizuelnim efektima, crtežima, grafičkim isticanjima, slikama, bojama itd., koji, između ostalog, upućuju i na sveukupno umetničko stvaralaštvo, ono sa svekolikog prostora svetske baštine, preko onoga koje je obeležilo nekadašnji jugoslovenski prostor, do autentično srpske kulturne scene (npr. sekvence iz filmova, stihovi pesama, muzičkih izvedbi, odlomci iz književnosti, stripova, klipovi, mimovi itd.). Izdvojeni primeri za analizu u ovom radu poslužiće kao reprezentant jezičke kreativnosti, te je analiza ograničena na nekoliko lingvističkih segmenata u sprezi s vanjezičkim faktorima, koji podrazumevaju dekodiranje ovakvih poruka u vidu studentskih slogana.

2.1. Slogan

Prema rečniku Merriam-Webster,³ etimološki posmatrano, današnji termin *slogan* potiče od škotskog galskog ‘sluagh-ghairm’, nastalog od ‘sluagh’ *vojska, domaćin* i ‘gairm’ *poklič*, prvi put zabeleženog u XVI veku (1513. god.). Ovaj rečnik beleži dva značenja leksema *slogan*: »1. a. ratni poklič, b. reč ili fraza koja se koristi za izražavanje karakterističnog stava ili cilja koji se želi postići; 2. kratka fraza koja privlači pažnju i koristi se u oglašavanju ili promociji”. U *Rečniku srpskoga jezika* Matice srpske (RSJ) *slogan* se definiše kao »ono što se ističe kao osnovno načelo, geslo, deviza”, što upućuje na to da se polazna leksema definiše bliskoznačnicama, te ovakvo značenje imaju i *načelo, geslo, deviza*, kao i *parola, moto, krilatice*. U domaćim istraživanjima ove problematike⁴ izdvajaju se zaključci Z. Slavujevića (2005), koji, nakon detaljnog pregleda značenja termina *slogan*, kao verbalnog dela plakata u reklamno-propagandnom žanru u političkom diskursu, sumira njegove karakteristike: sažetost (sintetizovane, kratke poruke), ekspresivnost (atraktivne poruke, dopadljive, lako pamtljive), propagandni karakter i ubeđivački cilj (da bi adresanti publici prezentovali, učinili shvatljivim i prihvatljivim svoje ključne političke sadržaje itd.), odakle i važna odlika – usmerenost na recipijenta (slogani-poruke) (up. i Slijepčević 2017: 276):

održali su 3. marta tribinu *Ćacima ćeš me, đacima ću te*. Bilo je reči o stilskim figurama, etimologiji, metagramatici i dijalekatskim crtama koje se uočavaju na protestnim parolama, ali i o gramatičkom ponašanju imenice *ćaci/Ćaci*. Tribina je zaokružena glasanjem publike putem ankete za parolu koja im se najviše dopala. Treće mesto dobila je parola ‘Dogodine u Prizonu’, dok drugo mesto dele ‘Grčka tragedija se zasniva na mitu, a srpska na mitu i korupciji’ i ‘Krenuli kao studenti, stigli kao nobelovci’. Pobednička parola glasi: ‘Prvi zah-tev, ko – šta?’.” Zajedno sa videom Tribine, ovaj sadržaj dostupan je na <https://www.martmesecsrpskog.rs/studentsko-cose/tribina-cacima-ces-me-djacima-cu-te/>.

3 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/slogan#dictionary-entry-1>.

4 Kada je reč o političkim (stranačkim) sloganima i njihovoj vezi s drugim vrstama žanrova u okviru političkog diskursa pojedinca ili partije, vid. i Stepanov (2015, 2016, 2018).

Za politički se slogan može reći i da je primarno psihološka poruka, kojoj je osnovni cilj da skrene pažnju [recipijentima, građanima, biračima] na političku stranku ili kandidata [...]. Malo je verovatno da slogan može uticati direktno na birače prilikom opredeljivanja, ali svakako može signalizirati biračima neku posebnost, *differentia specifiu* partije ili kandidata, što zapravo i jeste zadatak slogana – da istakne, da izdvoji, da učini vidljivijim neku stranku ili političara (Stepanov 2016: 188).

Što se tiče klasifikacije slogana, Slavujević (2005: 51) navodi da ih je teško nedvosmisleno među sobom razlučiti, da ne postoje oštre granice i da zapravo najčešće se sebi sadrže odlike različitih vrsta, ali najopštije se mogu razlikovati: *slogani-teme*, *imidž-slogani* i *slogani-pozivi*. Tako prve od njih – slogane-teme – odlikuje to što su u njima jašnije artikulisani društveni planovi, teme i ideje određenog (političkog) aktera, druge – imidž-slogane – to što je akcenat na nekoj, pozitivnoj osobini političke partije ili kandidata, dok treće karakteriše apelativni momenat (otud se i nazivaju slogani-pozivi), budući da je njihovo dominantno obeležje poziv, tj. animiranje građana na određenu akciju.

2.2. Kritička analiza diskursa

Fokus u okviru KAD je, sasvim ukratko, na tome da se, proučavajući kako mikro nivo (određene jezičke strukture, npr. morfosintaksičke varijacije, izbor leksike i sl.) tako i makro nivo (primerice, institucionalni kontekst, društvene norme i sl.) – kombinujući teorijska uporišta tekstualne analize i društvene teorije – ispita kako diskurs (ili diskursi) održavaju (perpetuiraju) ili pak dovode u pitanje, osporavaju odnose moći i ideološke strukture u društvu (up. npr. Fairclough 1989, 1995, 2003; Wodak 2001, 2004). Iz ovakve postavke proističe i praktični, primenjeni aspekt KAD, da podigne svest ljudi o »režimu rada diskursa«, koliko smo svi »uronjeni« u diskurs(e), nesvesni njegovog delovanja na naše postupke, uključujući tu i samu produkciju tekstova. Otuda su najčešće predmetom izučavanja u KAD tekstovi čiji su autori, odnosno adresanti ustanove vlasti ili dominantni (najpopularniji) mediji, obrazovne institucije ili uticajne korporacije i firme. Naravno, ako se ima u vidu da su sve to primeri jezika u upotrebi (»jezika u akciji«), nužno je uvek naglašavati i imati na umu uticaj i značaj konteksta – društvenog, političkog, istorijskog – prilikom tumačenja diskursa. Ovde posmatrani slogani su, kao produkt jednog autentičnog društvenog, inicijalno studentskog, pokreta, nesumnjivo relevantan predložak za analizu u okviru KAD, gde bi neka od istraživačkih pitanja mogla glasiti: Kakva leksikalizacija (uključujući i tvorbeni aspekt) i koji su morfosintaksički elementi korišćeni u studentskim sloganima 2024/2025. radi promocije ili osporavanja određenih stavova i vrednosti?; Kako se veze između jezika, odnosa moći, režima i studenata (studentskog pokreta) odražavaju u formulaciji slogana?

2.3. Žanrovske specifičnosti slogana

Pomenute žanrovske specifičnosti slogana – redukovanost, eliptičnost, ekspresivnost, adresativnost – naročito su zgodne za ispitivanje na mikro nivou, tj. da se utvrde njihove sintaksičko-semantičko-pragmatičke odlike. Ta svojstva slogana rezultat su različitih jezičkih postupaka, kao što su igre rečima, rime, upotreba slivenica i simbola itd. Kada je reč o pitanju leksikalizacije u sloganima, posebno su zanimljivi značenjski odnosi – sinonimija, homonimija, antonimija, paronimija, te polisemija, kao izvor metaforičkih i metonimijskih semantičkih transformacija. U vezi s funkcijama i efektima jezičke kreativnosti, u literaturi se beleži (Leech 1983; Delabastita 1996: 128; Žyško 2017: 5; Lalić Krstin 2018: 328; Dražić 2021. i dr.) da je poigravanje jezikom rezultat, između ostalog, evolutivnog razvoja ljudske vrste i kao psihološko-emotivni element nastaje kompleksnim kognitivnim procesima. Stoga se ludička funkcija jezika često pridodaje Jakobsonovoj (1960) šestočlanoj klasifikaciji jezičkih funkcija (uz referencijalnu, poetsku, emotivnu, konativnu, fatičku i metajezičku) (up. Lalić Krstin 2018: 328). U obimnoj literaturi o igri rečima ('wordplay'), ovaj fenomen ispitivao se na korpusu novinskih tekstova, mahom ideološke, pre svega političke prirode, oglasa, u elektronskoj komunikaciji, književnim ostvarenjima, uglavnom naučnofantastičnog žanra, dečjoj literaturi ili u animiranim ostvarenjima, pri čemu su posmatrane formalne i/ili sadržinske karakteristike igre rečima u kontekstu sociolingvistike, pragmatike, prevođenja, kognitivne lingvistike i efekata humora, ironije, kritike itd.

Igru rečima specifikuju drugačije karakteristike nego što je to slučaj sa standardnim jezikom, tj. zajedničkim kodom, za čiju se uspešnu i valjanu upotrebu vezuje princip kooperativnosti i konverzacione maksime (up. Grice 1975) ili hipermaksime jezičke konverzacije (prema Keller 1994; Žyško 2017: 5). U vezi s tim, može se reći da je diferencijalna funkcija odlika posmatranog leksičko-kognitivnog komunikativnog postupka i pripisuju mu se tri posebne karakteristike: sličnost oblika (engl. 'similarity of forms'), dvoznačnost (engl. 'ambiguity') i humor (engl. 'humour') (Žyško 2017: 5), te se pod igrom rečima podrazumevaju

različite tekstualne pojave u kojima su strukturna obeležja upotrebljenih jezika iskorišćena da bi se postigla komunikativno značajna konfrontacija dveju (ili više) jezičkih struktura, s više ili manje sličnim formama i više ili manje različitim značenjima (Delabastita 1996: 128).

Dvoznačnost u sloganima počiva, najčešće, na leksičkim pojavama, kakve su primerice polisemija ili homonimija (homografija i homofonija), npr. *Sloboda miriše na lale*,⁵ gde se vlastita imenica koja referiše na stanovnike Vojvodine (konotativno obeleženi regionalni etnici – *Lale*) supstituiše zajedničkom imenicom koja označava cvet. Brojne su i varijacije ovoga tipa dvoznačnosti poigravanjem sa glasovnom strukturom reči, npr. *Nauka je (u)stala*,⁶ kada, uz polisemantični glagol *ustati*, imamo i resematizaciju ukidanjem prve foneme /u/, čime se dobija značenje obustave aktivnosti, iskazano glagolom *stati*. Sličnost oblika i ludička funkcija udruženo se jezički postižu različitim zamenama pojedinih elemenata reči – od grafeme/glasa do slogova, kao i tipografskim rešenjima, npr.: *Tačiću ko je puk'o dop; Munze pumpaj; PoVučiću vodu; Ko drugome kamu jopa, robijađe zbog zvučnog topa! Bruka i bes; TELLiEVISION*⁷ itd. Snažan efekat imaju precedentne rečenice, iskazi u kojima je zamenjena cela leksema ili sintagma, npr.: *Pa zar i ti, sine Macute*⁸?; *Masa puta ubrzanje, pa ti sad vidi E = mc²; Jesu bure, jesu vihori, ali nismo slamke!*⁹

3. Slogani u radu

Iskaz slogana koji su predmet ovoga rada formalno (sintaksički) ustrojen je u dvema disjunktivnim (rastavnim) ili adverbzativnim (suprotnim) rečenicama ili pak sintagmama, pri čemu se implicira koncept ILI X ILI Y.

3.1. Disjunktivni odnos

Disjunktivni odnos podrazumeva alternativnost radnji/akcija ili dveju suprotstavljenih situacija. U sledećim sloganima taj odnos je intenzifikovan polisindetonom, po navljanjem veznika *ili*:

5 Transparent je nastao kada su studenti, motociklisti, traktoristi, građani iz Vojvodine stigli u Beograd (na Terazije).

6 Na protestu Sindikata nauke Srbije, održanom u Novom Sadu i Beogradu, 25. marta 2025, pokazana je solidarnost sa studentskim zahtevima, koja je na ovaj ekspresivan način uputila jaku poruku vlastima.

7 Navedene slogane trebalo bi razumeti na sledeći način: *Tačiću ko je puk'o dop* [Dačiću, ko je puko top]; *Munze pumpaj* [Zemun(e) pumpaj]; *PoVučiću vodu* [Povući ću vodu]; *Ko drugome kamu jopa, robijađe zbog zvučnog topa! Bruka i bes* [Ko drugom jamu kopa... »Buka i bes«]; *TELLiEVISION* [Tel(l) lie vision]. Svaki od slogana semantički je višeslojan jer priziva različite društveno-političke kontekste i zahtevao bi obimnu analizu, koja ovde izostaje zbog poštovanja obima istraživanja.

8 Referiše se na aktuelnog premijera Srbije prof. dr Đura Macuta, univerzitetskog profesora i lekara.

9 Slogan je kombinacija toposa u epskoj narodnoj poeziji u formi delimične slovenske antiteze (*bure, vihori*) i Njegoševih stihova (»jedna *slamka* među viorove«).

- (1) *Ili* da rade institucije *ili* da dođe [crtež/simbol Betmena = borac za pravdu].
- (2) *Ili* pakt *ili* rat.

U ovim dvama primerima iskazan je intenzifikovan *zahtev* koji dalje može gravitirati ka *upozorenju* ili *pretnji*, što je morfosintaksički formalizovano formom *da*+prezent (1). Zahtev kao protipičan direktiv podrazumeva da adresant (pošiljalac poruke) traži od adresata (onoga kome je poruka upućena) da izvrši neku buduću radnju. U tom smislu prvi deo disjunktivne strukture može se shvatiti kao zahtev nadležnima i odgovornima da učini sve kako bi institucije konačno proradile. Drugi deo, međutim, predstavlja čin upozorenja eventualno pretnje. Razlika između upozorenja i pretnje sastoji se iz više elemenata: govornikove uloge i namere, izvora potencijalne štete, te cilja, tj. motiva. Sadržaj upozorenja je nešto što pošiljalac poruke predviđa da će se desiti kao potencijalni razvoj situacije, s obzirom na okolnosti, ali ne namerava da takav razvoj i prouzrokuje, dok pretnja jeste izraz govornikove namere da – u slučaju nepovinovanja – izazove štetu, tj. negativne posledice spram primaoca poruke. Otuda je pretnja, premda sadrži elemente direktiva (jer cilja na to da adresat – prepoznavši ilokucionu snagu iskaza – izvede određenu radnju u skladu sa željama adresanta), u osnovi tip komisiva¹⁰ (govornik se izgovaranjem tog čina obavezuje na buduću akciju), dok je upozorenje kombinacija elemenata direktivne¹¹ i asertivne vrste činova (naime, asertivna komponenta je sadržana u informativnom, tj. prediktivnom karakteru iskaza, jer govornik veruje da će nastupiti neki – za sagovornika – nepovoljni događaj, ali je to zapravo razlog da se recipijent navede – a to je glavni cilj izricanja samog čina – da postupi na određeni način kako bi tu nepovoljnost izbegao). S tim je povezana i agentivnost, tj. proaktivnost subjekta: u slučaju upozorenja ta ozleda, tj. negativne posledice dolaze iz nekog spoljašnjeg izvora ili same prirode (nešto se zbiva), dok u slučaju pretnje govornik (ili pak oni koji delaju u njegovo ime) jesu agensi mogućeg nanošenja ozleda, tj. izazivanja negativnih posledica usmerenih ka recipijentu poruke. Konačno, svrha upozorenja je da alarmira i predupredi moguće neželjene posledice, da prevenira i zaštiti adresata od tih eventualnih posledica, dok

10 Pretnje se katkad zbog ove karakteristike – obećanja da će se naneti šteta recipijentu iskaza – nazivaju i *pervertiranim komisivima*.

11 Serl u svojoj analizi upozorenja tretira kao (isključivo) direktive, predočavajući tipove pravila za njihovu realizaciju, uz napomenu da je »upozoravanje kao savetovanje a ne kao upućivanje zahteva. Mislim da upozoravanje nije nužno pokušaj teranja da se preduzme akcija u cilju izbegavanja D [= nepovoljnog događaja]. [...] Većina upozorenja su verovatno hipotetička: 'Ako ne učiniš X – desiće se Y' » (Serl 1991: 127).

se pretnja izriče kako bi se adresat zastrašio, kako bi se njime moglo lakše manipulirati i naterati da učini nešto što inače ne bi uradio (a to je sve u korist adredsanta ili onih koje on reprezentuje). U tom smislu zaista se drugi deo disjunktivne strukture može tumačiti i kao upozorenje ali i kao pretnja, jer ima elemente oba čina.

Drugi ovde navedeni slogan – *Ili pakt ili rat* – svoju ekspresivnost i orijentisanost na recipijenta duguje redukovanijoj formi, tj. većoj elidiranosti komponenti iskaza, ali i aluzivnosti, tj. citatnosti,¹² budući da podseća na čuvenu parolu s beogradskih demonstracija od 27. marta 1941: *Bolje rat nego pakt*.¹³ Elidirana forma, ne samo bez predikata nego i bez ostalih rečeničnih elemenata, svedena je, dakle, samo na ponovljeni veznik *ili* i dve imenice: *pakt* i *rat*. Ovakva leksikalizacija, tj. selekcija ove dve reči, uz prostor za učitavanje koji je »oslobođen» redukovanjem preostalog leksičkog materijala zasigurno provocira i lako pada u oči recipijentima slogana. Dodatno, lekseme *pakt* i *rat*, između ostalog i zbog svoje pomenute istorijske intertekstualnosti, izazivaju afektivnost.¹⁴ I ovaj slogan predstavlja čin upozorenja vrlo blizak pretnji. U dubinskoj semantičkoj strukturi pak ovih slogana spoznaje se polazna značenjska kategorija *kondicionalnosti*, tj. impliciran je uslov s negiranjem protazom:

Model: AKO NE X, ONDA Y

- (1) Ako ne rade institucije, doći će Betmen (borac za pravdu).
- (2) Ako ne bude pakt, biće/sledi rat.

12 Ovaj pojam koristimo prema D. Oraić Tolić (1990: 21). Inače, ova autorka u svom pristupu fenomenu citatnosti deli citate na *intrasemiotičke* (podtekst pripada istoj umetnosti kao i tekst pa se tako citatni odnos uspostavlja na relaciji književnost – književnost, slikarstvo – slikarstvo itd.), *intersemiotičke* (podtekst pripada drugim umetnostima, pa se citatni odnos uspostavlja na relaciji npr. književnost – muzika) i *transsemiotičke* (gde podtekst uopšte ne pripada umetnosti, pa se citatna relacija uspostavlja između umetnosti i neumetnosti). Dakako, navedena klasifikacija nije u ovom obliku primenjiva na naš materijal, jer ovde posmatrani slogani nisu primer umetnosti, ali ako bismo izvorni slogan (=podtekst/prototekst) i aktuelni slogan (=tekst) posmatrali kao nešto što pripada istom domenu – određenom društvenom pokretu – onda bi ovo mogao biti primer (uz navedenu ogradu) *intrasemiotičke* citatnosti.

13 Toga 27. marta 1941. godine desetine hiljade demonstranata na ulicama Beograda, koji su se okupili nezadovoljni zbog toga što su 25. marta predsednik vlade Jugoslavije Dragiša Cvetković i potpredsednik Vlatko Maček potpisali protokol o saradnji Jugoslavije i Trojnog pakta, najčešće je uzvikivalo dve čuvene parole: *Bolje rat nego pakt* i *Bolje grob nego rob*.

14 Afektivnost predstavlja odnos govornika jezika prema sadržaju, pojmu imenovanom nekom leksemom. »Taj odnos koji nije proizveden u jeziku, već življenjem u stvarnosti, nazivaćemo [...] – *afektivnost*» (Dragičević 2010: 57). Afektivnost – kao vanjezički fenomen – u tom smislu stoji naspram konotativnosti, koja je vezana isključivo za jezički sistem (»Konotacija kao segment leksičkog značenja predstavlja jezički fakt koji proučava lingvistika [...]. To znači da se konotativna vrednost leksičke jedinice ostvaruje u leksičkom sistemu u odnosu prema drugim segmentima značenja jedne lekseme ili u odnosu prema drugim leksemama leksičkog sistema jednog jezika» – ibid., 56).

Pojam uslova (tzv. *if-connection*) predstavlja, prema A. Vježbickoj, konceptualni primitiv, koja u vezi s tim naglašava sledeće:

I claim that the *if* connection is *sui generis*, and cannot be reduced to anything else [...]; we must conclude that the *if*-relation is fundamental, irreducible to anything else; in other words, that it is a conceptual primitive (Wierzbicka 1996: 69; 1997: 19, 20; Zholkovsky 1964).

S druge strane, uslovne rečenice mogu se transformisati u disjunktivne, što Piper (2018: 63) ilustruje primerom:

Ako to ne završi danas, izgubiće posao. → 'ili će to završiti danas, ili će izgubiti posao'

Na osnovu svega rečenog, a u kontekstu preplitanja disjunktivnosti i kondicionalnosti, može se reći da se polazni primer u ovom radu – poput prethodna dva primera – takođe uklapa u konceptualni primitiv kondicionalnosti:

Ili ćemo promeniti državu, ili ćemo promeniti državu
→ *Ako ne promenimo državu, [onda] ćemo promeniti državu.*

Njegova je pak specifičnost u sledećem: (1) potpuno je identična struktura dva disjunktivna naporedna segmenta s identičnim leksičkim jedinicima i njihovim morfološkim izgledom; (2) otud je i sadržaj naizgled simetričan/identičan, pa deluje kao da je reč o – informativno redundantnoj – sintaksičkoj reduplikaciji koja je iskorišćena da bi se opetovanjem istakla važnost sadržaja; (3) međutim, formalno identičan predikat (*promenićemo*), semantički je dvoznačan; (4) takođe, direktni objekat tog predikata (*država*), prema formi isti, sadržinski ima različita značenja, o čemu će dalje biti reči.

Analizirani slogan zasnovan je, dakle, na dvoznačnosti, tj. polisemiji i postupku ponavljanja, pri čemu je (površinska) naporedna rastavnost, kako smo rekli, odraz dubinske kondicionalnosti. Protazni predikat je pri tome (u dubinskoj strukturi) negiran i radnja označena njime više nije koordinirana s drugom nego uslovljava ispunjenje radnje iskazane u apodozi. Time se porukom prenosi upozorenje da se mora izvršiti radikalna promena stanja, što je uslov da se pošiljalac poruke zadrži u izmenjenom stanju okruženja.

Glagol *promeniti* u osnovi ima glagol *menjati*,¹⁵ prefiksiran je formantom *pro-*, i u primarnom značenju odgovara prefiksu *raz-* (Klajn 2002: 275). Ovaj prefiks ima primarno konkretno, prostorno značenje – ‘prodiranje kroz predmet’ (*produbiti*, *probušiti*), s različitim prostornim prostiranjem (iz unutrašnjosti – *proklijati*, prema unutrašnjosti – *progutati*, provlačenje, provođenje – *prokrijumčariti*). Sekundarno nastala značenja odnose se na duhovnu sferu, ‘prodiranje kroz nešto duhovnim procesom, razumevanjem’ (*protumačiti*, *prosuditi*) (up. Grickat 1966–1967: 205). U primeru koji je predmet analize, glagol *promeniti* ima apstraktno značenje, ali je metaforizovano, nastalo pojmovnom metaforom NOVO/PROMENA JE PRODIRANJE U SVIM PRAVCIMA, što se ne beleži u literaturi.

RSJ beleži dva osnovna značenja ovoga glagola, s nekoliko podznačenja: 1.a. učiniti drukčijim u nekom detalju; b. učiniti radikalno drugačijim; v. usmeriti u drugačijem pravcu; 2.a. zameniti jedno drugim; b. preći, presesti iz jednog saobraćajnog sredstva u drugo. U kontekstu analiziranog slogana dati glagol vezuje se za dva značenja: (a) u protazi – b. učiniti radikalno drugačijim i (b) u apodozi – 2.a. zameniti jedno drugim. Radikalno drugačiji rezultat zahteva prodiranje transformacija (*pro-*; *kroz-*) u svim pravcima postojećeg stanja (u datom slučaju – u državi), od dole: temelji institucija, od gore: stav vlasti, vodoravno: stav građana, što je iskazano u prvoj naporednoj isključnoj rečenici. U drugoj pak, formalno istoj rečenici, težište je na glagolu *promeniti* sa značenjem ‘zameniti jedno drugim’, što se odnosi na mesto boravka – državu. Ova je imenica u oba slučaja u formi akuzativa sa značenjem direktnog objekta, ali je u prvom slučaju taj objekat rezultat transformacije, dok je u drugom objekat lokalizacije. Uz to, na poziciji prvog objekta metonimijskim pomeranjem fokusirana je CELINA ZA DELOVE (DRŽAVA ZA INSTITUCIJE), čime se postiže ekonomičnost i ekspresivnost iskaza.

3.2. Odnos kontrasta (suprotnosti)

Semantički odnos kontrasta (suprotnosti) u zabeleženim sloganima diferencira se na osnovu strukturnih i/ili leksičkosemantičkih karakteristika. Nadalje se i izlažu četiri formalna obrasca, pre svega na osnovu morfosintaksičkih obeležja.

15 Glagol *menjati* etimoliški je u vezi sa mena/mijena: *prasl.* i *stsl.* měna (*rus.* měna, *stpolj.* miana), *lit.* mainas ← *ie.* *moyno- (*lat.* com-munis: zajednički, *got.* ga-mains) (HJP).

3.2.1. Adverzativne (suprotne) asindetske rečenice

Odnos suprotnosti iskazuje se dvama naporednim, antonimskim predikacijama (npr. *isključiti* : *uključiti*), koje su formi imperativa ili modalnog prezenta. Suprotnost može biti polarizovana ličnim zamenicama *mi* : *vi* ili obrnuto.

- (3) *Ugasi rijaliti, pogledaj reality!*
- (4) *Isključite RTS, uključite mozak!*
- (5) *Neću karanfil, hoću pravnu državu!*
- (6) *Vi nemate dokumentaciju, mi nemamo plate!*
- (7) *Vama treba STRUKA, nama treba PRAVDA!*

Slika 1: Vama treba *STRUKA*, nama treba *PRAVDA*

Slika 2: Ugasi rijaliti, pogledaj reality!

Slika 3: Isključite RTS, uključite mozak

Prvim dvama primerima skreće se pažnja na izuzetno značajan uticaj medija na formiranje javnog mnjenja. Upozorava se na nepodudarnost između objektivne stvarnosti i slike koja se šalje o njoj iz medija. Imeničke lekseme u prvom primeru pojačavaju efekat suprotnosti poigravajući se stepenom ortografsko-fonološke prilogađenosti anglicizama – *rijaliti* : *reality*,¹⁶ pri čemu se odnos suprotnosti prelijeva u odnos sukcesivnosti (prvo ugasiš *rijaliti*, pa ćeš onda videti/spoznati *reality*), dok je u drugom primeru iskazan polarizovan odnos ‘neistina’ : ‘istina’ (razum), metaforički – upotrebom naziva za medijski javni servis, i metonimijski MOZAK ZA MISAONE PROCESSE U MOZGU. Dok su prva dva primera inspirisana događajima tokom blokade RTS-a, treći primer vremenski se vezuje za Dan žena (*karanfil*), a četvrti za pooštavanje kazni za pobunjene profesore. Na ovaj način kroz slogane se iščitava i situacioni okvir, čime se implicira uzrok nastanka ovih slogana. Peti slogan je strukturiran slično kao i četvrti, samo što je iz sfere realnosti u četvrtom primeru (*nemate – nemamo*) pomeren u sferu necesitativne irealnosti, odnosno govori o potrebi za nečim (državi i institucijama je potrebna struka – a studentima i građanima ove države – pravda).

3.2.2. Adverzativne rečenice uvedene veznicima *a* i *ali*

U ovakvim sloganima oštro su suprotstavljene dve društveno-političke situacije u kojima se, kako se vidi u primerima, ističe odnos pozitivno i negativno putem leksema: *korupcija* : *lečiti se*; *student* : *rulja*; *čovek* : *hulja*; *otići* : *doći*, npr.:

- (8) Oni da se *bogate* kroz korupciju a mi da *se lečimo* sms-om? 332 na 3800
- (9) Nisam *student* a nisam ni *rulja*. Ja sam *čovek* a ti si *hulja*.
- (10) Neki donose sreću *gde god da odu*, a neki *samo kad odu*!!
- (11) Zemlja *se raspada*, a ti piješ *Coca-cola zero*.
- (12) *Proleće* je a ja *radim na RTS-u*.
- (13) *Proleće* je... a *deca imaju brojeve telefona i krvnu grupu na rukama*... probudi se, Srbijo!
- (14) Uskoro će *1. april*, ali ovo više *nije šala*!

16 Moglo bi se reći i da se u paru *rijaliti* : *reality* radi o odnosu između prilagođenog (adaptiranog) i sirovog anglicizma (jer zadržava strani, tj. engleski pisani lik).

Slika 4: Proleće će a ja radim na RTS-u

Slika 5: Ja sam čovek a ti si hulja

Posebnu ekspresivnost imaju primeri (5) i (6) jer su suprotstavljene situacije pozitivnih i veselih aktivnosti (*proleće*), s jedne strane, i negativnih i potencijalno opasnih akcija (*raditi na RTS-u; imati brojeve telefona i krvnu grupu na rukama*). U primeru (4) tematski je istaknuta situacija u državi koja se percipira kao izuzetno dramatična (*raspadati se*), dok je rukovodstvo, uprkos svemu, opušteno i zabavlja se, što je odslikano sarkastičnom porukom *ti piješ koka-kolu*.

3.2.3. Adverzativne sintagme s veznikom a

Odlika ovih iskaza jeste da denotiraju dve suprotne situacije, pri čemu se implicira ili jedna identična predikacija (npr. *negovati*) ili se obe iščitavaju na osnovu šireg konteksta. Kontrast je posebno istaknut imenicama kojima se denotira vrednost naspram onih kojima se imenuje negativna pojava u društvu (npr. *domovina : imovina; tradicija : korupcija; Nobelova nagrada : Zabela (zatvor); studenti : hulje*).

(15) Nama je Srbija *domovina*, a njima *imovina*.

(16) Neki neguju *tradiciju*, a neki *korupciju*.

(17) Studentima *Nobela*, a huljama *Zabela*.

Slika 6: Studentima Nobela a huljama Zabela

Slika 7: Nekom Nobela nekom Zabela

Suprotnost dve situacije može biti istaknuta i na drugi način, ne samo upotrebom veznika *a* nego i korišćenjem predloga *naspram*, kao u sledećem primeru, u kome dvojezičnost – da ne kažemo »internacionalizovanost” – dodatno potcrtava kontrast između onih koji su svoje diplome stekli sopstvenim trudom i zalaganjem i onih koji su svoje »diplome” kupili:

(18) Stečeno naspram kupljenog. Earned versus purchased.

3.2.4. Grafijsko-simbolička suprotnost: *đ* vs *ć*

Proteste u Srbiji obeležila je i vidljivost suprotnosti obrazovanog i neobrazovanog sloja društva, što se najslikovitije uočava u novostvorenoj imenici *ćaci* (*ћаци*), nastaloj prema grafitu ispisanom na zidu novosadske gimnazije: *Ћаци у школе!* Nepoznavanje, tj. nerazlikovanje ćiriličkih slova *ћ* (*ć*) i *ђ* (*đ*) autora grafita postalo je simbol svega što je suprotno elementarnim obrazovnim vrednostima, odnosno postalo je simbol nepismenosti, neukosti i neobrazovanosti, generišući nastanak leksema u kojima se upotrebom slova/glasa *ć* – gde mu nije mesto – referiše na odsustvo učenosti, obrazovanosti i kulture, odnosno pripadnosti ili sklonosti ka režimu (npr. *ćandarmerija*, *polićajci* i sl.).

4. Zaključak

Analiza studentskih političkih slogana iz perioda protesta 2024/2025. pokazala je da ovi jezički iskazi predstavljaju kompleksne, višeslojne poruke koje daleko prevazilaze svoju osnovnu funkciju verbalnog izraza nezadovoljstva. Kroz detaljnu semantičko-sintaksičku i pragmatičku analizu slogana tipa *X* vs *Y*, kao u primeru: »Ili ćemo promeniti državu, ili ćemo promeniti državu” – utvrđeno je da se ovi iskazi zasnivaju na jeziku visoke ekspresivnosti i simboličkog naboja, koji kombinuje elemente igre rečima putem semantičkih mehanizama polisemije, homonimije, metafore, metonimije, kao i strukturnu simetriju i ritmičnost. Sintaksička realizacija analiziranih slogana, u osnovi dveju suprotstavljenih propozicija, formalizovana je (a) disjunktivnim rečenicama (s veznikom *ili*); (b) adverbativnim asindetskim rečenicama; (c) adverbativnim sindetskim rečenicama (s veznicima *a* ili *ali*); (d) adverbativnim sintagmama (s veznikom *a*). Posebno je analizirana grupa simbola u kojima se suprotnost iskazuje samo jednom grafemom/glasom – *ć* (*ћ*) : *đ* (*ђ*), čijom se pogrešnom upotrebom razgraničavaju društvene grupe obrazovanih i pismenih i onih koji to nisu. Takvi slogani funkcionišu kao efikasna sredstva društvene kritike i mobilizacije, pri čemu

se značenjski slojevi često kreću na kontinuumu od konstatacije, preko upozorenja, do direktne pretnje.

Posebna vrednost ovih slogana ogleda se u njihovoj ludičkoj i estetskoj komponenti, gde igra rečima postaje snažan alat političkog izražavanja. Korišćenjem kritičke analize diskursa pokazano je kako se jezik koristi kao sredstvo otpora i delegitimizacije autoriteta, istovremeno afirmišući alternativne društvene vrednosti i identitete. Jezička kreativnost, vidljiva u morfosintaksičkoj strukturi, leksičkom izboru i pragmatičkom učinku slogana, ukazuje na visoku diskurzivnu kompetenciju, političku pismenost i kreativnost njihovih tvoraca – mahom pripadnika studentske populacije. Time se potvrđuje da je jezik, naročito u formi slogana, ne samo sredstvo izražavanja već i sredstvo delovanja, pregovaranja o moći i oblikovanja kolektivne svesti u društveno-političkom kontekstu.

Popis slika

Slika 1: Vama treba *STRUKA*, nama treba *PRAVDA*; <https://radar.nova.rs/drustvo/radomir-n-saicic-sanu-o-protestima>.

Slika 2: Ugasi rijaliti, pogledaj reality!;

https://docs.google.com/document/d/1L9_VL_S4QfTjvPdAI3aINaGJf28iznK4/edit#heading=h.c58erwf3yf02.

Slika 3: Isključite RTS, uključite mozak;

https://docs.google.com/document/d/1L9_VL_S4QfTjvPdAI3aINaGJf28iznK4/edit#heading=h.c58erwf3yf02.

Slika 4: Proleće će a ja radim na RTS-u; <https://www.protestografija.cloud/>.

Slika 5: Ja sam čovek a ti si hulja; <https://www.protestografija.cloud/>.

Slika 6: Studentima Nobela a huljama Zabela; <https://www.protestografija.cloud>.

Slika 7: Nekom Nobela nekom Zabela; <https://www.protestografija.cloud>.

Reference

- Delabastita, D. (1996). Introduction. *The Translator*, 2(2), 127–139. <https://doi.org/10.1080/13556509.1996.10798970>.
- Dragičević, R. (2010). *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Dražić, J. (2021). Leksička kreativnost kao obeležje stila u romanu *Pa kao Vladimira Tabaševića*. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 69(1), 261–278.
- Fairclough, N. (1989). *Language and power*. London: Longman.

- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis*. Boston: Addison Wesley.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. U P. Cole & J. L. Morgan (ur.), *Syntax and semantics: Vol. 3. Speech acts* (str. 41–58). New York: Academic Press.
- Grickat, I. (1966–1967). Prefiksacija kao sredstvo gramatičke (čiste) perfektizacije. *Naš jezik*, 27(1–2). Beograd.
- Keller, R. (1994). *On language change: The invisible hand in language*. Cornwall: T. J. Press.
- Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 1. Deo 1, Slaganje i prefiksacija*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva; Novi Sad: Matica srpska; Institut za srpski jezik SANU.
- Lalić Krstin, G. (2018). Translating English wordplay into Serbian: Evidence from three dystopian novels. *Belgrade English Language and Literature Studies (BELLS)*, 10, Filološki fakultet, Beograd.
- Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Oraić Tolić, D. (1990). *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Piper, P. (2018). Naporednosložene rečenice. U P. Piper (ur.), *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku* (str. 35–85). Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi*. Beograd: Nolit.
- Slavujević, Z. (2005). O sloganima političkih stranaka i kandidata. *Sociološki pregled*, 39(1), 47–80.
- Slijepčević, S. (2017). O odnosu slogana i frazeoloških jedinica u političkom diskursu u srpskom jeziku. In *Morfologija i morfosintaksa srpskog jezika; Uticaj globalizacije na strukturu srpskog jezika, Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 46, 273–282. Beograd.
- Stepanov, S. (2015). Serbian presidential (pre-)election slogans: Textual and illocutionary aspect. U B. Mišić Ilić & V. Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, diskurs – Jezička istraživanja* (str. 295–314). Niš: Filozofski fakultet.
- Stepanov, S. (2016). *Asertivnost, relevantnost i žanr (analiza predizbornih političkih govora)*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Stepanov, S. (2018). Multimodalna analiza u političkom diskursu: Primer predizbornog plakata. U D. Dojčinović & G. Milašin (ur.), *Multimedijalna stilistika* (str. 121–131). Banjaluka–Graz: Matica srpska – Institut za slavistiku Univerziteta Karl Franc.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and universals*. New York; Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1017/S0022226797326899>.
- Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. U R. Wodak & M. Meyer (ur.), *Methods of critical discourse analysis* (str. 63–95). London: Sage.
- Wodak, R. (2004). Critical discourse analysis. U C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium, & D. Silverman (ur.), *Qualitative research practice* (str. 197–213). London: Sage.
- Zholkovsky, A. K. (1964). Predislovlje [Foreword]. V *Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika* (No. 8, str. 184–198).
- Žyško, K. (2018). *A cognitive linguistics account of wordplay*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Jezična i sociološka analiza pogrđnih riječi u odnosu na hrvatske političarke

Jana Kenda

Sveučilište u Ljubljani, Filozofski fakultet, Odsjek za romanistiku

Ovaj rad istražuje jezične i sociološke aspekte govora mržnje usmjerenoga prema hrvatskim političarkama. Analiza se temelji na razlikovanju seksizma i mizoginije prema modelu Deborah Cameron i Kate Manne, te na filozofskim i pragmatičkim teorijama Claudie Bianchi. Govor mržnje u političkoj komunikaciji prikazan je kao snažno performativan: ne odražava samo postojeće nejednakosti, već ih i aktivno učvršćuje. Fokus je na pogrđnim izrazima (engl. *slurs*) koji imaju pejorativnu i diskriminatornu funkciju. Kroz semantičke, pragmatičke i društvene strategije pokazuje se kako ti izrazi šire negativne presupozicije koje podržavaju patrijarhalne obrasce. Filozofija jezika pruža alate za razumijevanje njihove štetnosti, kako za pojedince, tako i za širu društvenu percepciju i vrijednosni sustav.

Ključne riječi: politički diskurs, misoginija, performativnost jezika, filozofija jezika

This paper explores the linguistic and sociological aspects of hate speech directed at Croatian female politicians. The analysis is based on the distinction between sexism and misogyny, following the model proposed by Deborah Cameron and Kate Manne, as well as on the philosophical and pragmatic theories of Claudia Bianchi. Hate speech in political communication is presented as highly performative: it not only reflects existing inequalities but also actively reinforces them. The focus is on slurs, which serve a pejorative and discriminatory function. Through semantic, pragmatic, and social strategies, the paper demonstrates how these expressions spread negative presuppositions that uphold patriarchal patterns. The philosophy of language offers tools to understand the harmful effects of such speech, both on individuals and on broader societal perceptions and value systems.

Keywords: political discourse, misogyny, language performativity, language philosophy

1. Uvod

Cilj je ove studije predstaviti primjere govora mržnje u obliku pogrđnih riječi koje su bile uperene prema hrvatskim političarkama sa strane njihovih muških kolega. Zanimalo nas je napraviti pragmatičku i sociološku analizu pojedinačnih situacija koje su, zbog svoje eklatantne mizogine prirode, našle svoje mjesto u javnim medijima, te su s tim publicitetom mjestimice dovele i do javnog ispričavanja autora izrečenih manifestacija govora mržnje.

Analiza se temelji na teorijskim osnovama distinkcije između seksizma i mizoginije u govoru (Deborah Cameron 2020) i prijedlogu pragmatičke analize pogrđnih izraza u okviru filozofije jezika preuzetom po modelu Claudie Bianchi (2021).

2. O govoru mržnje

Pitanje govora mržnje sve je prisutnije u suvremenom globalnom političkom kontekstu obilježenom porastom društvenih i političkih napetosti te normalizacijom radikalnih i uvredljivih izraza u javnoj komunikaciji. Nedefiniranost granice između javnog i privatnog prostora, koju su dodatno pojačali tradicionalni a pogotovo novi, mediji, omogućila je određenim akterima stjecanje vidljivosti i političkog konsenzusa kroz upotrebu diskursa kojim se dodatno marginaliziraju pojedinci ili manjinske skupine iskorištavajući duboko ukorijenjene kulturne predrasude. Uspón ksenofobnih i populističkih pokreta na političkoj sceni u mnogim je zemljama otvorio prostor za vulgarizaciju jezika, što dio medija opravdava načelom slobode izvještavanja, dodatno legitimirajući i šireći poruke mržnje i diskriminacije (Belluati 2018).

Od druge polovice šezdesetih godina prošlog stoljeća, pod utjecajem pokreta za građanska prava, liberalne demokracije sve više prepoznaju nužnost usvajanja mjera protiv kontinuirane diskriminacije kojoj su izložene određene manjine, kako *de iure* tako i *de facto*. Borba protiv predrasuda i diskriminacije postaje prioritet, uz nastojanja da se stvori pravni okvir koji omogućava sankcioniranje i samog poticanja na mržnju (Faloppa 2020: 41). Pojam *govor mržnje* se u širem smislu afirmira krajem 1980-ih, kada ga u američki pravni diskurs uvode pravници povezani s kritičkom rasnom teorijom (*Critical Race Theory*), nastojeći razotkriti duboko ukorijenjeni rasizam u američkom društvu (Bianchi 2021: 4). Iako »univerzalna definicija govora mržnje u pravnoj teoriji ne postoji (...) jer se još uvijek radi o nedovoljno određenom i nedovoljno preciznom institutu« (Hlebec i Gardašević 2021: 12), dva dokumenta Vijeća Europe, *Preporuka* Komiteta ministara državama članicama o govoru mržnje

br. 20 usvojena 30. listopada 1997.¹ i *Preporuka ECRI-ja u pogledu opće politike* br. 15 o borbi protiv govora mržnje, usvojena 8. prosinca 2015. godine, tumače

govor mržnje (...) kao oblik zagovaranja, promicanja ili podsticanja ocrnjivanja, mržnje ili klevetanja neke osobe ili grupe osoba, kao i bilo kakvo uznemiravanje, vrijeđanje, negativne stereotipe, stigmatizaciju ili prijetnje u odnosu na takvu osobu ili grupu osoba, kao i opravdavanje svih prethodno navedenih oblika izražavanja, na osnovu ‘rase’, boje, porijekla, nacionalne ili etničke pripadnosti, dobi, invaliditeta, jezika, vjere ili uvjerenja, spola, roda, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i druge lične karakteristike ili statusa².

Uz ovu široku, iako ne cjelovitu definiciju, možemo spomenuti i Sellarsov (2016) pregled različitih definicija koji, nastojeći sistematizirati mnoštvo pristupa i stajališta, iz akademskog i pravnog diskursa izvodi nekoliko zajedničkih obilježja govora mržnje koji se odnose na: *i*) ciljanje skupine ili pojedinca kao člana skupine (*target*), na temelju fizičkih, društvenih ili kulturnih obilježja, *ii*) prisutnost sadržaja koji izražava mržnju, uzrokuje štetu, potiče na kaznena djela izvan govora i nema iskupljujuću svrhu, *iii*) namjeru da se nanese šteta ili uvrijedi/povrijedi, *iv*) javnu prirodu govora. Čini se da ova zajednička obilježja dijeli većina definicija (*prim.* i Hlebec i Gardašević 2021: 13) i da se ona koriste kao kriterij za prepoznavanje potencijalnih primjera govora mržnje. Međutim i sam Sellars tvrdi da ta obilježja ne čine nužno – niti se mogu uključiti u – jedinstvenu, neospornu i sveobuhvatnu definiciju (Faloppa 2021: 7).

Sam izraz *govor mržnje* možemo interpretirati i kao hiperonim (Valenti 2023: 341) koji uključuje širok dijapazon različitih izraznih oblika, verbalnih (riječi, slogani, izrazi) i neverbalnih (slike, simboli, karikature, ponašanja, geste), čija je namjera nekoga napasti, diskriminirati, ismijati, izložiti ili izolirati. Pojedinci ili grupe postaju ciljem govora mržnje zbog određenih (istinitih ili pretpostavljenih) svojstava koje im dodjeljuje mrzitelj u namjeri da ih socijalno i verbalno delegitimizira³. U određenom je smislu *govor mržnje* i asimetrična vrsta komunikacije (Orletti 2000) jer pretpostavlja da govornik, odnosno osoba koja provodi mržnju, nastupa s pozicije autoriteta ili utjecaja. U specifičnom i jednako asimetričnom kontekstu političke komunikacije,

1 https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-hate-speech-.

2 <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.15>.

3 Bianchi ističe kako *target*, odnosno cilj govora mržnje, čine predstavnici »povijesno potlačenih i marginaliziranih skupina, identificirane karakteristikama zaštićenim zakonom (rasa, etnička pripadnost, nacionalnost, vjeroispovijest, spol, seksualna orijentacija, sposobnosti i invaliditet)« (2021: 4).

kojim se bavimo u ovom članku, autoritet *de jure* kojim raspolažu mrzitelji može tako poslužiti kao

temelj za ukorjenjivanje i plodnu proliferaciju nepravednih i diskriminatornih diskurzivnih mehanizama. U tom slučaju, pripadnost većinskoj dominantnoj skupini i privilegiran društveni položaj govornika mogu se iskoristiti za »javno podrivanje statusa pojedinaca i skupina«, s ciljem stvaranja, a potom i održavanja distance (fizičke, društvene, jezične itd.) u odnosu na ciljane skupinu (Valenti 2023: 342).

U suvremenoj političkoj komunikaciji *govor mržnje* pokazuje snažnu performativnu komponentu. Riječ je o diskriminatornoj diskurzivnoj praksi koja ne samo da odražava postojeće društvene nejednakosti, nego ih aktivno proizvodi, transformira i učvršćuje, oblikujući granice društvene uključenosti i isključenosti (Bianchi 2021: 76). *Govor mržnje* pritom služi kao sredstvo za učvršćivanje i legitimaciju nepravednih društvenih hijerarhija te diskriminatornog ponašanja prema određenim skupinama i manjinama, a koristi se ponajprije kako bi se postupno potkopalo pravo tih skupina na javni govor. Korištenjem uvredljivih izraza, stereotipa, banaliziranih predodžbi i polarizirajućih narativa koji narušavaju identitet Drugoga *govor mržnje* aktivno doprinosi njihovoj društvenoj diskriminaciji i onemogućavanju njihova društvenog djelovanja (Valenti 2023: 342).

3. Teoretski okvir analize

3.1. Seksizam ili mizoginija?

Jedna od najčešćih i najstarijih značajki koje određuju pojedince i skupine izložene *govoru mržnje* jest svakako spol. Uži okvir analize ove studije je mizogina priroda govora mržnje protiv žena u hrvatskoj politici, zato je potrebno precizirati i definirati određene pojmove vezane za ovaj specifični okvir.

U svom članku posvećenom analizi odnosa između jezika, seksizma i mizoginije Deborah Cameron (2020) navodi američku filozofkinju Kate Manne koja u svojoj knjizi *Down Girl: The Logic of Misogyny* (2017) razvija tezu prema kojoj mizoginija nije univerzalna mržnja prema ženama kao društvenoj kategoriji, već sistem kažnjavanja onih žena koje narušavaju ili odbijaju svoju predodređenu ulogu u patrijarhalnom sustavu. Dok su etnička, rasna i vjerska mržnja često obilježene netrpeljivošću prema cijelim skupinama, koja može uključivati zahtjeve za njihovom marginalizacijom, segregacijom

ili čak istrebljenjem, mizoginija se rijetko manifestira na takav način⁴. Nadalje Cameron preuzima i konceptualnu razliku između mizoginije i seksizma koju predlaže Manne: seksizam djeluje kao »opravdavajuća« grana patrijarhalnog poretka koji dominaciju muškaraca legitimira oslanjajući se na uvjerenja, teorije i stereotipe u kojima se ženama pripisuje prirodenu podređenost. S druge strane, mizoginija funkcionira kao mehanizam društvene kontrole i provedbe patrijarhalnih normi, nagrađujući žene koje prihvaćaju svoju propisanu ulogu, dok one koje odstupaju od tih očekivanja podvrgava kazni. Manne ne smatra da je mizoginija osobna crta ili psihološka sklonost pojedinca, nego ideologija koja je duboko ukorijenjena u društvu i institucijama. Iako se često očituje kroz međuljudske odnose između muškaraca i žena, mizoginija također postoji na institucionalnoj razini i utječe na položaj žena u društvu kao cjelini (Cameron 2020: 25). To se događa primjerice kada službenici policije kod prijave obiteljskog nasilja insinuiraju da su žene nečim izazvale nasilje počinitelja⁵, kada se žene optužuju zbog toga što nemaju ili ne žele imati djecu (primjer 1), kad se političari tuže na »kvalitete žena koje žele preuzeti odgovorne poslove« (primjer 2) ili iznose neprimjerne procjene o kolegicama na temelju njihovih društvenih uloga (što u primjeru muških kandidata svakako ne bi bilo izloženo na takav način⁶), a ne njihovih političkih sposobnosti (primjer 3):

- (1) »Svaka žena vrijedi onoliko koliko ima djece. (...) imam pravo izraziti sreću što Hrvatska ima i majki koje imaju 14-ero djece. Posebno slavim hrvatske majke koje rađaju djecu« (izjava HDZ-ove zastupnica Ivane Sućec Trakoštanec⁷ tijekom saborske rasprave o delimitiranju porodiljnih naknada za prvih šest mjeseci);
- (2) »Hoće svašta raditi, što je dobro, no ima komparativni nedostatak – neudana je i nema djece«, dodavši da je to »isto kao neodsluženi vojni rok kod muškaraca« (izjava Vjekoslava Marochinija⁸, SDP-ova gradskog vijećnika, tijekom izborne sjednice Poglavarstva Grada Duga Resa o kandidatkinji za administrativnu tajnicu);

4 Naime, kao što Cameron naglašava, rijetki su muškarci koji ne poštuju ili vole barem neke žene (npr. ženske članove svoje obitelji) i koje bi ideja o potpunosti odsutnosti žena u njihovim životima usrećila.

5 <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/regional/prica-o-mucnoj-borbi-zrtve-nasilja-u-obitelji-sudac-metjerao-da-se-vratim-muzu-dali-su-mi-i-djecu-sada-samo-zelim-sinu-spasiti-zivot-1045623>

6 Po istraživanju javnog mnijenja o seksizmu u hrvatskoj politici koje navodi libela.org, 75 posto ispitanika je izjavilo da smatra izjavu neprimjerenom jer nitko ne govori o obiteljima muških predsjedničkih kandidata. <https://libela.org/sa-stavom/prepoznajemo-li-seksizam-u-izjavama-politicara/>

7 Izjavljeno 11. listopada 2007. <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/zastupnica-hdz-a-uvrijedila-zene-svaka-zena-vrijedi-koliko-ima-djece-3965241>.

8 Izjavljeno 30. svibnja 2007. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/zena-bez-djece-kao-musko-bez-vojnog-roka.html>

- (3) »DOMiNO ima kandidatkinju koja od svih kandidata ima najveću znanstvenu karijeru, najveću obitelj, najviše djece, a koji su svi diplomirani građani ove države. Ima možda i najbolji, neupitni obiteljski background, čiji korijeni sežu od Slavonije, Gorskog kotara, Dalmacije i Zagreba. Na najbolji način odražava vrijednosti naše stranke« (izjava stranačkog šefa stranke Dom i nacionalno okupljanje, Maria Radića, o predsjedničkoj kandidatkinji njegove stranke Branki Lozo⁹).

Cameron upozorava i na tzv. fenomen »dileme ugodnosti i kompetencije« (*like-ability-competence dilemma*). Naime, empirijska istraživanja pokazuju da žene koje iskazuju visoku razinu kompetencije na područjima koja su društveno percipirana kao »muška«, često bivaju ocijenjene manje simpatičnima u usporedbi s muškarcima iste razine stručnosti ili ženama koje pokazuju nižu razinu kompetencije. To svakako predstavlja izazov za političarke koje moraju postizati rezultate na izborima, budući da birajući žele moći poštovati autoritet biranih političarki od kojih istovremeno očekuju i da im ulijevaju povjerenje. Razlika koju Kate Manne pravi između seksizma i mizoginije korisna je za razumijevanje ovog fenomena, tvrdi nadalje Cameron (2021: 33). Žene koje se ponašaju u skladu s normama patrijarhalne ženstvenosti sklone su biti ocijenjene kao manje kompetentne od muškaraca: to je slučaj seksizma – primjerice insinuacija da žene imaju manje važne kvalitete od muških, kao u slučaju primjera:

- (4) »Meni je drago kad su žene u studiju, pa one puno više pričaju, mi smo operativniji, muškarci« (izjava Lucijana Vukelića¹⁰, ravnatelja Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje, tijekom emisije Otvoreno na HRT, u prisutnosti predsjednice HUP-ove Koordinacije veleadrogerija Diane Percač, političke tajnice SDP-a Mirele Ahmetović, predsjednice Hrvatske ljekarničke komore Ane Soldo).

Tako izjava tadašnjeg premijera Zorana Milanovića¹¹ izrečena 2013. godine na Forumu žena SDP-a uoči predstavljanja stranačkih kandidatkinja za nadolazeće lokalne izbore

9 Izjavljeno 10. prosinca 2024. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/lozo-predala-potpise-za-kandidaturu-imam-ih-daleko-vise-od-propisanog/2623029.aspx>

10 Izjavljeno 17. veljače 2021. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/ravnatelj-hzza-u-otvorenom-zene-puno-vise-pricaju-mi-muskarci-smo-operativniji/2255214.aspx?utm>

11 Izjavljeno 2. ožujka 2013. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/liberalke-prijavile-milanovica-zbog-savjeta-zenama-196008?utm>

- (5) »Izborite se, budite bolje, pametnije, inteligentnije, lukavije i zaboravit će da ste žene, bojat će vas se«,

sadrži brojne patrijarhalne stereotipe o ženama: implicitno se pretpostavlja da žene nisu dovoljno dobre (poruka sugerira da žene moraju biti »bolje, pametnije, inteligentnije, lukavije« od muškaraca kako bi ih se ozbiljno shvaćalo ili kako bi im se pridavao autoritet), komparativ upotrebljenih pridjeva implicira da žene moraju dokazati svoju vrijednost na način koji nadilazi uobičajene standarde, spominje se lukavost – stereotip o ženama kao manipulativnima (što je često pejorativan opis koji se ne koristi za muškarce u istom kontekstu), rečenicom »zaboravit će da ste žene« prejudicira se da je »biti žena« mana ili prepreka koju treba nadvladati.

Isto tako žene koje se ponašaju na način suprotan stereotipima sklonije su biti ocijenjene u društvu kao manje prijemčive od muškaraca, a to je slučaj mizoginije, ideologije koja kažnjava žene zato što prisvajaju prava i privilegije muškaraca ili zato što ne pokazuju obzir prema muškim osjećajima. Očigledan je sljedeći primjer mizoginije (i ageizma¹², odnosno diskriminacije na temelju dobi):

- (6) »Morena, vi ste lipa, simpatična i pametna ženska. Ali intencija svake političke grupacije, pa i vaše, je pobjeda na izborima. No, za takav uspjeh još ćete morat puno palente pojest da biste ga ostvarili« (izjava Željka Lambaše¹³ iz SDP-a na Raspravi o rebalansu u Županijskoj skupštini Primorsko-goranske županije upućena kolegici Moreni Lekan).

3. 2. Govor mržnje u okviru filozofije jezika

Diskriminacija je dugo bila istraživana prvenstveno u okviru sociologije i pravnih znanosti, no posljednjih desetljeća sve češće postaje predmetom rasprava u epistemologiji i filozofiji znanosti, a nedavno i u filozofiji jezika. Jezik je naime ključan element u stvaranju, održavanju i jačanju socijalnih identiteta, a posljedično i društvenih asimetrija i nepravdi (Bianchi 2017: 18). Tumačenjem i poimanjem određenih diskurzivnih oblika *govora mržnje* u okviru filozofije jezika dokazat ćemo kako

12 Po već spomenutom istraživanju javnog mnjenja o seksizmu u hrvatskoj politici koje navodi libela.org, oko pet posto ispitanika smatra da se u ovoj izjavi radi o dobronamjernom savjetu starijeg kolege, a čak 15 posto ispitanika nema čak nikakvo mišljenje u vezi s ovim primjerom. <https://libela.org/sa-stavom/prepoznajemo-li-seksizam-u-izjavama-politicara/>

13 Izjavljeno 13. lipnja 2024. <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/sdp-ovac-vijecnici-mozemo-vi-ste-lipa-zenska-ali/>.

njegove pojedinačne manifestacije s jedne strane uzrokuju diskriminaciju, proizvode promjene u uvjerenjima i ponašanjima, dok s druge strane same po sebi predstavljaju oblike diskriminacije te legitimizaciju diskriminirajućih uvjerenja i ponašanja. U razmišljanju o tom vidiku interpretacije govora mržnje oslanjamo se na studije Claudie Bianchi (2017; 2021).

Opozicija između deskriptivne i performativne dimenzije jezika posebno je značajna kada su u pitanju društvene kategorije. Dok deskriptivni pristup vidi jezik kao svojevrsno ogledalo koje odražava pojave, hijerarhije i nejednakosti u društvu, performativni pristup naglašava njegovu ulogu u oblikovanju i mijenjanju društvenih stvarnosti. Zato imenovanje i katalogiziranje pojedinaca ili skupina ne predstavljaju neutralne opise stvarnosti, već činove koji uspostavljaju sistem, legitimiraju razlike i učvršćuju društvene odnose moći. Riječi tako ne samo da opisuju postojeće skupine i odnose, već ih aktivno stvaraju i potvrđuju.

U ovom segmentu našeg rada posvećujemo posebnu pažnju određenoj manifestaciji govora mržnje – vrsti riječi sa značajno negativnom emocionalnom vrijednošću: pogrđnim riječima, odnosno uvredljivim epitetima¹⁴ (engl. *slurs*). Za razliku od generičkih uvreda (tipa »kreten«, »nitkov«, »glupača«) koje su usmjerene prema pojedincima, epiteti pogađaju i skupine i pojedince: naime, izrekavši riječ »crnčuga« vrijedamo kako pojedinca tako i cjelokupnu skupinu osoba crne puti. Ujedno kod epiteta deskriptivnu dimenziju jezika usko prati i performativno-vrijednosna dimenzija: »crnčuga« ne samo da opisuje osobu crne puti, već ju istovremeno i određuju kao »vrijednu prezira na osnovi toga što je crne puti«.

Bianchi (2021) nadalje definira epitete navodeći njihova mnogobrojna obilježja: 1. epiteti često imaju nepogrđni korelat – riječ koja nije uvredljiva i odnosi se na istu skupinu. Primjeri su: nepogrđni korelat epiteta »peder« je »homoseksualac«, a korelat »crnčuge« je »crnac« ili »osoba crne puti«. Zamjenom epiteta nepogrđnim korelatom, dobiva se neutralna izjava bez uvrednog značenja. Epiteti i njihovi nepogrđni korelati odnose se na iste skupine, međutim epiteti sadrže vrijednosni i uvredljiv naboj koji nepogrđni izrazi nemaju; 2. epiteti su jako česti i imaju veliku raznolikost¹⁵; 3. sa psiholingvističkog stajališta, epitete razumiju sve vrste govornika; 4. uvredljivi potencijal epiteta je varijabilan (neki se izrazi doživljavaju kao više omalovažavajući od drugih) i mijenja se s vremenom: neki izrazi koji su u prošlosti bili neutralni, u

14 U ovom radu ćemo koristiti izmjenično oba izraza, u primjeru izraza *epiteti* mjestimice ćemo izostaviti upotrebu pridjeva *uvredljiv*.

15 Bianchi (2021) navodi kao primjer studiju autora Allan i Burridge (1991) *Euphemism & Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon* po kojoj u engleskom jeziku postoje oko dvije tisuće riječi koji se odnose na žene ciljajući na njihovo seksualno ponašanje.

modernim su vremenima postali pogrđni¹⁶, i obratno – neke riječi koje su u prošlosti bile pogrđne, danas su izgubile taj sadržaj¹⁷; 5. postoje određeni konteksti u kojima epiteti gube svoj uvredljivi značaj, primjerice kontekst citiranja:

- (7) »Najpoznatija je izjava u kojoj je političarke Daliju Orešković i Marijanu Puljak, 30. rujna 2020. godine (Zoran Milanović) nazvao ‘samodopadnim narikačama’« (Portal libela.org 21. svibnja 2025. objavljuje komentar na izjavu bivšeg premijera Zorana Milanovića¹⁸).

U slučaju citiranja upotreba navodnika ima donekle neutralizirajući učinak i funkciju ukazivanja na pravog krivca za upotrebu uvredljivog izraza (u konkretnom primjeru »bivšeg premijera Zorana Milanovića«, a ne na autora odnosno autoricu članka). Prihvatljivi su i tzv. fiktivni konteksti (romani, filmovi, televizijske serije) u kojima se upotreba epiteta opravdava željom da se vjerno opiše određeno povijesno doba, a time se autori scenarija ujedno i opredjeljuju za otvorenu kritiku likova koji upotrebljavaju te izraze u svojim književnim ili filmskim djelima. Dodajemo još i kontekst semantičke reaproprijacije: tu se radi o slučajevima upotrebe epiteta sa strane članova ciljne skupine usmjerene na izražavanje osjećaja povezanosti i solidarnosti, na razgraničenje skupine od nečlanova i time na jačanje identitetskih veza¹⁹.

Važna i neizbježna dimenzija svake manifestacije govora mržnje jest pogled na nanesenu štetu, prvenstveno na pripadnike ciljne skupine (en. *target-group*), ali i na ostale sudionike u komunikaciji koji ne pripadaju ciljnoj skupini, tj. pripadnike neciljne skupine (en. *non-target-group*), koji su svakako oštećeni bivajući izloženi rasističkim ili seksističkim uvjerenjima u odnosu na cilj (en. *target*). Jedan od važnih negativnih učinaka jest ovakva diskursa je i produbljivanje podjela između

16 Primjerice izraz »balija«: neutralan izraz koji je u osmanskome razdoblju označavao islamiziranog vlašskog stočara u Hercegovini (u jeziku muslimanskog gradskog sloja), u modernom kontekstu, posebice od 20. stoljeća nadalje, postao je pogrđna i etnički uvredljiva oznaka za Bošnjake, često korištena u nacionalističkom i šovinističkom diskursu.

https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/146574/leksikon_tranzicije_pojam_balija_od_sovinstichkih_uvreda_do_pravog_znachenja.html?utm

17 Bianchi (2021) navodi primjere engleskih riječi »Tory« (s prvobitnim značenjem »bandit«, riječ se odnosila na irske pobunjenike, kasnije na povijesnu britansku konzervativnu stranku) i »yankee« (izraz koji su krajem osamnaestog stoljeća Englezi koristili za uvredljivo označavanje stanovnika Nove Engleske, ali je sada lišen većeg dijela svog pogrđnog potencijala), itd.

18 <https://libela.org/sa-stavom/prepoznajemo-li-seksizam-u-izjavama-politicara/>

19 Primjerice upotreba izraza »peder« u LGBTQ+ zajednici, kada ga članovi koriste samoironično ili afirmativno, često s ciljem poništavanja uvredljive snage riječi, ili poznati primjer upotrebe izraza »nigger« i »nigga« u hip-hop zajednici za signaliziranje pripadnosti i bratstva.

pripadnika ciljne skupine i onih izvan nje. Suočeni s manifestacijama diskriminacije, s jedne strane pripadnici neciljne skupine (čak i oni koji se ne identificiraju s diskriminatornim stavovima) mogu osjećati određeno olakšanje jer nisu meta napada. S druge strane, kod pripadnika marginaliziranih ciljnih skupina raste nepovjerenje i osjećaj isključenosti, koji se mogu usmjeriti i prema članovima neciljnih skupina koji osobno ne iskazuju diskriminatorne stavove (Matsuda 1989: 2338).

Čak i kao pasivni promatrači uporabe pogrđnih riječi nosimo određenu odgovornost. Samo prisustvovanje takvom govoru može pobuditi osjećaj suučesništva, jer naše prešućivanje često djeluje kao znak prešutnog odobravanja. Taj osjećaj sudionništva dodatno pojačava ono što bismo mogli nazvati »jezičnom suodgovornošću«: činjenica da naš jezik raspolaze izrazima kojima se izražava prezir prema *target-groupama*, upućuje na to da je negativna vrijednosna prosudba toliko raširena da se učvrstila u samoj jezičnoj strukturi.

4. Prijedlog jezičke analize pogrđnih riječi

Za jezičnu analizu ove kompleksne pojave govora mržnje Bianchi (2021) navodi sljedeću klasifikaciju teorija analize koje obuhvaćaju semantičku, pragmatičku i društvenu strategiju.

4.1. Semantička strategija

Prema semantičkoj strategiji, uvredljivi potencijal pogrđne riječi je dio doslovnog značenja te riječi. Da bismo mogli u potpunosti obrazložiti semantičku strategiju na ilustrativnom primjeru (8), moramo dati detaljnije podatke pozadine iskaza i tumačenje riječi koje ćemo koristiti. U rujnu 2020. godine predsjednik Zoran Milanović tijekom razgovora s novinarima dao je izjavu »Jučer sam tim samodopadnim narikačama propustio reći što ih stvarno ide«, upućujući poruku kolegicama Daliji Orešković i Marijani Puljak²⁰. Govornik Milanović upotrijebio je izraz »narikača« čije je doslovno značenje: »žena koja nariče, oplakuje pokojnika, žena koja se time profesionalno bavi; jaukarica«²¹. Ali, upotrijebljen u kontekstu iskaza

(8) Orešković je samodopadna narikača

20 Izrečeno 30. rujna 2020. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/samo-je-jedna-samodopadna-narikaca-zoran-milanovic/2218180.aspx?utm>.

21 Definicija Hrvatskog jezičnog portala (<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>).

taj epitet poprima pogrđnu konotaciju kategorizirajući pripadnicu ciljne skupine kao »ženu koja jauče da bi je se čulo, zbog toga zaslužuje prezir«. Ujedno, kategoriziranje političke kolegice epitetom »narikača« nosi sa sobom dodatnu pejorativnu konotaciju »žene koja jauče da bi je se čulo«, vezanu za običaje u izuzetno tradicionalno ruralnoj i konzervativnoj sredini koji se na području Hrvatske praktično više ne izvode: naime, »prestajući biti društvenom normom, naricanje, koje je sve do otprilike sredinom 20. stoljeća bilo društveno propisani način žaljenja, se u mnogim sredinama i posve napustila« (Marošević 2005: 44-45).

Dakle (8) možemo parafrazirati kao

Orešković je žena koja jauče da bi je se čulo, to je primitivno, zbog toga Orešković zaslužuje prezir.

Ovo objašnjenje pogrđnog potencijala čini se posve uvjerljivim jer odgovara intuiciji koju je teško osporiti – da pogrđne riječi izražavaju uvredljiv ili ponižavajući sadržaj. Ipak, takvo tumačenje suočava se s nekoliko ozbiljnih prigovora, a Bianchi ističe tri.

Prvi prigovor: usporedimo različito semantičko ponašanje između

8A. Orešković je samodopadna narikača.

i

8B. Orešković je odvjetnica.

Općenito, za izražavanje neslaganja sa B, odnosno nijekanja osobina koje izražava riječ »odvjetnica«, dovoljno je poricanje

8b1 Ne, ona to nije.

ili nijekanje iskaza

8b2 Orešković nije odvjetnica.

Poricanje i nijekanje su standardne metode neutraliziranja odnosno deaktiviranja semantičkih sadržaja. Međutim, u slučaju (8A), poricanje u obliku

8a1 Ne, ona to nije.

može negirati opisni dio izraza (odnosno njegov nepogrđni korelat »žena koja

jauče«), ali nažalost to nije dovoljno za brisanje ili deaktiviranje pogrdnog potencijala (8). Izjava (8) se nadalje doživljava kao uvredljiva prema pojedincu i ciljnoj skupini. Isto možemo tvrditi i u slučaju nijekanja primjera (a2):

8a2 Orešković nije narikača.

gdje se negira uključenost Orešković u skupinu »narikača«, ali se ne neutralizira negativnu ocjenu ciljne skupine.

Kao što smo dokazali, nijekanja poput (8a2) i poricanja poput (8a1) utječu samo na deskriptivnu komponentu izraza, ne i na njegov pogrđni potencijal, koji se posljedično ne može smatrati dijelom doslovnog značenja izraza »narikača«.

Drugi prigovor: analiza indirektnog govora. Indirektni govor omogućava prenošenje tuđih izjava uz upotrebu istih riječi. O izjavi predsjednika Zorana Milanovića²² upućenu Miloradu Pupovcu

(9) »Pupovac je zaštićeniji od pande u njujorškom zoološkom vrtu.«

možemo izvijestiti tako da se ne uplićemo u negativnu ocjenu Pupovca:

(9a) Milanović je izjavio da je Pupovac zaštićeniji od pande u njujorškom zoološkom vrtu.

Pogledajmo drugi primjer koji se odnosi na pogrđnu riječ: portal index.hr²³ je o izjavi Stribora Valente²⁴ izvijestio direktnim govorom i time se uredništvo ogradiło od odgovornosti izrečenog uz pomoć navodnika:

(10) »Predsjednik vijeća Stribor Valenta nezavisnoj vijećnici Slavici Lemačić je rekao: 'Sačekajte da završim, nemojte biti kokoška'.«

Međutim, hipotetički indirektni govor Valentinih riječi

(10b) Stribor Valenta je Slavici Lemajić rekao da ne bude kokoška.

22 Izjavljeno 30. ožujka 2021. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/premijer-plenkovic-daje-izjavu-na-slavonskoj-turneji---645981.html>

23 <https://www.index.hr/vijesti/clanak/u-slavonskom-brodu-predsjednik-gradskog-vijeca-vijecnicu-nazvao-kokoškom/2616316.aspx>

24 Izjavljeno 17. listopada 2024.

ostaje uvrijedljiv, jer upotrijebljavajući iste riječi u indirektnom govoru, postaje-mo odgovorni za njihovo (pogrđno) značenje.

Treći prigovor: iskaz

(9c) Nekada sam mislila da je Pupovac zaštićeniji od pande u njujorškom zoološkom vrtu

izrečen u prošlom vremenu pozicionira negativan stav prema Pupovcu koji se u sadašnjosti automatično deaktivira, dok iskaz

(10c) Nekada sam mislila da je Slavica Lemaić kokoška

ne deaktivira pogrđnost izjave (možda ju deaktivira u odnosu prema Slavici Lemaić, ali nipošto prema ciljnoj skupini).

Na osnovi izloženoga, Bianchi navodi činjenicu da mnogi znanstvenici smatraju da su gore navedeni prigovori dovoljni kao dokaz da semantička strategija nije dovoljna, zato predlaže dodatnu soluciju u obliku pragmatičke strategije.

4.2. Pragmatička strategija

Temeljno načelo pragmatičke strategije je negiranje semantičkog, kontekstualno neovisnog pogrđnog sadržaja epiteta. Zahvaljujući tom pristupu možemo objasniti zašto pogrđni potencijal epiteta ostaje prisutan i u kontekstima poput negacije u primjeru (13), gdje bi se inače očekivala njegova neutralizacija. U tom su okviru razvijene teorije koje pogrđni potencijal epiteta poistovjećuju s neistinosnim sadržajima (odnosno onima koji ne ulaze u doslovno značenje iskaza i stoga ne pridonose njegovim istinosnim uvjetima): među njima su konvencionalne implikature, konverzacijske implikature i presupozicije. Po uzoru na Bianchi (2021) ovdje ćemo se ograničiti na jednu od najuvjerljivijih i najučinkovitijih – onu koja pogrđni učinak tumači u terminima presupozicija.

Uzmimo skraćeni iskaz saborskog zastupnika Ante Kovačevića²⁵, namijenjen kolegici Vesni Pusić:

(11) »Žena je za madraca, a ne za mudraca.«

25 Izjavljeno 12. listopada 2021. na 17. sjednici Hrvatskog sabora. Cijela izjava glasi: »Pa već dulje vremena razmišljam kako odgovoriti na replike gospođe Pusić koje su uvredljive. Gospođu Pusić u ime digniteta ovog Sabora moram vam reći da vas je dragi Bog stvorio za madraca, a ne za mudraca. A ona hoće biti mudrac.« <https://www.youtube.com/watch?v=v1QY3QOTagA>

Taj iskaz aktivira sljedeće presupozicije:

- π_1 Žena nije mudra,
- π_2 Jedina ili glavna uloga žene je seksualna i
- π_3 Žena je predmet koji služi tuđim potrebama (potrebama muškaraca).

Izjava (11) ne *govori* »da žena nije mudra, da je njena jedina ili glavna uloga seksualna i da je predmet koji služi tuđim potrebama«, već predstavlja činjenicu »da žena nije mudra, da je njezina jedina ili glavna uloga seksualna i da je predmet koji služi tuđim potrebama« kao nešto što je poznato i govorniku i slušatelju.

Ako apliciramo presupozicijsku analizu na epitete, možemo utvrditi da su (8A) i (8B) ekvivalentni s obzirom na svoje značenje, odnosno na ono što *izražavaju*, s razlikom da epitet »narikača« aktivira presupoziciju koju parafraziramo sa

- π_4 žena koja jauče da bi je se čulo, zbog toga zaslužuje prezir.

Zaključujemo da (8) predstavlja π_4 kao opće poznatu stvar koju prihvaćaju svi sudionici u komunikaciji²⁶.

Funkcioniranje epiteta je po mnogo čemu slično funkcioniranju presupozicija: naime, obje skupine ponašaju se istovrsno prilikom

- i) nijekanja,
- ii) upitnog oblika i
- iii) kada se kombiniraju u uvjetnim rečenicama.

Slijedi ilustracija na primjeru: iskaz

(12) Ivana Kekin se prestala boriti protiv vjetrenjača.

aktivira presupoziciju

- π_6 Ivana Kekin se borila protiv vjetrenjača.

26 Bianchi (2021) dodaje da bi po Schenkleru (2007) aktivirana presupozicija bila π_5 : »Onaj koji govori misli da je *primitivno* da žena jauče da bi je se čulo, zato ona zaslužuje prezir«. π_4 predstavlja objektivnu stranu sadržaja presupozicije, dok π_5 predstavlja njezinu subjektivnu i ekspresivnu stranu.

Nijekanje, upitni oblik i uključivanje u uvjetnim rečenicama

- (12i) Ivana Kekin se nije prestala boriti protiv vjetrenjača;
- (12 ii) Je li se Ivana Kekin prestala boriti protiv vjetrenjača?;
- (12iii) Ako se Ivana Kekin prestala boriti protiv vjetrenjača, ne bi trebala više reagirati na uvrede kolega;

pretpostavljaju isto

π_6 Ivana Kekin borila se protiv vjetrenjača.

Na isti način možemo ustvrditi da iskazi, koji sadrže pogrdni izraz,

- (8i) Orešković nije narikača;
- (8ii) Je li Orešković narikača?;
- (8iii) Ako je Orešković narikača, onda je ne bismo smjeli slušati;

aktiviraju prepoziciju

π_4 Orešković je žena koja jauče da bi je se čulo, zbog toga zaslužuje prezir.

Presupozicije mogu biti obmanjujuće: ako netko izjavi

(12a) Ivana Kekin prestala se boriti protiv vjetrenjača

i nitko od prisutnih u komunikaciji ne reagira protestirajući

(12b) Čekaj malo, pa Ivana Kekin se nikada nije borila protiv vjetrenjača,

presupozicija π_6 ulazi u zajednički kontekst, odnosno postaje dio uvjerenja koje sudionici u komunikaciji uzimaju zdravo za gotovo u svrhu tog razgovora.

Isto tako, ako nitko ne reagira na izjavu

(8a) Orešković je samodopadna narikača

protestirajući

(8b) »Čekaj malo, zašto povezuješ Orešković sa ženama koje jauču?«

onda presupozicija

$\pi 4$ Orešković je žena koja jauče da bi je se čulo, zbog toga zaslužuje prezir.

postaje dio sveopćeg uvjerenja.

Ovaj presupozicijski prijedlog objašnjava ujedno i fenomen sudioništva: iskazi (8), (8a2), (8ii) i (8iii) aktiviraju presupoziciju $\pi 4$ i ona biva prihvaćena ne samo sa strane onoga koji govori nego i sa strane onog koji sluša.

Neki autori ne povezuju pogrdni potencijal epiteta niti s njihovim izravnim ili prenesenim značenjem, već predlažu interpretacije pomoću društvenih strategija.

4.3. Društvene strategije

Prema društvenim strategijama, pogrdni potencijal epiteta ne temelji se na njegovu inherentno negativnom značenju, već na pragmatičkoj eksploataciji maksime načina kojom govornik signalizira pripadnost skupini koja prema referentu izraza gaji negativne stavove (Nunberg 2018). Tako je, primjerice, »peder« jednostavno konvencionalna oznaka u govoru homofobnih pojedinaca kada nastupaju iz te ideološke pozicije. Ovakvo tumačenje objašnjava karakteristična svojstva pogrdnih izraza, poput njihove orijentiranosti na govornika (en. *speaker orientation*) i njihove neodvojivosti (en. *nondetachability*) od stavova koje impliciraju.

Naime, odabirom uvredljivog epiteta umjesto njegove neutralne inačice (koja predstavlja normu u javnom diskursu), govornik vrijeđa i omalovažava jer signalizira svoju pripadnost grupi koja je, u određenom smislu, »vlasnik« te riječi. Nunberg tako ističe da su epiteti jednostavno riječi koje koriste rasisti: »rasisti ne koriste epitete zato što su oni pogrdni; epiteti su pogrdni zato što ih koriste rasisti« (2018: 244).

Nunberg govori i o »ventrilokvističkim« implikaturama kako bi objasnio određene jezične fenomene, uključujući i upotrebu uvredljivih izraza. Ventrilokvistička implikatura opisuje situaciju u kojoj govornik namjerno odstupa od uobičajene leksičke konvencije vlastite društvene skupine i koristi izraze druge skupine s poznatim, često heterodoksним stavovima o referentu, kako bi signalizirao svoju identifikaciju s tim stavovima. Takve implikature često se potiču uporabom riječi iz drugog jezika ili dijalekta i nerijetko služe za izražavanje ironije, prezira, prenapuhanosti ili sofisticiranosti. Autor ističe tri ključne značajke ventrilokvističkih implikatura: 1. teško ih je opozvati jer uključuju govornikov stav, a ne samo istinosne uvjete iskaza; 2. orijentirane su prema govorniku, čak i kada su dio posrednog govora ili struktura;

3. zahtijevaju postojanje konvencionalne, zadane jezične alternative – odstupanje od nje signalizira eksplicitnu namjeru. U kontekstu epiteta, ove implikature funkcioniraju na sličan način. Epitet implicira odbacivanje nepogrdnog korelata i zamjenu pogrdnim, čime se signalizira stav govornika.

5. Zaključak

Naša analiza pokazala je kako je govor mržnje uperen protiv hrvatskih političarki više od pukog verbalnog nasilja – on je simptom duboko ukorijenjenih rodних stereotipa i društvenih mehanizama kontrole. Kroz prizmu filozofije jezika i sociolingvističke analize pokazali smo da uvredljive izjave nisu samo izrazi individualne netrpeljivosti, već performativni činovi koji reproduciraju i učvršćuju patrijarhalne obrasce moći. U društvenom i političkom kontekstu, gdje se moć često manifestira jezično, pogrdni izrazi prema političarkama služe za njihovu delegitimizaciju i marginalizaciju, često koristeći seksističke i mizogine obrasce u funkciji društvene kontrole. Pravnu nedorečenost u prepoznavanju i sankcioniranju ovakvih oblika govora potrebno je nadomjestiti normativnim pristupima koji priznaju štetnu moć jezika. U tom smislu, filozofski modeli govora mržnje – poput onih koje predlaže Claudia Bianchi – pružaju argumentaciju za promjenu pravnog statusa uvredljivih izraza koji se temelje na spolu i rodnim ulogama. Zaključno, jezične prakse koje degradiraju žene u političkom životu nisu samo neprihvatljive, već i društveno opasne jer podrijavaju demokratske vrijednosti jednakosti i uključivosti. Potrebna je šira društvena i institucionalna reakcija kojom bi se spriječilo daljnje normaliziranje ovakvih oblika komunikacije.

Izvori

Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, U-III-2827/2018, 23. ožujka 2021.

Reference

- Belluati, M. (2018). Hate or hateful? L'uso del linguaggio d'offesa nelle discussioni politiche. *Comunicazione Politica*, 3, 373–392. <https://doi.org/10.3270/91636>
- Bianchi, C. (2021). *Hate speech: Il lato oscuro del linguaggio*. Laterza.

- Bianchi, C. (2017). Linguaggio d'odio, autorità e ingiustizia discorsiva. *Rivista di Estetica*, 64(1), LVII, 18–34. <https://doi.org/10.4000/estetica.2059>
- Bogdani, M., Faloppa, F., & Karaj, X. (2021). *Beyond definitions: A call for action against hate speech in Albania. A comprehensive study*. The Council of Europe, Tirana.
- Cameron, D. (2020). Language, sexism and misogyny. U G. Giuliana (Ed.), *The reception of women's political speech: Language, gender and hate speech. A multidisciplinary approach* (str. 23–35). Venezia: Ed. Cà Foscari.
- Faloppa, F. (2020). *Odio: Manuale di resistenza alla violenza delle parole*. Torino: Utet.
- Hlebec, I., & Gardašević, Đ. (2021). Pravna analiza govora mržnje. *Pravnik*, 55(107), 9–35.
- Nunberg, G. (2018). The social life of slurs. U D. Fogal, D. W. Harris, & M. Moss (ur.), *New work on speech acts* (237–295). Oxford University Press.
- Marošević, G. (2005). Naricanje u Hrvatskoj u povijesnom kontekstu. *Narodna umjetnost*, 42(2), 39–48.
- Matsuda, M. J. (1989). Public response to racist speech: Considering the victim's story. *Michigan Law Review*, 87(8), 2320–2381.
- Valenti, C. (2023). Odio criptato: Strategie implicite e risorse multimodali dello hate speech nei discorsi politici su Twitter. U V. Caruso & M. Maffia (ur.), *Vecchie e nuove forme di comunicazione diseguale: Canali, strutture e modelli* (341–354). Milano: Studi AItLA.
- Orletti, F. (2000). *La conversazione diseguale: Potere e interazione*. Roma: Carocci.
- Sellars, A. F. (2016). Defining hate speech. *Berkman Klein Center Research Publication*, 2016–20.

Kultni spisi o knezu Lazaru i srpski nacionalni identitet

Ivan Čolović

Savetnik Etnografskog instituta SANU u penziji

Prevodioci kultnih spisa o knezu Lazaru (1390–1419) sa srpskoslovenskog na savremeni srpski jezik ostavljaju neke delove teksta neprevedene, s ciljem da na taj način sačuvaju duh izvornika i omoguće srpskom čitaocu doživljaj susreta sa precima, to jest doživljaj nacionalne pripadnosti. Tom cilju teže i neki istraživači i tumači ovih spisa. Cilj da se u tekstu stare srpske književnosti sačuva duh nacionalnog identiteta korespondira s ciljem teologa i sveštenika da u bogoslužbenom jeziku ožive susret sa svim pripadnicima crkve. Izvor ovakvog shvatanja zadatka prevodilaca i tumača srednjovekovnih i drugih starih tekstova je u književnom i filozofskom romantizmu. Ono je obnovljeno u postkomunističkim zemljama u sklopu potrage za nacionalnim identitetom, koji je navodno u komunizmu bio potisnut.

Ključne reči: kultni spisi, knez Lazar, prevod, nacionalni identitet

Translators of the cultic writings about Prince Lazar (1390–1419) from Church Slavonic into contemporary Serbian leave certain parts of the text untranslated to preserve the spirit of the original, enabling the Serbian reader to experience a sense of encounter with their ancestors, that is, a sense of national belonging. This objective is similarly pursued by some scholars and interpreters of these writings. The intention to preserve the spirit of national identity within the texts of old Serbian literature corresponds to the goal of theologians and clergy to revive, through liturgical language, the encounter with all members of the Church. The conceptual foundation for comprehending the role and function of medieval and ancient texts by translators and interpreters is rooted in the philosophical and literary Romanticism. It was revived in post-communist countries as part of the search for a national identity that, allegedly, had been suppressed during the communist era.

Keywords: cultic writings, Prince Lazar, translation, national identity

U poslednje dve decenije XX veka među srpskim istoričarima, istoričarima književnosti i piscima poraslo je interesovanje za srpsku srednjevekovnu književnost, posebno za kultne spise o knezu Lazaru, nastale posle njegove smrti u bici na Kosovu (1389). Reč je o ukupno deset tekstova koje su između 1390. i 1419. godine napisali patrijarh Srpske crkve Danilo III i drugi anonimni autori, monasi u manastiru Ravanića koji su radili pod Danilovom kontrolom.¹ Pisanje kulturnih spisa bilo je sastavni deo priprema proglašenja kneza Lazara za sveca, što je bilo potrebno njegovoj udovici, kneginji Milici i njihovim maloletnim sinovima, Stefanu i Vuku, ako bi sačuvali vlast u konkurenciji sa drugim lokalnim srpskim vladarima, pretendentima da naslede kneza Lazara. To je bio »zajednički poduhvat crkvenog vrha i porodice naslednika« (Marjanović-Dušanić 78).

Ovi spisi su u vreme krize i raspada socijalističke Jugoslavije, kada je nastala intenzivna obnova i izgradnja identiteta nacija koje su bile u njenom sastavu, postali važan izvor za proučavanje i rekonstrukciju u njima navodno izraženog srpskog nacionalnog identiteta. Pojavili su se radovi nekih medijevista, koji će se potruditi da u ovim crvenim tekstovima nađu razvijen ideološki sistem. Tako je istoričar Rade Mihaljčić ponudio rekonstrukciju srpske nacionalne ideologije, koju je nazvao »kosovska ideologija«. On je do tog rezultata došao tako što je metodom »filtriranja tekstova« kulturnih spisa o knezu Lazaru odvojio crveni diskurs od istorijskih fakata, i utvrdio da ovi drugi svedoče o »stvarnom junaštvu« kneza Lazara i njegove vojske, junaštvu nadahnutom »istorijskom svešču« srpskog naroda, njegovom ljubavlju prema otadžbini. Njegov kolega, Boško Bojović u kulturnim spisima o knezu Lazaru takođe je našao svedočanstvo o učešću celog srpskog naroda u opredeljenju za »kosovsku ideju«. U stvari, on je došao do zaključka, da knez Lazar i ostali kosovski junaci u Kosovskoj bici učestvuju kao predstavnici »srpskog roda«, da njihova pogibija »svedoči o uzdizanju istorijske samosvesti Srba u sredotok svestene istorije« (Bojović 2008: 40).

Mihaljčić i Bojović, kao i drugi autori koji su u novije vreme pisali o kulturnim spisima o knezu Lazaru i o drugim tekstovima stare srpske književnosti (XII–XVIII vek), ne pozivaju se na njihove sačuvane zapise i prepise na srpskoslovenskom jeziku, nego svoja tumačenja zasnivaju na prevodima ovih tekstova na savremeni srpski

1 To su *Prološko žitije kneza Lazara*, *Služba svetom knezu Lazaru* i još jedno pohvalno slovo o njemu: *Slovo o svetom knezu Lazaru ili Povesno slovo*, *Žitije svetog kneza Lazara* (anonim, između 1393. i 1398), *Pohvala knezu Lazaru* (Monahinja Jefimija, 1402), *Žitije i načalstvo kneza Lazara* (anonim, 1402), *Pohvalno slovo knezu Lazaru* (anonim, 1403), *Slovo o svetom knezu Lazaru ili Vrše mislni knezu Lazaru* (Andonije Rafail, oko 1420) i *Natpis na kosovskom stubu* (anonim, posle 1402). Naslove ovih spisa i njihovu periodizaciju navodim prema Đorđu Trifunoviću (Trifunović 1968).

jezik. U nekim slučajevima se verzije ovih tekstova na savremenom književnom jeziku i ne nazivaju prevodima, nego se označavaju kao »današnja jezička verzija«. Na primer, u prvom izdanju knjige *Spisi o Kosovu*, koju je priredila Milica Grković, stoji napomena »Prevod na savremeni književni jezik Đorđe Sp. Radojičić, Dimitrije Bogdanović, Radmila Marinković, Đorđe Trifunović i Milica Grković« (Grković 1993), a u elektronskom izdanju ove knjige, umesto »prevod«, stoji »današnja jezička redakcija« (Grković 1999).

U svakom slučaju, prevodioci ovih spisa žele da njihovi prevodi sačuvaju što je moguće jaču vezu sa jezikom originala, odnosno, tačnije, trude se da njihovi prevodi ostave utisak da su takvu vezu sačuvali. Step en zadržane jezičke bliskosti prevoda sa izvornim tekstom razlikuje se od prevoda do prevoda. Međutim, nema prevoda u kome nije ostalo nešto neprevedeno. Prevodioci često ističu da je njihov posao specifičan, da to nije obično prevođenje. Na primer, Milivoje M. Bašić (1911), prevodilac i urednik zbornika tekstova pod naslovom *Iz stare srpske književnosti*, u predgovoru je objasnio da se prevođenje ove vrste tekstova razlikuje od prevođenja sa stranih jezika:

Kad se prevodi sa stranih jezika onda se posle tačno pogođenih misli traži i lep oblik, i što je moguće više u duhu svoga jezika. Ovde, pak, čini nam se, nije u svem taj slučaj. Kad se prevodi sa jezika koji je u samoj stvari svoj, narodni, samo ranijeg stanja, arhivistički, onda se, pored tačno pogođenih misli, traži da se više manje predstavi i onaj oblik, u kom su one tada iznošene, te se prevodi samo ponešto, sasvim nepoznate reči i oblici, a sve se drugo ostavlja pa i arhaizmi, koji se još mogu razumeti. Takav prevod nije ništa drugo nego samo omogućavanje razumevanja ranije književnosti. (Bašić 1911: 9).

Ovakvo shvatanje prevoda srednjovekovnih spisa sa srpskoslovenskog na savremeni srpski jezik zadržali su i kasniji prevodioci. U predgovoru zbornika *Iz naše književnosti feudalnog doba* (1975), Dragoljub Pavlović, jedan od dvoje urednika i prevodilaca zbornika (drugi je Radmila Marinković), objašnjava da su neke tekstove urednici »prevodili sami na način koji su upotrebljavali i raniji naši prevodioci, tj. trudeći se da po mogućstvu zadrže što više i stil i jezik originala« (Pavlović i Marinković 1975: 16). Bašić i Pavlović ne objašnjavaju zašto svoj zadatak nisu ograničili na to da tekstove stare srpske književnosti u celini prevedu na savremeni srpski jezik, trudeći se da tačno prenesu njihov smisao. Kao da obojica polaze od toga da je takvo objašnjenje nepotrebno, da se podrazumeva da dobar prevod ovih tekstova treba da omogući čitaocu neposredan kontakt sa izvornikom, pa tako i uživljanje u vreme i događaje, u osećanja ljudi o kojima se tu radi. Kad Bašić kaže da je cilj koji njegov

prevod treba da postigne »razumevanje ranije književnosti«, on, po svemu sudeći, ne misli na razumevanje smisla prevedenih tekstova, nego na razumevanje njihovog duha, na uživljanje u taj duh.

Kako prevodilac da kod čitaoca izazove utisak žive bliskosti sa izvornim tekstom stare srpske književnost, sa nekim kulturnim spisom o knezu Lazaru? On će to pokušati tako što će zadržati neke sintaksičke odlike svojstvene izvorniku, koje savremeni čitalac »prepoznaje« kao stare. To se, na primer, postiže kada se atributivni pridevi i pridevske zamenice, koji u savremenom jeziku po pravilu stoje ispred imenice, stave posle nje, kao, na primer, u ovom odlomku iz prevoda *Službe svetom knezu Lazaru* (Bogdanović 1970: 303):

Videći jedini sazdatelj *srca ljudskog*, bogomudri,
srca tvog, Lazare, pred njime
narav prostu i bezlobnu, na presto te carski posadi,
 i pastira te hristokrasnim ljudima postavi.

Kad je reč o leksici, za jedan broj reči prevodioci kulturnih spisa su saglasni da ih treba ostaviti neprevedene. To su, na primer, *otadžbina* (otadžbina), *voinstvo* (ratovanje) i *blagočastije* (pobožnost), koje se po pravilu ne prevode. Međutim, zadatak da budu figure neizneverene starine i da se ne prevode, dobile su i mnoge druge reči, ali se od jednog prevodioca do drugog izbor reči koje će imati takav zadatak razlikuje. Na primer, u jednom prevodu odlomaka iz *Povesnog slova o knezu Lazaru*, ulogu markera starine imaju, između ostalog, i *uzvede se* i *pirgovi* (Pavlović i Marinković 1975: 47–51), dok je Đorđe Trifunović, prevodilac istog odlomka, objavljenog u antologiji *Kosovski boj u srpskoj književnosti* (Đurić 1990: 66–72), te reči preveo (»uzvisi se«, »kula«), ali je zato u izvornom obliku ostavio druge reči, među njima i *Srbli*, *blagočastivi* i *podatljiv*, koje je bi u prevodu mogle da budu »Srbi«, »pobožni« i »darežljiv«.

U nekim slučajevima, idiomatski izrazi se doslovno prevode, ne traže se njihovi savremeni pandani. Tako će, na primer, čitalac odlomaka iz Danilovog *Slova*, koje je preveo Đorđe Sp. Radojičić, naići na izraz *svima zajedno na slušanje govoraše*, što bi na savremenom srpskom pre bilo »govorio je tako da ga svi čuju«, i na reči kojima se Lazar posthumno obraća svojoj uplakanoj udovici Milici: *Ne više plačevna, ne više žalosna zbog mene imaj se*, što bi trebalo da znači »Ne plači više, ne tuguj više za mnom«. Takođe, ovde će čitalac naići na frazu *čeda svoja othrani*, što bi se moglo prevesti sa »podiže svoju decu«. Naravno, da su ove fraze tako prevedene, prevod bi bio tačniji i savremenom čitaocu razumljiviji, ali u tom slučaju Danilovo *Slovo* ne bi

imalo čime da u čitaocu izazove utisak da mu se u ovom starom, polurazumljivom tekstu obraća *na slušanje govor* neka stara i njemu bliska srpska duša.

Ima slučajeva kad se postavlja pitanje da li je prevodilac neke neprevedene reči ili fraze našao u izvorniku, ili su one nastale kao rezultat njegovog truda da neka mesta prevede u stilu izvornika, na neku vrstu arhaičnog srpskog jezika, s odjekom »starine«, ali ipak razumljivom čitaocu. U prilog pretpostavci da je i takvo prevođenje ovde zastupljeno govori poređenje različitih prevoda istog teksta, jer se gde mogu naći primeri različitih »kreativnih« rešenja za prevod pojedinih delova teksta, to jest različitih arhaizama. Na primer, u jednom izdanju prevoda Danilovog Slova o knezu Lazaru, on će, obraćajući se borcima uoči Kosovskog boja, reći *Trudovi posreduju ka smiraju* (Pavlović i Marinković 1975: 9), a u drugom *Napori dobavljaju pokoj* (Mihaljčić 1989: 273). Dakle, po svemu sudeći, nijedna od ove dve rečenice nije preuzeta iz izvornika u obliku koji su dobile u ovim prevodima. Takođe, nema sumnje da su u oba slučaja prevodioci izbegli da ove Lazareve reči formulišu onako kako bi one mogle da glase u savremenom srpskom jeziku, na primer: »Napori donose mir«, nego su se trudili da ih prevedu u stilu jezika izvornika.

Ovakvi kreativni (polu)prevodi srpskih srednjevekovnih tekstova, doveli su do nastanka jedne vrste književnog dijalekta, jezičkog podsistema koji služi tome da se savremeni čitalac srednjovekovnih tekstova približi njihovim autorima i njihovoj prvoj publici ne samo posredno, tako što će mu izrazi njihovih misli i osećanja biti predstavljeni u prevodu na njegov jezik, nego i neposredno, tako što će delovi teksta ostati neprevedeni. Štaviše, izgleda da se ovim neprevedenim delovima tekstova daje veći značaj nego prevedenim, jer oni imaju zadatak da kod čitaoca stvore utisak prisne, duboke povezanosti sa autorima ovih spisa i njihovom nekadašnjom publikom, da omoguće estetsko i duhovno uživanje u svet srednjevekovnih Srba, a time i otkrivanje one njima i današnjim Srbima navodno zajedničke transistorijske identitetske supstance, »nacionalnog bića«. Takođe, to što će u ovim nepotpunim prevodima čitaocu ipak nešto ostati nerazumljivo, ili ne baš sasvim razumljivo, nije neko nehотиčno i neželjeno ograničenje pune razumljivosti prevoda, nego i to ima funkciju da kod čitaoca stvori čudesni doživljaj da se susreo sa davnim precima, sa knezom Lazarom i drugim kosovskim junacima, doživljaj čiju autentičnost potvrđuje delimična nerazumljivost teksta. Jer da je tu sve razumljivo, čuda ne bi bilo, čitalac bi ostao u svom, a Lazar u svom vremenu.

Kad se ima u vidu ambicija prevodilaca ovih srednjevekovnih tekstova da njihovi prevodi prenesu ne samo njihov smisao nego i doživljaj sveta koji je navodno zajednički srednjevekovnim i današnjim Srbima, onda nije neočekivano što je problem

sa kojim se susreću prevodioci ili redaktori stare srpske književnosti, uključujući tu i kultne spise o knezu Lazaru – treba li sve prevesti, ili nešto ostaviti neprevedeno – poznat i pravoslavnim teolozima. U Srpskoj pravoslavnoj crkvi se već dugo vode rasprave o izboru bogoslužbenog jezika, o tome da li treba u službi koristiti crkvenoslovenski jezik ili savremeni, standardni srpski jezik. Lingvistkinja Ksenija Končarević (2021) navodi jedno sociolingvističko istraživanje odnosa vernika i sveštenika prema ovom pitanju, koje je obavila njena koleginica Ružica Bajić i koje pokazuje da »vernici imaju veoma pozitivan stav prema crkvenoslovenskom jeziku, posebno zbog njegove eufoničnosti, pevljivosti, arhaičnosti, koja asocira na crkvenu i nacionalnu prošlost, na duhovnu vertikalnu srpskog naroda i njegovu povezanost sa drugim pravoslavnim Slovenima, dok sveštenstvo i teolozi preferiraju savremeni jezik, uglavnom ističući njegovu razumljivost i pogodnost za ostvarenje misije Crkve«.

Prema mišljenju Ksenije Končarević, u liturgiji nije važno da se svaka reč potpuno razume, jer »smisao liturgijske reči ne otkriva se razumu do kraja«, te se »ne bi smela olako izvoditi hipoteza o tome da je razumljivost jezičkog plana svešteno-dejstva neophodan i dovoljan preduslov za spoznaju njegove suštine«. Pored toga, crkvena zajednica je »svevremena«, i to se ističe kad se u službi upotrebljava crkvenoslovenski jezik, »koji ima dužu tradiciju«. Dakle, i pravoslavni bogoslužbeni tekst i prevod stare srpske književnosti imaju isti cilj, da se čitaocu, odnosno verniku na liturgiji, omogući doživljaj pripadnosti primordijalnoj, u jednom slučaju, vanvremenoj nacionalnoj zajednici, u drugom, Crkvi, kao zajednici njenih živih i mrtvih pripadnika. Kad se nacionalni i verski »identitet« poistovete – kao što je to danas čest slučaj – onda se i dve potrage za vanvremenom sabornom zajednicom stapaju u jednu, i onda imamo posla sa kleronacionalnim »identitetom«.

Tendencija da se u tekstu stare srpske književnosti ostave delovi koje se ne daju lako razumeti, koji više sugerišu nego što kazuju, primetna je i u jeziku i stilu nekih savremenih književno-istorijskih i istorijskih analiza ovih starih spisa. Kao što je primetio istoričar književnosti Svetozar Petrović, prevodioci i tumači srednjovekovne književnosti pišu »tekstove u kojima kritičku raspravu rado zamjenjuje mutno i egzaltirano pripovijedanje u jeziku kojim se imitira srednjovekovni tekst [...] i gomilaju se perifrastičke konstrukcije i pseudopoetske fraze, stil kritičke analize zamjenjuje se stilom *pletinja sloves*, a tekst današnjem čitaocu, ukoliko mu ne djeluje jednostavno djetinjasto i smiješno, postaje nerazumljiv« (Petrović 2007: 43–44). Petrović to objašnjava »jednim nesretnim postupkom u prezentaciji naše srednjovekovne književnosti«, koji polazi od pogrešne pretpostavke da je potrebno da se istraživač uživi u »duh srednjeg vijeka kako bi se srednjovekovna književnost mogla da razumije«

i da su potrebni »neka naročita poetika kojom bi ta književnost mogla da se tumači i neka naročita mjerila kojima bi mogla da se cijeni« (Isto: 43).

Istorijske izvore ovde opisanog shvatanja zadatka koji stoje pred prevodiocima i tumačima srpske stare književnosti – ovde sam to shvatanje predstavio na primeru prevoda i tumačenja kulturnih spisa o knezu Lazaru – treba potražiti u vreme književnog i filozofskog romantizma. Kako kaže Jirgen Habermas, nemački filolozi tog vremena su u »germanskim starinama« tražili duh naroda i identifikaciju savremenika sa njim. »Razumevajuće prodiranje u takve dokumente narodnog duha, daleke od sadašnjosti«, kaže Habermas, »nije neutralni naučni postupak, već koreni duboko u duši. Onaj ko razumeva, taj čitavu svoju subjektivnost unosi u proces saznavanja, proces koji cilja na entuzijastičko prepoznavanje-sebe-u-drugom«. Ovi nemački filolozi su posebno isticali važnost pronalaženja neke stare reči, »zato što naša zemlja može ponovo da je usvoji, zato što verujemo da svako otkriće u istoriji otadžbine može neposredno da koristi otadžbini« (Habermas 2002: 16). Ovakvo, romantičarsko shvatanje »narodnog duha«, kao što je poznato, prihvatili su i u svom prevodilačkom i književno-istorijskom radu primenili Vuk Karadžić i, posle njega, mnogi drugi istraživači »srpskih starina«. U međuvremenu, potraga za »duhom naroda«, »bićem naroda«, »nacionalnim karakterom« u nauci je uglavnom obustavljena, ali je ostala aktuelna u sferi politike i ideologije. U novije vreme, ona je obnovljena – najčešće pod devizom »zaštitimo naš nacionalni identitet« – posebno u nekim postkomunističkim zemljama, pa tako i u Srbiji. Naći sebe, znači danas u Srbiji zaroniti u srednji vek, uživeti se u Kosovsku bitku, zajedno sa Milošem Obilićem ubiti Murata, poginuti zajedno sa knezom Lazarom. Zadatak da omoguće taj čudesni, mistični doživljaj prepoznavanja sebe u precima, doživljaj vanvremenog, sabornog nacionalnog identiteta, preuzeli su mnogi pisci, lingvisti, književni istoričari, među njima i oni koji se trude da savremenom srpskom čitaocu približe srpski nacionalni identitet koji se navodno krije u kulturnim spisima o knezu Lazaru i drugim tekstovima stare srpske književnosti.

Reference

- Bašić, M. M. (1911). *Iz stare srpske književnosti*. Preveo i sastavio Milivoje M. Bašić. Beograd: SKZ.
- Bogdanović, D. (1970). Služba svetom knezu Lazaru. U D. Bogdanović, S. Petković, & Đ. Trifunović (ur.), *SRBLJAK, Službe, kanoni, akatisti* (Knjiga 2, str. 302–315). Beograd: SKZ.

- Bogdanović, D. (1991). *Istorija stare srpske književnosti* (2nd ed.). Beograd: SKZ.
- Bojović, B. (2008). Geneza kosovske ideje u prvim postkosovskim hagiografsko-istoriografskim spisima. V B. Bojović, *Istorija i eshatologija: Iz istorije i književnosti južnoslovenskog Srednjeg veka*. Vrnjci–Pariz: Izdanje Bratstva Svetog Simeona Mirotočivog.
- Đurić, V. (ur.). (1990). *Kosovski boj u srpskoj književnosti*. Beograd: SKZ.
- Grković, M. (ur.). (1993). *Spisi o Kosovu*. Beograd: Posveta i SKZ.
- Grković, M. (ur.). (1999). *Srednjevekovni srpski spisi o Kosovu*. Beograd: Projekat Rastko.
- Habermas, J. (2002). *Postnacionalna konstelacija: Politički eseji* (Đ. Vukadinović & A. Kostić, Trans.). Beograd: Otkrovenje.
- Končarević, K. (2021). Funkcionisanje crkvenoslovenskog jezika u savremenom srpskom bogoslužnju. *Bogoslovlje*, 80(1).
- Marjanović-Dušanić, S. (2006). Dinastija i svetost u doba porodice Lazarević: stari uzori i novi modeli. *Zbornik radova Vizantološkog instituta SANU*, 43, 77–95.
- Mihaljčić, R. (1989). *Lazar Hrebeljanović: Istorija – kult – predanje*. Beograd: BIGZ.
- Mihaljčić, R. (1993). *Junaci kosovske legende*. Paraćin: Vuk Karadžić.
- Pavlović, D., & Marinković, R. (ur.). (1975). *Iz naše književnosti feudalnog doba*. Beograd: Prosveta.
- Petrović, S. (2007). O izdavanju srednjovekovnog pjesničkog teksta. U S. Petrović, *Spisi o starijoj književnosti*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Trifunović, Đ. (1968). *Srpski srednjovekovni spisi o knezu Lazaru i Kosovskom boju*. Kruševac: Bagdala.

JEZIKOVNA VARIANTNOST

Funkcionalna stilistika i razgovorni stil hrvatskoga jezika

Ivo Pranjković

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

Lada Badurina

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

U prilogu je riječ o temeljnim postavkama funkcionalne stilistike, o povijesnim aspektima te discipline utemeljene u okvirima praškoga lingvističkog kruga te o funkcionalnoj stilistici u Hrvatskoj, kojoj su začetnici Krunoslav Pranjić i Josip Silić. Govori se dakako i o tipologiji funkcionalnih stilova, posebice o osobitostima razgovornoga funkcionalnog stila u odnosu na druge stilove (znanstveni, publicistički, administrativni i beletristički). S tim u vezi potanje se razrađuje po mišljenju autora posve utemeljeno stajalište da razgovorni funkcionalni stil ne treba smatrati dijelom standardnoga jezika.

Ključne riječi: funkcionalna stilistika, funkcionalni stilovi, razgovorni funkcionalni stil, standardni jezik

The paper addresses the fundamental principles of functional stylistics, the historical development of this discipline within the framework of the Prague Linguistic Circle, and the tradition of functional stylistics in Croatia, whose pioneers were Krunoslav Pranjić and Josip Silić. It also discusses the typology of functional styles, with particular attention to the specific features of the conversational functional style in relation to other styles (scientific, journalistic, administrative, and literary-artistic). In this context, the author elaborates on the well-founded view that the conversational functional style should not be regarded as part of the standard language.

Keywords: functional stylistics, functional styles, conversational functional style, standard language

Funkcionalna stilistika¹ utemeljena je u radovima predstavnika praške lingvističke škole, posebice u onima Bohuslava Havráneka. Havránek je već 1929. godine u studiji *Funkcije književnog jezika* upozorio na činjenicu da književni jezik nije jedinstven, nego se diferencira s obzirom na raznolike socijalne funkcije (usp. Tošović 1988: 25–26). Tu misao razradio je tri godine poslije u prilogu *Zadaće književnog jezika i njegova kultura* (usp. hrvatski prijevod u Vuković 2015: 83–113). U hrvatskoj sredini ideje pražana vezane za funkcionalne stilove posebno su popularizirali i primjenjivali na hrvatski jezik Krunoslav Pranjić i Josip Silić. Pranjić je upozorio na to da jezik zapravo i ne funkcionira kao samostalna kategorija, već kao realizacija svojih različitih upotreba, kao »stvarnost različitih stilova« (usp. Pranjić 1985: 11), a Silić je, između ostaloga, ustvrdio da se hrvatski standardni jezik definira kao »jezik polifunkcionalne javne komunikacije. Na jedan naime način hrvatski standardni jezik funkcionira u znanosti, na drugi u uredu, na treći u novinama, na radiju i televiziji, na četvrti u književnosti i na peti u svakodnevnom razgovoru« (usp. Silić 2006: 36).²

Kad je riječ o tipologizaciji funkcionalnih stilova, uobičajeno je da se funkcionalni stilovi dijele na znanstveni, publicistički (ili novinarsko-publicistički), administrativni (ili administrativno-poslovni), književnoumjetnički (ili beletristički) i razgovorni. Znanstveni, publicistički i administrativni stil smatraju se stilovima standardnoga jezika, a obično su se takvima smatrala i preostala dva. U novije se vrijeme međutim često nailazi i na mišljenje da je status književnoumjetničkoga i razgovornoga stila u odnosu na standardni jezik drugačiji negoli status ostalih stilova. Ima naime mišljenja da je književnoumjetnički stil svojevrzni nadstil u odnosu na standardni jezik (usp. Bagić 2004) odnosno da je taj stil u relaciji prema jeziku kao sustavu, a ne prema jeziku kao standardu. Književnik naime u izboru jezičnih sredstava ne podliježe sociolingvističkoj normi, nego lingvističkoj jer jezična sredstva bira slobodno, bez zabrana i/ili ograničenja. »Njemu nisu uzor sociolingvističke, nego lingvističke norme« (usp. Silić 2006: 181).

I u vezi s razgovornim funkcionalnim stilom vrlo je važno posebno naglasiti da se on u recentnijoj literaturi ne smatra stilom standardnoga jezika, nego se čak tvrdi da je on u suprotnosti sa standardnim jezikom (usp. Zemskaja 1983 i Zemskaja et al. 1981). Takvu mišljenju donekle je sklon i najbolji proučavatelj funkcionalnih stilova hrvatskoga jezika Josip Silić u posljednjim svojim radovima iz funkcionalne stilistike

1 Ovaj prilog posvećujemo svojoj dragoj kolegici i prijateljici Vesni Požgaj Hadži, koja se, između ostalih, bavila i područjem funkcionalne stilistike.

2 Opširnije i o učenju pražana o funkcionalnim stilovima i o funkcionalnoj stilistici u Hrvatskoj usp. Badurina i Pranjković 2024: 12–16.

iako je prethodnima i razgovorni stil analizirao u okvirima standardnoga jezika (usp. Silić 2006: 108).

Treba, barem usput, spomenuti i mišljenje prema kojem se navodno mogu razlikovati dva razgovorna funkcionalna stila: razgovorni funkcionalni stil (hrvatskoga) standardnoga jezika i razgovorni funkcionalni stil (hrvatskoga) jezika (usp. Frančić, Hudeček i Mihaljević 2005: 240). Smatramo, dakako, da za takvo razlikovanje nema nikakvoga iole opravdana utemeljenja (opširnije o tome usp. također Badurina i Pranjković 2024: 21–22).

Jedan od važnijih razloga za izdvajanje razgovornoga stila iz standardnoga jezika jesu tzv. konsituativni iskazi koji su tom stilu posebno svojstveni. U takvim iskazima cijeli smisao nije verbaliziran, nego se takvi iskazi mogu podijeliti na verbalizirani i neverbalizirani dio. Verbalizirani dio u takvim iskazima svojom sintaktičkom ili semantičkom predikcijom omogućuje nezamijenjenu poziciju za neverbalizirani dio, a značenje toga dijela omogućuje kontekst i/ili situacija, tzv. konsituacija. Takav je npr. iskaz *Nalij i meni* u situaciji u kojoj se za stolom pije kava. Nezamijenjenu poziciju u tom iskazu omogućuje valentnost glagola *naliti* (što? u što?), a konkretno značenje (npr. »mlijeka u šalicu«) omogućuje konsituacija (ljudi skupljeni oko stola).³

U odnosu na ostale funkcionalne stilove razgovorni stil obilježuje ponajprije usmeni govor iako to nikako ne isključuje ni pisane oblike komunikacije, koji se realiziraju u raznolikim zapisima, bilješkama, pismima, u posljednje vrijeme osobito u raznim tipovima elektroničke komunikacije. Odlikuje se također neslužbenošću, spontanošću, neusiljenošću, neobveznošću, familijarnošću i nepodlijevanjem kodifikacijskoj normi. Primarno se ostvaruje u dijaloškoj formi. Svojstven mu je konkretan način mišljenja te obilje ekspresivnih i/ili emocionalnih izraza. Naravno, daleko nego drugim funkcionalnim stilovima svojstveni su mu i nejezični načini izražavanja, npr. geste, mimika i sl. Svojstven mu je također velik broj regionalizama, dijalektizama, kolokvijalizama, klišeiziranih izraza, frazema, vulgarizama, poštapalica i tzv. barbarizama te manji ili veći broj elemenata koji nisu u skladu, nego su čak i u suprotnosti s normama standardnoga jezika. Ni razgovorni stil, kao ni drugi funkcionalni stilovi, nije jedinstven jer su njegove specifičnosti ovisne o skupinama ljudi koji ga upotrebljavaju, o zvanjima i uzrastu tih skupina, o odgoju i podrijetlu, o uvjetima i okolnostima u kojima se komunicira, o onome o čemu se komunicira itd. (opširnije o svemu tome usp. Silić 2006: 109–110).

Funkcionalni se stilovi međusobno razlikuju i s obzirom na vizualni i/ili auditivni aspekt. Tako npr. Silić u tekstu iz 1964. godine *O nekim osobinama razgovornog*

3 Opširnije o konsituacijskim iskazima i njihovoj tipologiji usp. Pranjković 1997 i 2001: 82–88.

stila (usp. Silić 2019: 61–64) upozorava na to kako se bitna razlika »između književnog i razgovornog jezika« sастоji u načinu usvajanja jezične materije. »Dok se, naime, književni jezik temelji uglavnom na vizuelnoj strani jezika, dotle razgovorni jezik dobiva svoje osobine s auditivne strane« (Silić 2019: 61).⁴

U proučavanju funkcionalnih stilova i njihovoj tipologizaciji važnu ulogu ima i opreka između javnosti i privatnosti, koja se uzimala u obzir već u nekim radovima predstavnika praške lingvističke škole, a u hrvatskoj funkcionalnoj stilistici na tu opreku posebno upozoravaju Kovačević i Badurina (usp. Kovačević i Badurina 2001: 56–58). One štoviše smatraju da bi razgovorni stil, koji je određen kao jezik ležernih privatnih razgovora, za razliku od standardnoga jezika koji se definira kao jezik političke javne komunikacije, opravdanije bilo nazivati privatnim funkcionalnim stilom negoli razgovornim (usp. također Badurina i Pranjković 2024: 20–21).

Ponajvažnija sintaktička razlika među funkcionalnim stilovima sастоji se u tome što u jednim prevladavaju glagolske, a u drugima imenske konstrukcije. S obzirom na to stilovi se mogu podijeliti na apstraktne i konkretne. Konkretnima pripadaju razgovorni i beletristički stil, a apstraktnima ostali. Apstraktnim funkcionalnim stilovima svojstvena je nominalizacija, tj. transformiranje pojedinih glagolskih konstrukcija u imenske. Takvo transformiranje rezultira raznim vrstama deprocesaualizacije, obezličnosti, statičnosti i/ili raznolikim vrstama opredmećenja. U apstraktnim se konstrukcijama glagolske skupine, koje sadrže predikacijska čvorišta, na neki način »okamenjuju«. Agens je u njima vrlo često u pasivnoj poziciji, a objekt neiskazan, što je u pravilu rezultat tzv. dekompozicije predikata, a to je nerijetko povezano i s neutralizacijom prijelaznosti predikata. Naime prijelazni glagoli zahtijevaju uza se objekt, a on se u dekomponiranim predikatima može izostaviti. Tako npr. uz glagole tipa *procijeniti* ili *narediti* dolazi izravni objekt (npr. *procijeniti štetu* ili *narediti povlačenje*), a nakon dekompozicije takvi objekti postaju neobavezni ili čak posve suvišni, npr. *obaviti procjenu* ili *izdati naređenje*. U takvim slučajevima funkciju izravnoga objekta imaju imenski dijelovi dekomponiranih konstrukcija.

Dekompozicije predikata ima više tipova, a među njima su posebno česti kondenzacija, dekompozicija, prepozicionalizacija i intenzifikacija. U procesu kondenzacije umjesto finitnih glagolskih oblika javljaju se tzv. verbidi, tj. indefinitni glagolski oblici, npr. *Rade i šute* prema *Rade šuteći*, dekompozicijom se predikacija rastavlja na glagolsku (kopulativnu ili semikopulativnu) i imensku sastavnicu, npr. *popisivati* prema *vršiti popis* ili *zavaditi se* prema *biti u zavadu*. U procesu prepozicionalizacije prijedlozi uz glagolske imenice funkcioniraju kao svojevrjne

4 Opširnije o tome usp. Badurina i Pranjković 2024: 20–21.

inačica veznih sredstava, npr. *kako* prema *na koji način*. I napokon proces intenzifikacije podrazumijeva proširivanje imenskih konstrukcija novim imenskim (u pravilu pleonastičnim) elementima, npr. *u međunarodnoj suradnji* prema *na polju* ili *području međunarodne suradnje* (opširnije o svemu tome usp. Pranjković 1996 i 2001: 89–91).

Kako je razgovorni stil u izravnoj vezi sa stvarnosnom komunikacijom, očekivano je da se njegove specifičnosti istražuju i u okvirima pragmatike odnosno pragmatolingvistike. To osobito vrijedi za proučavanje govornih situacija u kontekstu teorije govornih činova. Istražuju se također gramatička i logička struktura poruke, neki interaktivni aspekti komunikacije kao što su relativnost, zavisnost, funkcije aktiva i pasiva u pojedinim sintaktičkim modelima svojstvenim stvarnosnoj komunikaciji itd. (opširnije o tome usp. Badurina i Kovačević 1998: 19–21).

Od konkretnih osobitosti razgovornoga funkcionalnog stila obično se spominju uporaba određenih oblika pridjeva na štetu neodređenih, uključujući i pridjeve na *-ov*, *-ev*, *-in*, npr. *To je izazvalo **veliki** problem* ili *Upoznala je **Ivanovog** brata*, zatim česta poraba neodređenoga člana u obliku *jedan*, npr. *Bio je to **jedan** veliki problem*, uporaba padežnih oblika bez navezaka, npr. *Vidio sam **jednog velikog crnog** mačka* te često izjednačavanje instrumentala sredstva i instrumentala društva, npr. *Pišite **s olovkom***. Umjesto posvojne zamjenice *svoj* često se rabi *moj*, *tvoj*, *naš*, *njihov*, npr. ***Naše** mišljenje iznijet ćemo drugom prilikom*. Razgovornom stilu svojstvena je i neutralizacija opreke živo ~ neživo kod zamjenica, npr. *Vrati kišobran **kojega** sam ti posudio* te česte kontrakcije i/ili redukcije samoglasnika, npr. *gledao, ko* (umjesto *gledao, kao*), *neko* (umjesto *netko*). To vrijedi i za redoslijed enklitika koji je svojstven ležernoj komunikaciji, npr. *Svima njima je to jasno* umjesto *Svima je njima to jasno* ili *Svima njima to je jasno* te za učestalu porabu uskličnih rečenica, nerijetko u obliku eliptičnih izričaja, npr. *Naprijed!*, *Super!*, *U redu!*, *Ni slučajno!*, *Ma nemoj!* odnosno za čestu porabu uzrečica i poslovice, npr. *Mi o vuku, a vuk na vrata* (opširnije o konkretnim osobitostima razgovornoga funkcionalnog stila usp. Silić 2006: 110–114 i Frančić, Hudeček i Mihaljević 2005: 240–241).

Na osnovi svega rečenoga može se utvrditi kako je svaki jezik, između ostaloga, bitno obilježen funkcionalnom raslojenošću te da je razgovorni funkcionalni stil u odnosu na druge funkcionalne stilove, tj. na znanstveni, publicistički, administrativni i beletristički, najkonkretniji i komunikacijski najrelevantniji. Mislimo također kako je posve utemeljeno stajalište prema kojemu taj stil ne podliježe normativnim pravilima i/ili ograničenjima pa da ga zato ne bi trebalo smatrati dijelom standardnoga jezika.

Reference

- Badurina, L., & Kovačević, M. (1998/2000). Funkcionalna sintaksa razgovornoga stila. U L. Badurina, B. Pritchard, & D. Stolac (ur.), *Jezična norma i varijeteti* (str. 19–28). Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Badurina, L., & Pranjković, I. (2024). Funkcionalno jezično raslojavanje i (standardno)jezične norme. V V. Rišner, M. Glušac, & J. Mlikota (ur.), *Od norme do uporabe 3. Zbornik radova*. Rijeka–Zagreb: Filozofski fakultet, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Bagić, K. (2004). *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*. Zagreb: Disput.
- Frančić, A., Hudeček, L., & Mihaljević, M. (2005). *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kovačević, M., & Badurina, L. (2001). *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Pranjić, K. (1985). *Jezik i književno djelo: Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*. Beograd: IGRO Nova Prosveta.
- Silić, J. (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Silić, J. (2019). *Dihotomije: Izabrane rasprave* (prir. I. Marković). Zagreb: Disput.
- Tošović, B. (1988). *Funkcionalni stilovi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Vuković, P. (ur.). (2015). *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*. Zagreb: Srednja Europa.
- Zemskaja, E. A. (ur.). (1983). *Russkaja razgovornaja reč': Fonetika. Morfologija. Leksika. Žest*. Moskva: Nauka.
- Zemskaja, E. A., Kitajgorodskaja, M. V., & Širjaev, E. N. (1981). *Russkaja razgovornaja reč': Obščie voprosy. Slovoobrazovanie. Sintaksis*. Moskva: Nauka.

Jezična raslojavanja kod okomito bilingvalnih govornika hrvatskoga jezika – na primjeru zagrebačkoga urbanolekta

Dunja Pavličević-Franić

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet

Jezici se, pod utjecajem polifunkcionalne javne komunikacije, raslojavaju pa različiti vremenski, prostorni i društveni čimbenici utječu na realizaciju jezičnih varijeteta (Mićanović 2008, Požgaj Hadži i Balažić Bulc 2022). U radu se na sinkronijskoj razini propituju jezični varijeteti koji se pojavljuju u odnosu između standardne razine hrvatskoga jezika kao nadjezičnoga sustava i zagrebačkoga urbanolekta. Takva se heterogenost ponajprije ostvaruje kao dijatopijsko-dijastratička imanentna varijantnost u komunikacijskim situacijama u kojima govornici dijele isti prostor, ali nisu dijelom istoga regionalnoga idioma, kao ni istoga društvenoga okruženja. Jezična su raslojavanja najčešća na leksičkoj i gramatičkoj razini unutar sustava okomite višejezičnosti (Pavličević-Franić 2011). Riječ je o inačicama govorenoga hrvatskoga jezika koji više nije dijalekt, ali nije ni standard.

Ključne riječi: jezična raslojavanja, hrvatski jezik, dijatopijski i dijastratički varijeteti, okomita višejezičnost

Under the influence of polyfunctional public communication, languages are expectedly stratified. Various temporal, spatial and social factors influence the realization of language varieties (Mićanović 2008, Požgaj Hadži and Balažić Bulc 2022). At the synchronic level, this paper examines the relationship between the standard language level of Croatian as a supralingual system and the Zagreb urban regiolect. Such heterogeneity is primarily realized as a diatopic-diastratic immanent variation in communication situations in which speakers share the same space, but they are not part of the same regional idiom, nor the same social environment. Language stratification is most common at the lexical and grammatical levels within the system of vertical plurilingualism (Pavličević-Franić 2011). These are variants of the spoken Croatian language that are no longer dialects, but are not standard language either.

Keywords: language stratification, Croatian language, diatopic and diastratic varieties, vertical multilingualism

1. Uvod

Jezična komunikacija, bila usmena ili pisana, privatna ili službena, gotovo je uvijek uvjetovana specifičnim unutarjezičnim i izvanjezičnim čimbenicima koje karakterizira »uredna odnosno strukturirana heterogenost« (Bayley 2013). Takve se jezične pojavnosti nazivaju varijetetima odnosno zbiljskim jezičnim konstruktima bliskima objektivnoj stvarnosti. Inačice su posebice izražene u kontekstu okomite višejezičnosti¹ kada se istim materinskim jezikom možemo sporazumijevati rabeći varijantne jezične idiome, ovisno o osobama uključenima u priopćajni proces, njihovoj dobi i jezičnome predznanju, o komunikacijskoj situaciji, vremenu i mjestu u kojem se odvija, o društvenome okruženju te drugim čimbenicima. Rezultat su neizbježna jezična raslojavanja koja se ogledaju u varijantama odnosno jezičnim specifičnostima koje više ili manje odstupaju od standardnoga jezika. U sociolingvističkim su istraživanjima istaknute četiri osnovne razine jezičnih varijeteta nastale pod utjecajem prostornoga raslojavanja, vremenskoga raslojavanja, društvenoga raslojavanja i funkcionalnoga raslojavanja (Dittmar 1997; Milroy i Milroy 2000; Mićanović 2008; Pavličević-Franić i Aladrović Slovaček 2025).

Navedene se jezične pojavnosti osobito mogu zamijetiti pri uporabi hrvatskoga standardnoga jezika jer se u hrvatskih govornika, bez obzira na dob i obrazovni stupanj, u komunikaciji očituju različiti jezični idiomi odnosno tipovi raslojavanja. To su ponajprije dijatopijske varijacije s prepoznatljivom regionalnom obojenošću pod utjecajem matičnih naddijalekata (štokavski, kajkavski, čakavski), ali i sociološki uvjetovane dijastratičke varijacije. Zbog široke komunikacijske varijantnosti te svojstva trojstvenosti i trojednosti hrvatskoga jezika², u procesu učenja i poučavanja hrvatskoga standardnoga jezika u osnovnoškolskoj izobrazbi, valja osvijestiti činjenicu da hrvatski učenici nisu monogloti nego se, u kontekstu okomite višejezičnosti, u nastavnome procesu očituju gotovo svi varijetetski tipovi.

U ovome se radu na sinkronijskoj razini propituje odnos između standardnojezične razine hrvatskoga jezika kao nadjezičnoga sustava i zagrebačkoga urbanolekta, koji sve više gubi obilježja kajkavskoga dijalekta. Takva se heterogenost ostvaruje

1 Vertikalna višejezičnost izražava okomiti međuodnos više jezičnih idioma unutar sustava istoga materinskoga jezika, najčešće između substandardnih organskih idioma (J1) i hrvatskoga standardnoga jezika (J2). Horizontalna ili vodoravna višejezičnost, pak, predstavlja prijenos jezičnih elemenata unutar sustava stranih jezika u kontaktu, npr. između hrvatskoga i slovenskoga/češkoga/mađarskoga/talijanskoga/njemačkoga/engleskoga itd.

2 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske donijelo je 2019. godine Odluku (čl. 9, st. 1, al.1) kojom se hrvatska narječja proglašavaju zaštićenim kulturnim dobrom i stavljaju na popis Nacionalne nematerijalne baštine. Time je uspješno dovršen rad dr. Drage Štambuka koji je dugi niz godina promicao važnost hrvatskih narječja i bit hrvatskoga kao trojednoga jezika (*Zlatna formula ča – kaj – što*).

kao dijatopijsko-dijastratička imanentna varijantnost u komunikacijskim situacijama u kojima govornici dijele isti materinski jezik (hrvatski), isti prostor (grad Zagreb), ali nisu dijelom istoga regionalnoga idioma, niti pod utjecajem istih društvenih okolnosti. Promatrano u kontekstu okomite višejezičnosti, jezična su raslojavanja najbrojnija na leksičkoj i gramatičkoj razini. Riječ je o inačicama govorenoga hrvatskoga jezika koji više nije dijalekt, ali nije ni standard.

2. Teorijski okvir

Jezična se raslojavanja u sociolingvističkim istraživanjima ponajprije određuju prema kriteriju mjesta, dakle kao dijatopijski varijeteti na određenom prostoru. No dijalektna je komunikacija neodvojivo povezana i s društvenom raslojenošću odnosno dijastratičkim varijacijama jer su svi regiolekti ujedno i socijalni dijalekti (na što upućuje i engleski termin »*social dialects*«, Dittmar 1997). Pojedini se varijeteti, poput razgovornih gradskih idioma (urbanolekti), nalaze na presjecištu dijatopijskih i dijastratičkih varijacija. Naime, dinamika jezičnih promjena koja se odvija u velikim gradskim središtima ne može se objasniti ako se u obzir ne uzmu i dijastratička raslojavanja, odnosno utjecaj društvenih čimbenika. Jezik, definiran kao ukupnost varijeteta, upravo pomoću svoje imanentne varijantnosti ostvaruje brojne funkcije koje se ogledaju u osnovnim varijetetskim razinama: dijatopijski varijeteti (*prostorno raslojavanje*), dijastratički varijeteti (*društveno raslojavanje*), dijakronijski varijeteti (*vremensko raslojavanje*), dijafazijski varijeteti (*funkcionalno raslojavanje*) (Mićanović 2008).

Budući da ovaj rad tematizira jezične varijantnosti unutar kajkavskoga regiolektu odnosno zagrebačkoga urbanolektu, termin urbanolekt, u kontinuumu dijalekt – standard, razumijevat će brojne varijetete zagrebačkoga razgovornoga jezika koji više nije dijelom samo kajkavskoga dijalektu, ali nije ni standard. U velikim urbanim sredinama regiolektna su raslojavanja očekivana, a ogledaju se na svim jezičnim razinama i u svim jezičnim varijetetima koji ovise o nizu čimbenika: ilokucijski čimbenik – govornikova namjera, perlokucijski čimbenik – djelovanje na primatelja (sugovornika), dijastratički čimbenik – djelovanje na društvenoj razini pod utjecajem socijalnih okolnosti, dijatopijski čimbenik – prostorne, teritorijalne različitosti pod utjecajem dijalektnih jezičnih inačica, dijakronijski čimbenik – jezične promjene tijekom vremenskoga raslojavanja, dijafazijski čimbenik – varijante uvjetovane jezičnim funkcijama i funkcionalnim stilovima (Pavličević-Franić i Aladrović Slovaček 2025).

Standard i dijalekt uvijek predstavljaju krajnje točke jezičnoga kontinuuma (Kuvač i Cvikić 2005), a unutar toga sustava zagrebački urbanolekt, kao i njemu nadređeni regiolektni kajkavski idiom, zauzimaju jezični međuprostor. Stoga se u svakodnevnoj komunikaciji stvara međujezično polje s prevladavajućim »hibridnim« tipom varijeteta koji pokazuje prepoznatljivu regionalnu obojenost, ali više ne sadrži izrazite dijalektizme.

Pojava međujezika i/ili nadjezika posljedica je interpolacije i transferencije pojedinih jezičnih elemenata, odnosno preklapanja sustava. Riječ je o lingvističkome prostoru u kojemu istovremeno supostoje elementi najmanje dvaju jezičnih kodova pa je izražen odnos između standardnojezičnih normi između sustava i *kommunazema* (Požgaj Hadži i Smolić i Benjak 2011). U kontekstu okomite višejezičnosti, u jezičnoj se komunikaciji taj odnos dvaju ili više sustava može očitovati kao: *subordinacija* (dominacija jednoga jezičnoga koda), kao *asimetrija* (jedan međujezik koji zadovoljava sve komunikacijske potrebe), kao *semilingvizam* (polujezičnost, nedovoljna usvojenost niti jednoga idioma), kao *koordinacija* (usklađenost paralelnih jezičnih kodova). Cilj usvajanja svakoga jezika, pa i hrvatskoga, bio bi ostvaraj koordinirane višejezičnosti, tj. sposobnost govornika da uspješno rabe sve paralelne paralelne jezične kodove u skladu s različitim komunikacijskim situacijama (Pavličević-Franić 2011).

3. Obilježja regiolektne komunikacije

Nitko ne govori standardnim jezikom kao cjelinom nego jednim od njegovih funkcionalnih idioma ili jednim od njegovih funkcionalnih stilova (dijafazijska varijantnost). Osim toga, ono što se smatra pogreškom u standardnome jeziku, ne mora biti pogrešno u drugom funkcionalnom stilu i drukčijoj komunikacijskoj situaciji (Silić 1998). Stoga u regiolektnoj komunikaciji valja razlikovati uporabu općega leksika poznatoga svima, od leksika ograničene uporabe poznatoga manjemu broju govornika, najčešće na određenim prostorima te u određenim dobnim i socijalnim skupinama (dijatopijsko-dijastratička varijantnost). Hrvatski jezik čine svi njegovi idiomi: standard i substandard, narječja i žargoni, kolokvijalizmi i lokalni govori. Njihovo je ispreplitanje zamjetljivo na svim razinama i kod većine govornika, bez obzira na dob. Zamjećivati se počinje već u ranojezičnoj fazi kada jednostrano normativno dijete predškolske dobi koje pozna samo svoj organski idiom (J1) polaskom u školu postaje nenormativno dvojezičan ili višejezičan učenik. To znači da nedovoljno poznaje standardnojezične norme, pa stoga od njih i odstupa (Pavličević-Franić 2005).

Jezična komunikacija u Zagrebu i okolici, očekivano, ima kajkavsku bazu, ali je pod utjecajem gotovo svih hrvatskih regioletktnih idioma, mjesnih govora različitih dijalekatskih osnovica i sociolekata. Zamjetno je i funkcionalno raslojavanje uvjetovano dobnim i situacijskim različitostima. Pritom, komunikaciju mlađih govornika obilježavaju ponajprije angлизmi i dobní neologizmi, dok srednja i starija populacija više rabi germanizme, turcizme, talijanizme (ovisno o prvotnome organskome idiomu J1). Osim toga, kod mlađih su osoba česti globalizmi internetske komunikacije i drugih elektroničkih medija, što upućuje na dijakronijsko raslojavanje u kojemu sugovornici dijele isto vrijeme (upravo zahvaljujući suvremenim tehnologijama i mogućnosti globalne komunikacije), ali ne dijele isti životni prostor.

S obzirom na odnos prema standardnome jeziku, obilježja regionalne komunikacije ponajprije se uočavaju kao otklon od leksičke norme hrvatskoga standardnoga jezika. To mogu biti potpuni leksički regionalizmi (*hiža, lesa, fažol, pašta*), leksičko-semantički (*tovar, gaće*), tvorbeni regionalizmi (*slonek/nosek, pasić/ditić*); leksičko-fonološki (*pes/pas; rozata/rožata*). Izbor leksičkoga materijala pod utjecajem je ponajprije zavičajnoga idioma (*komšija, bašča; borša, spiza*), okolinskih idioma u društvenome okruženju (*šnajderka/šnajderica/krojačica; minduše/rinčice*), inih idioma (germanizmi > *bedinerica, špajza, šlafrok, šparhet /šporet, šajtof*; turcizmi > *taraba, avlija, tepsija*), kao i globalne komunikacije s većinski zastupljenim angлизmima > *frend, kul, tenks, lol*). Pritom je opseg standardnojezičnih leksema oskudan, osobito u odnosu na zavičajni leksik, ali se zbog transferencijsko-interferencijskoga odnosa povećava broj razgovornih leksema koji se pojavljuju u svim regioletktima. Primjerice, lekseme tipa *šnajderica* > *krojačica, šeširdžija* > *klobučar, moler* > *ličilac, paradajz* > *rajčica, šeffja* > *kutlača* ili *grabilica*, ne potvrđuje leksička norma, no oni su unatoč tome vrlo frekventni u urbanolektnoj komunikaciji velikih gradova. Ispreplitanjem sustava javljaju se paralelni jezični kodovi, što na leksičkoj razini dovodi do stvaranja tzv. regioletktnih hibrida, a to znači da se unutar sustava hrvatskoga jezika kao materinskoga ostvaruje vertikalni višejezični diskurs različitih hrvatskih regioletktnih idioma. Riječ je najčešće o regioletktnoj komunikaciji koja se očituje:

- u internome jeziku govornika (tzv. *i-language*), kada se ostvaruje transferencija jezičnih elemenata u kontinuumu dijalekt – regioletkt – standard;
- na mikrovarijacijskoj razini, kada se uočava dokidanje jednih i uporaba drugih jezičnih elemenata (tzv. *lingvistička nula*);
- pri ujednačavanju jezičnih elemenata bližih standardnome jeziku ili uporabno češćem idiomu (najčešće substandardnoj štokavštini) (Pavličević-Franić i Aladrović Slovaček, 2025).

4. Zagrebački urbanolekt – idiom na granici između regiolektne kajkavštine i substandardne štokavštine

Povijesno gledajući, zagrebačka se kajkavština tijekom vremena uvelike promijenila. U 19. stoljeću, kao društveno prestižni idiom, snažno se nametala i u prigradskim naseljima koja su u to doba administrativno pripadala gradu, zatirući mnoge karakteristike organskih govora pripadnika zagorske i turopoljsko-posavske skupine kajkavskih govora (Šojat 1998). U 20. stoljeću dolazi do nagloga porasta stanovništva doseljavanjem velikoga broja nositelja govora svih triju hrvatskih narječja, osobito štokavaca. U razdoblju prije i poslije Drugoga svjetskoga rata, Zagreb se prostorno širio, a demografske su promjene utjecale i na jezične mijene. Kajkavski je govor još uvijek dominantan, ali se raslojavanja očituju u komunikaciji stanovnika iz središta grada i stanovnika u perifernim naseljima. Te su razlike najčešće bile uzrokovane autohtonim lokalizmima pojedinoga rubnoga područja grada ili izraženom uporabom njemačkoga jezika u stanovnika iz središta grada Zagreba (Štebih-Golub 2010). No u to je vrijeme najvećemu broju Zagrepčana zagrebačka urbana kajkavština još uvijek bila ugledan govor i oznaka prestižnoga građanskoga sloja.

Danas zagrebačka urbana kajkavština, ni u većine starosjedilaca, nije više jednaka zagrebačkoj kajkavštini prije 60 – 70 godina. Ogleda se u mješavini različitih stupnjeva čuvanja tipičnih kajkavskih osobina do zamjenjivanja velikoga broja kajkavskih osobina štokavskima. Uz takvu gradsku kajkavštinu, društvenu oznaku uglednog zagrebačkog govora sve više i brže preuzima zagrebačka substandardna štokavština, koja se u govoru rođenih Zagrepčana najčešće miješa s izrazitim osobinama zagrebačke kajkavštine. Stoga je danas sve teže čuti kontinuirani razgovor u potpunosti na tipičnoj zagrebačkoj kajkavštini.

Sljedeći veliki utjecaj na zagrebačku kajkavštinu dogodio se devedesetih godina, u vrijeme nakon Domovinskoga rata. Tadašnje su migracije znatno izmijenile brojčani odnos kajkavaca i nekajkavaca u Zagrebu. Većinom štokavski govori novih doseljenika, prognanika i izbjeglica, djeluju polako na govor zagrebačkih kajkavaca. Sve je očitiја prisutnost novoštokavskih obilježja, ponajprije dalmatinsko-dubrovačkih i bosansko-hercegovačkih govora, čije su govorne osobine bliske standardnojezičnim osobinama. Usprkos jakom utjecaju govora doseljenika na zagrebačku kajkavštinu, u Zagrebu se nije prestala čuti zagrebačka akcentuacija, koja je većinom bila jednoakcentatska. I nadalje je česta uporaba upitnih riječi *kaj* i *zakaj*, zatim kratki ekavski refleksi jata (*lepi dečec*, *beli šal*); nepromijenjeno krajnje -l u glagolskih pridjeva radnih (*došiel si*, *znal je*, *bil sam*); izgovor srednjega č umjesto ć i č; prilozi tipa *ovak*, *onak*, *tak*, *kak*, *kolko*...; tipični kajkavski oblici pojedinih glagola (*nemrem*, *budem/bum*,

hoćeju...). Još uvijek su prisutni i germanizmi (*gablec* > užina, *beštek* > pribor za jelo, *čušpajz* > varivo, *putar* > maslac, *šnicl* > odrezak, *farba* > boja, *fušeraj* > loše obavljen posao, *heklati* > kačkati, *peh* > loša sreća, *partihlek* > podbradnjak za bebu, *štenge* > stube, *šparati* > štedjeti, *ferije* > praznici, *vešmašina* > perilica rublja, *hau-stor* > ulazna veža, *krafn* > uštipak, *plac* > tržnica na otvorenom, *špigl* > zrcalo...). Na sintaktičkoj se razini, unatoč velikim raslojavanjima, i nadalje mogu čuti rečenice tipa: *Kaj si rekel?*, *Zakaj moram?* *Mi posüdiš?* *Ja to nemrem napravit.* *Ne bum došel.*

S vremenom, svakodnevni dodiri s nekajkavskim idiomima, neminovno dovode do izmjena nekih donedavnih kajkavskih osobina zagrebačkoga govora. Osobito se izmijenila zagrebačka gradska kajkavština u govoru mlađih, školovanih naraštaja. Ipak, unatoč naglom demografskome širenju Zagreba u zadnjim desetljećima, u velikome dijelu starosjedilačkoga zagrebačkoga stanovništva i danas se u mnogim prigodama čuje zagrebački govor s tipičnim kajkavskim obilježjima, osobito na prozodijskoj i leksičkoj razini. Takvim se idiomom, u nastojanju da se što bolje uklope u svoju novu životnu sredinu, pokušavaju izražavati i doseljenici koji su u Zagrebu stalno naseljeni. Odrasli se doseljenici uglavnom ne uspijevaju govorno potpuno integrirati, poneki to i ne žele. No, njihova se djeca u vrtićima, školama, u igri i druženju te u drugim svakodnevnim jezičnim dodirima s nositeljima zagrebačke kajkavštine vrlo brzo po svom govoru izjednačuje sa starosjediocima, premda mnoga od njih u obitelji zadržavaju prvotni govor svojih roditelja. Taj zagrebački kajkavski urbanolekt nije više jednak zagrebačkoj kajkavštini od prije nekoliko desetljeća, a njegova se upotreba sve više svodi na prijateljsko ćaskanje u neformalnim prigodama – na školskim hodnicima, dvorištima, na ulici, pri igri i zabavi djece i odraslih. Njegovu donedavnu ulogu u prepoznatljivosti zagrebačkoga građanina sve više i brže preuzima zagrebačka štokavština, koja je protkana određenim osobinama zagrebačke kajkavštine, uglavnom na fonetskoj i akcenatskoj razini koje se u jeziku najteže mijenjaju (Lončarić 1999).

Snažan utjecaj na promjene mnogih osobina zagrebačke kajkavštine neprekidno vrši i hrvatski standardni jezik u službenoj uporabi, u tiskovinama, medijima, na radiju, televiziji i drugim priopćajnim sredstvima, u osnovnim i srednjim školama, kao i njegovom nazočnošću u svim javnim službama (Šojat 1998). Osnovna je karakteristika takve zagrebačke kajkavštine da se u njoj miješaju kajkavski govorni elementi s novoštokavskima. Količinski odnos štokavskih osobina prema kajkavskima ovisan je o stupnju obrazovanosti i načitanoosti govornika, ovisan je o komunikacijskim situacijama, raspoloženju i društvenim prilikama u kojima se govornik nalazi. Tijekom školovanja svi Zagrepčani uče hrvatski standardni jezik, a većina se njime svakodnevno

služi, posebice u formalnim situacijama. Školski su udžbenici pisani standardnim jezikom, javna komunikacija u svim medijima također je na standardnome jeziku. Zagrebačka kajkavština u zadnjih dvadesetak godina doživjela je velike promjene, uključujući u svoj sustav paralelne jezične kodove prilagođene znanju pojedinih nositelja zagrebačke kajkavštine. Stoga, većina zagrebačkih kajkavaca u svojem svakodnevnomu izražavanju, gotovo redovito miješa tipičnu zagrebačku kajkavštinu sa zagrebačkom realizacijom osobina drugih regiolektnih idioma i standardnoga jezika. Zbog toga jedna rečenica ili njezini dijelovi, često puta istoga govornika u istome kontekstu, može pripadati jednomu idiomu, a druga drugomu ili trećemu idiomu. Danas oznake prestižnoga zagrebačkoga gradskog govora sve više i sve brže preuzima zagrebačka substandardna štokavština, zajednička razgovorna varijanta hrvatskoga jezika zagrebačkih kajkavaca i ostalih stanovnika Zagreba koji nisu izvorno kajkavci. No, iako zagrebački urbanolekt danas nosi obilježja novoštokavskih govora, Zagreb je još uvijek kajkavski grad – pa se jezična raslojavanja odvijaju u oba smjera.

5. Okomita višejezičnost i jezična raslojavanja u školskome okruženju

Komunikacijska praksa u školskome okruženju primarnoga obrazovanja potvrđuje činjenicu da su u procesu usvajanja/učenja hrvatskoga jezika gotovo svi govornici okomito dvojezični (bilingvi), a velik broj djece tijekom školovanja postaje višejezično (polilingvi). U skladu s najnovijim jezikoslovnim spoznajama o odnosu među različitim jezicima govornika koji u komunikaciji rabe više idioma, terminom višejezičnost odnosno mnogojezičnost (polilingvalnost, plurilingvalnost, multilingvalnost)³ ističe se povezanost i međudjelovanje različitih jezičnih idioma. Ispreplitanje jezičnih kodova zamjetljivo je na svim razinama institucionalnoga učenja jezika. Polazeći od kriterija uzajamnog djelovanja, odnosno interferencije i transferencije jezičnih elemenata, razlikujemo: vertikalni bilingvizam, koji se očituje kao odnos različitih dijalektalnih idioma i standardnoga hrvatskoga jezika unutar istoga materinskoga jezika, te horizontalni bilingvizam, koji predstavlja odnos inih jezika u kontaktu, npr. hrvatskoga i kojega drugoga (stranoga) sustava (Pavličević-Franić 2011). Obilježja jezičnoga diskursa tijekom primarnoga obrazovanja su višestruka, no mogu se izdvojiti istraživanjima potvrđena tri temeljna obilježja: supostojanje više jezičnih kodova

3 Pojam *plurilingvalnost* / *plurilingvizam* povezan je s višejezičnošću, koja označava uporabu više jezičnih kodova kao izvornih, dok je termin *multilingvalnost* / *multilingvizam* ili *polilingvalnost* / *polilingvizam* povezan s mnogojezičnošću, koja označava poznavanje više različitih stranih jezika.

u komunikaciji na materinskome jeziku (plurilingvizam), neološka proizvodnost (novotvorenice kojima dijete popunjava leksičku prazninu u komunikaciji) i jezična polifunkcionalnost (ostvaraj komunikacije bez obzira na gramatičku normativnost). Učenici osnovne škole izloženi su različitim izvorima, vrstama i oblicima jezičnoga ulaza (engl. input language). Svi su ti ulazi važni i nužni jer služe kao primjeri pomoću kojih će dijete oblikovati svoj vlastiti idiolekt pod utjecajem regiolektne komunikacije primarnoga idioma (J1). Svi idiomi s kojima se dijete tijekom svoga jezičnoga razvoja susreće (roditeljski jezik/jezici, govor šire obitelji, zavičajni okolinski govor, govor vršnjaka) utjecat će na dječji izlazni jezik (engl. output language). Na šarolikome jezičnome području kakvo je područje Republike Hrvatske gdje se isprepliću govori triju hrvatskih narječja, poddijalekata, regiolekata, sociolekata i nizom mjesnih govora, kao i jezici narodnosti koje žive u Hrvatskoj, u bitnome će utjecati na uspješno ovladavanje hrvatskim standardnim jezikom. Zbog svoje uloge sredstava za iznadnarječno sporazumijevanje, standardni je idiom (J2) posebno istaknut među ostalim idiomima hrvatskoga jezika. Svaki je učenik naviknut na određeni jezični sustav, u pravilu na fonološki, morfološki i sintaktički sustav svog zavičajnog govora, više ili manje različit od standardnojezične norme. Jezična su raslojavanja neminovna jer do polaska u školu nisu usvojene sve leksičke mreže među riječima, morfološki oblici, sintaktičke strukture, ni pravogovorni elementi standardnoga jezika.

Regionalizmi u svakodnevnoj jezičnoj komunikaciji, pa onda i u nastavi hrvatskoga jezika, očekivana su pojava. Stoga ne iznenađuje da se u našim školama ostvaruju svi tipovi višejezičnosti, a najčešće na ove četiri razine:

1. razina individualnoga jezičnog idioma – prvi usvojeni jezik obitelji ili sredine, organski ili zavičajni idiom (J1)
2. razina standardnoga idioma – hrvatski standardni jezik kao službeno priopćajno sredstvo u institucijama odgojno-obrazovnog sustava (J2)
3. razina substandardnih idioma – hrvatski regiolekti, urbanolekti, sociolekti, lokalizmi, žargonizmi uvjetovani dobnom i grupnom pripadnošću druge djece u skupini/razredu (J3)
4. razina nematerinskoga idioma – jezični sustava stranoga jezika koji se uči od prvoga razreda osnovne škole (J4, J5...).

Prve tri razine ostvaruju se unutar okomitoga višejezičnoga odnosa, dok se četvrta razina odnosi na horizontalnu višejezičnost. U zagrebačkoj urbanolektnoj komunikaciji vertikalni se biligvizam na gramatičkoj razini prepoznaje u sljedećim

pojavnicama: umanjenice (*mišek, pušlek, pesek, mucek, jajčeko, srčeko...*), odstupanja u tvorbi glagolskoga pridjeva radnog u muškome rodu (*delal, došel, našel, radil, spaval...*), uporaba futura II. umjesto futura I. (*budem/bum, budeš/buš...*), uporaba određenoga oblika pridjeva (*lijepi pozdrav, slatki dečko...*), neprovođenje glasovnih promjena, osobito sibilizacije (*nogica, rukica, knjigica, slikica...*), uporaba zanaglasnice na početku rečenice (*Si došla?, Se ljutiš?*), umekšan izgovor glasa -č te čuvanje kratkoga ekavskoga jata (*dete, mleko, reči*). Danas je taj izgovor jata vrlo rijedak i češća je nestandardna jekavska produkcija (*djete, mljeko, rječi*). Uočava se, dakle, izrazito smanjenje razgovornih situacija u kojima se ostvaruje isključivo zagrebačka gradska kajkavština kao dominantan idiom područja. Kad je, pak, riječ o leksičkoj razini, u istome se razrednome odjelu, ovisno o zavičajnomu idiomu, u učeničkoj komunikaciji koriste i druge regiolektne inačice hrvatskoga jezika, i prilagođenice iz stranoga jezika, i izrazi globalne elektroničke komunikacije, i standardnojezični izrazi. Primjerice, u kontekstu okomite višejezičnosti pojavnice tipa: *deda, dida, did, dido, djedo* > *djed*; *plac, pijaca, pazar* < *tržnica*; *striček, barba, čiko, dundo* < *stariji muškarac, stric*; *šnita, feta* < *kriška*; *frtalj, kvadrat* < *četvrt*; *špeceraj, spiza* < *kupnja hrane*; *borša, ceker* < *torba*; *fertun, kecelja* < *pregača*... U kontekstu horizontalne višejezičnosti najveći je broj anglizama, zatim germanizama, talijanizama i nešto manje turcizama: *frendica* < *prijateljica*; *šoping* < *kupnja*; *spika* < *govor, razgovor*; *lajkati* < *iskaz svidanja*; *tagati* < *označiti*; *moron* < *kreten, mulac*; *lol* < *glasani smijeh*, *surfati* < *pretraživati Internet*; *sejvati* < *spremiti podatke...*; *ciferšlus* < *patentni zatvarač*; *faširanac* < *kosani odrezak*; *štrudl* < *savijača*; *cimerica* < *osoba s kojom dijelimo sobu*; *firange/ firhange* < *zavjese, zastori*; *hausmajstor* < *kućni majstor*; *bedinerica* < *kućna pomoćnica*; *šraf-ciger* < *odvijač*; *ferije* < *školski praznici*; *grincajg* < *povrće za juhu ...*; *pinkica* < *nešto malo, sitnica*, *pjatić* < *tanjurić*; *pir* < *svadba...*; *peškir* < *ručnik*, *komšija* < *susjed*, *kapija* < *velika ulazna vrata*, *avlija* < *dvorište...*⁴

U zagrebačkoj se urbanoj kajkavštini, dakle, češće pojavljuju elementi standardne štokavštine s različitih područja jer su brojni novi stanovnici sačuvali razgovorna obilježja svojih inodijalektalnih sredina. Osim toga, sve se više rabe leksemi bliži standardnojezičnoj normi. Rijetko će se danas čuti izrazi tipa *hiža* < *kuća*, *puca* < *djevojka*, *fehrati* < *hladiti se lepezom*, *špilhozne* < *kratke dječje hlače za igru*.

4 Za potrebe ovoga rada korišteni su podaci dobiveni tijekom dvaju longitudinalnih istraživanja. Prvo je 2011. provela studentica Ana Opuvačić, u okviru institucijskoga projekta *Odnos hrvatskoga standardnoga jezika i substandardnih idioma* (voditeljica prof. dr. sc. Dunja Pavličević Franić). Drugo istraživanje pod nazivom *Vertikalna i horizontalna višejezičnost u nastavi hrvatskoga jezika kod učenika osnovne škole 2020. godine* provele su izv. prof. dr. sc. Katarina Aladrović Slovaček i prof. dr. sc. Dunja Pavličević-Franić.

Razlozi jezičnih raslojavanja ponajprije su sociolingvistički i kulturološki uvjetovani te potaknuti demografskim promjenama. Rezultat je stvaranje tzv. hibridnoga diskursa (Škiljan, 2000). U školskoj populaciji to je kombinacija različitih jezičnih elemenata i različitih razina raslojavanja, teže razumljiva sudionicima komunikacijskoga procesa koji ne pripadaju određenoj dobnoj ili društvenoj skupini. Stoga je u osnovnoškolskome učenju standardnoga hrvatskoga jezika važno poštivati djetetov govorni osjećaj i svaki »jezični ulaz« iskoristiti kao poticaj, a ne kao pogrešku. Dokidanjem straha od pogreške u razrednome se okruženju učenicima omogućava spontana komunikaciju na standardnome jeziku, rabeći pritom elemente vlastitoga dijalektnoga izričaja i lekseme osobnoga umnoga rječnika. Na taj način moguće je na kraju institucionalne jezične izobrazbe ostvariti primarnu svrhu učenja hrvatskoga jezika u sustavu okomite dvojezičnosti: razvoj komunikacijske kompetencije s koordiniranom dvojezičnošću u oba jezična sustava – standardnojezičnome i zavičajnome (Pavličević-Franić 2011).

6. Rasprava i zaključak

Jezik nije uvijek jedinstven i kompaktan sustav. Ovisno o govorniku, društvenim okolnostima, vremenu i mjestu u kojemu se komunikacija ostvaruje isti se jezik može različito govoriti, pa čak i pisati, što dovodi do jezičnoga raslojavanja koje se ogleda u varijantnostima.

Raznolikost i bogatstvo hrvatskoga jezika također se očituje u njegovim inačicama, posebice dijatopijsko-dijastratičkim varijetetima u kojima govornici dijele isti prostor, ali nisu dijelom istoga regionalnoga idioma, ni pod utjecajem istih društvenih okolnosti. Slijedom jezičnih, ali i izvanjezičnih čimbenika, promjene su vidljive u kontekstu vertikalne te horizontalne višejezičnosti, i to u svim hrvatskim idiomima. Kad je riječ o zagrebačkoj urbanolektnoj komunikaciji, raslojavanja su najviše zamjetna na leksičkoj razini. Nešto su rjeđa razgraničavanja na fonološkoj razini i morfološkoj razini, a zabilježena su i odstupanja na pravogovornoj razini. Novoštokavski leksemi te anglizmi prisutniji su kod mlađe populacije zagrebačkih govornika, dok su kajkavizmi te germanizmi prisutniji kod starije populacije. Na ovakvu lingvističku sliku zagrebačke kajkavštine ponajviše je utjecala migracija stanovnika nakon 90-ih godina dvadesetoga stoljeća. Iako je dijatopijski riječ o kajkavskome području, provedena istraživanja potvrđuju da se u zagrebački urbanolekt postupno uključuju i obilježja štokavskih idioma. Pritom se uočavaju dvije tendencije: ujednačavanje jezičnih elemenata bližih standardnome jeziku te česta uporaba nestandardnih, ali priopćajno

frekventnih leksema. Iako se sve više gube tipična obilježja matičnoga kajkavskoga naddijalekta, komunikacija još uvijek nije standardnojezična. Umjesto koordinirane višejezičnosti, kada bismo očekivali da okomito višejezični govornik jednako uspješno vlada svim usvojenim idiomima, u ovakvoj se regiolektonoj komunikaciji ostvaruje asimetrija ili semilingvizam. Time se potvrđuje teza kako razgovorni jezik, regiolekt, pa onda i njemu podređeni urbanolekt, ako ga se određuje kao dijatopijsku varijaciju, zauzima međuprostor između dijalekata i standarda. Riječ je o jezičnome raslojavanju u kojemu se još uvijek očituje prepoznatljiva regionalna obojenost, ali više ne sadrži izrazite dijalektizme.

Broj autohtonih govornika zagrebačke kajkavštine sve je manji, utjecaj sve više slabi zbog promjene demografske strukture stanovnika grada Zagreba i priljeva doseljenika iz drugih dijelova Republike Hrvatske i inozemstva. Sve navedeno upućuje na potrebu novih istraživanja u različitim regionalnim područjima i s različitim dobnim skupinama kako bi se dobila novija slika hrvatskoga jezika i njegovih obilježja s obzirom na karakteristike narječja, dijalekata te pripadajućih regiolekta.

Reference

- Bayley, R. (2013). Lexical frequency and syntactic variation: A test of a linguistic hypothesis. *Working Papers in Linguistics (PWPL)*, 19(2), Article 4. University of Pennsylvania.
- Dittmar, N. (1997). *Grundlagen der Soziolinguistik: Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft*. Berlin: De Gruyter.
- Kuvač, J., & Cvikić, L. (2005). Dječji jezik između standarda i dijalekata. *Jezik u društvenoj interakciji*, 275–284. Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Lončarić, M. (1999). Hrvatska narječja i hrvatski književni jezik. *Kaj – časopis za kulturu i prosvjetu*, (32), 47–56. Zagreb.
- Mićanović, K. (2008). *Hrvatski s naglaskom: Standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- Milroy, J., & Milroy, L. (2000). Varieties and variation. U F. Coulmas (ur.), *The handbook of sociolinguistics* (str. 47–64). Oxford: Blackwell.
- Pavličević-Franić, D., & Aladrović Slovaček, K. (2025). Regiolect idioms as the intersection between dialects and Standard Croatian. U M. Matešić (ur.), *The scope of linguistic diversity: A study of language variations and varieties*. Berlin: Peter Lang.
- Pavličević-Franić, D. (2011). *Jezikopisnice: Rasprave o usvajanju, učenju i poučavanju hrvatskoga jezika u ranojezičnome diskursu*. Zagreb: Alfa.
- Pavličević-Franić, D. (2005). *Komunikacijom do gramatike*. Biblioteka Scientiae et Artes. Zagreb: Alfa.
- Požgaj Hadži, V., Smolić, M., & Benjak, M. (2011). *Hrvatski izvana*. Zagreb: Školska knjiga.

- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2022). Formiranje jezika i njegovo rastakanje: Od srpskohrvatskoga do hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga. *Rasprave Filozofskoga fakulteta*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Silić, J. (1998). Hrvatski standardni jezik i dijalekti: Teze za diskusiju. U L. Badurina, B. Pritchard, & D. Stolac (ur.), *Jezična norma i varijeteti* (str. 481–484). Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Škiljan, D. (2000). *Javni jezik*. Zagreb: Antibarbarus (Biblioteka Aelecta).
- Šojat, A., et al. (1998). *Zagrebački kaj*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Štebih-Golub, B. (2010). *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Prevajanje pod črto – prevajalske opombe v slovenskih prevodih besedil Dragana Velikića

Đurđa Strsoglavac

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko

Prispevek predstavlja rabo prevajalskih opomb v slovenskih knjižnih prevodih besedil srbskega avtorja Dragana Velikića, ki se večinoma nanašajo na zunajliterarno resničnost, kulturnospecifične izraze, zemljepisne pojme in uporabno predmetnost. Analiziranih je vseh osem Velikićevih knjižnih prevodov v slovenščino: šest romanov, en esej in ena esejistična zbirka.

Ključne besede: prevajalska opomba, prevajalski postopek, zunajliterarna resničnost, literarni prevod, Dragan Velikić

The paper examines the use of translators' notes in Slovenian literary translations of texts by the Serbian author Dragan Velikić. These notes primarily refer to extraliterary reality, culture-specific expressions, geographical terms, and objects of everyday use. The analysis encompasses all eight of Velikić's works translated into Slovenian: six novels, one essay, and one collection of essays.

Keywords: translator's note, translation strategy, extraliterary reality, literary translation, Dragan Velikić

1 Uvod

Prevajalska opomba v literarnem besedilu je skrajno sredstvo, h kateremu se zateče prevajalec, kadar prevod ni mogoč, s tem pa prizna svoj poraz, meni Umberto Eco (2006: 91), ko govori o absolutnih izgubah v prevodu, kakršne se zgodijo predvsem v primeru besednih iger. Peter Newmark (2000: 148–149) govori o prevajalskih opombah kot o prevajalskem postopku dodajanja informacij v prevodu, ki so po navadi kulturne ali jezikovne in so lahko podane zgolj izven prevoda (v nasprotju z dodatnimi informacijami in pojasnili, ki so lahko integrirani v besedilo z različnimi razširitvami), in priporoča, da prevajalci besedilo dopolnijo tam, kjer menijo, »da se bo bralcem zdelo nezadostno, nepopolno ali nejasno« (2000: 150). Videti je, da smo različni prevajalci besedil srbskega avtorja Dragana Velikića v slovenščino pogosto menili, da se bo bralcem kaj »zdelo nejasno«, saj prevajalske opombe najdemo v vseh slovenskih prevodih njegovih besedil razen v prevodu romana *Astrahan*.

Dragan Velikić (rojen leta 1953 v Beogradu; diplomiral iz primerjalne književnosti na Filološki fakulteti Univerze v Beogradu; v obdobju 1994–1999 urednik založniške dejavnosti na Radiu B 92; pisal kolumne za *NIN*, *Vreme*, *Danas*, *Reporter* in *Status*; od junija 2005 do novembra 2009 veleposlanik Republike Srbije v Avstriji; njegova besedila so prevedena v šestnajst evropskih jezikov, v arabščino in perzijsčino; zastopan je v domačih in tujih antologijah; mdr. prejemnik nagrade mesta Budimpešte za leto 2013, dveh NIN-ovih nagrad za roman leta (2007, 2015), nagrade Kleti Radovanović za življenjsko delo leta 2016 in leta 2019 mednarodne nagrade za književnost Vilenica, ki jo podeljuje Društvo slovenskih pisateljev) je v slovenskem prevodnem literarnem sistemu eden najvidnejših srbskih avtorjev. Prvi slovenski prevod kakšnega njegovega besedila je izšel leta 1992 (esej *Glas iz razpoke*), nato so sledili prevodi romanov *Astrahan* (2004), *Dantejev trg* (2013), *Bonavia* (2014), *Rusko okno* (2014), *Preiskovalec* (2018), *Naslov* (2020) in esejistične zbirke *O pisateljih in mestih* (2019) ter kar nekaj prevodov v periodiki. Naslovi literarnih del dobro povzamejo značilnosti Velikićeve proze in esejistike, ki jo izrazito zaznamuje gibanje, premikanje, potovanje, svojevrstno portretiranje prostora skozi čas in časa skozi prostor. Njegove literarne osebe so razmeščene tako v času kot v prostoru, vedno jih najdemo nekje vmes, v razpoki. Topografija njegovih romanov se razteza prek srednje Evrope tako na zahod kot na vzhod. To premikanje kot zakonitost življenja ni samo prestavljanje iz prostora v prostor, temveč tudi iz časa v čas, medtem pa ves čas poteka preiskava, svojevrstno brskanje po življenjskih zgodbah, vsakdanjkih, skozi katero so portretirani literarne osebe ter dogajalni prostori in časi. Hkrati lahko Velikićeve besedila beremo kot skrbno

urejene kataloge drobnih reči, spominov, dogodkov, replik, okruškov življenj literarnih oseb, ki so živele v različnih okoljih, različnih državah, različnih družbenih sistemih, med različnimi, pa vendar tako enakimi/istimi štirimi stenami. Pisava Dragana Velikića je žanrsko neopredeljiva in neenoznačna. Prepletajo se esejizem, literariziranost, izpovednost, popisovanje, katalogiziranje, angažiran odnos do družbe.

Vsako Velikićevo prozno besedilo je vračanje v prostor in v čas, kjer so njegove literarne osebe že bile, kjer je bil tudi sam, bodisi kot avtor bodisi kot pripovedovalec, popisovalec, preiskovalec. Roman *Bonavia* se začne: »Spet na kraju zločina, si misli. Če bi bile misli vidne, kakšen pekel bi bil to!« (Velikić 2014: 7). In kjer se eno Velikićevo besedilo konča, tam se naslednje začne, vendar ne kronološko in ne na enak način. Resnično izrazito prepoznavna avtorska »dobra pot«, na kateri smo prevajalci v slovenščino očitno res pogosto naleteli na ovire, ki smo jih v dobrobit bralcev premagovali s številnimi opombami (ravno v prevodu romana *Bonavia* jih je kar 40).

2 Opombe

2.1 Avtorske opombe

Pravzaprav nobeno Velikićevo besedilo v slovenščini ni brez opomb, saj jih najdemo tudi v romanu *Astrahan*. Gre za tri avtorske opombe, tj. sestavni del izvirnika, pri čemer lahko zadnjo opombo razumemo kot avtorjevo »prevajalsko« opombo. Opombe so sprotne, zaporedno številčenje velja za eno poglavje, v naslednjem poglavju se znova začne na začetku:

- (1) *Homo tiranicus*: križanec, dolga leta vzgajan v laboratorijih Mičurinove domovine,¹ se je spretno prikradel v vzhodnoevropske studie in jim vsilil ne samo žanra, ampak tudi scenarij.

¹ Ivan Vladimirovič Mičurin (1855–1933), ruski znanstvenik, selekcionar. Dolga leta se je ukvarjal z izboljševanjem sort sadnega drevja in njihovim prilagajanjem ostrim podnebnim razmeram srednje in severne Rusije. To je skušal doseči s križanjem in cepljenjem geografsko med seboj oddaljenih rastlin. (Velikić 2004: 15)

- (2) Razočaran, vendar še vedno suženjsko predan Vladimirjev² vizijam, se je Stanimir po smrti svoje žene pridružil staremu krogu, nerazdružljivi bratovščini žrtev in zasledovalcev.

² Mišljen je Vladimir Iljič Lenin, ne Vladimir Nabokov. (Velikić 2004: 16)

- (3) Kraj oddiha za našega junaka je bila *casa di riposo*¹ gospe Anite Rupeni, Via Giulia številka 3, čez cesto od Mestnega parka.

¹ Počitniški dom, penzion, dom za ostarele (Velikić 2004: 173)

Avtorjeve opombe, ki se nanašajo na citate iz drugih besedil in navedbe virov, najdemo v romanih *Dantejev trg* (odlomki iz besedil Labuda Ivanovića) in *Naslov* (odlomki iz besedil Boška Tokina, Dragomirja Brzaka, Svetlane Velmar Janković, Iva Čipika, Bore Stankovića, Marine Durnovo, Vladimirja Gločerja, Daniila Harmsa) ter v zbirki *O pisateljih in mestih* (odlomek iz besedila Itala Sveva).

2.2 Prevajalske opombe

Prevajalske opombe so po navadi opremljene z oznako »Op. prev.«, lahko so sprotne ali končne (na koncu poglavja ali na koncu knjige), splošne (veljajo za celotno besedilo), označene so lahko z zaporednimi številkami ali zvezdicami. V analiziranih prevodih najdemo tako ene kot druge in tako z oznako »(Op. prev.)« oz. »(*Opomba prevajalca*)« kot brez oznake (nadomeščena je s splošno oznako pri prvi opombi: »Vse opombe so prevajalkine.« (Velikić 2019: 10) in »Ta in vse naslednje opombe v knjigi so prevajalkine.« (Velikić 2020: 7)).

Največ prevajalskih opomb se nanaša na zunajliterarno resničnost, zemljepisne pojme, kulturnospecifične izraze in uporabno predmetnost. Veliko je tudi prevajalskih opomb, v katerih je naveden vir v izvirniku citiranega besedila, ki je prevedeno v slovenščino oziroma je že del slovenskega prevodnega literarnega sistema. Na primer:

- (4) Nezgrešljivo sem jih prepoznal ob prvem srečanju, kot se je to zgodilo s Steinerjem na sedeminosemdeseti strani Remarquovega romana *Ljubi svojega bližnjega*.

*Obstal je pod cestno svetilko in izvlekel potni list. Johann Huber! Delavec! Mrtev si in gniješ v zemlji nekje v Grazu – tvoj potni list pa živi in je veljaven pri oblasteh. Živim tudi jaz, Josef Steiner, toda brez potnega lista sem pri oblasteh mrtev. Zasmejal se je. Zamenjajva, Johann Huber! Daj mi svoje življenje na papirju in vzemi si mojo smrt brez papirja! Če nam živi ne pomagajo, nam morajo mrtvi!**

*Prevedel Bruno Hartman. V: Erich Maria Remarque, *Ljubi svojega bližnjega*, Založba Obzorja, Maribor, 1982, 87–88. (Op. prev.) (Velikić 2018: 53)

- (5) Ni naključje, da je samega sebe predstavljal v tretji osebi in pravo ime Ettore Schmitz odklanjal celo v »anonimnem« obdobju od rojstva pa do uradnega vstopa v svet literature z romanom *Neko življenje*.¹²

¹² *Una vita*. Trst: Libreria editrice Ettore Vram, 1892. V slovenščini je roman izšel z naslovom *Življenje*, prevedel Dean Rajčič, Celje: Mohorjeva družba in Društvo Mohorjeva družba, 2014. (Velikić 2019: 72)

Prevajalske opombe v analiziranih prevodih so si po strukturi, obliki, dolžini in pogostnosti zelo različne, ravno tako po stopnji vidnosti prevajalca_ke.

2.2.1 Prevajalske opombe v eseju Glas iz razpoke

V prevodu Borisa A. Novaka, ki obsega 33 strani, so tri sprotne prevajalske opombe, označene z zvezdico.

- (6) Včasih sem čutil ponižanje v imenu nekaterih meni ljubih ljudi, ki so kot pajaci stali na beograjskih ulicah, pričakujoč *štafeto*, fetiš, ki so ga podeleževali dragemu Titu za njegov rojstni dan maja meseca. Višek farse je bil 4. maja leta 1980, ko je Tito umrl. Ljudje po vsej Jugoslaviji so jokali, po ulicah je bled hodil ves tisti svet, ki ga jaz s kratko definicijo imenujem *zbeg*.*

* Etimološki izvor srbohrvaške besede *zbeg* je – *beg*, vendar pa je ta izraz neprevedljiv v vseh svojih pomenskih razsežnostih in zgodovinskih konotacijah. Po vojni je predstavljal predvsem oznako za ljudstvo, ki se je za časa narodnoosvobodilnega boja umikalo pred sovražnikovimi ofenzivami; ti ubogi begunci so s seboj jemali vse, kar so imeli – otroke, živino, cule z obleko ... Pretresljive podobe teh skupin beguncev so postale eden izmed glavnih znakov ikonografije narodno-osvobodilne vojne, pogosta uporaba in zloraba za propagandne namene socialistične ideologije pa je iz *zbega* naredila eno izmed splošnih mest rodoljubne folklore. – Avtor uporablja ta izraz kot metaforo za masovno psihozo, za zbegane, prestrašene ljudi, ki se držijo črede, slepo bežijo pred nevarnostjo in slepo sledijo vodnikom, za oportunistem kot najbolj pogosto taktiko nagona za preživetje. (*Opomba prevajalca*) (Velikić 1992: 20–21)¹

1 Beseda »zbeg« je npr. v romanu *Preiskovalec* prevedena kot umik: »Iz umika leta 1915 obstaja antologijska fotografija kralja Petra – ki so ga ljudje ljubkovalno klicali Pera – na volovski vpregi.« (Velikić 2020: 90).

- (7) Mnoge »modre« akademске glave sodijo v starinarnico, saj v vonju kožuhovine in gođenju po eni sami struni* vidijo izvorno moč pesništva.

* Avtor ima v mislih *gusle*, tradicionalno srbsko glasbilo, ki so ga ljudski pevci (*guslar-ji*) uporabljali kot spremljavo pri petju junaških pesmi, spesjenih v desetercu. (*Opomba prevajalca*) (Velikić 1992: 30)

- (8) Grški pesnik Konstantin Kavafi je napisal pesem, posvečeno barbarom, ki morda ne bodo prišli.* V deželi, kjer živim, barbari žal nenehno prihajajo, po tektonskih podrhtevanjih se spuščajo z goličav, noseč v žilah zdravo kri in živčen značaj.

* V Kavafijevi pesmi *Čakajoč na barbore* dekadentni Rimljani z bojaznijo pričakujejo prihod barbarov, njihovo življenje pa je tako prazno, da se bojazen počasi spreminja v upanje ter nazadnje v razočaranje, ko barbarov ni od nikoder. (*Opomba prevajalca*) (Velikić 1992: 31)

Prevajalec v opombah pojasnjuje zelo na široko, tudi interpretativno (»avtor uporablja ta izraz kot metaforo«; »avtor ima v mislih«), dodaja lastno vednost, stopnja njegove vidnosti je zelo visoka – podobna stopnja prevajalčeve vidnosti je tudi v prevodih romanov *Dantejev trg* in *Bonavia* ter zbirki *O pisateljih in mestih*.

2.2.2 Prevajalske opombe v romanu Dantejev trg

V prevodu Urbana Beline, ki obsega 290 strani, je 17 sprotnih oštevilčenih prevajalskih opomb, od tega se 4 nanašajo na navedbe virov: op. 2 (Velikić 2013: 24) se nanaša na citat iz Kafkove *Sodbe* (»Franz Kafka: *Preobrazba in druge zgodbe, Skice-črtice-novele*. Prevedel Štefan Vevar. Ljubljana: Študentska založba, 2008. Str. 345.«), op. 10 (Velikić 2013: 86) na citat Williama Blaka (»William Blake: *Blake*. Prevedel Veno Taufer. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. Str. 49. (Op. prev.)«), op. 11 (Velikić 2013: 93) na citat iz Baudelairejevega *Pariškega spleena* (Charles Baudelaire: *Spleen*. Prevedel Marko Crnkovič. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992. (Op. prev.)«) in op. 14 (Velikić 2013: 115) na citat iz Rilkejevih *Pisem mlademu pesniku* (»Rainer Maria Rilke: *Pisma mlademu pesniku. Pisma mladi ženski*. Prevedel Kajetan Kovič. Ljubljana: Študentska založba, 2006. (Op. prev.)«). Podatki o desetih prevodih citatov na začetkih poglavij (tudi tistih, ki še niso prevedeni v slovenščino in jih je prevedel prevajalec romana) so navedeni v seznamu na koncu knjige (»Citati na začetku poglavij«, Velikić 2013: 292), čemur sledi »Zahvala«, v kateri se prevajalec zahvaljuje »osebam, ki so z nasveti in/ali pozornim branjem prispevale k natančnosti in kvaliteti prevoda te literarne umetnine« (Velikić 2013: 293).

Dve opombi naj bi bralcu pomagali razumeti kulturnozgodovinsko besedišče. Prva se nanaša na besedo »dahije«, povzeta je po SSKJ-ju:

- (9) Oporišče dahij,¹ ki so ob prvi srbski vstaji pobegnili iz Srbije, je postalo mesto duhov na dnu Donave.

¹ Samozvani janičarski oblastniki v Srbiji v 19. stoletju. (Op. prev.) (Velikić 2013: 17).

Druga se nanaša na izraz K-U-K (sicer se uporablja zapis k. und k. ali k. u. k. oziroma K. und K. ali K. u. K.), ki je v osrednjejužnoslovanskih jezikih pogost, v slovenščini pa ne.

- (10) V družinskem arhivu je mogoče najti podatek, da so Josefa Škrinerja, ki je postal pomemben dobavitelj K-U-K mornarice,⁹ predstavili avstrijskemu cesarju.

⁹ Kaiserliche und königliche Kriegsmarine – kratica izhaja iz uradnega imena avstro-ogrske vojne mornarice. (Op. prev.) (Velikić 2013: 82)

Nekaj opomb v prevod dodaja prevajalčevo vednost, ki za bralčevo razumevanje besedila ni nujno.

- (11) Spominjam se, v tem mestu so bili ljudje prepričani, da se vsi spomini in zapisi njegovih prebivalcev stoletja dolgo vozijo po mestu, v kočiji spominov, kočijo pa vlečejo konji, ki izstopajo iz fotografij albuma *Grüss aus der Ewigkeit*,³ utelešeni pa ostanejo le, dokler ne uspejo zbrati spominov, ki so nastali tega dne.

³ Pozdravi iz večnosti. (Op. prev.) (Velikić 2013: 30)

- (12) [...] še hitreje gre po Mladinski ulici, v svet pritličij, ki so tonila po klancih Monte Zara, proti Pattinaggiu,⁸ kjer so priimki tako zveneči.

⁸ It. 'drsališče'. Znamenito drsališče v Pulju. (Op. prev.) (Velikić 2013: 76)

- (13) V tem mestu je Vladimir kot v čebelnjaku naselil stotero usod, in ko je petnajst let pozneje za zmeraj zapustil Berlin, je za njim ostala škrlatna sled, še en sloj v kasati¹² mesta.

¹² Tradicionalna sicilijanska sladica. (Op. prev.) (Velikić 2013: 96)

- (14) Živim v četrti, ki je za vas *ultima Thule*,¹⁶ prazen rokav.

¹⁶ Lat. 'poslednja Thule', v antiki bajeslovni otok ali pokrajina na severu Zemlje. Preneseno pomeni tudi skrajno točko, mejo, stopnjo. (Op. prev.) (Velikić 2013: 116)

- (15) Pri oknu v hiši na nasprotni strani ceste se rumeni kapitanov obraz sklanja nad pergamente, na katerih se skrivajo navtični zemljevidi. In še globlje prst drsi po strehah hiš, beli interfati,¹⁷ razprostrti kot rumeno, vlažno listje [...]

¹⁷ Staro ime za nabrano spodnje krilo. (Op. prev.) (Velikić 2013: 198)

Štiri prevajalske opombe se nanašajo na uporabno predmetnost.

- (16) Ni dobro sanjati bazilike, goščave, suhega rastlinja, bodaka,⁶ rdeče, gob, čipk, mrtvih, brezen, vodnjakov in ponorov, denarja, mlečkovke, vode, volkov, šipka, zob, nožev, medu, kola, vresja, šadufa,⁷ navadnega kristavca [...]

⁶ Rastlina iz družine nebinovk, ki ima plodove s kaveljčki. (Op. prev.)

⁷ Sistem za črpanje vode, sestavljen iz posode, droga in protiuteži. (Op. prev.) (Velikić 2013: 62)

Prevajalec je v poglavju o »jeziku sanj« besedo »čičak« prevedel kot bodak in besedo »đeram« kot šaduf ter prevedkoma dodal opombi. Obema bi se zlahka izognil, če bi namesto bodaka uporabil repinec in namesto šadufa, ki ga povezujemo z Nilom in Egipčani, časovno oz. civilizacijsko nevtralne besedne zveze vodnjak na vzvod, vodnjak na vago ali štirna na vago. Videti je, da je imel z jezikom »jezika sanj« kar nekaj težav, sploh če sodimo po prevedku, da ni dobro sanjati »človeške maternice« in »slepih miši« (Velikić 2013: 62) – v izvirniku: »Nije dobro sanjati [...] ženske utrobe [...] slepe miševe« (Velikić 1998: 62).²

Zanimivi sta prevajalski opombi 13 in 15, ki se nanašata na samostalnika gunj in hubertus; najprej izvemo, da je gunj volnena odeja, na naslednji strani pa se razkrije, da gre za pomensko polje pastirske uporabne predmetnosti – za oblačilo, značilno za pastirje: nekdanji pastirji, sedaj generali, so pastirske kožuhe oz. volnene površnike zamenjali za vojaške oz. mestne:

- (17) Knjiga greje močnejše kot gunj.¹³

¹³ Volnena odeja. (Op. prev.) (Velikić 2013: 114)

2 Pri besedni zvezi »ženske utrobe« v izvirniku gre za množino in spolno opredeljenost, v prevedku je slednje nerazumljivo spremenjeno v »človeško« in postavljeno v ednino, besedna zveza »slepi miševi« pa ni izraz za slepe miši oziroma miši, ki so slepe, temveč za netopirje.

- (18) Medtem ko vi iz pastirskih naselij prihajate v prostrana stanovanja, medtem ko gunj zamenjujete s hubertusom,¹⁵ rakijo pa z viskijem, se moje življenje izteka.

¹⁵ Nepremočljivo volneno platno ali oblačilo iz istega materiala. (Op. prev.)
(Velikić 2013: 115)

Opombi 4 in 5 se nanašata na besedno igro, katere prevod je zaradi rabe kultur-nospecifične besede »kažun«, ki sovпада z besedno zvezo »kažu ne«, v slovenščini nemogoč, saj se ne da uporabiti kulturno relativno nezaznamovanega generičnega izraza ali označevalca – kot priporoča na primer Newmark (2020: 153) – in slovenskega glagola »kazati«.

- (19) Darka je sama sedela v kupeju; njen pogled se je zatopil v zeleno rastlinje Vallelunge, opazovala je rdečo istrsko zemljo, zapuščene železniške postaje, kažune, kažune⁴ ... rečejo ne, reci ne, ne reci,⁵ morda reci da, zakaj ne da, zakaj takšne igre z besedami [...]

⁴ Kažun je tipična istrska kamnita pastirska hišica. (Op. prev.)

⁵ Neprevedljiva besedna igra: *kažune* – *kažu ne*. (Op. prev.) (Velikić 2013: 60)

2.2.3 Prevajalske opombe v romanu Bonavia

V prevodu Dragane Bojanić Tijardović, ki obsega 211 strani, je 40 sprotnih oštevilčenih prevajalskih opomb (vedno pred ločilom, če opombi sledi ločilo), ki se nanašajo na zemljepisne pojme, krajevna lastna imena, uporabno predmetnost in kulturno specifikko. Največ opomb pojasnjuje kraje, naselja, ulice in četrti ter hotele, restavracije in kavarne:

- (20) Rekla je, da se vsak dan pelje s šestnajstko s Karaburme¹, kjer stanuje, v središče mesta.

¹ *Karaburma* – mestna četrt v vzhodnem delu Beograda. (Op. prev.)
(Velikić 2014: 11)

- (21) Ponudi pa bizaren podatek, da je imel njegov stric servis za popravilo pisalnih strojev v Ulici 29. novembra².

² Ulica 29. novembra – ena daljših in bolj znanih ulic v središču Beograda, danes Bulevar despota Stefana. (Op. prev.) (Velikić 2014: 12)

- (22) Lajanje psa, ki je pridrvel po strmem klancu od Stolpa Sibirjanina Janka⁴. [...] Ko ga je dve leti po njunem razhodu srečala na Terazijah⁵ [...]

⁴ Stolp Sibirjanina Janka na zemunskem griču Gardoš je simbol Ogrskega kraljestva

v Srbiji. Zgrajen je bil leta 1896, ime pa je dobil po Janosu Hunyadiju, pomembni vojaški in politični osebnosti JV Evrope v XV. stoletju. (Op. prev.)

⁵ Terazije – trg v središču Beograda, ime izvira iz perzijsčine in turščine, pomeni ročna tehtnica. (Op. prev.) (Velikić 2014: 32)

To osebnost srečamo tudi v romanu *Naslov*: »Med sprehodom po Kalemegdanu se je vedno ustavil ob spominskem kamnu, na katerem piše, da so točno na tistem mestu 22. julija 1456 branitelji Beograda na čelu z Jánosem Hunyadijem izbojevali veliko zmago nad Turki. Tako je madžarski velikaš, znan tudi kot Sibirjan Janko, zagotovil mir na južnih mejah habsburške monarhije za naslednjih sedemdeset let.« (Velikić 2020: 93), kakor tudi kulturnospecifični izraz »dušegubka«, ki je v prevodu romanu *Bonavia* v ležečem tisku (v nasprotju z izvirnikom) in opremljen z opombo

- (23) Prekinila je dopisovanje, nič več ni brala beograjskega in zagrebškega tiska na spletu. Vsak dogodek v tej *dušegubki*⁶ Evrope je ocenjevala po komentarjih neutrudnih blogerjev na obeh straneh.

⁶ Dušegubka – tovornjak s plinsko napeljavo, s katerim so Nemci med drugo svetovno vojno prevažali ženske in otroke iz taborišča na starem sejmišču v Novem Beogradu v vasi Jajinci, kjer so jih pokopali, saj so se med vožnjo zadušili s plinom. (Op. prev.) (Velikić 2014: 35),

v romanu *Naslov* pa ne, saj je pojasnilo sestavni del besedila: »Nobenega obeležja ni tudi na Starem sejmišču, zbirnem taborišču za židovske otroke, ženske in starce, ki so jih Nemci vsakodnevno vozili v posebnem tovornjaku dušegubki do vnaprej pripravljenih množičnih grobišč v vasi Jajinci.« (Velikić 2020: 98). Ob tem izrazu naj omenim še prevajalsko opombo, ki pojasnjuje zgodovinsko kulturnospecifično besedno zvezo »novosadska racija«:

- (24) Nikoli več ni prečkala Donave, kjer so drugo vojno zimo med novosadsko racijo³⁴ pod ledom izginili vsi njeni.

³⁴ Novosadska racija – januarja 1942 so madžarski fašisti v drugi svetovni vojni v Novem Sadu in okolici ubili nekaj tisoč Srbov, Judov in Romov in jih zmetali v ledeno Donavo, med njimi je bil tudi oče srbskega pisatelja Danila Kiša. (Op. prev.) (Velikić 2014: 130)

Opombe, ki pojasnjujejo četrti, kraje, trge ipd. in vsebujejo prevajalkino vednost, se kar vrstijo.

- (25) [...] je videla nebotičnike na Crvenem krstu⁷ in pobočja z družinskimi hišami [...]

⁷ Crveni krst – beograjska mestna četrt. (Op. prev.) (Velikić 2014: 36)

- (26) Tudi takrat sta z Marijo skrivaj kadili pri oknu hotela v Vrnjački Banji⁸.

⁸ Vrnjačka Banja – turistični kraj in zdravilišče blizu Kraljeva, priljubljena točka za šolske izlete. (Op. prev.) (Velikić 2014: 42)

- (27) Ure in ure sta se sprehajala od muzeja na Ušću⁹, ob Donavi [...]

⁹ Ušće – sotočje Save in Donave. (Op. prev.) (Velikić 2014: 46)

- (28) Nato sta se povzpela k Muharju¹⁰, obiskala židovsko pokopališče [...]

¹⁰ Muhar – majhen trg v Zemunu, ime je dobil po znanem trgovcu Ivanu Muharju, ki je tam pred drugo svetovno vojno zgradil hišo. (Op. prev.) (Velikić 2014: 47)

Prevajalske opombe se pogosto kopičijo, prepletajo se pojasnila kulturnospecifičnih pojmov in izrazov ter krajevnih lastnih imen – na primer na strani 52 sta dve opombi in na sosednji, 53. strani štiri:

- (29) *Slavska*¹² *sveča neslišno gori, plamen povzdiguje duše.* [...]

*Poleti, ko vročina prekrije mesto, da puhti od žarečega asfalta, iz Ulice Strahinjića Bana*¹³, *z obrobja* [...]

¹² Slava – srbski družinski pravoslavni praznik. (Op. prev.)

¹³ Ulica Strahinjića Bana – ulica v središču Beograda, imenovana po junaku iz ljudske pesmi; v devetdesetih je postala znana po številnih lokalih in prostituciji na visoki ravni, zato ji pravijo tudi silikonska dolina. (Op. prev.) (Velikić 2014: 52)

- (30) [...] *z Bulevarja*¹⁴, *splavov na Savi in Donavi prihaja hrušč.* [...]

Vsi so vključeni v igro [...] *Piramida, zgrajena s skrivnostno mimiko in šepetom, odstotki in reketom*¹⁵. [...]

*Na dvoriščih vil na Dedinju*¹⁶ *ikone od sramu zapirajo oči.* [...]

Ugasne prenosni računalnik in se odpravi na Kalemegdan. Ustavi se šele na ploščadi pred kipom Zmagovalca¹⁷.

¹⁴ Bulevar – Bulevar revolucije, zdaj Bulevar kralja Aleksandra, ena najdaljših ulic v središču mesta. (Op. prev.)

¹⁵ Reket, reketiranje – mafijska varščina. (Op. prev.)

¹⁶ Dedinje – beograjska ekskluzivna mestna četrt z družinskimi vilami premožnih. (Op. prev.) ¹⁷ Zmagovalec (*pobednik*) – kip na mestni trdnjavi Kalemegdan, katerega avtor je hrvaški kipar Ivan Meštrović; predstavlja simbol zmage – nagega moškega z mečem v eni in sokolom v drugi roki. (Op. prev.) (Velikić 2014: 53)

Beseda »reket« je npr. v romanu *Naslov*, kjer je večkrat omenjen tudi Zmagovalec, prevedena kot izsiljevanje: »Ravno ta odmaknjenost, primerna za skrivanje, pa tudi za pobeg čez ravne strehe sosednjih stavb, je v Vladanovi glavi sprožila misel, da bi kakšen kriminallec z veseljem kupil to stanovanje. Kaj je zanje sto tisoč evrov? Malenkost, ki se zbere z izsiljevanjem, dilanjem, davčno utajo.« (Velikić 2020: 39);³ »Vladanovi sprehodi so se končevali na Kalemegdanu, na ploščadi pred Meštrovićevim spomenikom Zmagovalcu, mestu zmagovalcu.« (Velikić 2020: 60).

- (31) Ladijska sirena je splašila ptice v močvirju Ratnega ostrva²⁰.

²⁰ Ratno ostrvo – otok ob sotočju Save in Donave, že od nekdaj pomembna vojaška strateška točka. (Op. prev.) (Velikić 2014: 58)⁴

- (32) Večer, ko sem šel na Slavijo²¹ po pošiljko, ki mi jo je prinesel voznik avtobusa iz Podgorice. [...]

Pisal bi o razpadajočih avtobusih in tramvajih, nagnjenih šestnajstkah²², ki so se polnile tudi, ko se je zdelo, da vanje ne gre več niti šivanka [...]

²¹ Slavija – največji mestni trg in pomembna prometna točka v središču mesta. (Op. prev.)

²² Šestnajstka – številka avtobusne proge od Novega Beograda do Karaburme. (Op. prev.) (Velikić 2014: 59)⁵

- (33) Tista hiša na Zvezdari²³ je porušena, je oče ponovil nekajkrat.

²³ Zvezdara – vzhodna hribovita mestna četrt, ki je ime dobila po astronomskem observatoriju, zgrajenem leta 1932 na vrhu hriba Veliki Vračar. (Op. prev.) (Velikić 2014: 63)

- (34) Kolikokrat je še kot otrok v mislih plul okoli Avstralije, presenečen nad podatkom, da so bili prvi beli priseljenci kaznjenci iz Anglije. Veliko let pozneje sta bila odločilna ravno ta podatek in njegov dorčolski³¹ humor, ko je pri koncu razgovora, ki ga je z njim opravil avstralski vicekonzul,

3 »A baš ta skrajnost pogodna za skrivanje, ali i za begstvo preko ravnih krovova susednih zgrada, pokrenula je u Vladanovoj glavi misao da bi neki krimos rado kupio taj stan. Šta je njima sto hiljada evra? Sitnica koja se nakupi reketom, dilovanjem, utajom poreza.« (Velikić 2019a: 38).

4 Ime otoka je npr. v romanu *Naslov* prevedeno: »Od tam je opazoval sotočje Save in Donave, velikansko školjko Muzeja sodobne umetnosti, daljne strehe Zemuna, Vojni otok, vojvodinsko ravnico.« (Velikić 2020: 60).

5 Ker se je prva prevajalska opomba nanašala na »se vsak dan pelje s šestnajstko s Karaburme, kjer stanuje, v središče mesta« (Velikić 2014: 11), je ta res odvečna. Šestnajstka se večkrat pojavi tudi v romanu *Naslov*, npr.: »Iti v mesto je pomenilo prečkati Brankov most, napotiti se kamorkoli stran od novobeograjskih spalnih naselij. Kajti mesto je bilo za Vladana prostor, po katerem je hodil peš, ko je stopil s tramvaja pri glavni avtobusni postaji ali v prejšnji letih – ko tračnice še niso segle na novobeograjsko stran – pri Brankovem mostu zapustil natlačeno zgibno šestnajstko in v širokem loku prek Kalemegdana in Dorčola prispel na Palilulo, v srce mesta, na Tašmajdan.« (Velikić 2020: 57–58).

na vprašanje, ali je bil kdaj obsojen, odgovoril: »Nisem vedel, da je to še vedno pogoj za vstop v Avstralijo.«

³¹ Dorćol – osrednja mestna četrt, leži med Kalemegdanskim parkom, Bulevarjem Despota Stefana in Donavo; ime izvira iz turške besede, dort' jol, kar pomeni križišče štirih ulic. (Op. prev.) (Velikić 2014: 95)

- (35) Tesnoba slovesa se začne topiti takoj, ko vlak pripelje iz Bežanijskega predora³³ in zdrvi proti Zagrebu.

³³ Bežanijski predor – železniški predor na zahodni strani Beograda. (Op. prev.) (Velikić 2014: 128)

- (36) In podatek, da so imeli njeni starši pekarno v Malem Mokrem Lugu³⁵.

³⁵ Mali Mokri Lug – obrobno beograjsko naselje s številnimi vodnimi izviri. (Op. prev.) (Velikić 2014: 134)

- (37) Česar ni nikoli počel v Beogradu, kjer se je držal svoje soseske in mu ni padlo na pamet, da bi se recimo usedel na avtobus številka 36 na Zelenem vencu³⁶ in se odpeljal na Bežanijo³⁷, izstopil na končni postaji pri tržnici in potem zijal v ljudi.

³⁶ Zeleni venac – ena večjih mestnih tržnic in avtobusna postaja za mestne avtobuse. (Op. prev.)

³⁷ Bežanija – mestna četrt v Novem Beogradu, nekoč vas. (Op. prev.) (Velikić 2014: 167)

Druga večja skupina prevajalskih pripomb se nanaša na kulturo, kot jo opredeljuje Newmark (2000: 151), tj. »na način življenja in njegove pojavne oblike, značilne za skupnost, ki kot sredstvo izražanja uporablja svojstven jezik«, kamor sodita tudi materialna in družbena kultura.

- (38) Na pločniku pred njim so bile tri škatlice vžigalic na kosu zelene čohe. Mladenič, sklonjen nad njimi, jih je spretno premeščal. Kroglica je izginjala pod škatlicami. [...]

– Če so šibičarji³ edini goljufi, živimo v raju.

³ Šibičarji – prevaranti pri igri s škatlicami vžigalic in prevaranti na splošno. (Op. prev.) (Velikić 2014: 13)

- (39) Preide na strani s kulturo. Otvoritev 43. Bitefa¹¹. Sliši hrup občinstva v avlah Centra Sava.

¹¹ BITEF – beogradski internacionalni teatarski festival, mednarodni gledališki festival, ustanovljen leta 1967, na katerem gostujejo gledališča z novimi in avantgardnimi umetniškimi dosežki. (Op. prev.) (Velikić 2014: 48)

- (40) Dovolj imam teh finih Beograjčanov, ki sanjajo, da bi zadeti pričakali jutro s trubači¹⁸! [...]

Molitve v cerkvi svete Petke¹⁹.

¹⁸ Trubači – trobentači. (Op. prev.)

¹⁹ Cerkev svete Petke – cerkev v spodnjem delu beograjske trdnjave na Kalemegdanu, zgrajena v 19. stoletju ob izviru zdravilne vode. (Op. prev.) (Velikić 2014: 57)

Kot meni Newmark (2000: 156), je hrana kot del materialne kulture »za mnoge najobčutljivejši in najpomembnejši izraz nacionalne kulture; izrazi za hrano pa se morajo podrediti najbolj raznolikim prevajalskim postopkom«. Transferenca ali prenos v literarnih prevodih ponuja »lokalno barvitost in vzdušje«, hkrati pa »ovira razumevanje, poudarja kulturo in izključuje sporočilo« oziroma »ne komunicira«, saj kulturnospecifično poimenovanje iz izhodiščnega jezika le prenesemo v ciljni jezik, kulturna komponentna analiza pa velja za najbolj natančen prevajalski postopek, »ki izključuje kulturo in osvetljuje sporočilo« (2000: 154), saj kulturnospecifični izraz izhodiščnega jezika prevedemo s kulturno nevtralnimi izrazi ciljnega jezika. Prevod romana *Bonavia* ponuja »lokalno barvitost in vzdušje« s transferencami, vendar z opombami, pri čemer se op. 24 in op. 26 zdita pretirani oziroma nepotrebni (tako transferenci kot opombi), saj ne gre za predmetnost, ki v okolju ciljnega jezika oziroma v ciljni kulturi ne bi bila znana – v nasprotju s predmetnostjo »proja« (op. 28).

- (41) Grizlja orasnice²⁴.

²⁴ Orasnice – tradicionalno pecivo iz stopenih beljakov, sladkorja in veliko orehov. (Op. prev.) (Velikić 2014: 64)

- (42) Okus višnjevca, prsti, lepljivi od orasnic in vanilic²⁶, glasba, ki uspava.

²⁶ Vanilice – tradicionalno dolgotrajno zimsko pecivo z mastjo in domačo marelično marmelado. (Op. prev.) (Velikić 2014: 69)

- (43) Kanapeji iz *Sonate*, ki za podlago niso imeli samo rezin francoske štruce in črnega kruha, temveč tudi projo²⁸, so osvojili sprejeme in bankete.

²⁸ Proja – tradicionalna spečena slana jez iz koruzne moke. (Op. prev.) (Velikić 2014: 76)

Dogajalni prostor v romanu *Bonavia* ni le Beograd (in Srbija), kot bi se lahko zdelo na podlagi doslej predstavljenih prevajalskih opomb, temveč tudi druga mesta in države ter tamkajšnji hoteli, restavracije, slaščičarne, ustanove ..., s prevajalskimi opombami pa so opremljeni le beograjski oziroma srbski (in vsa

tovrstna poimenovanja so pisana ležeče oziroma neležeče, če je preostalo besedilo ležeče – v nasprotju z izvirnikom). Zgoraj omenjena *Sonata* je na primer kavarna na Dunaju.

- (44) Samo enkrat je po prvomajski proslavi – takrat je še živela pri starših – šla na pijačo v restavracijo hotela *Bristol*²⁵ s podčastnikom iz kasarne, kjer so imeli njeni učenci predstavo. Ni vedela, da je *Bristol* vojaški hotel in da njen izbranec tam stanuje.

²⁵ Hotel Bristol – blizu glavne avtobusne postaje v Beogradu; po umiku iz nekdanjih jugoslovanskih republik so v njem živeli številni pripadniki JLA s svojimi družinami. (Op. prev.) (Velikić 2014: 67)

- (45) *Je premalo, da se spomnim računa v slaščičarni Pelivan*²⁹ *izpred petindvajsetih let?*

²⁹ Pelivan – najstarejša slaščičarna v središču Beograda pri glavni pošti, ki jo je leta 1851 odprl Mustafa Pelivan. (Op. prev.) (Velikić 2014: 84–85)

- (46) *Žveči podarjene obroke v Maderi*³⁰.

³⁰ Madera – znana gostilna v središču mesta ob Tašmajdanskem parku. (Op. prev.) (Velikić 2014: 89)⁶

- (47) [...] sem v bolniški sobi na VMA³⁸, kjer oče leži po operaciji žolčnika.

³⁸ VMA – Vojaška medicinska akademija, znana bolnišnica v beograjski četrti Banjica. (Op. prev.) (Velikić 2014: 203)

- (48) Ta prizor je ozvočen z glasom mamine prijateljice, ki mi je nekaj let po njeni smrti pripovedovala o veselih in brezbriznih dneh na Reki, o zabavah v hotelu *Bonavia*, kjer je goste zabaval legendarni violinist Torma s svojim orkestrom. Poznali sta ga še iz časov, ko je igral v beograjskem baru *Lotos*³⁹.

³⁹ Lotos bar – pri nočni klub na Balkanu, ki je bil odprt leta 1933 v središčni beograjski Knez Mihailovi ulici, pozneje pa se je preselil v Zmaj Jovino ulico. (Op. prev.) (Velikić 2014: 209)

Zadnjo kategorijo prevajalskih opomb v romanu *Bonavia* lahko označimo kot jezi-kovne opombe, saj pojasnjujejo izraze v fiumščini in srbsčini, tj. izraze iz izhodiščnega jezika romana.

6 To »znano gostilno« najdemo tudi v romanih *Astrahan*: »Videvali so ga dopoldne v »Moskvi«, »Mažestiku« ali »Maderi«, odpuščali drug drugemu grehe in strastno komentirali podlistke iz dnevnega časopisja [...]« (Velikić 2004: 16) in *Naslov*: »Kakšen luksuz je, ko lahko vsak dan na poti v službo hodi skozi Tašmajdan, pri restavraciji *Madeira* prečka Bulvar, nato pa po Ulici Svetozarja Markovića do Kronske.« (Velikić 2020: 152).

(49) *Bonavia* je bila leta 1952 kategorizirana kot hotel A-kategorije. [...] V njej so se zbirali predstavniki poveljnega meščanskega razreda in Fiumanov⁴⁰, Italijanov, ki so ostali na Reki.

⁴⁰ Fiumani – prebivalci Reke; ital. fiume = reka. (Op. prev.) (Velikić 2014: 216)

(50) Je sploh videl, da Srbija vstaja iz pepela? Po dveh stoletjih imajo vodjo! Novega vožda²⁷!

²⁷ Vožd – vodja. (Op. prev.) (Velikić 2014: 71)

(51) Leta in leta se orientacijske točke ne spremenijo. Odlagališča, barakarska naselja, ciganmale³².

³² Ciganmala – ciganska mahala, ciganski kraj. (Op. prev.) (Velikić 2014: 108)⁷

Glede na število in širšo informativnost prevajalskih opomb v romanu *Bonavia* je videti, da je prevajalka bralcem želela čim bolj približati topografijo izvirnika oziroma značilno avtorjevo pisavo in je za to izbrala tovrsten način (namesto npr. razširitev kot sestavnih delov integralnega besedila).⁸

2.2.4 Prevajalska opomba v romanu Rusko okno

V prevodu Mateja Krajnc⁹, ki obsega 330 strani, je samo ena sprotna prevajalska opomba (četudi je brez oznake »(Op. prev.)«, je jasno, da gre za prevajalsko opombo), označena je z zvezdico in se nanaša na besedno igro z glagolom »stupati« in priimkom literarne osebe Stupar, ki se je v slovenščini ne da doseči:

(52) Jaz se nikoli nisem premaknil z opazovalnice, ti pa stopaš, moj Stopar.*

* V izvirniku: *a ti stupaš, moj Stupare*; v srbskem jeziku gre za besedno igro med glagolom stopati in Rudijevim priimkom. (Velikić 2014a: 336)

2.2.5 Prevajalski opombi v romanu Preiskovalec

V mojem prevodu, ki obsega 275 strani, sta dve sprotni prevajalski opombi, označeni z zvezdico, ki se nanašata na navedbo vira v izvirniku citiranih besedil, ki sta prevedeni v slovenščino, in sicer Remarquovega romana *Ljubi svojega bližnjega* in romana *Ob Rio de La Plati* Karla Maya.

7 V izvirniku: »Stovarišta, kartonska naselja, ciganmale.« (Velikić 2012: 144).

8 Vsak prevajalec ima, kot pravi Vesna Požgaj Hadži (2012: 248) »svoje modele, ki izražajo njegovo dojetje izvirnika, kontrastivnih odnosov med jezikom izvirnika in jezikom prevoda, njegovo poznavanje prevodne tradicije in splošno sposobnost jezikovnega in kulturnega posredovanja.«

9 Prevajalčev priimek je na prvi strani romana zapisan kot Kranjc, v kataložnem zapisu o publikaciji in pri spremni besedi pa kot Krajnc.

- (53) * Prevedel Bruno Hartman. V: Erich Maria Remarque, *Ljubi svojega bližnjega*, Založba Obzorja, Maribor, 1982, 87–88. (Op. prev.) (Velikić 2018: 53)
- (54) * Prevedla Meta Sever. V: Karl May, *Ob Rio de La Plati*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1983, 7. (Op. prev.) (Velikić 2018: 286)

2.2.6 Prevajalske opombe v esejistični zbirki O pisateljih in mestih

V prevodu Mateje Komel Snoj, ki obsega 135 strani, je 14 sprotnih oštevilčenih prevajalskih opomb, med katerimi dve dodatno pojasnjujeta – ena naslov filma in ena prevedek naslova knjižne zbirke, druge pa se nanašajo na navedbe virov.

- (55) Najvznemirljivejša od vseh plovb po mestu se mi je v otroških letih zdela tista, katere cilj je bil Kino Istra, natančneje, večerna projekcija kakega vesterna. Še vedno se spominjam naslova filma: *Traper Kelly*.

¹¹ Mišljen je film Gordona Douglasa *Yellowstone Kelly* iz leta 1959. (Vse opombe so prevajalkine). (Velikić 2019: 10)

Največ prevajalskih opomb je v eseju *Teleskopska osamljenost Ernesta Šabata*, ki se vse razen tiste, ki pojasnjuje prevedek knjižne zbirke Reč i misao in dodaja prevajalkino vednost, nanašajo na navedbe virov v izvirniku citiranih besedil, ki so prevedena v slovenščino, ali na dodatne informacije o v izvirniku omenjenih besedilih. Prve štiri opombe so skoncentrirane v prvih dveh odstavkih eseja:

- (56) V kotu sobe se je z najvišje knjižne police kot daljna luč svetilnika pojavila tanka rdeča knjižica. Bil je *Predor*, Šabatov prvi izdani roman, ki sem ga kupil pred leti še s kakimi dvajsetimi rdečimi knjižicami ponatisov zbirke Beseda in misel.² Že takrat sem *Predor* ločil od drugih in ga z žilico rojenega bibliotekarja ali, natančneje, obsedenega skladiščnika potisnil v komplet debelih knjig španskoameriškega romana, natanko ob Šabatovo mojstrovino *O junakih in grobovih*.³ V tistem času sem prebiral Borgesa in Cortázarja, Šabata pa puščal za kdaj drugič. Poznal sem ga pravzaprav samo iz knjige *Pogovori med Borgesom in Šabatom*.⁴

Petnajst let pozneje sem stal na lestvi in prelistaval *Predor*, da bi našel stavke, ki bi me končno pritegnili k branju Šabata. Ni mi bilo treba dolgo listati; pogled se mi je ustavil na dnu naključno odprte strani: »Moja glava je temen blodnjak. Včasih je, kot da bi mi bliski razsvetljevali nekatere hodnike. Nikoli ne pridem do konca spoznanju, zakaj počnem določene stvari.«⁵

² Knjižna zbirka Reč i misao, ki jo je med letoma 1959 in 2009 izdajala beograjska založba Rad. Bila je prva zbirka žepnih knjig v nekdanji Jugoslaviji.

³ *Sobre héroes y tumbas*, Buenos Aires: Compañía General Fabril Editora, 1961. V slovenščini je roman izšel z naslovom Grobovi in junaki, prevedel Andrej Capuder, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.

⁴ Jorge Luis Borges in Ernesto Sábato, *Diálogos*, Buenos Aires: Emecé, 1976.

⁵ *Predor*, prevedla Jasmina Markič, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2000, str. 34. (Velikić 2019: 55)

Opombe 6–11 (Velikić 2019: 57–62) se nanašajo na citate iz Sábatovega romana *Abadon, poročevalec*. V prvi tozadevni prevajalski opombi, tj. v op. 6, so navedeni vsi podatki: »*Abadon, poročevalec*, prevedel Miro Bajt, Ljubljana: Nova revija, 2009, str. 141 in 248.«, v nadaljevanju pa se opombe glasijo: »Nav. d., str.« in ustrezna številka strani. Op. 15 (Velikić 2019: 130) se nanaša na citat iz Magrisove esejistične zbirke *Mikrokozmosi* (»*Mikrokozmosi*, prevedla Vasja Bratina in Rada Lečič, Ljubljana: Slovenska matica, 2003, str. 40–41 in 189.«).

Opombi 12 in 13 se nanašata na navedbo vira, k čemur je prevajalka znova dodala lastno vednost oziroma širše pojasnilo:

(57) Ni naključje, da je samega sebe predstavljal v tretji osebi in pravo ime Ettore Schmitz odklanjal celo v »anonimnem« obdobju od rojstva pa do uradnega vstopa v svet literature z romanom *Neko življenje*.¹²

¹² *Una vita*. Trst: Libreria editrice Ettore Vram, 1892. V slovenščini je roman izšel z naslovom *Življenje*, prevedel Dean Rajčič, Celje: Mohorjeva družba in Društvo Mohorjeva družba, 2014. (Velikić 2019: 72)

(58) Sredi osemdesetih let 20. stoletja je tržaški industrialec Fulvio Anzelotti, sicer potomec Ettoreja Schmitza, izdal knjigo *Svevova skrivnost*.¹³

¹³ *Il segreto di Svevo*, Pordenone: Studio Tesi, 1985. Velikić naslov knjige navaja kot *Tajna Itala Sveva*. (Velikić 2019: 77)

Opomba 14 je avtorjeva, nanaša se na daljši citat iz besedila Itala Sveva, dodatek v oglatih oklepajih je prevajalkin: »*Saggi e pagine sparse [Eseji in redke strani]*, Milano: A. Mondadori, 1954. (Op. avt.).« (Velikić 2019: 82)

2.2.7 Prevajalske opombe v romanu Naslov

V mojem prevodu, ki obsega 260 strani, je 7 sprotnih prevajalskih opomb, ki so označene z zvezdico. Dve opombi se nanašata na navedbo vira v izvirniku citiranega besedila, in sicer obstoječega slovenskega prevoda Kavafisovih verzov pred začetkom romana: »Prevedel Venio Taufer. Ta in vse naslednje opombe v knjigi so prevajalkine.« (Velikić 2020: 7),¹⁰ in na informacijo o posebej za slovensko izdajo prevedenem citatu Harmsovega besedila:

(59) *Daniil Harms: Pregon*

En človek je tekel za drugim, medtem ko je tisti, ki je bežal pred njim, sam tekel za tretjim, ta pa ni čutil, da ga kdo preganja, in je samo hitro stopal po ulici.*

* Daniil Harms: iz 2. knjige zbranih del (*Proza in skeči. Dramatika*). Prevedla Lijana Dejak. V izvirniku brez naslova. (Velikić 2020: 257)

Štiri prevajalske opombe so jezikovne (in hkrati družbenokulturno pojasnjevalne):

(60) V turških časih je bilo v mestu prepovedano kajenje na ulici. V hipu se je vnela kakšna slamnata streha. Šele na koncu mesta, tam blizu kamnoloma, so se smele prižgati pipe. Zato Palilula.* Ta beseda – kakor da bi ušla iz kakšne otroške uspavanke. Lula-lula-pali-lula ... Palilula.

* V srbsščini *paliti* (prižgati, prižigati) *lule* (pipe). (Velikić 2020: 14)

(61) Singidun. V keltščini singi pomeni mesto, trdnjava. Dun pa voda. Od tod ime Donavi.* Trdnjava na vodi.

* V srbsščini Dunav. (Velikić 2020: 91)

(62) Ta del mesta se je nekoč imenoval Vračar. Ob Carigrjski poti so živeli Cigani in ponujali svoje storitve, ker jim Turki niso dovolili v mesto. Tam so bile vedeževalke, ki so napovedovale usodo. Zato ime Vračar.*

* Srbsko *vračati* – prerokovati, napovedovati usodo, prihodnost. (Velikić 2020: 172)

(63) Četudi je videl, kaj se je zgodilo z glavno železniško postajo in kako je videti Prokop – Center, Vladanu ni šlo v glavo, da lahko avtobusno vozlišče Beograda, slavni BAS,* kar tako ukinejo.

* Srbsko *Beogradska autobuska stanica* (Beogradska avtobusna postaja). (Velikić 2020: 219)

10 Dodatek »Ta in vse naslednje opombe v knjigi so prevajalkine.« je očitno urednikov, sama sem prevajalske opombe namreč označevala z »(Op. prev.)«, kajti v romanu so tudi številne avtorske opombe (navedbe virov), ki pa so s tem posegom pripisane meni.

Ena prevajalska opomba pojasnjuje kulturnospecifično stalno besedno zvezo:

- (64) Vsakih petdeset let prispejo bodoči stari Beograjčani. Osvajajo salonska stanovanja v »krogu dvojke«* in vile po Dedinju in Senjaku.

* Stari meščanski predel Beograda, tako poimenovan po krožni progi tramvaja številka 2. (Velikić 2020: 60)

3 Sklep

Umberto Eco je na vprašanje, kako to, da je njegov zahtevni roman *Ime rože* doživel tako močan odmev, nekoč odgovoril, da bralca »pritegne jiu jitsu z romanom, odpor romana, njegovo zapeljevanje. Če knjiga takoj počepne, je kurba. Osvajanje kurbe ni nikakršen izziv.« (Virk 1999: 146). Lahko bi rekli, da enako velja tudi za prevajanje – če besedilo pred prevajalcem takoj počepne, ni kaj dosti užitka oziroma pregovornih prevajalskih izzivov. »Usekajmo naravnost že na samem začetku: za popoln užitek pri branju Velikićeve proze je potrebno znanje.«, je v spremni besedi v prevodu romana *Rusko okno* zapisal prevajalec Matej Krajnc (2014: 339). Enako velja za popoln užitek pri prevajanju Velikićevih besedil in kot je videti, se je veliko prevajalskega znanja oziroma vednosti prelilo tudi v prevajalske opombe v slovenskih prevodih (včasih pa smo prevajalci z njimi »priznali poraz«, če se vrnemo k Ecu).

Številne izčrpne, širše razlagalne prevajalske opombe, ki v prevod dodajajo informacije in prevajalčevo vednost, so dvorezen meč; če jih je preveč in če bi se jim prevajalec lahko izognil z razširitvijo, obimensko oznako ali kvalifikatorjem, dosežejo ravno nasprotno od zelenega: besedilo in bralca obremenjujejo in hitro se lahko zgodi, da oznaka »(Op. prev.)« ne pomeni več *opomba prevajalca/-ke*, temveč *opazite prevajalca/-ko*. Newmark (2020: 149) priporoča, da je, kjer je mogoče, »treba dodatne informacije vključiti v besedilo, saj s tem ne motimo bralčevega toka pozornosti – prevajalci se prepogosto tej metodi izognejo«. Tej metodi se je najbolj izogibala prevajalka romana *Bonavia*, v katerem je 40 prevajalskih opomb, med katerimi ni nobene, ki bi se nanašala na navedbe virov v izvirniku citiranih besedil, kar je sicer značilno za prevajalske opombe v prevodih romanov *Dantejev trg*, *Preiskovalec* in *Naslov* ter zbirko *O pisateljih in mestih*. Za prevodne opombe v delih *Glas iz razpoke*, *Dantejev trg* in *O pisateljih in mestih* je značilno dopisovanje lastne vednosti, o čemer npr. Jiří Levy (Levi 1982: 116) meni, da ni umestno oziroma ustrezno, saj na mestih, »kjer avtor ni vsega povedal – tudi svojim rojakom ne«, prevajalci besedila naj ne bi dopisovali; »neumestno je doreči tisto, kar je avtor v izvirniku zamolčal«. O lastnih jezikovnih prevajalskih

opombah v romanu *Naslov* lahko (resda subjektivno) rečem, da so kar se da jedrnate in le pri izrazih, kjer drugih za bralce nemotečih in neokornih prevajalskih možnosti ni.

Zahvala

Poglavje je nastalo v okviru stabilnega programskega financiranja ARIS. Raziskovalni program P6-0265: Medkulturne literarnovedne študije je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri

- Velikić, D. (1991). *Astragan*. Zagreb: Znanje.
- Velikić, D. (1992). *Glas iz razpoke* (B. A. Novak, prev.). Celovec: Wieser.
- Velikić, D. (1998). *Danteov trg*. Beograd: Stubovi kulture.
- Velikić, D. (2004). *Astrahan* (M. Kraigher, prev.). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Velikić, D. (2012). *Bonavia*. Beograd: Laguna.
- Velikić, D. (2013). *Dantejev trg* (U. Belina, prev.). Koper: KUD AAC Zrakogled.
- Velikić, D. (2014). *Bonavia* (D. Bojanić Tijardović, prev.). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Velikić, D. (2014a). *Rusko okno* (M. Krajnc, prev.). Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- Velikić, D. (2018). *Preiskovalec* (Đ. Strsoglavec, prev.). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Velikić, D. (2019). *O pisateljih in mestih* (M. Komel Snoj, prev.). Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Velikić, D. (2019a). *Adresa*. Beograd: Laguna.
- Velikić, D. (2020). *Naslov* (Đ. Strsoglavec, prev.). Ljubljana: Cankarjeva založba.

Reference

- Eco, U. (2006). *Otprilike isto: iskustva prevođenja* (N. Raspudić, prev.). Zagreb: Algoritam.
- Krajnc, M. (2014). Če se dobro organiziraš, gre vse zlahka. Nekaj besed o Ruskem oknu Dragana Velikića. V D. Velikić, *Rusko okno* (M. Krajnc, prev., str. 339–345). Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- Levi, J. (1982). *Umjetnost prevođenja* (B. L. Dabić, prev.). Sarajevo: Svjetlost.
- Newmark, P. (2000). *Učbenik prevajanja* (M. Gajgar, prev.). Ljubljana: Krtina.
- Požgaj Hadži, V. (2012). Prevajanje preteklika. V V. Požgaj Hadži in sod., *Izazovi kontrastivne lingvistike / Izzivi kontrastivnega jezikoslovja* (str. 239–248). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Virk, T. (1999). Blišč in beda fikcije. V U. Eco, *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove* (V. Troha, prev., str. 139–148). Ljubljana: LUD Literatura.

Govorna karakterizacija literarnih oseb v romanesknem ciklu *Prekleta seme* Taška Georgievskega

Namita Subiotto

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko

Taško Georgievski (1935–2012) v svojem proznem opusu s prepoznavnimi stilističnimi postopki prepričljivo ponazarja eksistencialno tesnobo literarnih oseb. Temeljno snov njegovih del predstavlja eksodus egejskih Makedoncev med letoma 1944 in 1949 ter njihovi poznejši poskusi integracije v novih okoljih, predvsem v takratni SFRJ. Ena izmed stilskih dominant Georgievskega je učinkovito posnemanje realnega govora v okviru govorne karakterizacije literarnih oseb, ki je v prispevku ponazorjena s primeri iz romanesknega cikla *Prekleta seme*.

Ključne besede: sodobna makedonska proza, egejska tematika, jezikovna stilistika, besedilna stilistika, govorna karakterizacija literarnih oseb

In his prose work, Taško Georgievski (1935–2012) convincingly illustrates the existential anxiety of literary characters through distinctive stylistic devices. The central subject matter in his work is the exodus of the Aegean Macedonians between 1944 and 1949 and their subsequent attempts to integrate into new environments, primarily in the former SFRY. One of Georgievski's stylistic hallmarks is the effective imitation of real speech within the framework of the speech characterization of literary figures, a feature exemplified in this paper with examples from the novel cycle *Black Seed*.

Keywords: contemporary Macedonian prose, Aegean theme, linguistic stylistics, textual stylistics, speech characterization of literary figures

1 Uvod

Taško Georgievski (1935–2012) je eden najpomembnejših in najbolj izvirnih makedonskih prozaistov druge polovice 20. stoletja. Rodil se je v vasi Kroncelevo v Egejski Makedoniji in v otroštvu delil usodo številnih beguncev, ki so bili zaradi grške državljanske vojne (1946–1949)¹ prisiljeni zapustiti svoje domove. Kot enajstletni deček je z družino prebegnil prek planine Kajmakčalan v Staravino, kjer je bilo postavljeno prvo begunsko zavetišče za egejske Makedonce. Nato je živel še v begunskih centrih v Prilepu in Vojvodini, leta 1951 pa se je preselil v Skopje. Kot mnogi drugi se ni mogel nikoli več vrniti v svoj rodni kraj.

Travme eksodosa egejskih Makedoncev so postale njegova obsesivna literarna tema in se zrcalijo skoraj v vseh njegovih literarnih besedilih. Objavil je romane: *Ljudje in volkovi* (*Лъзе и волци*, 1960), *Zidovi* (*Судови*, 1962), *Prekleta seme* (*Црно семе*, 1966), *Kačji veter* (*Змиски ветар*, 1969), *Rdeči konj* (*Црвениот коњ*, 1975), *Čas molčanja* (*Време на молчење*, 1978), *Ravna dežela* (*Рамна земја*, 1981), *Kajmakčalan* (1992), *Izginjanje* (*Исчезнување*, 1998), *Prekleta bilka* (*Црна билка*, 2006); prozne zbirke: *Mi za nasipom* (*Ние зад насипот*, 1957), *Suhi vetrovi* (*Суви ветрови*, 1964), *Hiša pod obzidjem* (*Куќа под калето*, 1978); avtobiografijo *Plošča življenja* (*Плочата на животот*, 1987) ter filmske scenarije, gledališke in televizijske drame in nanizanke. Po njegovih romanih *Prekleta seme* in *Rdeči konj*, ki sta izšla tudi v slovenščini², sta posneta celovečerna filma: prvi v režiji Kirila Cenevskega³, drugi pa v režiji Staleta Popova.

Delo Taška Georgievskega so proučevali mnogi literarni in jezikoslovni znanstveniki v Makedoniji in izven njenih meja, sama pa sem se v okviru doktorskega študija ukvarjala z lingvostilistično analizo njegove proze in se pri tem v veliki meri opirala na učbenik *Stilistika* Marine Katnić-Bakaršić (2001), posebno na del z naslovom *Nivoi lingvostilističke analize i njihove osnovne jedinice* (str. 206–296). V njem so predstavljene osnovne prvine fonostilistike, grafostilistike, leksikostilistike, morfostilistike, sintaksostilistike, največji del pa je posvečen besedilni stilistiki,

1 V času druge svetovne vojne se je večina egejskega makedonskega prebivalstva skupaj z Grki vključila v boj proti fašizmu. Po koncu vojne so v Grčiji izbruhnili politični in socialni nemiri in prerasli v državljansko vojno, ki je močno zajela tudi egejsko Makedonijo. Njeni prebivalci (tudi ženske, otroci in starci) so bili zaradi sodelovanja s partizani podvrženi nasilju, mnoge so odpeljali v koncentracijska taborišča na grške otoke. V tem času je svojo domovino zapustilo štirideset tisoč Makedoncev, ki so poskušali svoj novi dom poiskati v SFRJ, SSSR, Bolgariji, Madžarski, Češkoslovaški, Poljski, Romuniji in drugje (Georgievska-Jakovleva 1997: 41).

2 *Prekleta seme* v prevodu Nade Carevske (1974) in *Rdeči konj* v prevodu Janka Modra (1979).

3 Film *Prekleta seme* Kirila Cenevskega je leta 1971 na puljskem filmskem festivalu prejel nagrado zlata arena.

ki opazuje besedilo kot celoto, pri čemer analizira vse njegove stilogene elemente, medsebojne odnose teh elementov na različnih ravneh, kot tudi način, po katerem ti elementi določajo funkcijsko-stilistično in stilistično zaznamovanost besedila v celoti (Katnić-Bakaršić 2001: 266–267). Na ta učbenik me je še v času magistrskega študija opozorila Vesna Požgaj Hadži, za kar sem ji neizmerno hvaležna, zato ji ob njenem življenjskem jubileju (ki sovpada z devetdesetletnico rojstva Taška Georgievskega) posvečam prispevek, ki je nastal na podlagi izbranih poglavij iz disertacije *Lingvostilistične posebnosti v prozi Taška Georgievskega*.

Splošni lingvostilistični pregled proznega opusa besedil Taška Georgievskega (z makrostilistične perspektive) je pokazal naslednje prevladujoče pojavnne oblike stilno zaznamovanih enot: uporabo kurzive ter oklepajev in odsotnost oz. nestandardno uporabo ločil na grafostilistični ravni; vnos narečja in drugega naravnega jezika na morfolistični ravni; simbolizacijo, metaforizacijo in kontrastiranje na semantostilistični ravni ter minimalizem in ponavljanje (delov ali celotnih povedi in daljših, včasih le minimalno modificiranih fragmentov besedila) na sintaksostilistični ravni. Pomembna stilska dominanta tega avtorja je tudi učinkovito posnemanje ali fingiranje realnega govora v okviru govorne karakterizacije literarnih oseb, na katero se osredotočam v prispevku.

2 Govorna karakterizacija literarnih oseb

Govorno karakterizacijo literarnih oseb opazujem v romanesknem ciklu *Prekleta seme*, ki poleg istoimenskega romana vključuje še dela *Rdeči konj*, *Kačji veter*, *Čas molčanja*, *Izginjanje* in *Prekleta bilka*.⁴ Za ponazoritve stilogenosti navajam odlomke v izvirniku in prevodu; iz romanov *Prekleta seme* in *Rdeči konj* navajam prevoda Nade Carevske in Janka Modra, odlomke iz drugih del sem v slovenščino prevedla sama.

Taško Georgievski je večino literarnih oseb v svoji prozi oblikoval po resničnih osebah, ki jih je srečeval v begunskih centrih. To so največkrat makedonski politični begunci: preprosti ljudje, ki so morali zaradi vojne zapustiti svoje vasi, se odtrgati od rodne grude in lastnih ognjišč, kar je za večino pomenilo izgubo lastne identitete in tudi smisla življenja. Preprostost razmišljanja teh ljudi in njihova medsebojna komunikacija se zrcali tudi v njihovi govorni karakterizaciji.

4 Posamezni romani iz tega cikla so zaključene celote. Med seboj so povezani na ta način, da v njih nastopajo iste literarne osebe in da v njih prepoznamo dele neke širše enotne zgodbe. Bralcu ni treba prebrati vseh romanov, da bi razumel motivacijo literarnih besed, saj vsak roman vsebuje dovolj signalov, ki se navezujejo na prejšnje romane (in nekatera kratka prozna besedila).

Govorna karakterizacija literarnih oseb se povezuje s problematiko zorne točke oz. perspektive pripovedovalca (Katnić-Bakaršić 2001: 111, 115). Roman *Rdeči konj* je napisan s perspektive subjektivnega prvoosebnega pripovedovalca. V tem besedilu skuša avtor čimbolje posnemati realni govor in vanj vpeti čimveč elementov pogovornega jezika. Besedilo tako deluje kot zapis ustnih pripovedi dveh starejših moških: protagonista Borisa Tuševa, ki pripoveduje svojo življenjsko zgodbo, in njegovega bratranca Sabrije, ki (v precej krajšem zaključnem delu romana) o svojem bratrancu govori v tretji osebi. Jezik obeh pripovedovalcev je avtentičen: preprost in asociativen, tako da besedilo deluje kot stenogram, kot zapis nekega pričevanja. Zato lahko govorimo o skoraj popolni preregistraciji pogovorne funkcijske zvrsti v umeetniško, s tem, da gre tu za dva ločena monologa in ne za dialog. Fatična funkcija kot pomemben element pogovornega jezika (Katnić-Bakaršić 2001: 95) je v tem romanu uresničena npr. z vnosom medmetov (*eh, no, no ja*) in drugih specifičnih sredstev za govorno komunikacijo oziroma mašil (*kako naj vam povem; kaj naj vam rečem; saj ne boste zamerili*):

- (1) **Е, што да ви кажувам**⁵, таа работа излезе така, кога нè стиснаа од сите страни со бренди и аероплани и уште не се ни испуливме околу себе останавме без оружје. (Georgievski 1982: 257)⁶

T. Georgievski skuša z vnosom elementov pogovornega jezika pripoved narediti živahnjejšo, bolj dinamično, povedano v eni sapi in prepričljivo. Skoznjo slika značaj protagonista Borisa Tuševa, tudi s pomočjo humornih vložkov, ki ilustrirajo njegov vitalizem, pogum in kljubovanje nenaklonjeni usodi, o kateri pripoveduje brez vsakršne patetike ali tarnanja:

- (2) Така и надрабав на Шужде, сме ти фатиле една штица, тој влечи, јас влечи, па кога ми домашни ја кренав на рамо со сè него, и туку вика **О Борисе ти ли си бре човеку? ај** пушти ме долу да се поздравиме! и јас бап со сè штица – **за влакното не го уљудив**. (Georgievski 1982: 261–262)⁷

5 Oznake krepkega tiska v izbranih citatih so moje.

6 **Eh, kako naj vam povem**, zasukalo se je takole: ko so nas od vseh strani stisnili z mitraljezi in avioni, smo se znašli v Albaniji in še preden smo dobro kvišku pogledali, smo bili že brez orožja. (Georgievski 1979: 15).

7 Takrat pa ti naletim na Šujmeta, poprimeva isto desko, on potegne, jaz potegnem, ko pa mi je bilo dosti, si jo zadenem z njim vred na rame in takrat mi zavpije: O Boris, kaj si to ti, **človek božji?** **Daj**, spusti že ploh, da se pozdraviva! In jaz tresk! ploh na tla – **za las je manjkalo, da ga nisem ubil**. (Georgievski 1979: 21)

Citirani fragment je afektiven; pripoved je zgoščena, prisoten je nepravi premi govor (Katnić-Bakaršić 2001: 113),⁸ medmet »tresk!«, frazem »za las je manjkalo«. V besedilu lahko začutimo tudi nekatere specifične govorjenega jezika, kot so intonacija, intenziteta in tempo (Ćorac: 21–22). Dosledno posnemanje navadne realne govorice preprostih ljudi deluje v besedilih Taška Georgievskega stilno zaznamovano, tudi zato, ker so diskurzi literarnih oseb večkrat vraščeni v besedila brez ločil za premi govor in v teh primerih služijo predvsem za dinamizacijo naracije oziroma redukcijo deskriptivnosti ter večdimenzionalno slikanje okoliščin dogajanja zgodbe.

V ostalih romanah iz cikla *Prekleta seme* je govor literarnih oseb oziroma tuji govor⁹ največkrat prenesen v »slikarskem oz. koloritnem stilu« (Bahtin v Katnić-Bakaršić 2001: 115): ko se meje med avtorskim in tujim govorom postopoma zabrisujejo do te mere, da se včasih avtorski govor povsem razblini v tujem, kot npr. v osrednjem delu naslednjega citiranega odlomka iz romana *Prekleta seme*, kjer se pripovedovalec močno približa perspektivi protagonista. Na začetku je brez običajnih ločil za označevanje premega govora napisan dialog med protagonistom in osebami, ki ga zaslišujejo in mučijo. Tu in tam se med fragmenti diskurzov pojavlja medmet »pok«, zapisan v oklepaju, ki navidezno neprizadeto ponazarja udarce s palico. Opisan je prizor, ki ga je protagonist romana Done Sovičanov večkrat doživel in se v danem trenutku vrti v njegovih mislih. Gre torej za nekakšen notranji monolog, ki pa ni podan v prvi osebi. Z dialogom med ujetnikom in zasliševalci (kjer je perspektiva protagonista zoperstavljena s perspektivo zasliševalcev) in vmesnimi medmeti avtor ustvari vtis protagonistove neprizadetosti nad mučenjem oziroma njegove sprijaznenosti s kruto usodo, s čimer bralca šokira in izzove čustvo zgroženosti:

- (3) Значи пак од почетокот? Како се викаш? Доне Ќосиот. Од кое село си? Од Саракиново. Од Саракиново? Од она легало полно сега со бандити? Е, братче, ти ќе платиш за сите оние што ги бркавте со камења кога сакавме да ги населите наместо Турците што си заминаа, ќе платиш и за поповите што ги бричевте и како прчови ги враќавте назад, ќе плати оваа твоја глава, уф (**бам бам бам**) само како рипкаат стаповите од неа (**бам**) а зошто бре пезевенк, жолто и смиљосано човече не го

8 Ali *polpremi govor* (Kmecl 1996: 142).

9 Po Katnić-Bakaršić (2001: 111) je *tuji govor* govor nekega emitenta sporočila, ki ga prikazuje drugi emitent v lastnem govoru. V literarno-umetniški zvrsti glede na to torej obstajata dva osnovna tipa govora: avtorski govor in govor literarnih oseb.

сакаш кралот? Ама господине никогаш не сум рекол дека не го сакам кралот, ме повикаа војник и отидов... ако не сакав... Е, така ли мислиш пиленце беложолто! (**бам бам**) Имаш ли некого во селото? Кажувај сè по ред. Име, татково име, фамилија, ама немој некого да премолчиш, по ред. Имам татко. Се вика така и така. И мајка имам. И таа се вика така и така. Жената ми се вика Ангелина, а од нејзина страна има само една душа, нејзината мајка, Шиникова што се вели. Курва е твојата жена, да знаеш. (**бам**). Сега наброи од подалечната рода, разбираш? И деца, сè. Господине, тогаш треба да го бројам целото село, вака или онака, ама излегува дека сите см сме роднина. Така значи (**бам бам бам**) тогаш и ти си мавал со камења по грчките учители и си ги држел поповите за мантијата додека ги бричеле, ха (**бам, бам**)! Јас не паметам ништо од тоа, сум бил малечок... (Georgievski 1982: 234–235)¹⁰

V drugem delu osrednjega citiranega odlomka se zorna točka spreminja: Georgievski za približanje subjektivnemu pripovedovalcu uporabi kar sredi povedi drugo osebo ednine (»а не пуштијо **те**, да би си oddahnil, темвеќе толчејо **по теби** s pestmi ...«), nato па спет (sredi povedi) preide v nadaljevanje dialoga in prvo osebo (»ampak како нај се ји одповем, ко нимам з нjo nobene zveze ...«):

- (4) Е, застани, застани, тоа сакавме да го чуеме, а не те оставаат да застанеш, те меткаат со тупаници и со стапови и со палки и со железни цевки од пиштоли, и губиш секаков глас, само едно бам бам бам ти сврдли во ушите. На крајот ќе те држат да не паднеш и во рацете ќе ти пикнат перо да потпишеш дека се откажуваш од комунистичката партија, ама како да се откажам господине кога не ја познавам и кога немам никаква врска со неа, ај да ми речете потпиши дека се откажуваш од

10 Torej spet vse od začetka? Kako se imenuješ? Done Golič. Iz katere vasi? Iz Sarakinova. Iz Sarakinova? Iz tistega gnezda, ki je polno banditov? E, bratec, ti boš plačal za vse tiste, ki ste jih nagnali s kamenjem, ko smo jih hoteli naseliti namesto Turkov, ki so bili odšli! Plačal boš tudi za duhovnike, ki ste jih ostrigli kot ovne in jih poslali nazaj, plačal s to svojo glavo, uh! (**pok, pok**), samo poglej, kako odskakujejo palice od nje (**pok**), а zakaj ne maraš kralja, ti ničvrednež, ti uboga reva, ki si rumena kot smilj? Toda gospod, saj vendar nikoli nisem rekel, да не maram kralja, poklicali so me k vojakom in odšel sem... четуди nerad... А, tako misliš, ti птичек goliček? (**pok, pok**). Ali imaš koga v vasi? Povej vse po vrsti. Име, očetovo име, priimek, in glej, да koga не izпустиš. Imam očeta. Piše se tako in tako. Tudi mater imam. Piše se tako in tako. Moja žena se imenuje Angelina, од njenih па је остала само njena mati, piše se Šinikova. Tvoja žena је kurba, да већ (**pok, pok**). Zdaj naštej daljne sorodnike, razumeš? Tudi otroke, vse. Gospod, potem moram naštetі vso vas, ker smo si skoraj vsi med seboj v sorodu tako ali drugače. Torej tako (**pok, pok**), potem si tudi ti obmetaval s kamenjem grške učitelje in držal duhovnike за obleko, ко so jih strigli, ha (**pok, pok**)! Jaz се ničesar не spominjam, takrat sem bil še majhen ... (Georgievski 1974: 86–87)

Ангелина, тоа некако оди, неа ја знам, и го знам и папакот, кога може прстен венчален во црква пред нозе да ми фрли, тогаш зошто да не потпишам дека се откажувам од неа, море ќе потпишам со двете раце. (Georgievski 1982: 235)¹¹

Tu gre za stilski postopek, imenovan komutacija (transpozicija) oseb (Katnić-Bakaršić 2001: 125–126); uporaba druge osebe v pomenu prve pa je znak svojevrstnega »alteregocentrizma« (Lobačev 1983, nav. po Katnić-Bakaršić 2001: 126). Takšna oblika je vedno ekspresivna in ima dozo lastnega doživetja, zato bralca bolj prepriča.

Takšni »tihi« diskurzi v romanesknem ciklu *Prekleta seme* dopolnjujejo karakterizacijo prevladujočih introvertiranih redkobesednih literarnih oseb. Z njimi avtor nadomesti svoj komentar ali opis njihovega čustvenega stanja in jih bralcu predstavi veliko bolj neposredno in ilustrativno.

V romanih *Ravna dežela*, *Izginjanje* in *Prekleta bilka* je položaj vsevednega pripovedovalca izraziteje razpršena s položaji več subjektov: na ta način je podanih več različnih pogledov na isto zgodovinsko dogajanje, zato lahko romana označimo kot polifonična (Kostadinović: 107). V romanu *Ravna dežela* se pojavi še ena posebna, zanimiva perspektiva, ki daje vtis dokumentarnosti: to je glas radia Svobodna Grčija, ki ga poslušajo begunci, nameščeni v veliki vojvodinski vasi, in ga čutijo kot edini stik s svojo domovino:

- (5) Вечерта забаботи гласот на Слободна Грција, се разбира со грчки зборови, прво чисто, јасно **Синагости ќе синагонистис едо елефтери Елада!** Потоа како да бувна ветар па го истера гласот кој знае каде, ама кога стивна, тој пак се јави, но сега како песна што кажуваше за една партизанка како не им се предала на фашистите. (Georgievski 1987, II.: 33)¹²

11 E, počakaj, počakaj, to hoćemo slišati, a ne pustijo **te**, da bi si oddahnil, temveć tolćeјо **po tebi** s pestmi in palicami in šibami in z železnimi cevmi pištol, da nićesar već ne slišiš, samo pok pok ti brni v ušesih. Na koncu te drćijo, da ne padeš, in ti silijo v roke pero, da podpišeš, da se odpoveduješ komunistićni partiji, ampak kako naj se ji odpovem, ko **nimam** z njo nobene zveze; ko bi **mi** že rekli, podpiši, da se odpoveduješ Angelini, bi to še nekako šlo, saj jo poznam prav do popka: će mi je lahko vrgla v cerkvi pod noge poroćni prstan, zakaj ne bi podpisal, da se ji odpovedujem, presneto, z obema rokama bi podpisal. (Georgievski 1974: 87)

12 Zvećer je zahrećal glas Svobodne Grćije, se razume z grćkimi besedami, najpreј Ĺisto, јasno **Sinagosti ke sinagonistis edo elefteri Elada!** Potem pa kot da bi zapihal veter in odnesel glas kdove kam, ko pa se je umirilo, se je spet pojavil, toda zdaj kot pesem, ki je govorila o neki partizanki, ki se ni predala fašistom.

2.1 Minimalizem in preprostost

Skoraj vse literarne osebe, ki jih v svoji prozi oblikuje Taško Georgievski, so podvržene tragični usodi. Zaradi nekega usodnega dogodka, ki je največkrat povezan z vojno in nasiljem, so se znašle v popolnoma novih, nepredvidljivih, neznanih okoliščinah, na katere nikakor ne morejo vplivati in katerim se težko prilagajajo. S seboj nosijo svoje izkušnje, bojazni in grozljive spomine, zaradi česar se vedno bolj zapirajo vase, njihova komunikacija je zreducirana, kar avtor ilustrira z minimaliziranimi diskurzi. Reducirane oz. minimalizirane diskurze dopolnjuje z notranjimi monologi, skoraj nikoli pa s svojimi pojasnili ali komentarji. Minimalizem doseže vrhunec v romanu *Prekleta seme*, tudi z govorno karakterizacijo literarnih oseb. Ena najzanimivejših in najbolj dovršenih literarnih oseb v prozi Taška Georgievskega je Done Sovičanov, ki je s preprostostjo svojih izrekov v tem romanu (pa tudi v drugih romanih iz istoimenskega cikla) včasih komičen, včasih celo grotesken, ko npr. v trenutkih krutega zasliševanja in mučenja v grškem koncentracijskem taborišču na agresivna in poniževalna vprašanja predstavnikov grške kraljeve vlade odgovarja povsem mirno in kmečko preprosto:

- (6) Новиот, кој носеше потпоручнички чин, застана пред Доне, му ја поткрена капата и вресна:
 »Каде ти е тебе косата?«
 Доне пропелтечи:
 »Господ не сакал господине потпоручниче!« ама доцна, овој веќе го плесна со гумената палка и му се извика:
 »Молчи бпе!«« (Georgievski 1982: 171)¹³

V naslednjem odlomku poleg Donetove preprostosti privrejo na dan tudi čustvena zmedenost in utrujenost ter bolečina kot posledica grozljivega fizičnega mučenja, ki se kaže v absurdnem ponavljanju lastnega priimka:

- (7) Доне се гледа во нозете и вели:
 »Господине јас се велама Андонис Совичанис, ендопин, од Саракиново, околија воденска, татко ми кога служел војник во Мала Азија и тој се велел Совичанис, сега јас сум војник и јас се велама Совичанис, ќе

13 Novi, ki je nosil podporočniški čin, je obstal pred Donetom, mu privzdignil kapo in zavreščal:

»Kje pa imaš lase?«

Done je zajeceljal:

»Bog mi jih ni dal, gospod poročnik« a prepozno, zakaj ta ga je že udaril z gumijevko in se zadrhl nad njim:

»Molči!« (Georgievski 1974: 10)

си го служам рокот и ќе станам, ќе си одам, си имам и жена и кука, секојто нешто.» (Georgievski 1982: 173)¹⁴

2.2 Vnos drugega/tujega naravnega jezika

Vnos tujega oziroma drugega naravnega jezika v literarno besedilo skoraj vedno deluje stilno zaznamovano. V besedilih Georgievskega ima največkrat časovno in prostorsko opredeljevalno vlogo oziroma vlogo dokumentiranja nekega določenega zgodovinskega obdobja (ter geografskega in etničnega prostora), v tem primeru kalvarije egejskih beguncev v času grške državljanske vojne in njihove integracije v SFRJ po njej.

V romanu *Prekleta seme* predstavnike grške kraljeve vlade, mučitelje v koncentracijskem taborišču, Georgievski govorno okarakterizira tako, da tu in tam vnese kakšno grško besedo ali poved in s tem poglobi prostorsko in časovno opredelitev zgodbe oziroma nakaže faktično zgodovinsko podlago romana: »Praviš, da ne veš?« Umolknil je in spet zavreščal: »**Ti les?**« (Georgievski 1974: 12)

V romanu *Ravna dežela* se grščina pojavi prek radijskega sprejemnika, ko begunci v vojvodinski vasi poslušajo glas Svobodne Grčije. V tem romanu zasledimo tudi močno afektiran premi govor v srbsčini, ki ga izreka agronom (njegovega osebnega imena v romanu ne zasledimo) v enem ključnih prizorov tega romana, pri posilstvu egejske begunke Pelagije:

- (8) Пелагија бегаше низ ораницата, се сопинаше, паѓаше, стануваше и пак продолжуваше на онаа страна каде што мислеше дека се наоѓа селото... само не избега многу, грутките се испречуваа пред неа како несовладливи препреки, а зад себе го слушаше збивтањето на побеснеиот човек, чини дека целата војска Костас Цикас ја има наскано по неа, рацете фаќаат грутки и фрлат зад себе, ама агрономот ја настигнува како влок овца, со еден замав на раката ѝ го расчеснува фустанот и ја кутнува во грутките стенкајки **Тако, значи, у јаја!... утераќу ти их!... пиздо једна...!** (Georgievski 1987: 186)¹⁵

14 Done je gledal pod svoje noge in rekel:

»Gospod, jaz se pišem Andonis Sovičanis, sem endopin, iz Sarakinova, iz okolice Vodena. Ko je moj oče služil vojsko v Mali Aziji, se je tudi pisal Sovičanis, zdaj sem jaz vojak in pišem se Sovičanis, odslužil bom svoj rok in se vrnil domov, imam ženo in hišo in vse, kar potrebujem ...« (Georgievski 1974: 12)

15 Pelagija je bežala čez polje, se spotikala, padala, se pobirala in spet tekla v smeri, za katero je mislila, da se nahaja vas... vendar ni uspela pobegniti daleč, grude sprijete zemlje so jo ovirale, za seboj pa je slišala sopihanje pobesenelega moškega, kot bi ji sledila cela vojska Kostasa Džikasa, roke so grabile kepe zemlje in jih metale nazaj, a agronom jo je dohajal kot volk ovco, z enim zamahom ji je razparal obleko in jo potisnil na zemljo ter sopesl **Tako, a, v jaјca! ... porinil jih bom vate! ... psica ...!**

V tem primeru vnos tujega, torej srbskega jezika ne pomeni le prostorske in časovne opredelitve zgodbe, ampak slika tudi grozljivost trenutka, ki se z vsemi detajli vtisne v zavest posiljenemu dekletu. S tem se avtor približa subjektivni (Pelagijini) perspektivi dogodka, ki je v tem trenutku najbolj ekspresivna oz. afektirana, čeprav je odlomek napisan v tretji osebi.

Glede vnosa tujega jezika v besedilo je posebno zanimiv roman *Rdeči konj*, ki je prepreden z grškimi (tudi narečnimi grškimi) in ruskimi izrazi, tudi deli premega govora. Avtor jih uvaja zaradi dinamičnosti in avtentičnosti pripovedi, hkrati pa slika Borisovo potovanje in njegovo daljše bivanje v takratni SSSR.¹⁶

2.3 Vnos narečja

Pri slikarskem stilu prenašanja tujega govora, ki nastaja praviloma po vzorcu realnega premega govora, avtorji večkrat uporabijo fonostilematske postopke (Kovačević 1998: 12), njihove literarne osebe npr. govorijo v dialektu. Georgievski je dialekt (jugovzhodno makedonsko narečje) uporabil v besedilih, v katerih je v ospredju usoda kolektiva, torej v romanih *Ravna dežela*, *Izginjanje* in *Prekleta bilka*. S tem je v besedila vnesel nekaj dokumentarnosti in natančneje opredelil geografsko poreklo egejskih beguncev v poskusu njihovih največkrat neuspešnih integracij v tujem okolju.

V narečju je npr. oblikovano virtualno pismo egejske begunke Čane, ki se je vrnila v Skopje, najboljši prijateljici Pelagiji, ki je ostala v Vojvodini, v romanu *Izginjanje*. Pismo, ki ga želi Čana napisati prijateljici Pelagiji, je pravzaprav notranji monolog ali meditacija, saj v resnici ni napisano, ampak le »mišljeno«. Georgievski ga posreduje na način, kot bi se Čana res pogovarjala s svojo prijateljico: njen jezik ne vsebuje le elementov pogovornega jezika, temveč avtor (da bi poudaril bližino teh dveh oseb) uporabi tudi narečje. V tem odlomku lahko opazimo odstopanja od norm knjižnega jezika predvsem na ravni fonetike in morfologije, ki sta značilni za jugovzhodno makedonsko narečje oz. vodenski govor:¹⁷

- (9) Мила сестро. Мила сестро. Мила сестро. **Их, шо** сум нетокму! Па зар се пишува писмо во умот? [...] Мори пуста Пелагијо **шо устана у та** пуста рамна земја? **Шо не дујде су наска?** Немам другарка. Добра,

16 Prevajalec *Rdečega konja* Janko Moder je v Prevajalčevih opombah navedel vse tujejezične izraze.

17 Vodenski govor spada v skupino solunsko-vodenskih govorov, ki je del jugovzhodnih govorov jugovzhodnega makedonskega narečja. Govori iz te narečne skupine se precej razlikujejo (Bojkovska 2001: 249–251).

твојата сестра е горе, **врз наска, на плочта, там са има заградено су мжут и момичката така да знајш!** (Georgievski 1998: 148)¹⁸

V romanu *Ravna dežela* avtor narečno obarva le diskurze matere Rose in Tanaska iz vasi Tušim:

- (10) Мракот се растргна и му го виде лицето на Танаско, а исто така и лицето на неговата жена и на двете дечиња. **Ти гу дунисек и мојто племе!** грмна Танаско и додаде **Најдму место на во кандиуцито за су очи да си го касниш во лепчито!** подавајќи му и коматче леб... (Georgievski 1987, II: 97)¹⁹

Georgievski narečno obarva predvsem diskurze izrazito ekstravertiranih, odločnih in pogumnih pozitivnih, aktivnih in bolj optimističnih literarnih oseb. Na ta način ilustrira njihovo glasnost in toplino, domačnost, hkrati pa ustvarja vtis dokumentarnosti, realnosti nekega konkretnega zgodovinskega dogajanja.

3 Sklep

Taško Georgievski je v svojem proznem opusu razgrnil pisano paleto literarnih oseb, ki jih je večinoma tudi govorno okarakteriziral in to na poseben, njemu lasten način. Govorna karakterizacija literarnih oseb je namreč eden najbolj uspešnih stilnih postopkov tega avtorja. Najbolj izstopajoče značilnosti govornih diskurzov literarnih oseb v prozi Taška Georgievskega so: minimalizem in preprostost izrekov (nekoliko bolj gostobesedne so le nekatere ženske literarne osebe), uvajanje drugega naravnega jezika: ruskega v romanu *Rdeči konj*, srbskega v romanu *Ravna dežela* in grškega v več romanih iz cikla *Prekleta seme*, ter uvajanje lokalnih govorov iz jugovzhodnega makedonskega narečja v romanih *Ravna dežela*, *Izginjanje* in *Prekleta bilka*.

Tudi na ravni govorne karakterizacije literarnih oseb je opaziti najbolj izstopajočo značilnost v prozi T. Georgievskega: združevanje opozicij. Redkobesednost oz.

18 Mila sestra. Mila sestra. Mila sestra. **Ah, kaj** pa mi je! Mar se piše pismo v glavi? [...] Ah, nesrečna Pelagija, **zakaj si ostala v tisti** nesrečni ravni deželi? **Zakaj nisi šla z nami?** Zdaj nimam prijateljice. Dobra, tvoja sestra, je zgoraj, **nad nami, tam se je naselila z možem in tamalo, tako da veš!**

19 Tema se je raztrgala in zagledal je obraz Tanaska, prav tako pa tudi obraz njegove žene in dveh otrok. **Pripeljal sem ti tudi svojo družino!** je zagrmel Tanasko in dodal **Poišči mesto za to svečo, da boš videl pojesti ta kruhek!** in mu podal tudi kos kruha ...

minimalizem diskurza, ki zadržuje hudournike čustev prevladujočih introvertiranih literarnih oseb (Done Sovičanov, Hristos, Pelagija, Dine Bočarovski, Kostandin Murdžov v romanih iz cikla *Prekleta seme*), in prekrivanje pravih čustev in prizadetosti ekstravertiranih literarnih oseb (Boris Tušev v romanu *Rdeči konj*, Angelina, Čana in Petra Murdžova v romanih *Ravna dežela*, *Izginjanje*, *Prekleta bilka*) z glasnimi in gostobesednimi diskurzi, ki včasih vključujejo tudi humor (pripoved Borisa Tuševa v romanu *Rdeči konj*), s katerimi skušajo prikriti svojo bolečino. Vnos tujega oziroma drugega naravnega jezika ima v romanesknem ciklu *Prekleta seme* T. Georgievskega največkrat časovno in prostorsko opredeljevalno vlogo oziroma vlogo dokumenta nekega določenega zgodovinskega obdobja, v tem primeru kalvarije egejskih beguncev v času grške državljanske vojne in njihove integracije v SFRJ po njej.

Viri in reference

- Бојковска, С. и др. (2001). *Македонски јазик за средното образование*. Скопје: Просветно дело. [Bojkovska, S. et al. (2001). *Makedonski jazik za srednoto obrazovanie*. Skopje: Prosvetno delo.]
- Ćorac, M. (1974). *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Георгиевска-Јаковлева, Л. (1997). *Отворен круг: поетика на романите на Ташко Георгиевски*. Скопје: Култура, Институт за македонска литература. [Georgievskaja-Jakovleva, L. (1997). *Otvoren krug: poetika na romanite na Taško Georgievski*. Skopje: Kultura, Institut za makedonska literatura.]
- Георгиевски, Т. (1982). *Земјата на Христос (Судови, Црно семе, Црвениот коњ)*. Скопје: Мисла. [Georgievski, T. (1982). *Zemjata na Hristos (Dzidovi, Crno seme, Crveniot konj)*. Skopje: Misla.]
- Георгиевски, Т. (1987). *Црно семе I, II. (Црно семе, Змиски ветар, Време на молчење, Рамна земја)*. Скопје: Македонска книга. [Georgievski, T. (1987). *Crno seme I, II. (Crno seme, Zmiski vetar, Vreme na molčenje, Ramna zemja)*. Skopje: Makedonska kniga.]
- Георгиевски, Т. (1998). *Исчезнување*. Скопје: Зумпрес. [Georgievski, T. (1998). *Isčeznuvanje*. Skopje: Zumpres.]
- Георгиевски, Т. (2006). *Црна билка*. Скопје: Макабеј. [Georgievski, T. (2006): *Crna bilka*. Skopje: Makabej.]
- Georgievski, T. (1974). *Prekleta seme*. Prevedla Nada Carevska. Ljubljana: Založba Borec.
- Georgievski, T. (1979). *Rdeči konj*. Prevedel Janko Moder. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Katnić-Bakaršić, M. (2001): *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Kmecl, M. (1996). *Mala literarna teorija, 4. popravljena in dopolnjena izdaja*. Ljubljana: M&N.

- Костадиновић, Д. (1999). *Психолошко у романима Абацијева и Георгиевског (екстровертни и интровертни психолошки типови у роману Пустиња и тетралогiji Црно семе)*. Ниш: Филозофски факултет. [Kostadinović, D. (1999). *Psihološko u romanima Abadžieva i Georgievskog (ekstrovertni i introvertni psihološki tipovi u romanu Pustinja i tetralogiji Crno seme*. Niš: Filozofski fakultet.]
- Ковачевић, М. (1998). *Стилске фигуре и књижевни текст*. Београд: Требник. [Kovačević, M. (1998). *Stilske figure i književni tekst*. Beograd: Trebnik.]
- Subiotto, N. (2003). *Lingvostilistične posebnosti v prozi Taška Georgievskega: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

KONTRASTIVNE RAZISKAVE

Definiranje značenja bosanskih frazema kroz prizmu vještačke inteligencije

Amela Šehović

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik

Predmet istraživanja u radu je definiranje značenja bosanskih frazema koje vrši ChatGPT, *chatbot* vještačke inteligencije. U tu svrhu prikupljen je korpus od 50 frazema – poredbenih i neporedbenih – čija je obavezna sastavnica leksema orijentalnog porijekla (iz arapskog, perzijskog ili turskog jezika). Analizom se želi utvrditi koliko prisustvo orijentalizma u frazemi doprinosi ili odmaže u definiranju značenja frazeme, s naročitim akcentom na orijentalizme specifične za bosanski jezik i one koji su općeprihvaćeni i zastupljeni i u hrvatskom i srpskom jeziku. Pored značenja frazema, analiziran je i kontekst njihove upotrebe radi utvrđivanja uspješnosti vještačke inteligencije da ponudi adekvatne primjere.

Ključne riječi: vještačka inteligencija, ChatGPT, frazema, orijentalizam, bosanski jezik

Research conducted on a corpus of 50 comparative and non-comparative phrasemes containing lexemes of oriental origin has shown that the quality of definitions provided by artificial intelligence (AI) is high for phrasemes with generally accepted and widely used orientalisms (70%) and for comparative phrasemes with orientalisms of transparent origin (80%). However, this result is overall poorer for phrasemes with orientalisms of transparent origin that are specific to the Bosnian language (56.66%). Nevertheless, when these findings are supplemented with results on partial semantic matches of Bosnian language phrasemes, a high level of accuracy in their definitions can be established. In addition, an adequate definition of phraseme meanings is accompanied by a suitable context of their usage. However, other parameters, such as glosses, synonyms, etc., lag significantly behind the meaning of phrasemes and the context of their usage, requiring increased caution from lexicographers and dictionary users when relying on this information.

Keywords: artificial intelligence, ChatGPT, phraseme, orientalism, Bosnian language

1. Uvod

Vještačka inteligencija (VI) dobila je svoju primjenu u različitim aspektima ljudskog života. Kada je 30. novembra 2022. uveden ChatGPT, *chatbot* vještačke inteligencije, niko nije ni slutio da će ga milioni korisnika prihvatiti tako brzo – za nepuni mjesec već ga je koristilo 100 miliona korisnika (De Schryver 2023: 355), a danas je sve prisutniji i u jezičkim istraživanjima. ChatGPT je zasnovan na velikom jezičkom modelu (LLM) i »može se posmatrati kao sistem koji, kako se čini, kombinira sve alate dosad proizvedene za leksikografiju u jedan« (Jakubiček i Rundell 2023: 518). Mišljenja lingvisti i lingvistice o opravdanosti njegove upotrebe vrlo su raznorodna, što je vidljivo kada se prate debate među leksikografima i leksikografkinjama o tome da li upotreba ChatGPT-ja znači kraj leksikografije, tj. da li su leksikografi uopće više potrebni¹, i da li je ChatGPT zaslužio da se posmatra kao »osposobljeni leksikograf« (engl. *fully-fledged lexicographer*) (više o tome u De Schryver 2023: 356–357), naročito u svjetlu činjenice da je izrada kvalitetnog rječnika dugotrajan i višestruko (finansijski, stručno itd.) zahtjevan proces (više o tome u Lew 2023:1).

Pri tome se zaboravlja da je leksikografija jedna od prvih jezičkih disciplina koja je odranije imala koristi od npr. automatizacije jezičkih podataka (u procesu nastajanja rječnika), te je bilo očekivano da se taj proces automatizacije u generiranju jezičkih informacija nastavi i dalje. U tom kontekstu, postavlja se pitanje na što se on može primijeniti i koje su njegove granice. Svjesni višestrukih mogućnosti njegove primjene, u ovom radu opredijelili smo se da provjerimo stepen adekvatnosti u definiranju značenja bosanskih frazema koje nudi ChatGPT. Za definiranje značenja smo se opredijelili jer mnogi autori upravo ovaj segment smatraju »jednom od jačih tačaka ChatGPT-ja« (Jakubiček i Rundell 2023: 526), odnosno navode da su definicije koje generira ChatGPT dobre do veoma dobre (Schryver 2023: 371, Lew 2023: 4, Gantar 2024: 151), a za frazeme smo se opredijelili jer ih, za razliku od vezanih izraza, odlikuje transponirano značenje, koje ne proizlazi iz značenja pojedinih sastavnica te ga je samo po sebi teže prepoznati. Ono je prema našem mišljenju (v. i Šehović i Haverić 2017: 51) ključna karakteristika frazema, zbog čega je u fokusu analize ovog rada sposobnost vještačke inteligencije da pravilno generira to značenje.

1 Zapitanost nad budućnošću vlastite profesije u svjetlu sve naprednije vještačke inteligencije glavna je tema i knjige *Moj algoritam i ja* D. Kelmana, u kojoj se istražuje mogućnost vještačke inteligencije da u koautorstvu s piscem napiše priču.

2. Metodologija i ciljevi istraživanja

Kako bi se ovo istraživanje moglo provesti, najprije je trebalo odrediti korpus, a upravo je određivanje granica korpusa bio najveći metodološki problem. Prije svega, frazeme su morale biti zabilježene u nekom rječniku bosanskog jezika (frazološkom ili opisnom) kao preduslov da se opisano značenje može porediti sa značenjem frazema generiranih uz pomoć vještačke inteligencije. U radu je korišten rječnik iz knjige *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika* A. Šehović i Đ. Haverić (2017), koji je u nastavku označen skraćenicom LOP. Imajući u vidu da je transponiranost značenja smatrana ključnom karakteristikom frazema, one su podijeljene u dvije grupe: poredbene i neporedbene frazeme. Razlog ovoj prvoj podjeli je taj što poredbene frazeme općenito sadrže manji stepen transponiranosti značenja u odnosu na neporedbene, zbog čega ih neki autori i ne smatraju frazemama (v. Kasumović i Nikolić 2018), a upravo zbog manjeg stepena transponiranosti njihova značenja moglo se očekivati da će to značenje ChatGPT bolje prepoznati te smo provjeru te hipoteze i postavili kao jedan od istraživačkih ciljeva u ovom radu.

Sljedeći kriterij za koji smo se opredijelili bio je orijentalno porijeklo makar jedne lekseme u analiziranim frazemama. Naime, lekseme orijentalnog porijekla (arabizmi, farsizmi i turcizmi) pripadaju karakterističnoj leksici bosanskog jezika, pa se mogu posmatrati i kao njegovi markeri, odnosno elementi specifični za bosanski jezik i kulturu zajednice u kojoj se on koristi. U tom smislu, provjera mogućnosti vještačke inteligencije da prepozna takve elemente jedan je od ciljeva našeg istraživanja. Ove lekseme u velikoj mjeri pripadaju razgovornom stilu bosanskog jezika, a mnoge od njih su i izrazite ekspresivnosti te doprinose promjeni intenziteta značenja pojma koji označavaju (o ovome više u Šehović i Haverić 2017), što se može provjeriti zamjenom ovih leksema sinonimnim leksemama neutralne markiranosti: *duvar* i *zid* npr. nemaju istu ekspresivnost.

Ipak, neki od ovih orijentalizama transparentnog su porijekla čak i za prosječnog govornika bosanskog jezika: *abuzemze*, *Ćaba*, *fildžan* i sl., dok su drugi neza-mjenjivi: *bubreg*, *čarapa* i sl. ili toliko općeprihvaćeni: *budala*, *šamar*, *taman* i sl. da i ne postoji svijest govornika o njihovom orijentalnom porijeklu. Na temelju toga frazeme su podijeljene u dvije velike grupe: prvu čine one u kojima je orijentalizam transparentnog porijekla, a drugu frazeme s općeraširenim orijentalizmom netransparentnog porijekla.

Nakon određivanja korpusa, vještačkoj inteligenciji je za svaku frazemu pojedinačno postavljeno pitanje: Šta znači izraz ...? Odgovor vještačke inteligencije odmah

nas je suočio sa glavnim izazovom istraživanja – njenim mogućim višestrukim odgovorima na isto pitanje. Svjesni te činjenice, opredijelili smo se za prvi dobijeni odgovor kao najvalidniji jer svaki naredni ponovljeni upit može dovesti do nešto preciznije definicije značenja frazeme, a u našem je fokusu sposobnost vještačke inteligencije da pruži najbolju definiciju značenja frazeme uz što manje lutanja. Uostalom, korpus čini samo 50 frazema, zbog čega i ne može biti osnov za neke sveobuhvatne zaključke, ali svakako može biti osnov za neka buduća opsežnije provedena istraživanja ove teme.

Glavno pitanje na koje ovo istraživanje nastoji odgovoriti je sljedeće²: Da li je vještačka inteligencija sposobna pravilno definirati značenje neke frazeme, odnosno, da li to značenje korespondira sa njenim stvarnim značenjem, naročito u kontekstu kulturološke i pragmatičke perspektive. Iz tog razloga, praćen je i kontekst upotrebe za svaku od navedenih frazema.

Također, s obzirom na kriterij transparentnosti porijekla lekseme, nametnulo se pitanje i da li će transparentnost (orijentalnog) porijekla lekseme korespondirati sa sposobnošću vještačke inteligencije da prepozna značenje frazema ili će biti upravo obrnuto.

2.1. Hipoteze istraživanja

Okviro koncipirano istraživanje provedeno je polazeći od nekoliko hipoteza:

1. Značenje frazema sa orijentalizmom transparentnog porijekla specifičnim za bosanski jezik bit će neadekvatno prepoznato ili nedovoljno precizno definirano budući da je bosanski jezik općenito manje prisutan u elektronskim korpusima. Pretpostavka je da vještačka inteligencija primarno koristi ove izvore za definiranje značenja frazema, a kada oni nisu dostatni, ni značenje frazeme ne može biti precizno formulirano.
2. Značenje frazema sa orijentalizmima koji su za prosječnoga govornika netransparentnog porijekla bit će adekvatno formulirano ili općenito bolje prepoznato u poređenju s prethodnom grupom frazema. Razlog tome je što su ove frazeme i njihova značenja zabilježeni i u hrvatskim i srpskim leksikografskim izvorima, naročito elektronskim, te se može očekivati veći stepen njihovog prepoznavanja od strane vještačke inteligencije.

2 Ova su se pitanja nametnula i prilikom pripreme izlaganja Vještačka inteligencija i njena primjena u jezičkim istraživanjima za konferenciju Saveza za esperanto *Jezik i vještačka inteligencija*, koja je održana u februaru 2025. godine. To je bio i prvi put da sam se bavila tematikom vezanom za vještačku inteligenciju. No, korpus za ovaj rad gotovo je potpuno nov, zbog čega su se pojavila i neka nova pitanja.

3. Načelno, značenja poredbenih frazema bit će bolje prepoznata u poređenju s neporedbenim frazemama, a o razlozima te pojave govorili smo u uvodnom dijelu rada.
4. Frazeme s tačno definiranim značenjem bit će ilustrirane i dobro izabranim primjerima.

2.2. Korpus frazema i leksikografska analiza

Svi prethodni pripremni koraci ovog istraživanja doveli su do stvaranja korpusa frazema podijeljenog u dvije grupe: frazeme koje sadrže orijentalizam transparentnog porijekla i frazeme s općeraširenim orijentalizmom netransparentnog porijekla.

Frazeme s orijentalizmom transparentnog porijekla kao jednu sastavnicu sadrže:

- a) lekseme iz sakralnog registra islamske provenijencije: *abdest* (perz.), *abuzemze* (ar.-perz.), *ajet* (ar.), *Āba* (ar.), *dženet*(ski) (ar.), *hafiz* (ar.), *halal*(iti) (ar.), *hodža* (perz.), *huriya* (ar.), *ramazan* (ar.), *šamija* (perz.), *tabut* (ar.), *teravija* (ar.), *tevba/toba* (ar.);
- b) lekseme iz tematskog polja orijentalne hrane i pića te posuđa u kojem se takva hrana priprema: *boza* (perz.), *ćevap* (ar.), *fildžan* (perz.), *halva* (ar.), *pilav* (perz.), *tepsija* (tur.);
- c) historijske termine: *beg* (tur.), *paša* (tur.);
- d) lekseme iz tematskog polja stanja: *ćeif* (*ćejf*) (ar.), *merak* (ar.), *rahat* (ar.), *sevdah* (ar.);
- e) ostale lekseme: *akrep* (ar.), *babo* (perz.), *mahal*(uša) (ar.), *raja*.

Detaljan popis ovih frazema dat je u sljedećoj tabeli:

Tabela 1. Popis frazema s orijentalizmom transparentnog porijekla

Poredbene frazeme sa značenjima	Neporedbene frazeme sa značenjima
1P: (<i>biti</i>) <i>bistar k(a)o boza</i> (perz.) – iron. ne biti puno pametan, inteligentan, biti glup (LOP:126)	1N: <i>biber po pilavu</i> (perz.) – vrhunac čega (LOP:220)
2P: <i>čuvati/paziti k(a)o abuzemze</i> (ar.-perz.) – razg. čuvati s posebnom pažnjom i velikom ljubavlju (LOP:110)	2N: <i>biti za muštuluka</i> (perz.-tur.) – donijeti kome radosnu, povoljnu vijest, dobar glas (LOP:208)

3P: <i>gubiti se k(a)o abdest</i> (perz.) – razg. brzo, lahko se gubiti (LOP:110)	3N: <i>doči tobe</i> (ar.) – razg. 1. pokajati se za počinjena loša djela i prestati ih dalje činiti 2. opametiti se (LOP:238)
4P: <i>ide (prodaje se) k(a)o halva</i> (ar.) – razg. odlično se prodaje, ima veliku potražnju (LOP:169)	4N: <i>duša od insana</i> (ar.) – veoma dobra, plemenita osoba (LOP:177)
5P: <i>k(a)o da je hodži</i> (perz.) s <i>tabuta</i> (ar.) <i>pobjegao</i> – razg. veoma je blijed i iscrpljen (LOP:173)	5N: <i>halali, Huso, materi</i> – razg. pomiri se sa gubitkom, propalo je, ništa od toga (LOP:169)
6P: <i>kao da je krenuo/krenula na Ćabu</i> (ar.) – iron. pretjerano dugo se spremati (za neku posjetu, odlazak, putovanje i sl.) (LOP:138)	6N: <i>ima li bujruma?</i> (tur.) – upotrebljava se kada se 1. ulazi u čiju kuću: primete li gosta? 2. naiđe na osobu koja jede: mogu li se i ja pridružiti? (LOP:127)
7P: <i>lijepa kao dženetska hurija</i> (ar.) – veoma lijepa (LOP:174)	7N: <i>nije maslo za ramazana</i> (ar.) <i>kome</i> – nije savršen, nije bez mahane (LOP:221)
8P: <i>oči k(a)o fildžani</i> (perz.) – razg. 1. veoma krupne oči 2. izbečene, razrogačene oči (ob. iz straha, čuđenja) (LOP:161)	8N: <i>nije ti ovo (to) babovina</i> (LOP: 117)/ <i>babo platio</i> – izraz kojim se kome prebacuje da se (neopravdano) ponaša kao da polaže pravo na šta (ob. na društvenu imovinu)
9P: <i>poznavati/znati (šta) kao hafiz</i> (ar.) <i><ajete></i> (ar.) – općenito, poznavati, znati šta veoma dobro (LOP: 112)	9N: <i>(biti) ošišan na času</i> (perz.) – razg. <i>pejor.</i> (biti) ružno ošišan, s pretjerano podrezanim šiškama (LOP:139)
10P: <i>razvući k(a)o hodža</i> (perz.) <i>teraviju</i> (ar.) – razg. <i>pejor.</i> pretjerano dugo i sporo činiti, obavljati šta, previše razvući (LOP:237)	10N: <i>padati/pasti u merak</i> (ar.) (LOP:204) <i>(sevdah)</i> (ar.) (LOP:226) – postajati/postati sve razdraganiji, veseliji
11P: <i>ružan k(a)o akrep</i> (ar.) – razg. veoma ružan (LOP: 112)	11N: <i>(govoriti, pričati, raditi i sl.) po istilahu</i> (ar.) – (govoriti, pričati, raditi i sl.) bez žurbe, sa zadržavanjem na detaljima (LOP:177)
12P: <i>skuplja pita</i> (grč.) <i>nego tepsija</i> (tur.) <i>(od tepsije)</i> – veći trošak nego korist, ne isplati se (LOP:237)	12N: <i>poslati (koga) po čevape</i> (ar.) – žarg. prevariti, obmanuti koga (ob. u šali) (LOP:140)
13P: <i>težak k(a)o tuč</i> (tur.) – razg. 1. veoma težak 2. veoma naporan, nepodnošljiv, nesnosan (LOP:240)	13N: <i>posrati se (kome) u čeif (čeff)</i> (ar.) – vulg. upropastiti kome kakvo uživanje, ugodu, nasladu (LOP:139)
14P: <i>zaboravljati k(a)o mahalusa šamiju</i> (perz.) – razg. biti zaboravan (LOP:198)	14N: <i>povaliti raju</i> (ar.) – žarg. izdati bliske osobe (prijatelje) (LOP:221)
15P: <i>živjeti kao beg</i> (tur.) (LOP:122) / <i>paša</i> (tur.) (LOP:216) – živjeti u blagostanju, bogatstvu, bez ikakvih briga, bezbrižno	15N : <i>rahat</i> (ar.) <i>od pameti</i> – razg. iron. 1. blesav, luckast 2. koji je flegmatična ponašanja, koji se ni za šta ne sekira (LOP:221)

Nakon poređenja leksikografskih definicija značenja frazema iz tabele 1 sa definicijama značenja koje je ponudila vještačka inteligencija, utvrđeno je sljedeće:

- a) Podudaranje značenja ostvareno je u 17 (56,66%) frazema od 30, i to: 1P (tačno procjenjuje sarkastičnu notu), 2P (no, nema značenja polusloženice *abu-zemze* i tačnog porijekla njenih sastavnica), 3P (tačno procjenjuje humornu notu), 4P, 6P, 7P, 8P, 10P, 11P, 12P, 14P, 15P, 4N, 7N, 8N, 10N, 13N.
- b) Djelimično podudaranje značenja ostvareno je u 6 (20%) frazema od 30, i to: 9P ('znati nešto savršeno i besprijekorno napamet' – nije neophodno, akcent je na 'dobro znati/poznavati'); 13P (prvo značenje navedeno, drugo nije); 3N (drugo značenje navedeno: 'doći sebi'; 'doći pameti', prvo nije; »u srpskom jeziku«); 6N (prvo značenje navedeno, drugo nije); 9N ('biti ružno ošišan' i 'biti izigran'); 15N (drugo navedeno, prvo nije).
- c) Potpuno nepodudaranje značenja zabilježeno je u 7 (23,33%) frazema od 30, i to: 5P (VI: »Izraz *kao da je hodži s tabuta pobjegao* koristi se u kontekstu da opiše osobu koja izgleda jako iznervirano, uplašeno ili zbunjeno, kao da je prošla kroz neku tešku situaciju. *Hodža* je vjerski lider, dok je *tabut* kovčeg, pa izraz implicira da je osoba preživjela neku opasnost ili je bila u ozbiljnoj situaciji, poput opasnosti smrti, a sada se ponaša ili izgleda zbunjeno i nervozno«); 1N (VI: »Izraz se koristi da označi nešto što je suvišno, nepotrebno ili dodato na pogrešnom mjestu. Pilav (pirinač ili jelo od pirinča) i biber su začini koji se često kombinuju, ali ovaj izraz u prenesenom značenju znači da je nešto previše ili neharmonično dodato – kao da se stavi previše bibera u pilav, pa jelo postane prejako ili neukusno«); 2N (VI: »Znači 'biti spreman na pomirenje, nagodbu li dogovor, posebno nakon neke svađe ili nesuglasice'. Riječ *muštuluk* potiče iz turskog jezika i znači pomirenje, kompromis ili obostrani dogovor«); 5N (VI: »To je emotivan apel često korišten kada majka ili neko u njeno ime traži oprostaj za neku grešku ili kada neko treći pokušava da ublaži tenziju između majke i sina«); 11N (VI: »*Raditi po istilahu* znači 'raditi po dogovoru, po utvrđenom običaju, a ne nasumice ili proizvoljno'«); 12N (VI: »U prenesenom značenju, ovaj izraz se može koristiti i šaljivo ili čak kao blaga prijetnja, u smislu: 'poslati koga negdje da brzo i efikasno nešto završi'; u nekim situacijama i kao šala ili blaga opomena da ćeš dobiti batine«, »u srpskom (i širem balkanskom) kolokvijalnom govoru«); 14N (VI: »Može značiti: 'poraziti ili savladati grupu ljudi (u nekoj igri, sportu ili takmičenju)'; 'pobijediti društvo u nekoj situaciji'; može imati i seksualnu konotaciju, ali to nije najčešće značenje«).

Što se tiče adekvatnosti primjera za svaku frazemu, rezultati su sljedeći:

- a) primjeri adekvatne upotrebe: 1P, 2P, 3P, 4P, 8P, 12P, 1N, 4N, 6N, 10N, 13N;
- b) primjeri djelimično adekvatne upotrebe (primjer za jedno od dva značenja nedostaje): 15N (nedostaje primjer za prvo značenje);
- c) primjeri neadekvatne upotrebe: 5P (»Obukao je odijelo za svadbu, ali s tim šeširrom izgleda kao da je hodži s tabuta pobjegao!« u značenju 'biti čudno odjeven, neuklopljen'); 2N (»Prestanimo se svađati, ja sam za muštuluka«); 5N (»Mislim da ću ujutro ići na pecanje bez dozvole. – Halali, Huso, materi! Al' ako te uhvate, ne traži mene!«); 7N (»Nije on maslo za ramazana«); 11N (»Mi to u selu radimo po istilahu – zna se ko kosi, ko nosi«); 12N (»Ako se ne središ, poslat ću te po čevape«); 14 N (»Brate, kad sam ušao u klub, povalio sam raju na igrici i svi su bili u čudu«);
- d) primjeri i adekvatne i neadekvatne upotrebe: 3N (»Kad ćeš više da dođeš tobe i prestaneš da praviš gluposti?«, »Kad je vidio račun, odmah je došao tobe« – drugi primjer u značenju 'biti u šoku'); 9N (»Ej, jesi vidio Adisa? Ošišan je na času, skoro kao vojnik«, »On im je vjerovao a sada je ošišan na času«, u značenju 'biti izigran').

Pored ove grupe frazema, u korpus su uvrštene i frazeme koje sadrže orijentalizam netransparentnog porijekla, što podrazumijeva da je leksema naširoko korištena, i to ne samo u bosanskom jeziku nego i u srpskom i hrvatskom³ jeziku: *avet* (ar.), *bubreg* (tur.), *budala* (ar.), *bunar* (tur.), *čamac* (tur.), *fitilj* (ar.), *kaiš* (tur.), *kašika* (tur.), *kičma* (tur.), *kula* (ar.), *leš* (perz.), *limun* (perz.), *majmun* (ar.), *para* (perz.), *šamar* (tur.), *šećer* (perz.), *taman* (ar.), *veresija* (tur.). Frazeme s ovim leksemama navedene su u sljedećoj tabeli:

Tabela 2. Popis frazema s orijentalizmom netransparentnog porijekla

Poredbene frazeme sa značenjima	Neporedbene frazeme sa značenjima
16P: <i>biti kao avet</i> (ar.) – biti slab, iscrpljen i blijed (LOP:116)	16N: <i>budala</i> (ar.) <i>na kvadrat</i> – žarg. velika, nepopravljiva budala (LOP:126)
17P: <i>govoriti kao iz bunara</i> (tur.) – imati dubok glas (LOP:128)	17N: <i>imati kratak fitilj</i> (ar.) – biti plahovite naravi, prznica (LOP:162)

3 Izuzev leksema *bunar*, *kaiš*, *kašika*, *kičma*, koje nisu sastavni dio leksičkog fonda hrvatskog standardnog jezika.

18P: (<i>biti</i>) <i>iscijeden kao Limun</i> (perz.) – (<i>biti</i>) premoren, potpuno iscrpljen (LOP:196)	18N: (<i>is</i>) <i>kriviti kičmu</i> (tur.) – naporno, mukotrpno raditi (LOP:190)
19P: <i>izgledati k(a)o leš</i> (perz.) – razg. veoma loše, bolesno, iscrpljeno izgledati (LOP:196)	19N: <i>nisam (nisi) od šećera</i> (perz.) – neću (nećeš) se rastopiti od nekoliko kapljica kiše (LOP:230)
20P: <i>k(a)o da se rodio u čamcu</i> (tur.) – razg. ne zatvara vrata prilikom izlaska iz prostorije (LOP:130)	20N: <i>od gotovoga napraviti veresiju</i> (tur.) – sigurno pretvoriti u nesigurno (LOP:244)
21P: <i>sjesti/pristati k(a)o šamar</i> (tur.) <i>budali</i> (ar.) – razg. biti potpuno odgovarajući; odgovarati (LOP:126)	21N : <i>parā</i> (perz.) <i>valjati</i> – veoma vrijediti (LOP:216)
22P: <i>srušiti se k(a)o kula</i> (ar.) <i>od karata</i> – naglo propasti (o kakvim planovima) (LOP:193)	22N: <i>pasti (kome) kašika</i> (tur.) <i>u med</i> – iznenadno, promijeniti se nabolje (za čiju životnu situaciju) (LOP:188)
23P: <i>stopala k(a)o čamci</i> (tur.) (<i>peraje</i>) – razg. velika stopala (LOP:130)	23N: <i>praviti od sebe majmuna</i> (ar.) – svojim postupcima izazivati podsmijeh (LOP:200)
24P: <i>tačan kao (švicarski) sat</i> (ar.) –apsolutno tačan (LOP :224)	24N: <i>stegnuti/stezati (pritegnuti/pritezati) kaiš</i> (tur.) – (početi/počinjati) štedjeti u troškovima za svakodnevni život, početi/počinjati živjeti skromnije (LOP:184)
25P: <i>živjeti kao bubreg</i> (tur.) <i>u loju</i> – živjeti u blagostanju, lagodno; uživati (LOP:126)	25N: <i>taman</i> (ar.) <i>posla!</i> – ne dolazi u obzir; nikako, nipošto (LOP:235)

Nakon poređenja leksikografskih definicija značenja frazema iz tabele 2 sa definicijama značenja koje je ponudila vještačka inteligencija, utvrđeno je sljedeće:

- Podudaranje značenja ostvareno je u 14 (70%) frazema od 20, i to: 18P, 19P, 21P, 22P, 23P, 24P, 25P, 16N, 17N, 20N, 22N, 23N, 24N, 25N.
- Djelimično podudaranje značenja ostvareno je u 2 (10%) frazeme od 20, i to: 16P (osnovno značenje i značenje ‘ponašati se povučeno, tiho ili neprimjetno’, i 19N (osnovno značenje i značenje »popularna fraza koja se koristi u govoru na Balkanu kako bi se izrazila otpornost ili izdržljivost osobe u situacijama koje bi druge mogle učiniti osjetljivima ili slabima«).
- Potpuno nepodudaranje značenja zabilježeno je u 4 (20%) frazeme od 20, i to: 17P (VI: »Koristi se u srpskom jeziku (i drugim srodnim jezicima) kao frazeološki izraz koji znači ‘govoriti nejasno, prigušeno, nerazgovijetno’ – kao da dolazi iz dubine, iz zatvorenog prostora, što otežava razumijevanje«); 20P (VI:

»Koristi se u kolokvijalnom govoru i ima pejorativno ili šaljivo značenje koje zavisi od konteksta, ali uglavnom znači: ‘osoba se ponaša ili izgleda nepristojno, neotesano, nevaspitano’ – kao neko ko nije naučio osnovna pravila ponašanja, posebno za stolom ili u društvu«); 18N (VI: »U prenesenom značenju, može se koristiti metaforički da označi situaciju u kojoj osoba pretrpi emocionalnu ili psihološku štetu zbog svojih postupaka ili odluka«); 21N (VI: »žargonska fraza koja se koristi u govoru na Balkanu, a znači ‘imati puno novca’ ili ‘biti bogat’«).

Što se tiče adekvatnosti primjera za svaku frazemu, rezultati su sljedeći:

- a) primjeri adekvatne upotrebe: 16P, 18P, 19P, 21P, 22P, 23P, 24P, 25P, 16N, 17N, 19N, 20N, 23N, 24N, 25N;
- b) primjeri djelimično adekvatne upotrebe (primjer za jedno od dva značenja nedostaje): /
- c) primjeri neadekvatne upotrebe: 17P (»Ne razumijem ga uopće preko telefona, govori kao iz bunara«); 20P (»Kako jedeš, kao da si se rodio u čamcu« – u značenju ‘jedeš neuredno, halapljivo, bez kulture’); 18N (»Njegovo ponašanje prema kolegama može mu iskriviti kičmu u profesionalnom smislu«); 21N (»Vidim da ti para valja, stalno ideš na putovanja«).

3. Rezultati analize i zaključci

Na temelju provedene analize obiju grupa frazema, možemo izvesti sljedeće zaključke:

1. Kvalitet definicija koje daje ChatGPT na dosta je visokom nivou kod frazema s općeprihvaćenim i naširoko korištenim orijentalizmom (70%) i poredbenih frazema s orijentalizmom transparentnog porijekla – 12 (80%) frazema od 15, što potvrđuje našu početnu hipotezu da će značenja poredbenih frazema načelno biti bolje definirana. No, kada je općenito riječ o frazemama koje sadrže orijentalizam transparentnog porijekla (56,66%) i koje su tipične za bosanski jezik, rezultat je lošiji, a može se protumačiti kao posljedica činjenice da elektronski korpusi za bosanski jezik nisu brojni i bogati kao korpusi za hrvatski i srpski jezik.
2. Djelimično podudaranje značenja ostvareno je u 20% frazema s orijentalizmom transparentnog porijekla u poređenju sa 10% frazema s općeprihvaćenim orijentalizmom.

3. Potpuno nepodudaranje značenja realizirano je u 23,33% frazema s orijentalizmom transparentnog porijekla u poređenju sa 20% frazema s općeprihvaćenim orijentalizmom, pri čemu se tri četvrtine od 23,33% netačno definiranih frazema odnosi na neporedbene frazeme, a samo jedna četvrtina na poredbene frazeme.
4. Pretpostavka da će ponovljeni pokušaji definiranja frazema koje vrši ChatGPT dovesti do tačnije i/ili preciznije definicije potvrdili su se npr. u slučaju frazema *biber po pilavu* i *biti za muštuluka*, ali ne i u slučaju frazeme *kao da je hodži s tabuta pobjegao*. Ovaj rezultat ukazuje na neophodan oprez prilikom korištenja nalaza ChatGPT-ja.
5. Netačno definirana značenja frazema očekivano su u korelaciji sa neadekvatnim kontekstom upotrebe, odnosno sa neadekvatnim primjerima⁴.
6. Pored netačno definiranih značenja frazema, prisutne su i druge netačne kvalifikacije poput one da se frazema koristi u srpskom jeziku a koristi se i u bosanskom, što je slučaj npr. kod frazema *kao da je krenuo/krenula na Čabu* i *ružan k(a)o akrep*. Iz tih razloga, treba biti veoma oprezan prilikom korištenja ovakvih izvora i pažnju obraćati na sve detalje a ne samo tražene – značenje frazeme.
7. I kod frazema čije je značenje pravilno protumačeno, često nedostaju kvalifikatori, poput *razg.* i *sl.*, ili sinonimi, a oni su veoma važni za korisnike rječnika.
8. Vještačka inteligencija pak često daje mnogo detaljnija objašnjenja motivacije za nastanak određene frazeme, kao u slučaju frazema *tačan kao švicarski sat* (objašnjava se po čemu su švicarski satovi stekli slavu) ili *živjeti kao bubreg u loju* (objašnjava se položaj bubrega u ljudskom organizmu) te se čak navode frazeme istog ili sličnog značenja u drugim jezicima (za frazemu *živjeti kao bubreg u loju*), što može biti zanimljivo korisniku rječnika ali i podsticajno u nastavi (stranih) jezika.

Na kraju, možemo ustanoviti da je istraživanje značenja frazema na ograničenom korpusu od 50 frazema potvrdilo početne hipoteze, ali će tek rezultati analize znatno većeg broja frazema ponuditi konačne odgovore i ujedno otvoriti prostor za daljnje analize ovog fenomena.

4 Ovaj zaključak ne korespondira sa zaključkom Lewa (2023:6), koji je utvrdio da su primjeri upotrebe i drugi podaci koje je navodio ChatGPT (glose i slično) bili lošije ocijenjeni u poređenju sa definicijama frazema.

Reference

- De Schryver, G.-M. (2023). Generative AI and lexicography: The current state of the art using ChatGPT. *International Journal of Lexicography*, 36(4), 355–387.
- Gantar, A. (2024). Formulisanje rečničkih definicija pomoću veštačke inteligencije na primeru slovenačkih frazeoloških jedinica. U S. Marjanović (ur.), *Leksikografski susreti 1: Moderni rečnici u funkciji prosečnoga korisnika: stari problemi, savremeni pravci i novi izazovi* (str. 151–157). Beograd: Filološki fakultet.
- Jakubiček, M., & Rundell, M. (2023). The end of lexicography? Can ChatGPT outperform current tools for post-editing lexicography? U M. Marek et al. (ur.), *Proceedings of the eLex 2023 Conference: Electronic Lexicography in the 21st Century* (str. 508–523). Brno: Lexical Computing.
- Kasumović, A., & Nikolić, M. (2018). *Rječnik frazema bosanskoga jezika*. Tuzla: Institut za humanu rehabilitaciju.
- Kelman, D. (2021). *Moj algoritam i ja*. Beograd: RED BOX.
- Lew, R. (2023). ChatGPT as a Cobuild lexicographer. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 704. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02119-6>
- Šehović, A., & Haverić, Đ. (2017). *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika [elektronsko izdanje]*. Sarajevo: Filozofski fakultet. https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/book/36

Od reči do kulture: frazeologizmi i kolektivna ekspresija u srpskom i slovenačkom jeziku

Jelena Z. Filipović

Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet, Odsek za slavistiku

Ovim radom autor želi da ispita interkulturalnost kroz kontrastivnu analizu frazeologizama, osvrćući se i na kolektivnu ekspresiju i kulturne obrasce koji se kroz njih manifestuju. Frazeologizmi, kao izrazito kulturološki obojeni jezički elementi, predstavljaju dragoceno sredstvo za razumevanje mentaliteta, svakodnevnog života i vrednosnih sistema i obrazaca zajednica koje ih koriste. Imaju za cilj da obogate ili stilski markiraju neki tekst ili govor. Frazeologizmi su najekspresivniji deo leksike jednog jezika i kao takvi oni čine izrazito slikovit, bogat i raznovrstan sloj jezika. Upoređivanjem fraza sa sličnom funkcijom u oba jezika, rad ima za cilj da identifikuje zajedničke kulturne tačke i obrasce, ali i specifičnosti koje osvetljavaju različite aspekte srpskog i slovenačkog kolektivnog iskustva.

Ključne reči: interkulturalnost, frazeologizmi, kolektivna ekspresija, srpski jezik kao strani, slovenački jezik

In this paper, the author seeks to examine interculturality through a contrastive analysis of phraseological units, while also considering the collective expression and cultural patterns that manifest through them. Phraseological units, as linguistically marked elements with a strong cultural dimension, represent a valuable means of understanding the mentality, everyday life, and systems of values and patterns of the communities that use them. The purpose of these devices is to enhance or stylistically mark a text or speech. Phraseological units represent the most expressive element of language lexicon, and as such, they form a particularly vivid, rich, and diverse layer of language. The paper's objective is to identify shared cultural elements and patterns, as well as specific features that shed light on different aspects of the Serbian and Slovenian collective experience, through a comparison of phrases with similar functions in both languages.

Keywords: interculturality, phraseology, collective expression, Serbian as a foreign language, Slovenian language

1. Uvod

Jezik ne funkcioniše samo kao sredstvo komunikacije već i kao ogledalo kulture, identiteta i načina mišljenja jedne zajednice. Posebno mesto u kulturnom i međukulturnom prostoru zauzimaju i frazeologizmi. Nekada je dobro da ogledalo ne okreće-mo samo prema sebi nego da ga povremeno okrenemo i prema drugima, ne bismo li sebe spoznali i tuđim očima i saznali kako nas to drugi vide. Ovo je važna polazna tačka koja može biti jako korisna u nastavi bilo kog stranog jezika, pa samim tim i u nastavi srpskog kao stranog jezika. Ana Ćavar i Dinka Pasini (Ćavar i Pasini 2015: 126) u svom radu navode da se nastava stranih jezika zasniva na pretpostavci da su jezički i kulturološki sadržaji neodvojivi i mi ćemo ovu pretpostavku uzeti kao veoma važnu za našu analizu. Cilj ovog rada je da ukažemo na sličnosti i razlike u frazeologizmima u vezi sa istim ili sličnim pojmovima u srpskom i slovenačkom jeziku, u zavisnosti od toga u kom od ova dva pomenuta srodna jezika se oni pojavljuju. Na taj način, analiza frazeologizama postaje sredstvo za dublje razumevanje međukulturnih i jezičkih veza u okviru šireg slovensko-balkanskog kulturnog prostora. Rezultati analize i istraživanja mogu doprineti i poboljšanju nastave srpskog kao stranog jezika u slovenačkoj sredini, jer su teme koje se obrađuju na časovima srpskog kao stranog jezika iz svakodnevnog života i vrlo često su dopunjene i frazeologizmima i izrazima koji su specifični za srpski jezik. Neretko se pokaže i da su neki izrazi i frazeologizmi i u slovenačkom jeziku ili potpuno isti ili slični. Sa druge strane ima i onih frazeologizama koji se javljaju u potpuno različitom obliku u oba jezika, a znače isto. Najzad, ima i frazeologizama koji postoje u srpskom jeziku, a nisu zabeleženi u slovenačkom jeziku i obratno. Ovo je veoma važno i za nastavu srpskog kao stranog jezika, ali i za predmete na kojima studenti uče o srpskoj kulturi.

2. O frazeologiji i frazeologizmima

Valjalo bi se na samom početku podsetiti i definicije frazeologije, kao i frazeologizama. Frazeologija je relativno nova lingvistička disciplina, budući da se razvila znatno kasnije, negde polovinom prošlog veka u Rusiji. Začetnikom frazeologije smatra se Viktor Vladimirovič Vinogradov sa radom *Osnovni tipovi frazeoloških jedinica u ruskom jeziku* (1947). To je naučna disciplina koja se bavi proučavanjem frazeologizama. U Srbiji se frazeologija proučava kao deo leksikologije. Na ovom polju je veoma značajan rad prof. Dragane Mršević-Radović i njena knjiga pod nazivom *Frazeologija i nacionalna kultura* (Mršević-Radović 2008). Frazeologizmi su ustaljene jezičke

jedinice sastavljene od najmanje dve reči koje imaju jedinstveno značenje. Njihova učestalost i specifična upotreba u jeziku ukazuju na duboko ukorenjene obrasce mišljenja i ponašanja unutar određene zajednice. Za takve skupove reči se u srpskom jeziku koriste i termini frazeološka jedinica, idiom i idiomatski izraz (Stanojčić i Popović 1992: 174).

Da bi skup reči činio frazeologizam, mora da ispunjava tri uslova (Stanojčić i Popović 1992: 175) :

1. mora biti ustaljen, što znači da mora biti upotrebljavan uvek u istom rasporedu delova koji čine taj skup;
2. mora imati složenu strukturu, što znači da mora biti sastavljen od najmanje dve reči i
3. mora imati jedinstveno značenje.

Po svome sastavu frazeologizmi mogu biti:

1. predložko-padežne konstrukcije: *ispod žita, do dna, do gole kože* i sl.;
2. sintagme: *od A do Š, alfa i omega, očitati lekciju, nemati dlake na jeziku* i sl.;
3. zavisne rečenice: *Gde je Bog rekao laku noć (daleko), Kad na vrbi rodi grožđe (nikad);*
4. rečenice sa nezavršenom strukturom: *Zaigraće mečka i pred njihovim vratima...* (i njima će se nešto neprijatno desiti).

Po značenju se frazeologizmi dele na (Stanojčić i Popović 1992: 176):

1. globalne: *saterati u mišju rupu, bogu iza leđa* i
2. komponentne: (obećavati) *brda i doline*, (ne вреди) *ni prebijene pare*, (gledati) *krajem oka*, (govoriti) *na sva usta*, u kojima označeni delovi (komponenta) nose frazeološko značenje, i to preneseno.

Frazeologizmi su ustaljeni izrazi koji prenose značenja dublja od pojedinih reči koji su njihov sastavni deo. Oni su mnogo više od izraza, nosioci su kolektivnog pamćenja, tradicionalnih vrednosti, svakodnevne mudrosti i kulturnih specifičnosti. Punoznačna reč u frazeologizmu ima preneseno značenje, zasnovano obično na metafori. U okviru interkulture komunikacije frazeologizmi igraju značajnu ulogu, jer ne mogu biti direktno prevedeni, te zahtevaju poznavanje kulturnih i istorijskih

prilika, kao i poznavanje mentaliteta kako bismo ih pravilno razumeli i interpretirali. Oni predstavljaju i svojevrsan izazov za prevodioce, jer je potrebno dobro jezičko osećanje, odlično poznavanje oba jezika, ali i kulture i istorije oba naroda. Frazeologizme ne možemo bukvalno prevoditi i veoma teško se prevode sa jezika na jezik, te su po tome specifični. Kroz njih se jezik i oseća i doživljava. Tako od reči dolazimo do kulture, što je takođe u vezi sa temom našeg rada. Kao što smo već istakli, cilj ovog rada je da kroz poređenje frazeoloških jedinica u srpskom i slovenačkom jeziku osvetli interkulturalne sličnosti i razlike, sa posebnim fokusom na fraze koje odražavaju kolektivnu ekspresiju i specifične obrasce mišljenja. Za jezik često kažemo da se ponaša kao živi organizam i da je podložan različitim uticajima. Sve ono što se kulturološki i istorijski dešava u jednoj sredini i te kako utiče i na jezik oblikujući ga. Jezik poput sunđera upija iskustva, uticaje drugih jezika i drugih kultura i vremenom nešto od toga zadrži, a nešto ispusti. Srpski i slovenački jezik, baš kao i srpski i slovenački narod, imali su suživot u zajedničkoj državi. To se odrazilo i na jezik. Ovim radom želimo da pokažemo sličnosti i razlike u oblasti frazeologije i kolektivne ekspresije u oba jezika i da pokušamo da odgovorimo na pitanje zašto i kako je do njih došlo.

3. O kolektivnoj ekspresiji u srpskom i slovenačkom jeziku

Na osnovu onoga što znamo o ekspresivnosti i bogatstvu srpskog jezika, možemo reći da se u srpskom jeziku kolektivna ekspresija često odražava kroz:

1. poslovice i izreke, na primer: *Pametniji popušta*. U ovom primeru se očitava dovitljivost i duhovitost naroda, a samim tim možemo dobiti i informaciju o mentalitetu – radi se o tvrdoglavom narodu. Teško je da će neko u raspravi popustiti. Samim tim, onaj koji popusti u nekakvoj raspravi će se smatrati pametnijim;
2. humor: *Ko preživi, pričaće* (crn, satiričan i samoironičan humor). Srpski narod je poznat i po tome da se često šali na svoj račun služeći se crnim humorom, satirom ili ironijom. Tako je i u ovom primeru. Nije sigurno da će neko preživeti, ali onaj koji preživi, ako preživi, moći će da kaže nešto o toj situaciji/nedaći u kojoj se narod našao. *Prošao je kao bos po trnju*. (nije dobro prošao). *Obrao je zelen bostan*. (nagrabusio je). U ovim primerima vidimo slikovito frazeološko izražavanje za situaciju u kojoj neko nije dobro prošao ili u kojoj je nagrabusio;
3. psovke: *Idi u tri lepe* / *Idi dođavola* / *Idi bestraga* / *Neka te đavo nosi*. Ovi primeri pak ilustruju psovke, koje su takođe, vrlo česte u srpskom jeziku i čine još jedan njegov ekspresivni sloj;

4. narodnu poeziju (epska i lirski poezija sa motivima zajedništva i kolektivne borbe), kao na primer u pesmi *Propast carstva srpskoga* (zabeležio Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, knjiga II, 1845) u kojoj je prikazan zajednički identitet, jer se narod poistovećuje sa sudbinom vladara i zemlje, kao i zajednička sudbina svih, zajednička žrtva i vrednosni sistem koji se kroz ovu pesmu prenosi s kolena na koleno i na taj način se učvršćuju kolektivna osećanja i kolektivno pamćenje.

Posmatrajući na isti način i slovenački jezik, možemo zaključiti da se u slovenačkom jeziku kolektivna ekspresija često odražava kroz:

1. kolektivnu skromnost (izrazi i oblici koji umanjuju lični doprinos), na primer: *Nekaj malega sem naredil*. Nekaj malega umesto mnogo sam uradio. *Malenkost* (sitnica). *Ni za kaj* (ništa, nema na čemu). Iz ovih primera se jasno očitava skromnost koja postaje zajednička odlika svih.
2. fraze i izraze: *Ne bati se ne boga ne hudiča* (ne bojati se nikoga); *deveta briga* (zadnja briga). Vrlo slično kao i u srpskom jeziku, kroz humor ili frazeologizme predstavlja se ili neka osoba, kao u prvom primeru koja se nikoga i ničega ne boji ili nešto, kao u drugom primeru, koje nije mnogo značajno, tačnije, beznačajno je.
3. poeziju: kroz prepoznatljiv pesimističan ton, kao na primer u poeziji Simona Gregorčiča iz koje vidimo kakva je kolektivna sudbina jednog malog naroda koji je suočen sa istorijskim nevoljama, kao u pesmi *Soča*.

U frazeologizmima, izrazima i kolektivnoj ekspresiji u slovenačkom jeziku iščitavamo o skromnosti (*malenkost*, *nekaj malega*, *nekaj malega sem prihranil*, *nič hudega*), o neodlučnosti i opreznosti (*Bom videl*), o tendenciji ka tragikomičnosti (*Pa saj bo*), o važnosti ljubaznosti u zajednici (*Lepa beseda lepo mesto najde*), o suptilnoj ironiji (*Ni panike* - često u situaciji kada je realno panika) i samokritici (*Bodi tiho in pridno delaj*), kao i o skepticizmu kao delu mentaliteta (*Če je nekaj preveč dobro, pomeni, da je nekaj narobe*).

Srpski humor je glasniji i često apsurdan, a slovenački se temelji na skromnosti. Zajedničko im je to da oba jezika koriste humor kao način da se nose s realnošću.

Na nekim od uvodnih časova na predmetu o srpskoj kulturi često postavljamo pitanje stranim studentima kako nas oni vide, tj. Srbi u očima drugih. Neretko kao odgovore dobijamo: suviše smo glasni, jako smo direktni, gostoljubivi, ponosni,

pokreće nas inat, umemo često da zbijamo šale na svoj račun, volimo da se družimo, volimo da se veselimo. Kao neke negativne osobine navode da mislimo da smo uvek u pravu, da verujemo da se sve vrti oko nas, ponekad našu direktnost tumače kao da smo napadni i sl. To možemo ilustrovati i na primeru najobičnijeg poziva na kafu: »Dodi na kafu!«, »Hajmo na kafu!«, gde su pozivi vrlo direktni i odbijanje se ne prihvata, jer se prihvatanje odmah podrazumeva. Da bismo napravili uporednu analizu i stekli potpunu sliku o tome kako predstavnici jednog naroda vide predstavnike drugog naroda, valjalo bi predstaviti i kako Srbi vide Slovence: ne vole da se pozdravljaju, zatvoreniji su, hladniji su, dođu siti na srpsku slavu, sami sebi plaćaju račun, ljubazni, istinu uviju u celofan, ne vole previše da se druže i sl.

Komunikacija između pripadnika različitih jezičkih zajednica često se suočava sa izazovima u sferi frazeologije, gde nedostatak kulturne kompetencije može dovesti do nesporazuma ili pogrešnih interpretacija. Zato moramo odlično poznavati kulturne prilike i mentalitet nekog naroda, kao i njegov smisao za humor, ukoliko želimo da koristimo frazeologizme ili šale iz tog jezika da ne bismo nekoga uvredili. U srpskom jeziku, kada na primer nekoga uporedimo sa teletom, to znači da taj neko nije baš najinteligentnija osoba, tj. da je glupa osoba, a na primer u norveškom jeziku tele označava lepu osobu.

1. *Gleda kao tele u šarena (nova) vrata.* - Taj neko ne razume situaciju u kojoj se našao, gleda zbunjeno, baš kao i tele kada prvi put vidi nova ili šarena vrata, pa zuri u njih. Ovo može i ironično biti upotrebljeno za nekoga ko ne shvata poentu priče.
2. *Kao tele.* - Ovaj izraz i izraz pod brojem 3 su skraćene verzije izraza pod brojem 1.
3. *Gleda kao tele.*
4. *Ima blagoteleći pogled.* - Ovaj izraz znači da neko ima pogled koji nije baš inteligentan, osoba deluje kao da ne razume najbolje.
5. *Ima teleću glavu.* - Koristimo ga kada želimo da kažemo za nekoga da nije inteligentan, a u gradaciji značenja bi bio jači od prethodnog izraza.

Navedeni primeri, od 1 do 5, ilustruju predstavu poređenja sa teletom u srpskom jeziku i govore u prilog već prethodno istaknutoj tvrdnji da ta poređenja znače da osoba o kojoj govorimo nije inteligentna. U slovenačkom jeziku će biti slično. *Gleda kot tele v nova vrata.* I značiće isto što i u srpskom jeziku. U drugim jezicima, kao

npr. u navedenom norveškom jeziku, poređenje sa teletom označava da je ta osoba lepa. O toj značajnoj kulturološkoj predstavi istih životinja u različitim jezicima je pisala Rajna Dragičević u svojoj knjizi *Frazeologija srpskog jezika: Motivacija i semantika* u poglavljima u kojima obrađuje motivaciju i semantiku frazema, navodeći upravo ovaj primer kao jedan od relevantnih primera koji mogu izazvati nesporazum ako ne znamo kakva se pojmovna predstava vezuje za određenu životinju u drugom jeziku. (Dragičević 1994: 45-70)

4. Istraživanje

Kao što smo već ranije u radu istakli, cilj ovog istraživanja je da se ispita interkulturalnost kroz analizu frazeologizama i kolektivne ekspresije u srpskom i slovenačkom jeziku i da se pokažu kulturološke razlike, ukoliko ih ima, kao i da se ukaže na sličnosti, tamo gde one postoje. Kao korpus smo koristili frazeologizme koji su prikupljeni u *Frazeološkom rečniku* Đorđa Otaševića (2012) i u *Slovaru slovenskih frazemov* Janeza Kebera (2011). Prvo smo detaljno pregledali oba rečnika i upoznali se sa značenjima frazeologizama. Već tada smo uočili veliku sličnost u nekim frazeologizmima i onda smo iz oba rečnika izdvojili frazeologizme sa istim ili vrlo sličnim značenjem. Kasnije smo samo te izdvojene frazeologizme analizirali uporednom metodom i uočili smo na taj način da postoji velika sličnost u izražavanju i pojmovnoj predstavi u oba jezika. Navešćemo samo neke od takvih primera, u kojima zapažamo skoro potpuno preklapanje u značenju u oba analizirana jezika.

4.1. Rezultati istraživanja

Tabela 1: Frazeologizmi koji imaju isto značenje i u srpskom i u slovenačkom jeziku

Frazeologizmi u slovenačkom jeziku	Frazeologizmi u srpskom jeziku
<i>as v rokavu</i> možnost za rešitev, uspeh	<i>kec u rukavu</i> imati neki argument/dokaz koji iznesemo/ izvadimo u presudnom trenutku i razrešimo neku situaciju
<i>veliko babic – kilav otrok</i> kjer sodeluje preveč ljudi, ni pravega uspeha	<i>mnogo babica – kilava deca</i> kada se mnogo ljudi meša u neki posao, to ne ispadne dobro

<i>mi o volku, volk iz gozda</i> vzklik ob nepričakovanem prihodu koga, o katerem se pravkar govori	<i>mi o vuku, vuk na vrata</i> kada govorimo o nekome, a taj neko se upravo pojavi Potpuno je isto značenje, ali se u slovenačkom jeziku pojavljuje <i>gozd</i> (šuma) umesto <i>vrata</i> koja se pojavljuju u srpskom jeziku. To je lokalna specifičnost.
<i>biti bogu za hrbtom</i> zelo daleč, zelo oddaljen, v zelo zakotnem kraju	<i>biti bogu iza leđa / iza nogu</i> biti predaleko U srpskom jeziku se pojavljuje i varijanta sa nogama, dok u slovenačkom imamo u izrazu samo <i>hrbet</i> (leđa)
<i>cmok v grlu</i> nelagoden občutek, ko se komu zaradi vznemirjanja ustavi beseda	<i>knedla u grlu</i> kada je nekome neprijatno da nešto kaže, pa kažemo da ima knedlu u grlu i ne može da izgovori to što treba da kaže
<i>biti copata</i> biti obvladovan, zatiran, omejevan od svoje žene	<i>biti papučar</i> kažemo za nekoga ko sve radi onako kako mu žena kaže
<i>kot mokra kura</i> boječe, preplašeno	<i>kao mokra mačka</i> neko ko izgleda jadno, uplašeno, nesigurno Isto značenje, ali se u slovenačkom jeziku za poređenje koristi <i>kura</i> (kokoška), a u srpskom jeziku <i>mačka</i> .
<i>biti kot v čebelnjaku</i> biti zelo bučno, hrupno, glasno	<i>biti kao u košnici</i> biti negde gde je veoma bučno, baš kao zujanje u košnici
<i>bati se kod hudič križa</i> zelo se bati	<i>plašiti se / bežati kao đavo od krsta</i> mnogo se plašiti
<i>biti kot pes in mačka</i> sovražiti se	<i>biti kao pas i mačka</i> ne slagati se
<i>deževati kot iz škafa</i> zelo, močno deževati	<i>lije kao iz kabla</i> pljušti, jako, silovito pada kiša
<i>brez dlake na jeziku</i> odkrito, naravnost, brez olepševanja	<i>bez dlake na jeziku</i> govoriti otvoreno i direktno, bez uvijanja i ulepšavanja onoga o čemu se govori
<i>biti zaljubljen do ušes</i> zelo zaljubljen	<i>biti zaljubljen do ušiju</i> mnogo zaljubljen

<i>biti močen kot bik, konj, vol, medved</i> zelo močen	<i>biti jak kao bik, kao konj, kao vo, kao medved</i> biti veoma jak
<i>biti kokošje pameti (kratke) pameti / ima kokošji pamet</i> biti neumen	<i>biti kokošje pameti (pačje, pileće, plitke)</i> biti glup
<i>biti na konju</i> uspeti, doseći cilj	<i>biti na konju</i> uspeti, biti na/u dobrom položaju
<i>boj z mlini na veter</i> spopadanje z namišljeno nevarnostjo	<i>borba sa vetrenjačama</i> uzaludna borba; borba sa nevidljivim neprijateljem
<i>čist kot solza</i> zelo, popolnoma čist	<i>čist kao suza</i> potpuno čist
<i>delati kot konj</i> zelo veliko, naporno in vztrajno delati	<i>raditi kao konj / kao Crnac</i> puno i naporno raditi
<i>držati fige za koga</i> želeti komu da bi se mu kaj uresničilo, posrečilo	<i>držati prste nekome</i> poželeti sreću i uspeh nekome, poželeti da mu se ostvari to što želi Slično značenje. U slovenačkom je <i>figa</i> oblik ruke sa prstom između, a u srpskom su <i>prsti</i> .
<i>imeti maslo na glavi</i> ne biti nedolžen, napraviti prekrške, prestopke	<i>imati puter na glavi</i> ne biti nedužan
<i>imeti kaj za bregom</i> skrivati, tajiti kaj, skrivaj pripravljači, nameravati storiti kaj	<i>nešto se valja / nalazi iza brda</i> nešto se krije, nešto se krišom planira / dešava
<i>iti kakor po loju / olju / namazano / kot po maslu</i> iti glatko, uspešno	<i>ide kao po loju / ide kao podmazano</i> sve ide kako treba
<i>imeti kačo v žepu</i> biti brez denarja, biti skop	<i>imati zmiju u džepu</i> biti škrt
<i>jasno kot beli dan</i> popolnoma jasno	<i>jasno kao dan</i> potpuno jasno
<i>kot strela z jasnega neba</i> popolnoma nepričakovano	<i>kao grom iz vedra neba</i> iznenada, neočekivano
<i>kupiti mačka v žaklju (vreči)</i> kupiti kaj, ne da bi stvar prej poznal, videl	<i>kupiti mačku u džaku</i> kupiti nešto nepoznato, na neviđeno
<i>Med in mleko se cedi(ta) teče(ta) kje (komu)</i> vsega je dovolj, zelo dobro	<i>teku mu/im med i mleko</i> nekome dobro ide, ima svega u izobilju

<i>marljiv / priden kot čebela, mravljica</i> zelo priden, marljiv	<i>vredan/radan kao pčela, kao mrav</i> veoma vredan
<i>neumen kot noč</i> zelo neumen	<i>glup kao noć</i> veoma glup
<i>oprati komu možgane / oprati komu glavo</i> zelo oštetiti koga	<i>isprati nekome mozak</i> nekoga ubediti ili navesti na nešto što isprva nije želeo
<i>potegniti koga za nos</i> prevariti, ukaniti koga	<i>vući / povući nekoga za nos</i> zavlačiti nekoga
<i>sekira je padla komu v med</i> posrečiti se komu	<i>upala mu je sekira u med</i> nekome se posrećilo
<i>zamašiti komu usta</i> z učinkovitim dejanjem, izjavo doseči, da kdo preneha kritizirati, opravljati	<i>zapušiti / zatvoriti nekome usta</i> argumentovanim izjavama nekoga učutkati
<i>zdrav kot dren/kot riba</i> popolnoma zdrav	<i>zdrav kao dren/kao riba</i> u potpunosti zdrav

Tabela 2: Frazeologizmi koji nisu potpuno isti u srpskom i slovenačkom jeziku

Frazeologizmi u slovenačkom jeziku	Frazeologizmi u srpskom jeziku	Komentar
<i>Od A do Ž</i> od začetka do konca	<i>Od A do Š</i> od početka do kraja	Imaju malo drugačiji oblik, a isto znače, što ukazuje na značajnu kulturološku razliku u vezi sa pismom koje koriste. U slovenačkom jeziku je slovo Ž na kraju kao poslednje slovo abecede, a u srpskom je na kraju slovo Š, kao poslednje slovo azbuke.
<i>biti komu za ritjo</i> zasledovati koga, nadzorovati koga	<i>biti nekome za petama</i> pratiti nekoga	Imaju isto značenje, ali malo drugačiji oblik. U slovenačkom jeziku se "rit" (zadnjica) koristi kao deo tela kome ste blizu ako nekoga pratite, a u srpskom su to <i>pete</i> . U srpskom se <i>zadnjica</i> koristi u drugačijem izrazu: <i>biti/viriti nekome iz zadnjice</i> , ali to ima i različito značenje: <i>uvlačiti se, dodvoravati se nekome radi postizanja vlastite koristi</i> .

<i>biti kamen spotike</i> s čimer ljudje niso zadovoljni, kar kritizirajo	<i>biti kamen spoticanja</i> nešto što nas ometa u nečemu što radimo; prepreka problem ili razlog koji ometaju napredak	Sličan je oblik izraza, ali je različito značenje (lažni prijatelj). U slovenačkom je bliže ovom frazemu frazem <i>biti cokla razvoja</i> 'ovirati, preprečevati razvoj'.
<i>dati ga na zob</i> spiti alkoholno pijačo	<i>uzeti nekoga na zub</i> nameraciti se ili okomiti se na nekoga	Sličan je oblik izraza, ali je različito značenje (lažni prijatelj).
<i>prodavati buče</i> izmišljovati si, govoriti neutemeljeno, prenapihnjeno	<i>prodavati maglu</i> pričati gluposti ili nešto što ne postoji zaista, što nije dokazano da postoji	Isto značenje, ali različit oblik izraza. U slovenačkom se koriste <i>buče</i> (tikve) za nešto izmišljeno, nepostojeće, neopipljivo, a u srpskom se u istom značenju koristi <i>magla</i> kao zaista nešto apstraktno, neuhvatljivo.
<i>narediti se</i> Francoza delati se brezbriznega, nevednega, neumnega	<i>praviti se</i> Englez praviti se da nešto ne razumeš	Isto značenje, ali različit oblik izraza. U slovenačkom jeziku ovo poređenje sa Francuzom dolazi od Nemaca, Engleza, Španaca i drugih, koji su im kao susedima pripisali ovu osobinu. U srpskom jeziku je poređenje sa Englezima, jer se doživljavaju kao distancirani, nezainteresovani, kao neko ko se ne trudi da razume ili ne razume. Ova osobina može biti istinita, ali ne mora da znači, samo se ustalila u izrazima.
<i>razdražen (hud)</i> kot sršen zelo jezen, zelo hud	<i>ljut (opasan)</i> <i>kao stršljen /</i> <i>ljut kao ris</i> mnogo ljut	Skoro isti oblik i isto značenje, samo je razlika u tome što se u srpskom jeziku češće koristi poređenje sa risom nego sa stršljenom kada se želi reći da je neko mnogo ljut.
<i>utopiti koga v žlici vode</i> zelo sovražiti koga, želiti ga uničiti	<i>udaviti nekoga u kapi vode</i> napakostiti/ biti u stanju da napakostiš nekome	Skoro isti oblik i isto značenje, ali se u slovenačkom jeziku za količinu vode koristi kašika kao merna jedinica, a u srpskom jeziku je kap i time se baš pojačava značenje ovog izraza.

<i>živeti kot vrabec v prosu živeti brezskrbno, ugodno</i>	<i>živeti kao bubreg u loju živeti bezbržno u izobilju</i>	Isto je značenje, ali je drugačiji izraz. U slovenačkom jeziku se za poređenje koriste <i>vrabac</i> i <i>proso</i> , a u srpskom jeziku <i>bubreg</i> i <i>loj</i> . Bubreg u loju/masnoći je zaštićen i dobro mu je, a za prikazivanje takvog stanja se u slovenačkom ne koristi deo tela već ptica i hrana za pticu.
<i>beliti glavo s čim / ne beliti si glave veliko razmišljavati o čem / ne razmišljavati o nečem</i>	<i>ne beri brige ne brini, ne razmišljaj previše o tome</i>	Različit oblik izraza, a isto znače.
<i>da bo volk sit in koza cela (da) bo prav za obe strani</i>	<i>vuk sit i ovce na broju svi su zadovoljni, da budu svi zadovoljni u određenoj situaciji</i>	Različit malo oblik, ali je značenje izraza isto. U slovenačkom jeziku se u izrazu pojavljuje koza, a u srpskom se pojavljuje ovca.
<i>ne biti vreden piškavega oreha prav nič ne biti vreden</i>	<i>ne вреди ni pišljiva boba ne вреди ništa</i>	Različit je oblik, značenje je isto. U slovenačkom jeziku je <i>orah</i> uzet kao nešto što nema veliku vrednost, a u srpskom jeziku je u tom značenju upotrebljen <i>bob</i> .
<i>kot kura brez glave brezglavo, panično</i>	<i>kao muva bez glave bez razmišljanja, ići tamo- amo, juriti uspaničeno</i>	Isto značenje, oblik izraza je malo drugačiji. U slovenačkom jeziku je <i>kura</i> (kokoška) upotrebljena za poređenje sa takvim kretanjem, a u srpskom jeziku je to <i>muva</i> . Primetili smo i da je u slovenačkom jeziku dosta izraza u kojima je poređenje sa <i>kurom</i> (kokoškom), a u srpskom jeziku su na tom mestu neke druge životinje, kao što su <i>muva</i> ili <i>mačka</i> (<i>kot mokra kura</i> / <i>kao mokra mačka</i>).
<i>imeti dve leve roki biti zelo len, biti zelo neroden</i>	<i>imati dve leve noge biti nespretnan ili nešto ne znati da uradiš</i>	Oblik izraza se malo razlikuje, a značenje je isto ili vrlo slično. U slovenačkom jeziku se <i>ruke</i> koriste da bi se opisalo kakav je taj neko, a u srpskom jeziku se za isto to koriste <i>noge</i> .
<i>ločiti zrnje od plev ločiti dobro od slabega</i>	<i>odvajati žito od kukolja odvajati dobro od lošeg</i>	Isto znače, ali su u slovenačkom jeziku <i>zrnevlje</i> i <i>pleva</i> (biljka parazit), a u srpskom <i>žito</i> (konkretnija vrsta zrnevlja) i <i>kukolj</i> kao biljka koja je parazit.

4.2. Rasprava

Prva tabela ilustruje dosta primera koji imaju potpunu prekrivenost u značenju u oba jezika, dok su u drugoj tabeli prikazani frazeologizmi koji nisu u potpunosti isti u oba jezika. Među njima ima i izraza koji imaju isto ili vrlo slično značenje, a malo drugačiji oblik, što smo dodatno ukratko objasnili u komentarima uz Tabelu 2. Primećujemo takođe i da se i u slovenačkom i u srpskom jeziku koriste iste životinje kako bi se čovek poredio sa njima po jačini (poredbeni izrazi). To su u oba jezika medved, konj, vo i bik kao izuzetno jake i snažne životinje. Za poređenje čoveka kao vredne osobe takođe se koristi ista predstava o mravu i pčeli kao vrednim insektima. U srpskom jeziku imamo dodatno još i da su navedena poređenja sa krticom i crvom u kontekstu čoveka koga želimo da prikažemo kao vrednog. U srpskom jeziku se pčela, tj. umanjenica od ove reči, pčelica, koristi još i kako bi se iskazalo da je čovek pametan. Npr: *Pametna je kao pčelica*. Ovog poredbenog izraza nema u slovenačkom jeziku u ovom značenju. Srećemo ga kod izraza za vrednu osobu. U slovenačkom jeziku sa sastavnicom pametan postoji samo izraz *pametna glava*. U srpskom se za iskazivanje mudrosti koristi i sova, pa ako želimo za nekoga da kažemo da je mudar iskoristićemo izraz: *Mudar kao sova*, iako rečnici ne beleže ovaj izraz. U slovenačkom jeziku nismo pronašli poredbeni izraz koji se koristi da bi se za čoveka reklo da je pametan ili mudar, bar nije zabeležen takav izraz u rečniku. Da bi se reklo da je neko glup, u oba jezika se koristi izraz *glup kao noć / neumen kot noč*. Koristi se još u oba jezika i izraz: *ima kokošju (pileću, pačju, kratku) pamet : ima kokošji pamet*. U srpskom se za glupog muškarca koriste i izrazi: *glup kao magarac*, kao i *tvrdoglav kao mazga/magarac*, *glup kao ćuran/som*. A za glupu ženu se koriste izrazi: *glupa kao ćurka/guska/kokoška/koza*. Osim ovog izraza za kokošju, pileću i kratku pamet, nismo pronašli podudaranja sa drugim navedenim izrazima u slovenačkom jeziku. Ovde bismo mogli reći da postoji delimično podudaranje kod pojmovne predstave o glupom čoveku/ženi. Upoređivanjem frazeoloških izraza u dostupnim rečnicima za oba jezika, primećujemo da u oba jezika ima puno izraza sa rečju *Bog* i *Avram*, u slovenačkom *Bog* i *Abraham*. Neki izrazi se poklapaju. U oba jeziku ima puno navedenih izraza sa rečima: *vatra, voda, vetar, vera, gora, zub, jezik, uši*, kao i sa glagolima: *gledati, govoriti, ići, imati* i sl. To je i dominantna slovenska leksika budući da se vezuje za pojmove koji su svim Slovenima bili jako važni, a tiču se božanstava i njihovog odnosa prema njima, kao i leksike koja je označavala osnovne stvari vezane za život svih Slovena. Sva ova poklapanja pokazuju da je reč o izuzetnoj bliskosti i srodnosti ova dva jezika, kao i ova dva slovenska naroda, jer frazeološki obrasci, kao i kolektivna ekspresija pokazuju iste ili vrlo slične izraze u oba jezika, kao i slične pojmovne predstave o

određenim osobinama. Naravno, ima i nekih odstupanja. Slovenački jezik se razvijao svojim tokom, kao i srpski jezik i u nekim oblastima su se udaljili, ali leksika, a naročito frazeologija pokazuju da je reč o srodnim narodima koji pojmovno razmišljaju na sličan način. Kada je reč o mentalitetu, kod Slovenaca je primetna skromnost u izrazu, kao i suptilan humor, a kod Srba su veličanje i hvalisanje ostali kao jedna od odlika, kao i crni humor, samoironija i čuveni inat, koji vrlo često proradi.

5. Zaključak

Uporedna analiza frazeologizama i kolektivne ekspresije u srpskom i slovenačkom jeziku pokazala je visok stepen leksičke i strukturne srodnosti, što je posledica zajedničkog slovenskog porekla i dugotrajnog međusobnog kulturnog i istorijskog uticaja. Frazeološki izrazi u oba jezika dele brojne sličnosti u semantičkoj osnovi, simbolici i gramatičkoj strukturi, što ukazuje na duboko ukorenjene obrasce mišljenja i izražavanja u okviru šireg slovenskog jezičkog prostora. Međutim, uprkos izraženoj formalnoj bliskosti, analiza je pokazala da način na koji se ti izrazi upotrebljavaju, njihov kontekst i pragmatička funkcija često odražavaju razlike u kolektivnoj psihologiji i kulturnim obrascima. Srpske frazeologizme često karakterišu naglašena ekspresivnost, direktnost i humor baziran na kontrastu i hiperboli, dok se u slovenačkom jeziku uočava veća sklonost ka suptilnijoj, ironičnoj i introspektivnoj jezičkoj obradi. Ove razlike u frazeološkoj ekspresiji osvetljavaju različite aspekte mentaliteta govornika – srpskog, koji je otvoreniji, eksplicitniji i temperamentniji, i slovenačkog, koga karakterišu diskretnost, uzdržanost i naglašenija refleksivnost. Jezik, dakle, ne odražava samo komunikacijske potrebe, već i dublje kulturne i psihološke karakteristike zajednice.

Frazeologija, kao deo jezičkog sistema koji najneposrednije izražava kolektivna iskustva, vrednosti i stavove, potvrđuje da sličnosti među jezicima ne znače nužno i identičnost u načinu doživljavanja i predstavljanja sveta. Upravo u tim suptilnim razlikama leži prostor za dalja istraživanja o odnosu jezika, kulture i identiteta u okviru slovenskih jezika. Slovenci su dugo bili deo Habsburške monarhije, dok su Srbi bili dugo pod turskom vlašću. To je, čini se, i te kako oblikovalo različite vrednosne obrasce i uticalo na mentalitet i jednog i drugog naroda. Da bismo o svemu stekli bolji uvid trebalo bi da se osvrnemo i na to kako Slovenci vide Srbe i obrnuto. U slovenačkoj sredini i slovenačkoj svesti duboko je ukorenjen stereotip o »balkanskoj sirovosti« što se nekada poistovećuje i sa agresivnošću, ali i sa snalažljivošću. Kod starije populacije je prisutna neka vrsta traume iz perioda raspada Jugoslavije, što

stvara određeni rezervisani stav. Mlađi pak neguju interesovanje za srpsku muziku, filmove, serije i humor. Sa druge strane, kod Srba je ukorenjen stereotip o Slovenima kao »nemačkom mentalitetu na Balkanu«, jer je primetna njihova sklonost ka redu i birokratiji. Srbi Slovence doživljavaju i kao pristojne, organizovane, vredne, ali i kao distancirane. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da istorijski, kulturološki, ali i sociološki faktori oblikuju kolektivnu sliku o »drugima«. I pored zajedničke istorije, percepcije ova dva naroda i slike koju imaju jedni o drugima, i dalje se oblikuju na osnovu duboko ukorenjenih kulturnih obrazaca, istorijskih narativa i savremenih društvenih interakcija. Pored svih sličnosti koje uočavamo u frazeologiji, primećujemo da je u kolektivnoj ekspresiji i nekim vidovima humora i ekspresivnog izražavanja mnogo više razlika, što govori u prilog tome da su se ova dva srodna jezika i ova dva srodna naroda ipak udaljila u nekim oblastima i na taj način formirala sopstvene kulturne obrasce. Još davno je Aleksandar Belić objasnio da će način na koji će se iscrtavati specifična slika sveta zavisiti od toga kakvu unutrašnju formu ima jezik, jer ona predstavlja narodni duh, njegovu kulturu, a zavisiće i »od prilika u kojima jedno društvo živi, od prirode kojom je okruženo, od stepena kulture u kojem se nalazi itd«. »Odavde je jasno«, kaže Belić, »da će narodi koji pod različitim prilikama žive, drukčijim sadržajem ispuniti svoje reči. Istina, biće stvari – to zavisi od prirode njihove – koje će uneti u reči uvek, u većini naroda, sličan sadržaj; ali će biti znatno više takvih koje će se neobično razlikovati po sadržaju« (Belić 1951: 14)

Reference

- Belić, A. (1951). Oko našeg književnog jezika: članci, ogledi i popularna predavanja. Beograd: SKZ.
- Ćavar, A., Pasini, D. (2015). Međukulturalnost i kako nas vide drugi. *Studia z Filologis Polskiej i Slowianskiej*, 50, 126–142.
- Dragičević, R. (1994). *Frazeologija srpskog jezika: Motivacija i semantika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Keber, J. (2011). *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Čigoja štampa.
- Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1992). *Gramatika srpskoga jezika*. Novi Sad: ZUNS.

Hrvatska i slovenska matematička terminologija u kontrastu

Tomislav Ćužić

Sveučilište u Ljubljani, Filozofski fakultet, Odsjek za slavistiku

Hrvatski i slovenski, zahvaljujući genetskoj srodnosti, nedvojbeno su komparabilni jezici i u terminološkome (nazivoslovnom) smislu i kao takvi vrlo su podatni za kontrastivna istraživanja. Cilj je ovoga priloga dati kontrastivni pregled temeljnoga (jednočlanoga) hrvatskoga i slovenskoga matematičkoga nazivlja. Kontrastivnom metodom nastojat će se s vidika jezičnih razina ustanoviti sličnosti i razlike u matematičkome nazivlju u tim dvama terminološkim sustavima, posebice s obzirom na donekle slične terminološke tradicije kojima pripadaju.

Ključne riječi: terminologija, matematička terminologija, hrvatski jezik, slovenski jezik

Croatian and Slovenian, thanks to their genetic affinity, are undoubtedly comparable languages also in a terminological (nomological) sense. The paper aims to review the basic mathematical terminology of the Croatian and Slovenian languages. The contrastive method will be employed to establish the similarities and differences in mathematical terminology in these two terminological language systems, especially considering the somewhat similar terminological traditions to which they belong.

Keywords: terminology, mathematical terminology, Croatian language, Slovenian language

1. Uvod – kulturno-lingvistička srodnost hrvatskoga i slovenskoga jezika

Zahvaljujući ne samo genetskoj nego i kulturnoj bliskosti hrvatski i slovenski kao južnoslavenski jezici nedvojbeno su vrlo komparabilni na svim jezičnim razinama. Odnosom tih dvaju jezika bavili su se i hrvatski i slovenski jezikoslovci, a od hrvatskih bi se tu možda mogao izdvojiti Kalenić.¹ Važan doprinos novijim hrvatsko-slovenskim komparativnim odnosno kontrastivnim istraživanjima dala je upravo i Vesna Požgaj Hadži, čiji su brojni radovi, a posebice monografija *Hrvaščina in slovenščina v stiku / Hrvatski i slovenski u kontaktu* svakako poticaj daljnjim kontrastivnim istraživanjima, pa tako i ovomu prilogu.²

Hrvatski je slovenskomu, kako ističe Toporišič (1992: 57), najbliži slavenski jezik, dok mu je od triju hrvatskih narječja kajkavsko još bliže, a bliski su mu i neki čakavski dijalekti. Osim zajedničkih jezičnih (slavenskih/južnoslavenskih) danosti kulturna im bliskost nedvojbeno proizlazi iz geografsko-povijesnih zadanosti Hrvatske i Slovenije: obje su srednjoeuropske i mediteranske zemlje i obje su, u potpunosti ili djelomice, bile u sklopu istih, u pravilu višenacionalnih, državnih tvorevina s time da čak imaju isti datum proglašenja samostalnosti, i odlikuje ih, u konačnici, (rubna?) pripadnost zapadnoj kulturnoj sferi, što ih, tek načelno govoreći, u određenome smislu razlikuje u odnosu na ostali južnoslavenski svijet. S time u vezi mogu se na sociolingvističkoj i kulturolingvističkoj³ razini prepoznati još neke poveznice: primjerice, Hrvatima i Slovencima pismo se naziva gajica; ili, jedni i drugi su, povijesno gledajući, u kontekstu uklopljenosti u višenacionalne države, imali svoj vid borbe protiv jezične mađarizacije, talijanizacije ili germanizacije, odnosno imaju poprilično dugu purističku tradiciju (slovenski čak i ponešto izrazitiju), no istodobno su bili pod sličnim utjecajem zapadnoeuropskih i srednjoeuropskih jezika i kultura itd.⁴ Isto tako, osim rječničkoga blaga koje u velikoj mjeri baštine s drugim južnoslavenskim jezicima ti bliski narodi dijele – stavimo li

1 Pregled istraživanja hrvatsko-slovenskih jezičnih odnosa dale su Požgaj Hadži i Balažić Bulc (2011).

2 Svakako ovdje treba istaknuti nastojanja profesorice Požgaj Hadži oko izgradnje hrvatsko-slovenskoga paralelnoga korpusa (o tome u Požgaj Hadži i Tadić 2000).

3 O kulturolingvističkim aspektima jezika više u Čužić 2024.

4 Time, dakako, ne želimo umanjiti ni njihove razlike utemeljene na povijesnim činjenicama: primjerice, Hrvatska je za razliku od Slovenije imala solidnu srednjovjekovnu državnost, koju je kao svoju posebnost isticala i kada je bila u državnim vezama s drugim narodima i prenosila je na odnos prema jeziku (njegovanje osjećaja jezične posebnosti); Slovenija je pak svoju nacionalnu posebnost definitivno ustanovila u 19. stoljeću jasno odbacivši ilirski projekt južnoslavenskoga jezično-kulturnoga objedinjavanja; dijelovi Hrvatske bili su dulje razdoblje pod Osmanlijama (čija vladavina simbolizira kulturni utjecaj Istoka), dok slovenske zemlje nisu nikad; u izgradnji slovenskoga kulturnoga identiteta imala je reformacija podosta važnu ulogu, dok se to ne može, bar ne u većoj mjeri, tvrditi za hrvatski kulturni identitet. Itd.

na stranu pravopisne, fonološke i naglasne razlike – i manji dio zajedničkoga leksika kojega uglavnom nema u drugim južnoslavenskim jezicima ili se u njima mnogo rjeđe pojavljuje, npr. *brzjav, cesta, časnik/častnik, časnica, dražba, dušik, gibanje, glazba/glasba, glede, gospodarstvo, hlače, inozemstvo, iskaznica/izkaznica, jamstvo, juha, kino, kipar, klobučar, knjižnica, kolodvor, kovina, križ, kruh, ljekarna/lekarna, marelica, naklada, Nizozemska, nogomet, nogometaš, ocean, odvjetnik/odvetnik, općina/občina, otok, otočje, palača, plahta, plaća/plača, pločnik, plin, plinovod, plinomjer/plinomer, poraba, postaja, pozornost, praižvedba, prisega, proračun, pročelje, promet, rabiti, ravnatelj, ravnateljica, skladba, skrb, skrbnik, skrbnica, skrbništvo, slovenski, skupina, stroj, strop, strojar, strojarski, tajnica, tajništvo, tečaj, tek, tipkovnica, tisak/tisk, tjedan/teden, tlak, tržnica, tvar, umjetan/umeten, uporaba, urar, ustroj, veleposlanik, vilica, val, vratar, vrt, zaslon, zloraba, zemljovid/zemljevid, znanost, zrak, zrcalo, željezo/železo, žlica.*

Među tim riječima, kako se vidi, ima i podosta onih koje u okviru pojedinih struka mogu imati i užu terminološku vrijednost. Upravo je i cilj ovoga rada leksikologijski u širem smislu: ukratko se osvrnuti na odnos između hrvatske i slovenske terminologije, a potom, u svjetlu općih tendencija »stemizacije« obrazovanja, dati kratak kontrastivan uvid u matematičko nazivlje dvaju jezika, uz napomenu da će u prvome planu biti jednostavni (jednočlani) imenski termini, dakle najosnovnije nazivlje, koje je u pravilu uvršteno u općejezične rječnike. Na taj ćemo način provjeriti koliko se bliskost tih jezika uočava i na terminološkoj razini, i to na razini konkretnoga znanstveno-stručnoga područja.

2. Hrvatska i slovenska terminologija u kontekstu južnoslavenskih terminoloških tradicija

Kako netom rekosmo, zbog genetske i kulturološke srodnosti hrvatski i slovenski nedvojbeno su usporedivi jezici i u terminološkome (nazivoslovnom) pogledu. O odnosu hrvatske i slovenske terminologije progovara Brozović (2016) u kontekstu pokušaja izgradnje jedinstvene jugoslavenske terminologije.

U socijalističkoj Jugoslaviji javljale su se naime ideje o ustrojavanju općejugoslavenskoga jedinstvenoga terminološkoga sustava, ali Brozović (prema Brozović 2016: 313-314) već tada upozorava na prepreke u ostvarivanju toga cilja, a one dobrim dijelom proizlaze, kako je smatrao, iz dviju različitih terminoloških struktura jezika tadašnje države; s jedne je strane slovenska i hrvatska, a s druge strane srpska i makedonska. Problemi prema Brozoviću

neće dolaziti samo od dosadašnjih tradicija slovenske, hrvatske, srpske i makedonske terminologije, kako se to najčešće misli. Teže će zapreke proistjecati iz različitih orijentacija naših nacionalnih terminologija prema pojedinim tuđim terminologijama, što je uzrokovalo različite strukture terminoloških sustava: s jedne strane imamo slovensku i hrvatsku strukturu, prilično slične, s druge strane srpsku, na koju se naslanja makedonska. (isto)

Ta se sličnost, sličnost hrvatske i slovenske terminologije, vjerojatno najjasnije, barem u pogledu prirodoslovne terminologije, uočavala u nekim aspektima specifičnoga jezika kemije, što se napose vidi u nazivima kemijskih elemenata koje obadva jezika dijele, npr. *vodik*, *kisik*, *dušik*, *željezo/železo*, *klor*, *kalij*, *kalcij*, a nisu karakteristični za ostale južnoslavenske kemijske terminologije. U taj se kontekst uklapa i Toporišičeva tvrdnja kako je u drugoj polovici 19. stoljeća hrvatski jezik slovenskomu davao potreban (i nepotreban) leksik (Toporišič 1992: 57).

I matematiku karakterizira njezin specifičan jezik koji je u prvome redu izgrađen na usustavljenoj terminologiji koja svjedoči o njezinoj sadržajnoj samosvojnosti. Prema Jakobsonu, matematika međutim »prirodno pretpostavlja lingvistiku« (Jakobson 2008: 530) smatrajući je, kao i Bloomfield (isto), verbalnom aktivnošću. Budući da se formalnoprivodna znanost kakva je matematika, koja se nadaže kao logički sustav koji počiva na brojanju i mjerenju, apstraktnim strukturama (npr. skupovima), primjenjuje ne samo u mnogim prirodnim ili tehničkim, pa i društvenim, znanostima, nego je i dio svakodnevne potrebe, podrazumijeva se da će se njezino temeljno pojmovanje naći i u općim rječnicima, tim više što je i riječ o obaveznome nastavnome predmetu u osnovnoj i srednjoj školi.

3. Hrvatski i slovenski matematički termini očima kontrastivne analize

3.1. Pristup kontrastivnoj analizi

Prije nego što pristupimo kontrastiranju matematičkih termina dvaju jezika, valja započeti s nekoliko sadržajno-metodoloških pripomena. U sadržajnome smislu matematički termini uključuju sljedeće: matematička područja (npr. geometrija, algebra), brojevi/znamenke i mjere (npr. jedinica, opseg, metar), matematička svojstva (npr. asocijativnost, komutativnost), računske operacije i njihovi elementi (npr. zbrajanje, oduzimanje, pribrojnik), geometrijski likovi i tijela te njihovi dijelovi (npr. trokut, kocka, stranica), matematičke funkcije ili problemi (npr. kvadratna funkcija, jednadžba), simboli (npr. plus, minus) i sl.

Matematički je jezik dakle pojmovno vrlo razvijen i terminološki kompleksno strukturiran, o čemu, primjerice, svjedoči i abecedni popis pojmova koji su obrađeni u sklopu projekta Hrvatsko nazivlje u matematici – riječ je o projektu u okviru Strune Instituta za hrvatski jezik.⁵ Premda je obrađeno čak 1408 matematičkih naziva, velikim dijelom dvočlanih i višočlanih, određuje ih se tek kao temeljno matematičko nazivlje, što nam pokazuje u kojoj mjeri svaki stručni jezik, posebice onaj egzaktnih znanosti, u stvari funkcionira kao strani jezik (motrimo li ga kao nestručnjaci). Predmet istraživanja ovdje je međutim sužen na najosnovniju bazu, i to prema dvama kriterijima. Osnovnost se načelno odnosi na odabir jednostavnih, tj. jednočlanih termina (prvi kriterij) koji se nalaze u općejezičnim rječnicima (drugi kriterij). Od tih se kriterija ponegdje odstupa s obzirom na to da matematički pojam u jednome jeziku može biti iskazan jednom riječju (jednočlano), a u drugome dvjema riječima (dvočlano), te u slučajevima kada se radi o općepoznatim dvočlanim terminima, pa su onda i oni (vrlo rijetko) uzeti u obzir. Za kontrastivni uvid u osnovnu terminologiju, u prvome redu jednočlanih matematičkih imenskih (dominantno imeničkih) termina⁶, poslužiti će nam ponajprije najreprezentativnija leksikografska djela dvaju jezika; za hrvatski je to *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (VRH) Vladimira Anića, za slovenski je to *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) Slovenske akademije znanosti i umjetnosti i Instituta za slovenski jezik Frana Ramovša, no sekundarno su konzultirani i drugi opći rječnici: *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (VRHS), *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (HER) odnosno rječnik *Slovenskoga pravopisa* (SP); što se tiče mrežnih izvora, najreprezentativniji je *Hrvatski jezični portal* (HJP), a na slovenskoj strani jezični (rječnički) portal *Fran*. Konzultiran je također *Veliki suvremeni slovensko-hrvatski i hrvatsko-slovenski rječnik* (VSSH) Anite Peti-Stantić. Premda od općih dvojezičnih rječnika ne treba očekivati da će unijeti sve važnije natuknice koje nose prizvuk veće matematičke specijaliziranosti – ili, ako su uneseni, ne navode matematičku odrednicu – taj je rječnik uvrstio veliku većinu temeljnih matematičkih pojmova.⁷

5 Navedeni se popis nalazi na mrežnoj stranici http://dama.math.hr/struna/index.php/Abecedni_popis_pojmova (pristupljeno 25. 6. 2025.).

6 Takvim odabirom kontrastivna analiza, vjerujemo, ne bi trebala izgubiti na relevantnosti, tim više što složeni (dvočlani) i višočlani termini dobrim dijelom uključuju kombinaciju jednostavnih. Pod imenskima razumijevamo one koji su po vrsti riječi imenice i pridjevi (potonji se u pravilu javljaju u složenim terminima zajedno s imenicama), s time da će od brojeva biti uvršteni samo oni koji su po vrsti riječi imenice. Ipak, napomenimo ovdje da u osnovnih deset brojeva hrvatski i slovenski dijele znatne podudarnosti: *jedan/jedna/jedno – en/ena/eno, dva/dvije – dva/dve, tri – trije/tri, četiri – štirje/štiri, pet – pet, šest – šest, sedam – sedem, osam – osem, devet – devet, deset – deset*, pri čemu su najrazlikovniji oni koji su podertani (svega ih je dva).

7 Primjerice, u tome rječniku nema tek natuknica *parabola*, *vektor*, *teorem*, za natuknice *nasljednik* i *sljedbenik* nema strukovne odrednice.

Kada je pak riječ o strukovnim odrednicama u natuknicama matematičkih termina, u SSKJ-u zamjećujemo kratice *mat.* i *geom.*, dok su u VRH-u svi ti termini svedeni pod odrednicu *mat.* No kako su neki matematički pojmovi prepoznatljiviji u nekim drugim primijenjenim znanostima ili područjima, uz njih može stajati i neka druga odrednica. Navest ćemo za ilustraciju samo jedan primjer: dok uz natuknicu *glavnica* VRH stavlja oznaku *bank.*, a VSSH oznaku *ekon.*, u SSKJ-u je donesena ekonomska definicija (*ekon.*), ali nije zaboravljeno ni njezino matematičko određenje (*mat.*). Iako su neizostavne u geometriji (što će potvrditi i svaki letimičan pogled u osnovnoškolske udžbenike matematike), rječnici mjernim jedinicama ne pripisuju matematičku odrednicu nego uz nju stavljaju ili fizikalnu odrednicu (*fiz.*) ili ne stavljaju nikakvu; unatoč tomu ovdje su kontrastivno uvrštene neke osnovne mjerne jedinice. Supostavljeni termini dani su abecednim redom, prvo hrvatski pa onda njegova slovenska istovrijednica.

Kontrastivnom metodom, na način da se polazi od najmanjega stupnja razlikovnosti prema najvećemu, s aspekta jezičnih razina utvrđujemo sličnosti i razlike u matematičkome nazivlju, kao i omjer tih razlika u dvama terminološkim jezičnim sustavima, posebice s obzirom na slične terminološke tradicije kojima pripadaju.

3.2. Kontrastivna analiza

Podudarnosti i razlike između matematičkih termina u hrvatskome i slovenskome mogu se iz vizure temeljnih jezičnih razina generalno podijeliti u tri skupine.

U prvu (najmanje kontrastivnu) skupinu spadaju termini kojima se izraz – preciznije rečeno, pisani lik izraza – i sadržaj podudaraju u slovenskome i hrvatskome jeziku, dakako izuzmemo li naglasne i fonološke razlike; potonje mogu proizlaziti iz činjenice da u slovenskome grafem *e* pokriva čak tri glasa, od kojih dvaju nema u hrvatskome, a grafem *o* pokriva dva glasa. Ta se skupina može podijeliti na pretežno internacionalne termine koji uglavnom potječu iz klasičnih europskih jezika te na one domaćega (slavenskoga) podrijetla, pri čemu prvi svakako dominiraju, a to su, uz navođenje znakova za naglaske (da bi se zornije vidjela naglasna, pa i fonološka, diferencijacija): *aksiòm* – *aksióm* (lat./grč.), *àlgebra* – *algébra* (lat./arap.)⁸, *amplitúda* – *amplitúda* (lat.), *aritmètika* – *aritmétika* (grč.), (*matematička*) *analíza* – (*matematična*) *analíza* (lat./grč.), *bilijárda* – *bilijárda*⁹ (fr./lat.), *definícija* – *definícija*

8 Podaci o etimološkome podrijetlu, ponešto pojednostavljeni, preuzeti su iz *Hrvatskoga enciklopedijskoga rječnika* (HEP).

9 Zanimljivo je da ni u SSKJ-u, ni u VRH-u, ni u VSSH-u nema natuknice *bilijarda*, a nema je čak ni u elektroničkim oblicima, tj. ni u HEP-u ni u Franu, pri čemu je u Franu jedino nalazimo unutar natuknice *petabajt*. <https://fran.si/iskanje?View=2&Query=petabajt> (pristupljeno 25. 6. 2025.). Pronašli smo je tek u VRHS-u, ali s neobičnom definicijom: »skupina s bilijardu članova«.

(lat.) *fókus* – *fókus* (lat.), *fôrmula* – *fórmula* (lat.), *fûncija* – *fúncija* (lat.), *ekspònent* – *eksponènt* (lat.), *elipsa* – *elípsa* (lat./grč.), *geomètrija* – *geometrija* (grč.), *hipotenúza* – *hipotenúza* (lat./grč.), *hipèrbola* – *hipêrbola*, *katéta* – *katéta* (grč.), *kòsinus* – *kósinus* (lat.), *kvàdrāt* – *kvadrāt* (lat.), *milijārda* – *milijárda* (fr./lat.), *minus* – *minus* (lat.), *operácija* – *operácija* (lat.), *paralelògram* – *paralelogram* (grč.), *piramída* – *piramída* (grč.), *paràbola* – *parábola* (lat./grč.), *plüs* – *plús* (lat.), *polinôm* – *polinóm* (njem./fr.), *prîzma* – *prízma* (grč.), *racionalizácija* – *racionalizácija* (njem./lat.), *rezultāt* – *rezultat* (njem./fr./lat.), *ròmb* – *rómb* (lat./grč.), *sèkanta* – *sekánta* (lat.), *sféra* – *sféra* (grč.), *simetrála* – *simetrála* (grč.), *simètrija* – *simetrija* (grč.), *sínus* – *sínus* (lat.), *statistika* – *statistika* (lat.), *tàngenta* – *tangénta* (lat.), *teòrēm* – *teorém* (grč.), *tràpēz* – *trapéz* (lat./grč.), *trigonometrija* – *trigonometrija* (lat.), *věktor* – *véktor* itd. Njima bi pripadali i internacionalizmi *dividend* – *dívidend* (lat.), *divizōr* – *divízor* (lat.), *sūma* – *súma* (lat.), *mñnuend* – *mínuend* (lat.) itd., da navedemo samo one koji se javljaju kod osnovnih računskih operacija. Kako se međutim radi tek o dopuštenim (sekundarnim) nazivima, takve ovdje nećemo dalje navoditi, a njihovu sekundarnost uostalom potvrđuje i dvojezičnik VSSH tako što ih nije ni uvrstio (uz napomenu da se u rječniku nalaze gotovo svi osnovni (primarni) matematički pojmovi). U ovu ćemo skupinu uvrstiti i par *komutativnōst* – *komutativnost* te *potencírānje* – *potencíranje* premda su sufixi kojim su termini tvoreni slavenskoga postanja (u HEP-u, primjerice, nailazimo i na izraz *komutacija*).

Iako su oba jezika, kada funkcioniraju kao standardni/književni jezici, tradicionalno sklona purizmu (npr. hrv. *fókus* – *žarište* / slov. *fókus* – *gorišče*, *sūma* – hrv. *zbrōj* / *súma* slov. *seštévek*), uvid u njihovu matematičku terminologiju pokazuje da je dobar dio matematičkih leksema europskoga nasljeđa ostao otporan na purističke intervencije. Ipak, slovenski je purizam u tome segmentu vjerojatno nešto uspješniji jer za neke internacionalizme koristi i domaće zamjene (npr. *sekánta* → *séčnica*, *simetrála* → *somérnica*, *simetrija* → *somérnost*, v. dalje *variábla* → *spremenljívka*), kojih pak, barem uvriježenih, u hrvatskome matematičkome jeziku nema. No ima dakako i obrnutih primjera, tj. da se u hrvatskoj matematičkoj terminologiji koristi gotovo isključivo ili isključivo domaća riječ, dok u slovenskome »supostojе« domaća riječ i internacionalizam ili je na snazi samo internacionalizam (*postotak* – *odstotek/procent*, /koordinatni/ sustav – /koordinatni/ sistem).

Navedimo sada primjere onih drugih termina (slavenskoga podrijetla) koje hrvatski i slovenski na (vizualno)segmentnoj razini isto tako dijele (uz ograde koji su već spomenute kod internacionalizama): *desètica* – *desetica*, (*geometrijski*) *lîk* – (*geometrijski*) *lik*, *krivulja* – *krivúlja*, *glàvnica* – *glávnica*, *kòcka* – *kócka*, *kòličnik*

– *količnik*, *mnòženje* – *množenje*, *mnòžitelj* – *množitelj*, *ôs* – *ós*, *prèdznāk* – *prèdznák*, *ravnina* – *ravnína*, *rázlika* – *razlika*, *strànica* – *stranica*, *stótica* – *stotica*, *tòčka* – *tóčka*, *vřh* – *vřh* i sl. Riječ je dobrim dijelom o terminima koji su terminologizacijom općega leksika ušli u sustav matematičke terminologije, dobivajući određeno (jednodimenzionalno) značenje. Možemo ih podijeliti na neizvedene (npr. *ôs* – *ós*, *vřh* – *vřh*, *lík* – *lik*) i izvedene/tvorene, kojih je veći broj (npr. *krìvulja* – *krivúlja*, *glávница* – *glávnica*, *kòličník* – *količnik*, *mnòženje* – *množenje*, *mnòžitelj* – *množitelj*, *prèdznāk* – *prèdznák*, *ravnina* – *ravnína*), a pritom valja napomenuti da su kod tvorenica ostvareni istovrsni tvorbeni postupci u oba jezika (o tome nešto poslije).

Drugoj skupini, svakako kontrastivno relevantnijoj, tj. skupini s nešto višim stupnjem razlikovnosti, pripadaju termini koji se neznatno ili u nešto većoj mjeri međusobno razlikuju, uglavnom bez većih posljedica za razumijevanje (izuzevši tu eventualno jednosložne). Kod matematičkih je, vidjeli smo, posuđenica (mahom internacionalizama) dakle segmentna (grafemska!) podudarnost u pravilu potpuna, premda od nje u određenome broju slučajeva ima neznatnih odstupanja: termini *algoritam* – *algorítem*, *bilijun* – *bilijón*, *cèntimetar* – *céntiméter*, *pàrametar* – *parámeter*, *kvádar* – *kváder*, *litra* – *liter*, *mètar* – *méter*, *milijūn* – *milijón*, *trilijūn* – *trilijón* primjeri su razlika fonološke naravi (namjesto hrvatskoga nenaglašenoga glasa *a* tu u slovenskome stoji poluglas predstavljen grafemom *e*, odnosno umjesto slovenskoga /izvorno talijanskoga/ *o* u hrvatskome je *u*), dok su parovi *apscisa* – *abscisa*, *asocijativnost* – *asociativnost*, *dijagonála* – *diagonála*, *radijān* – *radián*, *varijābla* – *variābla* (→ *spremenljivka*), *koeficijēnt* – *koeficiènt* tek posljedica razlika u pravopisnim normama (hrvatski jezik u pisanju bilježi jednačenje po zvučnosti i intervokalno *j*, dok to za slovenski ne vrijedi), s time da odnos *matrica* – *matrika* ili *potèncija* – *poténca* proizlazi iz različita izvora posuđivanja (hrv. *matrica* je preuzeta iz njemačkoga, dok je *matrika* bliže izvornijemu jeziku, latinskomu; *potencija* je pak bliža latinskomu *potentia*, a *potenca* talijanskomu *potenza*).

U tu podskupinu (podskupinu termina s niskim stupnjem razlikovnosti), još više ulaze i termini slavenskoga podrijetla, odnosno oni koji se (vizualno/grafemski) neznatno razlikuju na fonološkoj (odnosno fonološko-pravopisnoj) razini, tj. zahvaljujući različitim fonološkim zakonitostima dvaju jezika, koje su inače karakteristične i za opći leksik (dio njih je također nastao terminologizacijom): *prèthodník* – *predhódnik*, *dijèljenje* – *deljènje*, *djèlitelj* – *delítelj*, *cr̃ta* – *črta*, (geometrijsko) *tijêlo* – (geometrijsko) *teló*, *jednàdžba* – *enáčba*, *jednákost* – *enákost*, *jedìnica* – *eníca*, *kòrijēn* – *korén*, *kût* – *kót*, *krūg* – *króg*, *krúžnica* – *króžnica*, *mjèrēnje* – *mérjenje*, *òpsēg* – *obsèg*, *prāvokūtník* – *pravokótnik*, *prēsjek* – *presèk*, *prómjer* – *premér*, *srèdište*

– *središće*, *stožac* – *stôžec*, *stupac* – *stôlpec*, *težište* – *težišće*, *vjerojâtnôst* – *verjêtnost*, *visîna* – *višîna* i sl. Zamjećujemo da je dobar dio fonoloških i morfonoloških razlika proizišao, neposredno ili posredno, iz različitih odraza praslavenskih/staroslavenskih glasova: iz različita odraza praslavenskoga jata (npr. *dijêljenje* – *deljênje*, *djelitelj* – *delítelj*, *prêsjek* – *presèk*, *kòrijên* – *korén*) iz različita odraza praslavenskoga nazala *q* (*kût* – *kôt*, *prâvokûtnîk* – *pravokótnik*, *krûg* – *króg*, *krúžnica* – *króžnica*), iz različita odraza praslavenskoga poluglasa (*stožac* – *stožec*), iz različita odraza slogotvornoga likvida *l* (*stûpac* – *stôlpec*); potom iz razlika u glasovnim promjenama odnosno njihovu pojavljivanju ili nepojavljivanju, bilo u korijenu, bilo u sufiksu (*jednâkost* – *enâkost*, *mjêrênje* – *mérjenje*, *visîna* – *višîna*, *srêdište* – *središće*, *têžîšte* – *težišće*) ili razlika koje se odnose na čuvanje odnosno mijenjanje praslavenskih suglasničkih skupina (*cřta* – *črta*), dok je pravopisno uvjetovanih razlika razmjerno malo, a odnose se poglavito na bilježenje/nebilježenje jednačenja po zvučnosti (*ôpsêg* – *obsèg*, *prêthodnik* – *predhódnik*).

Drugoj kontrastivnoj podskupini druge skupine (sa srednjim stupnjem razlikovnosti), pripadaju kontrastivno upareni termini koji se (u najširem smislu) morfološki odnosno prvenstveno tvorbeno diferenciraju, što znači da imaju isti ili sličan korijen, a razlikuju se po tome što imaju nejednake tvorbene elemente, prefikse ili sufikse (uzima se dakako u obzir i nulti sufiks), npr. *čêtverokût* – *četverokótnik*, *nêpoznanica* – *neznánka*, *òsnôvka* – *osnôvnica*, *mnôžênîk* – *množênec*, *váljak* – *válj*, *umanjênîk* – *zmanjševánek* i sl. Njima svakako treba pribrojiti kontrastirane termine kod kojih su tvorbene razlike kombinirane s fonološkima, pri čemu im se korijeni ne podudaraju uslijed razlika u refleksu praslavenskoga jata, npr. *sljêdbenîk* – *naslédnik*, *rješênje* – *rešítev*, *djêljenje* – *deljênenec*, *kòrjenovânje* – *korénjenje* ili uslijed razlika u refleksu praslavenskoga poluglasa u sufiksu, npr. *pòstotak* – *odstótek*, *râzlomak* – *ulómek*, *ùmnožak* – *zmnóžek*. Unatoč tome što su tvorene različitim sufiksima, u većini navedenih primjera nije došlo do promjene u rodu; drugim riječima, hrvatski termini i njihovi slovenski ekvivalenti uglavnom imaju isti rod. To ne vrijedi za parove *tîsúca* – *tísoč*, *stûpanj* – *stôpnja* koji ne pripadaju samo fonološkome i tvorbenome tipu diferencijacije nego i morfološkomu u užem smislu. Pritom treba napomenuti da se morfološke razlike u užem smislu (tj. gramatičke, u smislu razlike u rodu i broju) vrlo rijetke.

U slučaju da se s nekim od navedenih slovenskih odnosno hrvatskih termina ove podskupine susreću prvi put, govornici hrvatskoga odnosno slovenskoga mogli bi imati problema u razumijevanju njihova značenja (primjerice, u hrvatskome *násljedník* nije matematički termin; označuje samo osobu koja je što naslijedila). Ipak, uzmemo li obzir (»domaće«) termine iz prve skupine, vidimo da hrvatski i slovenski dijele nezanemariv

relativno frekventan broj sufiksa u tvorbi matematičkih termina. U prvome su redu to sufiksi *-ica*, *-ka*, *-ik*, dok su *-ak/-ek* i *-ac/-ec* fonološki uvjetovane inačice, nazovimo ih uvjetno tako, jednoga te istoga sufiksa (dakle svojevrсни međujezični alomorfi), s time da su svi oni u jednim slučajevima »raspoređeni« u izrazu istih matematičkih pojmova (hrv. i slov. *stranica* – isti izraz i isti sadržaj u oba jezika), a u drugim slučajevima nisu (hrv. *osnovka*, slov. *neznanka* – različiti termini s identičnim sufiksom).

Trećoj, najrazlikovnijoj, skupini, koja ima najviši stupanj razlikovnosti, pripadaju termini koji se izrazno posve ili gotovo posve različiti (leksički tip razlike u užemu smislu): *brôj* – *število*, *brôjnik* – *števec*, *duljina* – *dolžina*, *dužina* – *daljica*, *kàmata* – *obrèsti*, *kúgla* – *króglà*, *názivník* – *imenoválec*, *něpárnī* (*broj*) – *lího* (*število*), *párnī* (*brôj*) – *sódo* (*število*), *níz* – *zaporédje*, *obújam* – *prostornína*, *odúzimānje* – *odštévānje*, *plóha* – *plôškev*, *pribrôjník* – *seštévanec*, *prósjek* – *povprécje*, *právac* – *prémica*, *skûp* – *mnôžica*, *zâgrada* – *oklepáj*, *umanjitelj* – *odštévanec*, *znāmēnka* – *števílka*, *zbrájānje* – *seštévanje*, *zbrôj* – *seštevek*, uz one (već spomenute) tipa hrv. internacionalizam – slovenizam: *sekánta* – *séčnica*, *simetrála* – *somérnica*, *simètrija* – *somérnost*, *varijábla* – *spremenljívka*. Tu je potrebno napomenuti da se u SSKJ-u također nalazi i pridjev *páren* odnosno termin *párno* / *něpárno število*, no i hrvatski bi se govornik mogao iznenaditi da *líhī broj* postoji, doduše kao dopušteni (sekundarni), u matematičkoj terminologiji. Zanimljivost je kontrasta *kúgla* – *króglà* u tome što na prvi pogled ne spada u ovu skupinu, međutim znamo li da je *kugla* potekla iz njemačkoga *Kugel*, dok je *króglà* domaća riječ koja ima veze s riječju *króg*, primjerenije ju je uvrstiti ovdje. Nije česta, napomenimo, razlika da je u jednome jeziku termin dvočlan, a u drugome jednočlan, npr. *tàblica mnôžēnja* – *poštévanka*.

Kada su složenice u pitanju, navedenim potpunim terminološkim razlikama možemo tek uvjetno pribrojiti i »polurazlike«, kod kojih je jedan (prvi ili drugi) dio složenice identičan ili sličan, a drugi različit u većoj ili potpunoj mjeri, primjerice *dvòznamenkast* – *dvóštevílčen*, *mnôgokût* – *mnogokótnik*, *pôlupravac* – *pôltrák*, *višèkratník* – *večkrátnik*, *tlócrt* – *tlóris*, *tròkût* – *trikótnik*. I kod složenih termina, napomenimo, razlike su nerijetko »polovične«: *Pitàgorin pòučak* – *Pitagorin izrèk*, *kòordinatnī sústav* – *koordinátني systém*, *děcimálnī zárez* – *decimálna vějica*.

Na kraju preostaje nam samo sažeti rezultat ovoga kontrastivnoga prikaza. Od 150 ovdje obrađenih matematičkih pojmova (pretežno imeničkih), 63 ih u hrvatskome i slovenskome jeziku ima relativno jednak izraz (u »površnoj«/»pisanj formi), dok gotovo jednakih (vrlo sličnih), dakle onih s najnižim stupnjem razlikovnosti, ima 40; ukupno je dakle relativno jednakih i gotovo jednakih 103, što u postocima iznosi oko 69 posto (uz napomenu da neki slovenski termini stranoga podrijetla imaju i

domaće istovrijednice kojih u hrvatskome nema, pa je onda postotak ipak nešto niži). Bez obzira na kriterij razumljivosti i stupanj razlike realniji je »proračun« da se na slovenskoj i na hrvatskoj strani nalazi oko 40 posto »zajedničkih« termina, tj. onih termina koji se (uvjetno) ne razlikuju, a oko 60 posto je na ovaj ili onaj način (u pisanjoj formi) razlikovno. (Postotke ovdje treba prvenstveno shvatiti tek orijentacijski.)

4. Zaključak

Na temelju kontrastivne analize možemo izvesti nekoliko zaključaka. Prvo, manje važno, broj unesenih osnovnih matematičkih termina u opisanim općejezičnim rječnicima nedvojbeno je reprezentativan. Drugo, kontrastivnom analizom ustanovili smo da su podudarnosti u matematičkoj terminologiji u hrvatskome i slovenskome jeziku, očekivano, vidljive u znatnoj mjeri, posebice kod riječi stranoga podrijetla (europeizama/ internacionalizama), no i razlike su, bile one minorne ili potpune, uočene na svim za ovu problematiku relevantnim jezičnim razinama, dakle naglasnoj, fonološkoj, pravopisnoj, morfološkoj, tvorbenoj i leksičkoj (u užem smislu), s time da su naglasne i izgovorne razlike uvijek u načelu »skriven« (ali u govoru i najprisutnije), a fonološke djelomično, pod uvjetom da termine sagledavamo u pisanoj realizaciji (a to smo u ovoj analizi i učinili). Pravopisne razlike nisu jezično relevantne u užemu smislu (no u zapisu jesu) i javljaju se sporadično (najčešće u vezi s bilježenjem/nebilježenjem dvaju fonoloških/fonetskih obilježja), dok su morfološke (u užemu gramatičkome smislu) zapravo najslabije kontrastivno relevantne jer je svega nekoliko termina njima zahvaćeno (tu dakako ne računamo na razlike u rodu i broju kod potpunih izraznih, dakle leksičkih, razlika). Sve te razine s jedne strane donose nizak stupanj razlikovnosti prvenstveno u smislu što ozbiljnije ne ometaju razumijevanje sadržajne strane termina, no time nisu manje kontrastivne; s druge strane za tvorbene razlike vrijedi nešto viši stupanj razlikovnosti, a one leksičke (s potpunim ili gotovo potpuno različitim izrazom kontrastiranih termina) najviši, no te dvije razlikovne skupine u ukupnosti promatranih termina nemaju prevlast, makar termini koji su njima obuhvaćeni u određenome smislu eventualno dobivaju na većoj prepoznatljivosti i terminološkoj posebnosti promatranih jezika.

Premda kontrastivni pristup već dugo nije nov pristup u primijenjenome jezikoslovlju, otkrivanje kontrastnih jezičnih obilježja još nije, kako se barem doima, potrošilo svoju svrhovitost (ako nikakvu drugu, a ono barem onu glotodidaktičku), pa se tek valja nadati da bi i ovaj prilog možda mogao potaknuti i kakvo drugo, daleko sveobuhvatnije, sintetičko istraživanje o matematičkoj, ali i inoj prirodoslovnoj terminologiji u kontekstu južnoslavenskih jezika.

Izvori (rječnici)

- Anić, V. (2003). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik*. (2003). Gl. ur. Ljiljana Jojić i Ranko Matasović. Zagreb: Novi Liber.
- Peti Stantić, A. (2014). *Veliki suvremeni slovensko-hrvatski i hrvatsko-slovenski rječnik*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. (1994). Ur. Anton Bajec i dr. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti i umjetnosti i Institut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Slovenski pravopis*. (2007). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. (2015). Gl. ur. Ljiljana Jojić. Zagreb: Školska knjiga.

Mrežni izvori

- Abecednipopispojmovi. (n.d.). http://dama.math.hr/struna/index.php/Abecedni_popis_pojmova
- Fran. (n.d.). *Slovarji Instituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. <https://fran.si/>
- Hrvatski jezični portal. (n.d.). <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

Reference

- Brozović, D. (2016). *Jezik današnji* (K. Mićanović, ur.). Zagreb: Disput.
- Ćužić, T. (2024). *Kontrastom kroz jezičnost: konstrukturalistički pogled*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Jakobson, R. (2008). *O jeziku*. Zagreb: Disput.
- Požgaj Hadži, V., & Balažić Bulc, T. (2010). Hrvatski i slovenski: Prikaz proučavanja međusobnih odnosa. *Strani jezici*, 39(4), 271–285.
- Požgaj Hadži, V., & Tadić, M. (2000). Hrvatsko-slovenski paralelni korpus. U *Jezikovne tehnologije* (str. 70–74). Ljubljana: Institut Jožef Stefan. <https://nl.ijs.si/isjt00/zbornik/sdjt00-Pozgaj09.pdf>
- Toporišič, J. (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

O AVTORICAH IN AVTORJIH

Jelena Ajdžanović je izredna profesorica na Oddelku za srbski jezik in jezikoslovje Filozofske fakultete Univerze v Novem Sadu. Raziskovalno se ukvarja s skladnjo in semantiko srbskega jezika ter poučevanjem srbsčine kot drugega/tujega jezika. Na Univerzi v Novem Sadu je koordinatorica Centra za srbski jezik kot tuji jezik.

Lada Badurina je redna profesorica na Oddelku za kroatistiko Filozofske fakultete Univerze na Reki. Raziskovalno se ukvarja s standardizacijo hrvaškega jezika, v prvi vrsti pravopisa, diskurzno stilistiko in besediloslovjem. Preučuje tudi različne jezikovne in sporazumevalne pojavnosti v kontekstu pragmlingvističnih in diskurzni pristopov.

Tatjana Balazić Bulc je docentka na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer je trenutno predstojnica oddelka. Njeno raziskovalno delo je osredotočeno na kontrastivno jezikoslovje, akademski diskurz, sociolingvistiko ter jezikovno politiko in standardizacijo, posebej v kontekstu južnoslovanskih jezikov in novonastalih jezikovnih standardov.

Tomislav Čužić je univerzitetni lektor za hrvaški jezik in književnost ter znanstveni sodelavec za področje jezikoslovne kroatistike. Trenutno je lektor na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s pravopisno normo, hrvaščino kot drugim/tujim jezikom in kontrastivnim jezikoslovjem.

Ivan Čolović je politični antropolog, založnik in pisatelj. Je upokojeni znanstveni svetnik Etnografskega inštituta Srbske akademije znanosti in umetnosti. Raziskuje etnolingvistiko, političnično folkloro, politično mitologijo in nacionalizem. Je ustanovitelj in urednik ter več kot dve desetletji tudi založnik knjižne zbirke *Biblioteka XX vek*.

Jasmina Dražić je redna profesorica na Oddelku za srbski jezik in jezikoslovje Filozofske fakultete Univerze v Novem Sadu. Raziskovalno se ukvarja z leksikologijo, leksikografijo, poučevanjem srbsčine kot drugega/tujega jezika ter normativistiko. Od l. 2022 je članica skupine za pripravo nove izdaje *Pravopisa srbskega jezika* pri Matici srpski.

Ina Ferbežar je vodja programa Izpitni center pri Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z jezikovnim testiranjem, še posebej testiranjem slovenščine kot neprvega jezika, jezikovno politiko ter razumevanjem in razumljivostjo besedil. Od leta 2001 je aktivna v združenju evropskih jezikovnih testatorjev ALTE.

Jelena Z. Filipović je lektorica za srbski jezik na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Področja njenega strokovnega zanimanja so leksikologija s frazeologijo, dialektologija ter poučevanje srbščine kot prvega in kot drugega oziroma tujega jezika.

Vojko Gorjanc je redni profesor na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Pedagoško in raziskovalno se ukvarja s sociolingvistiko in kritično analizo diskurza, ki ju kombinira s korpusnojezikoslovnim metodološkim pristopom. Je slovenski nacionalni koordinator evropske infrastrukture DARIAH.

Snežana Gudurić je redna profesorica na Oddelku za romanistiko Filozofske fakultete Univerze v Novem Sadu. Kot romanistka se ukvarja s splošnim jezikoslovjem, fonetiko, morfologijo in skladnjo francoščine v primerjavi s srbščino in drugimi jeziki, z lingvokulturologijo ter z jeziki in kulturami v stiku.

Damir Horga je zaslužni profesor Univerze v Zagrebu. Predaval je na študiju fonetike Filozofske fakultete ter na Fakulteti za edukacijsko-rehabilitacijske vede in Medicinski fakulteti Univerze v Zagrebu, pa tudi na podiplomskih študijih lingvistike, glotodidaktike in fonijatrije. Kot raziskovalec je sodeloval pri številnih domačih in mednarodnih projektih, mnoge je tudi vodil. Je član različnih domačih in mednarodnih strokovnih združenj.

Antonio Juričić je višji lektor na Croaticumu Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu. Poučuje hrvaški jezik in kulturo, raziskovalno pa se ukvarja s hrvaščina kot drugim/tujim jezikom, popularno kulturo, medkulturno kompetenco in jezikovnim testiranjem.

Marina Katnić-Bakaršić je redna profesorica na Oddelku za slovanske jezike in književnosti ter na Oddelku za primerjalno književnost in informacijske vede Filozofske fakultete Univerze v Sarajevu, pa tudi na Oddelku za dramaturgijo Akademije scenskih umetnosti Univerze v Sarajevu. Je dopisna članica Akademije znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine. Njena temeljna znanstvena področja so stilistika, diskurzna stilistika in kritična analiza diskurza.

Jana Kenda je docentka na oddelku za romanske jezike Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja predvsem s sociolingvistiko, leksikalno semantiko in s poučevanjem italijanščine kot drugega/tujega jezika. Poučevanja italijanščine v svojih raziskavah umešča v širši družbeni, (jezikovno)politični in kulturni kontekst.

Katja Krajnc je sodelavka programa Ispitni center pri Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z jezikovnim testiranjem in poučevanjem slovenščine kot neprvega jezika.

Simona Kranjc je redna profesorica na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer je trenutno namestnica predstojnika oddelka. Pedagoško in raziskovalno se ukvarja predvsem z jezikom v rabi, pri čemer predava in raziskuje področja skladnje, pragmatike, psiholingvistike in diskurza. Raziskovalno je posebej aktivna na področju analize otroškega govora.

Igor Lakić je redni profesor na Oddelku za angleški jezik Filološke fakultete Univerze v Črni gori. Raziskovalno se ukvarja z analizo diskurza, analizo žanrov, sociolingvistiko, prevodoslovjem, angleško fonetiko, fonologijo in skladnjo. Kot član odbora strokovnjakov Evropske listine se raziskovalno posveča tudi vprašanjem regionalnih in manjšinskih jezikov.

Vesna Lazović je docentka na Oddelku za anglistiko in amerikanistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Področja njenega strokovnega in raziskovalnega zanimanja so kontrastivno jezikoslovje, sociolingvistika, analiza diskurza, kritična analiza medijskega diskurza, semantika, pragmatika, prevajanje in medkulturna komunikacija.

Marko Liker je redni profesor na Oddelku za fonetiko Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu. Raziskovalno ga zanimajo področja artikulacijskih in koartikulacijskih procesov, biomehanskih in jezikovno specifičnih značilnosti govorne produkcije ter uporabe kinematskih tehnik na stičišču fonetike in fonologije, pa tudi področji sociofonetike in klinične fonetike.

Mihaela Matešić je izredna profesorica na Oddelku za kroatistiko Filozofske fakultete Univerze na Reki. Raziskovalno se ukvarja s fonologijo, semantiko, pragmatiko, sociolingvistiko in kognitivnim jezikoslovjem.

Dunja Pavličević-Franić je zaslužna profesorica Univerze v Zagrebu. Njena raziskovalna področja so jezikoslovna kroatistika, uporabno jezikoslovje in jezikovna didaktika. Posebej se ukvarja z večjezičnostjo in jezikovnimi kompetencami v večjezičnem okolju, s hrvaščino kot prvim in drugim oziroma tujim jezikom ter s komunikacijsko slovnico v zgodnjem jezikovnem diskurzu.

Maša Plešković je docentka na Oddelku za kroatistiko Filozofske fakultete Univerze na Reki. Njeno raziskovalno področje je učenje in poučevanje jezikov, medkulturno sporazumevanje, večjezičnost in večkulturnost.

Ivo Pranjković je zaslužni profesor Univerze v Zagrebu. Znanstveno deluje na področju hrvaške skladnje in zgodovine hrvaškega standardnega jezika. Predaval je na dodiplomskem in podiplomskem študiju kroatistike v Zagrebu, na podiplomskih programih na Reki in v Osijeku ter na doktorskih študijskih programih jezikoslovja v Zagrebu in Sarajevu.

Strahinja Stepanov je izredni profesor na Oddelku za srbski jezik in jezikoslovje Filozofske fakultete Univerze v Novem Sadu. Raziskovalno se ukvarja s (kritično) analizo diskurza, besediloslovjem, jezikoslovno stilistiko in poučevanjem srbsčine kot drugega/tujega jezika. Je član Komisije za stilistiko pri Mednarodnem slavističnem komiteju.

Namita Subiotto je izredna profesorica na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kontrastivno preučuje makedonščino in slovenščino, makedonščino v slovenskem prostoru, makedonsko-slovenske književne in kulturne stike ter književno prevajanje.

Đurđa Strsoglavac je izredna profesorica na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ukvarja s prevladujočimi poetikami v južnoslovanskih književnostih, s slovenščino kot drugim in tujim jezikom ter s prevodnimi in prevodoslovnimi temami. Prevaja iz južnoslovanskih jezikov.

Amela Šehović je redna profesorica na Oddeku za bosanski, hrvaški in srbski jezik Filozofske fakultete Univerze v Sarajevu. Raziskovalno se ukvarja z leksikologijo, leksikografijo, besedotvornjem, frazeologijo, stilistiko in sociolingvistiko. Je članica Centra za leksikologijo in leksikografijo Akademije znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine ter članica komisij za besedotvorje in stilistiko pri Mednarodnem slavističnem komiteju.

Mateo Žagar je redni profesor na Oddelku za kroatistiko Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu. Raziskovalno se ukvarja s paleoslavističnimi temami, zlasti z razvojem glagolice in cirilice na hrvaškem in širšem južnoslovanskem prostoru. Drugo osrednje področje njegovega raziskovanja so variacije idiomov v besedilih zgodnjega novega veka, zlasti 16. stoletja.

KAZALO IMEN

A

Ahmetović, M. 202
 Ajdžanović, J. 179, 325
 Akimova, T. 18
 Aladrović Slovaček, K. 232–233, 235,
 240
 Allen, W. 134
 Almihmadi, M. 45
 Anić, V. 315
 Anzelotti, F. 262

B

Badurina, L. 16, 161, 225–229
 Bagić, K. 226
 Bahtin, M. 271
 Bajić, P. 137, 145
 Bajić, R. 220
 Bajt, M. 262
 Baker, P. 134, 136, 144
 Bakran, J. 43
 Balažić Bulc, T. 7, 14, 19–20, 160–161,
 170–171, 173, 231, 312, 325
 Bamberg, M. 66–73
 Barić, B. 161, 163, 171–172
 Barrett, M. 67, 73
 Bašić, M. M. 217
 Bašić, Z. 100, 161, 170, 217
 Baškircева, M. 152
 Baudelaire, C. 250
 Bayley, R. 232
 Beaco, J. C. 15
 Belaj, B. 161
 Belić, A. 309

Belina, U. 250
 Belluati, M. 198
 Belović-Bernadzikowska, J. 149–152,
 154–155
 Benjak, M. 97, 234
 Bezić, M. 134
 Bianchi, C. 197–200, 203–207, 209–
 210, 213
 Blake, W. 250
 Blinder, S. 134
 Bloomfield, L. 314
 Boersma, P. 32
 Bogdanović, D. 217–218
 Bojanić Tijardović, D. 253
 Bojkovska, S. 276
 Bojović, B. 216
 Borges, J. L. 261–262
 Bratina, V. 262
 Brooks, N. 89
 Broz, J. 249
 Brozović, D. 160, 313
 Bruner, J. 68
 Brzak, D. 248
 Bugarski, R. 9–10, 11, 16–17, 129
 Burrridge, K. 204
 Byram, M. 15, 91

C

Callamand, M. 56–57
 Cameron, D. 197–198, 200–202
 Capps, L. 67–68, 73
 Capuder, A. 262
 Car Emin, V. 154

Carevska, N. 268–269
Carlsen, C. H. 117–118
Cenevski, K. 268
Cenoz, J. 18
Charteris-Black, J. 136, 145
Chomsky, N. 9
Clinton, H. 151
Coleman, A. 8
Comrie, B. 54
Cortázar, J. 261
Crnkovič, M. 250
Crystal, D. 15
Cvetković, D. 186
Cvikić, L. 15, 234
Czerwiński, M. 161

Č

Čaušević, J. 17
Černivec, L. 88
Čolović, I. 17, 215, 325
Čović-Filipović, A. 17
Ćavar, A. 296
Ćipika, I. 248
Ćorac, M. 271
Ćužić, T. 311–312, 325

D

Damasio, A. 67
Damjanović, S. 81
Daničić, L. T. 149–150
Danilo III 216, 218–219
Davies, A. 8
de Meulder, M. 18
De Schryver, G.–M. 284
Dejak, D. 263
del Toro, Guillermo 100

Delabastita, D. 183
Dell, G. S. 30
Di Cristo, A. 56
Dittmar, N. 232–233
Dizdar, M. 82
Dolar, K. 94
Douglas, G. 261
Dragičević, R. 186, 301
Dragojević, O. 100
Dražić, J. 179, 183, 325
Durić, R. 161
Durnovo, M. 248
Dutta, H. 18

Đ

Đenadić, M. 179
Đurić, V. 218
Đurović, T. 137

E

Eco, Umberto 246, 264
Ekman, P. 67
Elder, C. 8
Eniko, M. 116–117
Entman, R. M. 137
Erjavec, T. 13
Extra, G. 106–107

F

Fairclough, N. 133–135, 182
Faloppa, F. 198–199
Fekonja Peklaj, U. 66–69, 73
Ferbežar, I. 14, 105–109, 111,
116–118
Fijavž, Z. 134
Filipović, B. 136, 140

Filipović, J. Z. 11–12, 16, 295, 326
 Fillmore, C. J. 30
 Finci, P. 151
 Fišer, U. D. 134
 Foška Šaina, V. 134
 Fraisse, P. 55
 Frančić, A. 227, 229
 Fromkin, V. 55
 Fučić, B. 79
 Fugošić, V. 79

G

Gabrielatos, C. 134, 144
 Gall, Z. 99
 Gantar, A. 284
 Gardašević, Đ. 198–199
 Georgakopoulou, A. 73
 Georgievska-Jakovleva, L. 268
 Georgievski, T. 267–278
 Gibbon, F. 42–46, 48
 Giles, H. 161
 Gillard, J. 151
 Glocer, V. 248
 Golubović, J. 161, 170–172
 Gorjanc, V. 7, 11–13, 17, 19, 326
 Gorter, D. 18
 Götz, S. 31
 Granić, J. 161
 Greenberg, R. D. 161
 Grice, H. P. 183
 Grickat, I. 188
 Grković, M. 217
 Gruffydd Jones, E. G. 129
 Guberina, P. 12
 Gudurić, S. 10, 53–54, 56–58, 326

H

Habermas, J. 221
 Halliday, M. A. K. 9
 Harms, D. 248
 Hartman, B. 248, 261
 Hartmann, P. 135
 Haselwood, B. 41
 Haslam, N. 143
 Haverić, Đ. 284–285
 Havránek, B. 226
 Helm, J. 18
 Hendriks, H. 15
 Hewson, P. D. 99
 Hirst, D. 56
 Hlebec, I. 198–199
 Hogan-Brun, G. 106
 Horga, D. 12, 27, 30, 40–41, 43, 45, 48, 161, 170
 Hörmann, K. 154
 Howard, S. 41
 Hrebeljanović, L. 215–216, 218–221
 Hrebeljanović, M. 216
 Hrebeljanović, S. 216
 Hrebeljanović, V. 216
 Hrvoje, D. 99
 Hudeček, L. 227, 229
 Hunyadi, J. 254
 Husband, C. 135
 Hyams, N. 55
 Hymes, D. H. 9

I

Iljič Lenin, V. 247
 Ivanović, L. 248
 Ivić, P. 57–58
 Ivir, V. 10

J

Jacek Lis, T. 150
Jakobson, R. 183, 314
Jakubiček, M. 284
James, A. R. 55
Jelaska, Z. 15
Jelen, M. 65, 70–73
Jergović, M. 100–101
Jerman, T. 92, 94
Jevtović, Z. 137, 145
Johnson, M. 55, 133, 135
Jugović, T. 92, 94
Juričić, A.-T. 97, 326

K

Kafka, F. 250
Kalenić, V. 312
Kapetanović, A. 81
Kapović, M. 15
Karavdić, Z. 161, 163, 170
Kasumović, A. 285
Katnić-Bakaršić, M. 17, 149–150, 155,
268–271, 273
Kavafi, K. 250, 263
Keber, J. 301
Kekin, I. 210–211
Keller, R. 183
Kelman, D. 284
Kenda, J. 197, 326
Kern Andoljšek, D. 117
Khan, K. 117
Kiš, D. 254
Klajn, I. 188
Klaus, V. 144
Klemen, M. 14, 107
Klikovac, D. 16

Kmecl, M. 271
knez Lazar → glej Hrebeljanović, Lazar
Kocijančič Pokorn, N. 13
Kočevar, N. 112
Komel Snoj, M. 261
Končarevc, K. 220
Kormos, J. 31
Kostadinović, D. 273
Kostić, N. 57–58, 161
Kovačević, A. 209
Kovačević, M. 16, 109, 228, 276
Kovačić, I. G. 99
Kövecses, Z. 135
Kovič, K. 250
Krajnc, K. 105
Krajnc, M. 260, 264, 327
Kranjc, S. 65–67, 73, 260, 327
Kranjčević, S. S. 82, 154
Kreševljaković, H. 154
Kuvač, J. 234

L

Labov, W. 9, 46, 66–67, 69, 71
Ladefoged, P. 40, 55
Lakić, I. 17, 121, 161
Lakoff, G. 133, 135
Lalić Krstin, G. 183
Lambaše, Ž. 203
Landau, E. 49
Lantolf, J. P. 8–9
Lazović, V. 133–134, 143–144, 327
Leather, J. H. 55
Lečić, R. 262
Lee, A. 42–43
Leech, G. 183
Lekan, M. 203

Lemaić, S. 208–209
 Léon, J.- P. 56–58
 Leskovec, M. 14
 Levelt, W. J. M. 28, 30
 Levy, J. 264
 Lew, R. 284, 293
 Liker, M. 12, 39–46, 48, 161, 163, 170
 Lis, T. J. 150
 Liu, D. 66–68, 73
 Ljubešić, N. 13
 Lobačev, Đ. 273
 Logar, N. 11
 Lončarić, M. 237
 Lozo, B. 202

M

Macut, Đ. 184
 Maček, V. 186
 Maddieson, I. 40
 Magris, C. 262
 Manne, K. 197, 200–202
 Marinković, R. 217–219
 Marjanović Umek, L. 66–69, 73
 Marjanović-Dušanić, S. 216
 Markič, J. 262
 Marochini, V. 201
 Marošević, G. 207
 Martin, J. R. 56, 58, 153
 Martinović, B. 161, 170
 Matešić, M. 159, 161, 327
 Matić, Đ. 98–101
 Matsuda, M. J. 206
 May, K. 260–261
 McNamara, T. 117
 Medvešek, M. 14
 Méndez García, M. 18

Meyer, M. 134
 Mičurin, I. V. 247
 Mićanović, K. 231–233
 Mihaljčić, R. 216
 Mihaljević, D. 227, 229
 Mihaljević-Djigunović, J. 15, 161
 Mikeš, M. 10
 Milanović, Z. 202, 205–206, 208
 Miletić, B. 44
 Milić, K. 137
 Milojević, A. 137
 Milroy, J. 232
 Mišeska, Tomić, O. 10
 Moder, J. 268–269
 Monahinja, J. 216
 Morel, A. 13
 Mršević-Radović, D. 296
 Muñoz-Basols, J. 18
 Murn, K. 92, 94

N

Nabokov, V. 247
 Nazor, V. 82
 Newmark, P. 246, 253, 257–258, 264
 Nikolić, M. 285
 Novak, B. A. 249, 265
 Nunberg, G. 212

O

Obilić, M. 221
 Obraz, K. 46, 48
 Ochs, E. 67–68, 73
 Omerović, U. E. S. 150–151
 Opuvačić, A. 240
 Oraić Tolić, D. 186
 Orešković, D. 205–208, 211–212

Orletti, F. 199
Osgood, C. E. 163
Otašević, Đ. 301

P

Palić, I. 161
Pasini, D. 296
Pavičić, M. 89
Pavličević-Franić, D. 15, 231–235, 238,
240–241
Pavličić, P. 98
Pavlović, D. 217–219
Percač, D. 202
Perkell, J. S. 41
Peti–Stantić, A. 161, 315
Petric Lasnik, I. 94
Petrović, I. 57–58
Petrović, U. S. 134, 220
Piller, I. 18
Piper, P. 187
Pirih Svetina, N. 14, 87, 89–90, 92,
106, 111
Pisek, S. 92
Plešković, M. 159, 327
Plut, T. 89–91, 94
Pogorelec, B. 11, 13
Polivanov, J. D. 55
Popov, S. 268
Popović, L. 124, 130, 297
Pourbahram, A. 18
Pozojević-Trivanović, M. 54
Požgaj Hadži, V. 5, 12, 14–15, 30, 88–
89, 97, 226, 231, 234, 260, 269, 312
Pranjić, K. 225–226
Pranjeković, I. 15, 161, 225–229, 328
Prebeg-Vilke, M. 15

Prilutskaya, M. 18
Puljak, M. 205–206
Pupačić, J. 82, 99
Pupovac, M. 208–209
Pusić, V. 209

R

Radić, M. 202
Radojičić, Đ. 217–218
Radovanović, M. 10
Rafail, A. 216
Rajčić, D. 249, 262
Ramovš, F. 315
Recasens, D. 45
Reisigl, M. 153
Remarque, E. M. 248, 260–261
Richards, J. C. 8
Rilke, R. M. 250
Rocca, L. 106, 110, 112, 117–118
Rodgers, T.S. 8
Rodman, R. 55
Romero, J. 45
Rundell, M. 284
Rupeni, A. 248
Ryan, E. B. 161

S

Sábato, E. 261–262
Sagalowitz, N. 31
Samide, I. 14
Samobor, A. 110, 117
Savić, S. 16
Schmitz, E. 249
Seitl, P. 94
Sellarsov, A. F. 199
Sever, M. 261

Shoemark, P. 18
 Shohamy, E. 115, 117
 Shriberg, E. 31
 Sibirjan, J. 253–254
 Silić, J. 161, 170, 225–229, 234
 Skela, J. 91
 Slavujević, Z. 181–182
 Slijepčević, S. 181
 Smolić, M. 88–90, 97, 234
 Snell Hornby, M. 15
 Sokolić, N. 161, 170–172
 Soldo, A. 202
 Spotti, M. 107
 Stabej, M. 13, 106–108, 110, 117
 Stanković, B. 248
 Stanojčić, Ž. 297
 Stefanović Karadžić, V. 221, 299
 Stepanov, S. 179, 181–182, 328
 Stevens, P. 41
 Stipišić Gibonni, Z. 97–98
 Stone, M. 42–43
 Strahimir Kranjčević, S. 154
 Stritar Kučuk, M. 92
 Strizak, N. 16
 Strsoglavec, Đ. 328
 Subiotto, N. 267, 328
 Sućec Trakoštanec, I. 201
 Sujoldžić, A. 161, 172
 Sveg, I. 248, 262

Š

Šafarić, I. 161, 170
 Šehović, A. 283–285, 328
 Šimičić, L. 161, 172
 Škarić, I. 12, 28, 30, 40–41, 43–44
 Škiljan, D. 10, 15, 241

Šojat, I. 100–101, 236–237
 Šoljan, A. 97
 Štambuk, D. 232
 Štebih-Golub, B. 236
 Šter, H. 92
 Štrukelj, I. 13

T

Tadić, M. 312
 Taufer, V. 250, 263
 Tavakoli, P. 31
 Taylor, A. 151
 Tito → glej, Broz, J.
 Tokin, B. 248
 Toporišič, J. 312
 Tošović, U. B. 161, 226
 Trifunović, Đ. 216–218
 Troubetzkoy, N. S. 55
 Trudgill, P. 46
 Truhelka, Č. 154
 Truhelka, J. 154
 Tukhvatulina, N. 18
 Turnšek, T. 134

V

Valenta, S. 208
 Valenti, C. 199–200
 van Dijk, T. A. 133–135
 Van Oers, R. 106
 Varošanec-Škarić, G. 161, 170
 Vasić, V. 16
 Velikić, D. 245–264
 Velimirović, S. 134
 Velmar Janković, S. 248
 Vevar, Š. 250
 Vežić, P. 80

Virant, Z. 109, 115, 117
Virk, T. 264
Vladimirovič Vinogradov, V. 296
Vox, Bono → glej Hewson, P. D.
Vram, E. 249, 262
Vukelić, L. 202
Vuković Stamatović, M. 17
Vuletić, V. 136, 140

W

Waletzky, J. 71
Weenink, D. 31
Wei, L. 18
Wellman, H. M. 66–68, 73
White, P. R. R. 153
Wierzbicka, A. 187
Wodak, R. 134, 153, 182
Wonisch, A. 161
Wright, C. 31

Z

Zemskaja, E. A. 226
Zholkovsky, A. K. 187
Zlatar, A. 150, 152
Zor, J. 76
Zubčić, S. 81

Ž

Žyško, K. 183

Ž

Žagar, M. 75, 80, 82, 328
Žgaljić, J. 80
Žganec Gros, J. 13